

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ БІЗНЕСУ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

ВІСНИК

Випуск
№ 1 (2)
2005

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ БІЗНЕСУ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

ВІСНИК

Випуск № 1 (2)

Київ
Видавництво КІБІТ
2005

Висловлюємо подяку президенту Київського інституту бізнесу та технологій Яковлевій Ірині Іванівні за підтримку видання

Наукові статті викладачів та студентів присвячені актуальним проблемам економіки, філософії, управління, інформаційних технологій, економічного аналізу сучасного стану України. У статтях викладено результати наукових досліджень та обговорень під час щорічної науково – практичної конференції Інституту “Студент – Дослідник – Фахівець”.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БОЙЧЕНКО І. В., *д-р філос. наук – голова редколегії*
РОМАНЕНКО О. В., *канд. філос. наук – заступник голови редколегії*
ЯЗИНІНА Р. О., *д-р географ. наук – відповідальний секретар*
ЄНА О. В., *канд. екон. наук*
КАЛІБЕРДА Л. П., *канд. іст. наук*
ВЕТЧИНОВ І. А., *д-р екон. наук*
РОМАНЮК А. С., *д-р фіз.-мат. наук*

Рецензенти:

БОЙЧЕНКО М. І., *канд. філос. наук (Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка)*
ГАПОНЮК А. М., *канд. екон. наук (Київський національний економічний університет)*

Упорядник – **ЯЗИНІНА Р. О.**, *д-р географ. наук*

Вісник Київського інституту бізнесу та технологій
№ 1 (2), 2005 р.

Видається з 2004 р.

Свідцтво про державну реєстрацію
в Держкомітеті телебачення і радіомовлення
серія КВ № 880 от 01.06.2004 р.

Засновник: ПВНЗ “КІБІТ” ТОВ

Затверджено до друку Вченою Радою
Київського інституту Бізнесу та технологій
Протокол № 2 від 22 жовтня 2004 року

Тираж 500

Адреса редакції:
04078, м. Київ, Білицька 41/43
Телефон для довідок: 8-044-430-32-64

Видавець – ПВНЗ “Київський інститут бізнесу та технологій” ТОВ
04078, м. Київ, Білицька 41/43
Телефон для довідок: 8-044-430-32-64
e-mail: kibit@kibit.edu.ua

За достовірність інформації в публікаціях
відповідальність несуть автори статей

УДК 37.013+159.923

РОМАНЕНКО О. В. – к. філос. н.

Київський інститут бізнесу та технологій

ЕКОНОМІЧНА СФЕРА СОЦІАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ ТИПІВ СУСПІЛЬСТВА ЯК ПРЕДМЕТ СИСТЕМНОГО РОЗГЛЯДУ Д. БЕЛЛОМ

Основоположною для концепцій постіндустріального суспільства стала фундаментальна праця Д. Белла “Майбутнє постіндустріальне суспільство. Спроба соціального прогнозування”, вперше видана у США в 1973 році, а недавно видрукувана й у російському перекладі [1]. Якраз у цій праці було закладено основоположні підвалини теорії постіндустріального суспільства, одне з цільних місць у якій і посідає питання про зміну природи та функцій економічної сфери з переходом соціуму до післяіндустріальної стадії. Зрозуміло, що і в термінологічному, і, тим більше, у змістовому відношенні Д. Белл спирався на чимало робіт, уже виконану в означеному напрямі його попередниками.

Скажімо, у пошуках найавтентичнішого термінологічного оформлення (яке в цілому відзначалося певним своєрідним соціалістичним колоритом) принципово новою щодо концепцій “індустріального суспільства” та “єдиного індустріального суспільства” теорії пройшла (точніше, не пройшла – принаймні на статус канонічного родового поняття) своєрідне стихійне випробування досить численна множина термінів. Серед них – такі, як “посттрадиційне суспільство” (С. Ейзенштадт), “посткапіталістичний лад” (Р. Дарендорф), “постмодерністське суспільство (постмодерніті)” (Е. Гіденс), “постбуржуазне суспільство” (Г. Ліхтхайм), “постекономічне суспільство” (Г. Кан, Е. Вінер), “суспільство знання” (Д. Діксон), “постпідприємницьке суспільство” (П. Ф. Дракер), “постринкове суспільство” (Т. Барнс), “постцивілізаційне суспільство” (К. Боулдінг), “постісторичне суспільство” (А. Гелен, Р. Зайденберг, Ф. Фукуяма), “технократичне суспільство” (Т. Веблен), “нове індустріальне суспільство” (Дж. Гелбрейт), “надіндустріальне суспільство” (О. Тоффлер), “технотронне суспільство” (З. Бжезинський), “телематичне суспільство” (Дж. Мартін), “програмоване суспільство” (А. Турен), “інформаційне суспільство” (Ф. Махлуп, Т. Умсао) та ін.

Та й саме поняття “постіндустріальне суспільство” формувалося досить тривалий час. Термін “постіндустріалізм”, судячи з усього, вперше був запроваджений Л. Кумарасвами ще у першій половині 20-х років ХХ століття, а з їх другої половини досить часто вживався теоретиком англійського ліберального соціалізму А. Пенті на позначення ідеального суспільства з подоланими соціальними конфліктами, властивими для суспільства індустріального типу. І лише у 1958 році Л. Рісмен, з чим погоджуєть-

ся чимало теоретиків, включаючи Д. Белла, запроваджує вже й термін “постіндустріальне суспільство”, щоправда, вкладаючи у нього зовсім інший зміст (суспільство дозвілля), ніж той, якого даний термін набуде пізніше.

Що ж стосується ідей, які утворили смисловий фундамент теорії постіндустріального суспільства, то, крім тих, про які уже йшлося на попередніх сторінках нашої роботи, варто відзначити ті, що були обґрунтовані англійським теоретиком К. Кларком і французьким – Ж. Фурастьє. Зокрема, у роботі Кларка “Умови економічного прогресу” та дослідженні Фурастьє “Велика надія ХХ століття” йшлося, поперше, про вже реально існуючий поділ економічної сфери розвинутого індустріального суспільства на три основні сегменти – первинний (сільське господарство), вторинний (промисловість) і третинний (сфера послуг). Але не тільки про це, а й, що вельми важливо для теорії постіндустріального суспільства, розглянутої у розрізі нашої теми, про те, що у перспективі питома вага третинного сегмента істотно зростатиме порівняно з першими двома. Запропонований підхід створив сприятливі умови для зосередження надалі зусиль дослідників не тільки на піднесенні значущості технологічних чинників, а й на зростанні впливу науки й освіти, теоретичних знань та інформації на поступ матеріального виробництва на набутті особливого місця такими новими верствами, як менеджери і технократи, в економіці та дедалі більший акцентованості останньої на сфері послуг.

Однак саме Беллу належить історична заслуга теоретичного синтезу усіх результатів, досягнутих його попередниками, у досить струнку і продуману концепцію постіндустріального суспільства як соціальної системи, у котрій економічна сфера характеризується істотно іншими ознаками і виконує помітно відмінні порівняно з передуючою стадією розвитку суспільства функціями.

Подібно до Шумпетера, Ростоу чи Арона, Белл теж не уник певного впливу марксистського світогляду. Втім, період цього впливу зачепив, по суті, лише досить ранній (до кінця 30-х років ХХ століття, тобто десь до двадцятилітнього віку майбутнього вченого) період духовного розвитку Белла і змінився розчаруванням у марксизмі як світоглядній системі та переходом на світоглядні позиції демократичного соціалізму. Дещо пізніше (у 40-і роки), намагаючись зрозуміти на засадах марксизму специфіку тогочасного монополістичного капіталізму, Белл приходять

до висновку про недостатність його і як дослідницької методології. Водночас, не надаючи марксизму надалі надто великої ваги, мислитель у своїх розробках намагався використати отримані Марксом результати, чітко позначаючи при цьому межі їх реальної значущості.

Втім, попри суб'єктивну переконаність Белла, об'єктивно деякі паралелі між ідеями Белла та Маркса все ж простежуються. Скажімо, наріжний за своєю значущістю поділ Беллом історії на доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне суспільство досить прозоро перегукується з Марксовим поділом історії на первинну, вторинну та третинну формації. Щоправда, Маркс, як зазначав сам Белл, зосереджується при цьому на соціальному аспекті розгляду суспільного поступу, тоді як Белл – на соціально-технологічному. А це, вважає він, істотно розмежує його підхід з марксистським.

Зокрема, критикуючи спроби протиставлення капіталізму, з одного боку, та постіндустріального суспільства – з іншого, Белл наголошував, що це “хибне протиставлення двох відмінних концептуальних схем, організованих за різними осями. Постіндустріальна схема відповідає соціально-технологічному аспекту суспільства, капіталізм – його соціально-економічному аспекту.

Плутанина між цими поняттями виникла насамперед тому, що Карл Маркс вважав спосіб виробництва (основу структури суспільства) визначальним і всеохоплюючим щодо усіх інших аспектів суспільного життя. Оскільки у західному суспільстві основний спосіб виробництва – капіталістичний, марксистичні намагалися використати поняття “капіталізм” для пояснення усіх сфер суспільного буття – від економіки до політики та культури. І оскільки Маркс вважав, що індустріалізація як провідна риса капіталістичного виробництва буде поширюватися по усьому світові, то врешті-решт він передбачав встановлення глобального одноманіття у способі виробництва в умовах життя. Повинні були зникнути національні відмінності і в підсумку залишитися тільки два класи, капіталісти та пролетаріат, які вступають в останній рішучий бій одне з одним.

Я гадаю, що справа виглядає інакше. Суспільства – не уніфіковані утворення. Державний устрій – незалежно від того, чи є дана країна демократичною, чи ні, – ґрунтується не на економічному “фундаменті”, а на історичних традиціях, системі цінностей і на способі концентрації та розподілу влади у суспільстві” [2].

Інакше кажучи, свою відмінність від Маркса в осмисленні суспільства Белл вбачав у наступному. Маркс виявляє самобутність економічної сфери того чи іншого суспільства через поняття способу виробництва, тобто через єдність суспільних (передусім виробничих) відносин та продуктивних сил, які, наголошує Белл, належать вже до технології, а не до

відносин між людьми у виробництві. Сам же Белл розглядає економічну сферу суспільств крізь призму саме й тільки сукупності продуктивних сил, притаманних певному суспільству, тобто його технології. Технологія ж може бути однією й тією ж у суспільств і з різними системами суспільних відносин. Саме виходячи з технологічної специфіки економічної сфери, точніше сфери виробництва, різних суспільств Белл і здійснює їх погрупування на три основні типи – доіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний.

“Поняття “постіндустріальне”, – зазначає Белл, – протиставляється поняттям “доіндустріальне” та “індустріальне”. Доіндустріальний сектор є переважно здобуваючим, він базується на сільському господарстві, видобутку корисних копалин, рибальстві, заготівлі лісу та інших ресурсів аж до природного газу чи нафти. Індустріальний сектор має насамперед виробничий характер, він використовує енергію та машинну технологію для виробництва товарів. Постіндустріальний є оброблюючим, і тут обмін інформацією та знаннями відбувається за допомогою телекомунікації та комп'ютерів” [3].

Оскільки ж основою постіндустріального суспільного виробництва є не енергія та природні ресурси, як для індустріального виробництва, а знання у значенні базису нової, інтелектуальної технології, остільки, заспокоює Белл страхополохів, що побоюються планетарної енергетичної та ресурсної кризи, постіндустріальному виробництву енергетична та ресурсна вичерпаність не страшна. Зауважимо: твердження Белла не є неправдою. Але воно водночас не є і правдою в усьому її повному обсязі, а ця обставина практично повністю знецінює її. Адже виробництво постіндустріальне не тільки історично, а й на всіх наступних етапах постає як нерозривно пов'язане з виробництвом промисловим, так само, як промислове виробництво нерозривно пов'язане з виробництвом сільськогосподарським. Про це, до речі, досить непогано висловлюється і сам Белл. “Постіндустріальне суспільство, як я уже казав, – відзначає він, – не заміщує індустріальне, так само, як індустріальне суспільство не ліквідує аграрний сектор економіки. Подібно до того, як на стародавніх фресках у наступні епохи наносяться усе нові й нові зображення, пізніші суспільні явища накладаються на попередні шари, стираючи деякі риси і нарощуючи тканину суспільства як єдиного цілого” [4]. Однак із цього, здавалося б, цілком нейтрального твердження випливає неочевидний, але цілком логічний висновок, якого Белл не робить, і цілком закономірно, оскільки цей висновок спростовує попереднє запевнення теоретика. Не загрожуючи постіндустріальній, інформаційній індустрії безпосередньо, опосередковано, через виробництво промислове, вичерпаність енергії та ресурсів саме внаслідок нерозривної пов'язаності виробництва постіндустріального та

промислового виробництва неминуче робить інформаційне, постіндустріальне виробництво так само неможливим.

Своєрідність економічної сфери постіндустріального суспільства полягає, за Беллом, передусім у тому, що вона складається з двох нерівнозначних шарів – “економіки інформації”, яка, власне, й визначає самобутність цього суспільства, та “економіки товарів”, яка втрачає те своє чільне місце, що його посідала у суспільстві індустріальному, проте продовжує відігравати певну й усе ще чималу роль і з переходом до нового соціуму.

Істотну роль у специфікації економічної сфери з переходом до постіндустріального соціуму відіграє й зміщення акценту з виробництва товарів на виробництво послуг. Вчений простежує означене зміщення на прикладі розвитку економічної сфери Сполучених Штатів, приклад яких і справді є, мабуть, найпоказовішим. Він констатує, що на початок ХХ століття лише троє з кожних десяти працівників у США були зайняті у сфері послуг, тоді як решта семеро – у сфері виробництва матеріальних благ. До 1940 року співвідношення означених груп працівників вирівнялося, а вже на 1960 рік у Сполучених Штатах з кожних 100 працюючих 60 перебувало у сфері послуг. І навпаки, у сфері виробництва товарів, матеріальних благ зайнятість скорочується. Це скорочення здійснюється або взагалі в абсолютному вираженні, наприклад у сільському господарстві та гірничовидобувній промисловості, або ж відносно – стосовно сфери послуг. Рівнобіжно з цими процесами поступово відбулися й дві структурні зміни в економічній сфері США: вищезазначений зсув у бік сфери послуг; перетворення суспільного сектора на основну сферу зайнятості.

Змінюється і сама природа сфери послуг, яка посідала досить значне місце й на попередніх стадіях розвитку суспільства. У доіндустріальному суспільстві основну масу людей, зайнятих в означеній сфері, становлять ті, хто надає особисті домашні послуги. В індустріальному – працівники галузей, що відіграють допоміжну роль у виробництві товарів, таких, як транспорт чи фінанси, а також побутові послуги (косметичні кабінети, ресторани тощо). Нарешті, у постіндустріальному соціумі, по-перше, як уже зазначалося, якісно зростає питома вага сфери послуг у системі виробництва в цілому. По-друге ж, докорінним чином змінюється сам характер вищезазначеної сфери. Значною мірою це зумовлюється появою нових різновидів послуг, яка відзначається своєрідною, досить закономірною послідовністю, здійснюючись у кілька етапів і супроводжуючись переосмисленням самого поняття “послуги”. Белл характеризує вищезазначену динаміку таким чином:

“По-перше, сам розвиток промисловості передбачає необхідну експансію транспорту та громадських служб як послуг, пов’язаних з рухом товарів; ви-

магається також більше енергії, що викликає зростання хай і не зайнятої у безпосередньому виробництві, але все ж “синьокомірцевої” робочої сили. На другому етапі за умов масового виробництва благ і зростання населення виникає зростання сфер розподілу (оптової та роздрібною торгівлі), фінансів, операцій з нерухомістю та страхування, традиційних центрів “білих комірців”. На третьому етапі, по мірі зростання національного прибутку, виявляється, що частка грошей, витрачена на харчування, починає знижуватися, а залишок використовується спочатку на придбання товарів тривалого користування (одягу, автомобілів та житла), а потім предметів розкоші, на відпочинок тощо. Таким чином, з розширенням людських горизонтів і з появою нових потреб та смаків починає розширюватися третинний сектор, сфера особистих послуг: мережі ресторанів, готелів, автомобільних майстерень, індустрія подорожей, розваг і спорту” [5].

У результаті усіх перелічених змін і формується поступово множина тих послуг, які, з одного боку, зумовлені природою саме постіндустріального соціуму, з іншого ж – і самі тією чи тією мірою спричинюють самобутність останнього.

Насамперед це послуги у так званій гуманітарній, чи соціальній, сфері – охорона здоров’я, освіта, соціальне обслуговування тощо, а також експертна робота й послуги професіоналів високої спеціалізації та технічних спеціалістів, наприклад здійснення спеціальних психологічних або соціологічних досліджень, експертних оцінок, комп’ютерне обслуговування, проведення системного аналізу і т. д. Водночас розвиток означених служб може призводити, як показує Белл, і до стримування зростання економічної сфери й ставати джерелом постійної інфляції [6].

“Економіка інформації” за самим своїм характером, як цілком слушно наголошує Белл, істотно відрізняється від “економіки товарів”, і, як наслідок, суспільні відносини, що виникають завдяки використанню нових інформаційних мереж, не відповідають попереднім соціальним моделям, тобто трудовим відносинам індустріального суспільства.

До основних рис “економіки інформації” та усієї зумовленої цією економікою системи суспільних відносин, тобто постіндустріального соціуму в цілому, Белл зараховував такі [7].

Насамперед це чільне місце та визначальна роль теоретичного знання. Хоч кожне суспільство завжди спиралося на знання, тільки у наші дні, зазначає Белл, систематизація результатів наукових досліджень, причому саме теоретичного, фундаментального характеру, стає основою технологічних інновацій і передусім у нових, наукомістких галузях промисловості – виробництві комп’ютерів, електронної та оптичної техніки, полімерів, котрі є визначальними принаймні протягом останньої третини століття.

У міру формування постіндустріального соціуму відбувається перетворення інформації, знання на мету, основний продукт життєдіяльності економічної сфери. При цьому, застерігає учений, “найбільш значущим для постіндустріального суспільства стає не перехід від власності чи політичних критеріїв до знань як фундаменту нової влади, а зміна характеру самих знань. Для нового суспільства стають характерними домінуюча роль теоретичних знань, панування теорії над емпіризмом і кодифікація знань у абстрактні системи символів, котрі можуть бути застосовані до множини найрізноманітніших ситуацій. Зараз кожне суспільство живе нововведеннями і зростанням, і їхньою основою є саме теоретичні знання. З прогресуючим вдосконаленням комп’ютерного моделювання різних процесів – моделювання економічних систем, суспільної поведінки або різних варіантів вирішення проблем – перед нами вперше відкрилися можливості широкомасштабних “контрольованих експериментів” у суспільних науках. Вони, в свою чергу, дозволяють планувати альтернативні перспективи у різноманітних галузях, значно розширюючи тим самим межі визначення і контролю об’єктів, які здійснюють вплив на наше життя. І так само, як протягом останніх ста років комерційне підприємство відіграло роль ключового інституту з огляду на його місце в організації масового виробництва товарів, у найближчі сто років її буде відігравати університет (або якась інша форма інституту знань) внаслідок його функції джерела інновацій і знань” [8].

Важливою ознакою “економіки інформації” є, гадав Белл, створення та функціонування нової, інтелектуальної технології. На відміну від промислової, постіндустріальна технологія ґрунтується визначальною мірою на принципово інших математичних та економічних методах, серед котрих дослідник особливої ваги надавав комп’ютерному лінійному програмуванню, математичній логіці та теорії ймовірності як технологічній основі створення дійових інструментів системного аналізу та теорії рішень, що уможливають розробку ефективніших підходів не лише до економічних і технічних, а й до соціальних проблем.

Ще одна відмітна риса – зростання прошарку носіїв знання. За умов переходу до постіндустріального соціуму найінтенсивніше збільшується така група населення, як технічні фахівці та висококваліфіковані професіонали взагалі. Наприклад, у США подібна група на 1975 рік становила разом з менеджерами четверту частину усієї робочої сили.

До визначальних чинників докорінної зміни економічної сфери та її значення у суспільстві Белл відносив якісні зміни у характері праці. Варто відзначити, що у своєму тлумаченні праці на доіндустріальній та індустріальній стадіях Белл не додає чогось істотно нового порівняно з Марксовою харак-

теристикою. На доіндустріальному відтинку історії праця постає, за Беллом, у вигляді предметної взаємодії людей, як правило, у складі невеликих груп, з природою. Робоча сила постає у вигляді сили м’язової і використовується тут переважно у видобувних галузях, таких як лісництво, рибальство, сільське господарство, гірничовидобувна промисловість. Своєрідність праці на даному етапі чималою мірою визначається тим, що загалом доіндустріальні суспільства є за своєю сутністю аграрними, відзначаються устаменістю традицій і покорою старшим. Відмітною рисою доіндустріальної праці є й те, що вона зумовлена великою мірою природними умовами, залежить від зміни пір року, типу ґрунту, кількості вологи тощо. Час роботи фіксується недостатньо чітко, як певна, коротка чи довга, тривалість, а темп роботи визначається порою року та природними умовами. Продуктивність такої праці була досить низькою, заробітна платня була достатньою для задоволення тільки найважливіших потреб. За таких обставин людина у нелегкій діяльності, будучи залежною від примх зовнішнього середовища, здобуває собі необхідні засоби існування.

Працю в індустріальному соціумі дослідник характеризує як взаємодію людини переважно з уже перетвореною природою, по суті, повністю підпорядковану виробництву товарів, причому за умов, що в процесі виробництва товарів чільне місце посідають машини, а люди постають як своєрідні придатки машин. Останні задають навіть ритм життя, який набуває механічної точності, робочий час стає однорідним й розбивається на рівномірні проміжки. Крім того, своєрідність індустріальної праці вчений убачав і у тому, що на зміну фізичній праці прийшла енергія, яка стала основою продуктивності, котра, у свою чергу, уможливила властиве індустріальному суспільству масове виробництво. “Енергія і машини, – зазначав дослідник, – змінили природу праці. Навички розпалися на їхні компоненти, і ремісника минулих років замінили дві нові фігури – інженер, що відповідає за загальну організацію та проведення роботи, і напівкваліфікований робітник, який уособлює людське “колішатко” між машинами, – приречені співіснувати доти, доки технічний талант інженера не створить машину, котра замінить і самого робітника” [9].

Індустріальний світ – це світ чіткої координації, строгого розрахунку та запрограмованої ефективної діяльності, де життя людей підпорядковане принципам економічної доцільності, раціональної переробки ресурсів природи на товари промисловості.

На відміну від цього, постіндустріальне суспільство, вже остільки, оскільки воно спрямоване на виробництво не переважно товарів, а послуг, знову докорінно змінює природу праці. Для постіндустріальної праці першорядне значення мають уже не м’язова сила і не енергія, а знання, інформація. Сама ж праця у постіндустріальному соціумі постає насамперед як

взаємодія уже між самими “людьми (між чиновником і відвідувачем, лікарем і пацієнтом, учителем і учнем або між членами дослідницьких груп, співробітниками контор чи працівниками бригад обслуговування). Тим самим з процесу праці та повсякденної практики виключаються природа, штучно створені предмети, а залишаються тільки люди, котрі вчаться взаємодіяти одне з одним. В історії людського суспільства це цілком нова ситуація, що не має аналогів” [10].

Однією з визначальних особливостей “економіки інформації” Белл вважав те, що внутрішньою органічною складовою останньої стає наука, котра з переходом до постіндустріального суспільства сягає свого зрілого стану. Наукова спільнота вже з самого моменту свого виникнення (XVII ст.) відзначалася харизматичністю, будучи спрямованою на отримання нових знань як таких, а не якихось способів його прикладного застосування. Не “рутинізуючи” своїх досягнень і не зводячи їх у ранг офіційних догм, воно відкривало постійно нові шляхи пошуку істини, й саме відкриваючи доступ до своїх усе нових методів і технологій. Але на сучасному етапі наукове пізнання зазнає докорінних, причому не завжди позитивних змін. Це і своєрідна бюрократизація науково-дослідницької сфери, і підпорядкування наукових розвідок цілям, котрі задаються державою, і оцінка результатів наукових розробок залежно від конкретної практичної віддачі. Нині наука, зазначав науковець, стала визначальною складовою “економіки інформації”, будучи основним суспільним способом виробництва нових знань, які є основним продуктом економічної сфери постіндустріального соціуму. Водночас не тільки зміцнився зв’язок науки з технологією; вона увійшла також складовою частиною у військову сферу і багато у чому визначає соціальні потреби та інтереси, постаючи водночас основною запорукою їх задоволення.

Нарешті, докорінна трансформація економічної сфери у процесі становлення постіндустріального суспільства з необхідністю, на думку Белла, призводить до такої ж глибокої перебудови соціальної сфери.

Адже, по-перше, уже переорієнтація з виробництва матеріальних благ, товарів на продукування інформації, знання як мету функціонування економічної сфери неминує тягне за собою якісну зміну всієї мережі соціальних відносин між людьми. Знання, інформація, наголошує вчений, є колективний, суспільний, а не приватний продукт. “При виробництві індивідуальних товарів перевага має надаватися конкурентній системі, у протилежному разі підприємства втрачають активність або стають монополістами. Однак оптимальні соціальні інвестиції у знання, які дозволяють у більших масштабах поширювати та використовувати його, вимагають розробки стратегії співробітництва” [11]. Отже, на зміну конкуренції як панівному принципу, спричиненому природою еко-

номічної сфери індустріального соціуму, в постіндустріальному суспільстві у якості домінанти продукується з необхідністю “економікою інформації” принцип співробітництва.

По-друге, перехід функцій головної діючої особи в економічній сфері постіндустріального соціуму від людини фізичної праці до людини праці розумової принципово переінакшує, за переконанням Белла, соціальну структуру сучасного суспільства. При цьому соціальну структуру дослідник розуміє досить нетрадиційно, включаючи туди економіку, технологію та сферу зайнятості [12]. Сферу ж існування класів, страт та інших соціальних спільнот він розглядає досить неоднозначно, пов’язуючи з нею не лише соціальну, а й політичну структуру суспільства. Так чи інакше, свою модель соціальної стратифікації вчений засновує, знову ж таки на відміну від класичної теорії індустріального соціуму, на багаточинниковому поділі суспільства. (Але при цьому цілком очевидним є той факт, що саме економічній сфері, причому передусім тій її частині, де дана сфера постає як “економіка інформації”, дослідник надає значення якщо не визначального, то принаймні одного з найважливіших чинників.) Якщо адепти класичної теорії виходили з протиставлення усім іншим існуючим стратам класу промисловців, то Белл виокремлює у значенні однаково, але у різних ракурсах важливих три типи соціальних спільнот – статусні групи (класи, страти), ситуативні групи (ситуації) та групи контролю (меритократія). Основний клас, тобто найважливіша статусна суспільна група у постіндустріальному соціумі, наголошує вчений – вже не підприємці, а “насамперед клас професіоналів, який має знання, а не власність”. Однак існують обставини, які, за Беллом, перешкоджають конституюванню спільноті професіоналів у якості і нового економічного класу, і нового політичного класу, що претендував би на владу. Суть означених обставин полягає, гадав дослідник, у наступному.

Найважливішими компонентами соціальної структури раніше, в індустріальному суспільстві були класи та страти, тобто, за визначенням Белла, статусні, горизонтальні одиниці суспільства, що перебувають між собою у відношеннях переваги-підлеглості. На відміну від цього, у постіндустріальному суспільстві внаслідок змін у його економічній сфері роль основних елементів суспільної будови починають відігравати групи, котрі дослідник поймає як ситуації. Ситуації, на відміну від класів та страт, – це не горизонтально, а вертикально розташовані соціальні одиниці. Белл виокремлює у якості основних чотири функціональних – науковий, технічний, адміністративний і культурний – та п’ять інституціональних – економічні підприємства, державні установи, університети і науково-дослідні центри, соціальні комплекси (лікарні, центри соціальних послуг) і армія – ситуації. “Я, – пояснював мислитель, – викорис-

товую не зовсім звичний соціологічний термін ситуації, щоб підкреслити той факт, що у повсякденній діяльності взаємодія та конфлікт інтересів відбуваються швидше між організаціями, до яких належать люди, ніж між більш розпливчастими класами чи статусними групами. У капіталістичному суспільстві власники або бізнесмени, узяті як клас, зосереджені винятково у комерційних фірмах чи корпораціях і, таким чином, статусні та ситуативні групи збігаються. У постіндустріальному суспільстві, однак, члени чотирьох професійних станів входять до складу різних ситуацій. Учені можуть працювати на підприємствах, у державному апараті, університетах, сфері послуг чи у військовій галузі (хоча значна частина "чистих" учених може бути виявлена в університетах). Аналогічним чином розподілені технократи та управлінці" [13]. Саме це розсіювання і заважає чималою мірою перетворенню професіоналів, що продукують знання й володіють ними, у новий цілісний і до того ж панівний суспільний клас. До відзнак постіндустріального суспільства американський науковець зараховував і спричинене змінами в економічній сфері поліпшення статусу жінок, реальне забезпечення їхньої економічної та соціальної незалежності. І все ж у постіндустріальному соціумі основним ресурсом влади є, за Беллом, знання (у доіндустріальному – земля; індустріальному – техніка); домінуючими фігурами – вчені, дослідники (у доіндустріальному – землевласник, воїн; в індустріальному – підприємець); спосіб досягнення влади – освіта, мобілізація, кооптація (у доіндустріальному – успадкування, захоплення армією; в індустріальному – успадкування, патронаж, освіта); спосіб здійснення влади – баланс технічних і політичних сил, компроміси, право (у доіндустріальному – прямий силовий контроль; в індустріальному – побіжний вплив на політику).

Нарешті, ще однією специфічною характеристикою постіндустріального соціуму Белл вважав викликану новизною економічної сфери цього соціуму зміну системи дефіцитів. Якщо у суспільстві індустріальному основними дефіцитами є продукти виробництва матеріальних благ, то у постіндустріальному – інформація, знання і час.

Показово, що, виокремлюючи з багатьох вимірів або компонентів постіндустріального суспільства, про які йшлося вище, найважливіші п'ять, учений, як неважко переконатися з наведеного нижче переліку, чільне місце відводить саме економічній сфері:

- 1) економічна ділянка: перехід від товаровиробляючої до обслуговуючої економіки;
- 2) поділ населення за родом занять: перевага професійно-технічного класу;

- 3) осьовий принцип: провідна суспільна роль теоретичного знання як джерела нововведень і політичних формулювань;
- 4) орієнтація на майбутнє: контроль технології і технологічної оцінки;
- 5) ухвалення рішень: створення нової "інтелектуальної технології" [14].

Ще чіткіше критеріальне значення особливостей постіндустріальної економічної сфери для визначення сутності відповідного соціуму Белл формулює у такій дефініції: "Першою й найпростішою характеристикою постіндустріального суспільства є те, що більша частина робочої сили вже не зайнята у сільському господарстві та обробній промисловості, а зосереджена у сфері послуг, до якої належать торгівля, фінанси, транспорт, охорона здоров'я, індустрія розваг, а також сфери науки, освіти та управління" [15].

Безперечно заслуга Белла полягає у тому, що він дав розгорнутий піонерний системний аналіз сутності та ролі економічної сфери у структурі й функціонуванні постіндустріального суспільства як своєрідної цілісності.

Подальший розгляд цього питання здійснюється або ж через поглиблене вивчення окремих його аспектів – ціною втрати системності охоплення, це спостерігається, наприклад, у різноманітних концепціях інформаційного суспільства, або ж шляхом удосконалення системної спроби Белла, однак уже за відсутності того прориву на новий рівень глибини та новизни, що був властивим для нього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Даниел. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
2. Там само. – С. CXLVI–CXLVII.
3. Там само. – С. CL.
4. Там само. – С. CLIV.
5. Там само. – С. 171.
6. Там само. – С. 207–222.
7. Там само. – С. CLIV–CLIX.
8. Там само. – С. 462–463.
9. Там само. – С. 170.
10. Там само. – С. CLVI.
11. Там само. – С. CLIX.
12. Там само. – С. 15.
13. Там само. – С. 502.
14. Белл Даниел. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 208.
15. Белл Даниел. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – С. 18.

УДК1

БОЙЧЕНКО І. В. – д. філос. н.

ДУХОВНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

На сьогодні духовність аж ніяк не є для українських філософів темою, увага до якої була замалою. Однак вивчення означеної теми здійснювалося майже виключно в руслі формаційного підходу. Не заперечуючи продуктивності останнього, причому в досить широкому дослідницькому діапазоні, слід все ж відзначити, що прагнення розглядати цей підхід як виключно і єдино вірний неминуче призводить до помітної однобічності у розгляді всього кола питань, пов'язаних зі з'ясуванням своєрідності духовності як одного з найважливіших явищ людського життя, особливостей її виникнення, поступу та форм вияву. Зокрема, останнім часом практикою розвитку вітчизняної філософії, науки та її українського суспільства в цілому дедалі нагальніше ставиться питання про необхідність доповнення універсалістського, формаційного підходу до проблем духовності підходом цивілізаційним, який дозволяє краще схопити специфіку духовності українського народу, коректніше й чіткіше співставити її з духовністю інших народів, культур, цивілізацій.

Розглядаючи цю проблему дещо ширше, можна констатувати, що актуальність цивілізаційного аналізу духовності зумовлена принаймні трьома основними чинниками:

- по-перше, особливою значущістю духовності за умов становлення України як справді незалежної та розвинутої країни і розбудови її державності;
- по-друге, зміною основоположної парадигми розгляду проблем духовності, що відбуваються на сучасному, некласичному та постнекласичному етапі розвитку філософської думки;
- по-третє, нерозробленістю діахронічного, цивілізаційного аспекту духовності як багатомірного соціокультурного утворення.

Урахування означених чинників чималою мірою зумовлює своєрідність цивілізаційного розгляду питань духовності.

Розробка такої, зумовленої запитами сучасності, цивілізаційної концепції передбачає розв'язання, в якості наріжних, передусім, таких завдань:

- з'ясувати особливості духовності як культурно-історичного нелінійного феномену складної, синергетичної природи, що по різному постає на рівні загальносуспільному, соціальному тобто макрорівні та на рівні індивідуальних і між індивідуальних людських взаємодій, тобто на мікрорівні;
- визначити, з урахуванням цього, специфіку цивілізаційного підходу в комплексному аналізі проблем духовності щодо інших підходів – фор-

маційного, реляційного (тобто такого, що виходить із засадничої ролі людських відносин), діяльнісного, комунікативного, когнітивного, інформаційного тощо;

- виокремити основні рівні розгляду цивілізації – загальнофілософський, філософсько-історичний, спеціально-історичний. А вже на цій основі – відповідні рівні осмислення духовності як атрибутивної характеристики цивілізації, тлумаченої на тому чи іншому шаблі узагальнень;
- виявити своєрідність і розкрити найважливіші специфічні системні характеристики кожного з означених цивілізаційних вимірів духовності.

При цьому основу дослідження ставить визначальне саме для сучасності розуміння цивілізації та духовності як явищ неоднорідних та неодномірних, поліморфних і поліструктурних.

Зокрема, цивілізація, як монадне (тотальне, фрактальне) утворення, в ракурсі означеної теми, постає, по-перше, корелятом природи чи, конкретніше, дикості та варварства. По-друге, – як локалізоване в просторі й часі соціально-історичне, самобутнє і водночас уособлююче будь-яку з інших цивілізацій, монадне, тотальне чи фрактальне за характером, формування; як конкретна історична культура, сукупність яких утворює людська цивілізацію загалом. По-третє, – як етап існування означеного соціально-історичного формування, після того як воно пройшло висхідний відтинок свого розвитку та зазнало надлому.

На сучасному етапі цивілізація тлумачиться не тільки як етап розквіту культури, як у Данилевського, стадія омертвіння культури, як у Шпенглера, чи синонім всього життєвого кола локальної історичної культури чи конкретного суспільства – як у Тойнбі. А також – як самосвідомість культури; практичне її втілення; синонім культури (а це, враховуючи кількість визначень культури, – ще понад 500 значень); як географічно розпорошені регіони єдиної культури; як форма функціонування суспільства на відміну від культури – як форми його розвитку; як поняття видового щодо культури і, навпаки, родового щодо неї ж; як сфери матеріального виробництва щодо виробництва духовного; як форми реалізації об'єктивного чинника історії – на відміну від культури як форми реалізації чинника суб'єктивного; як своєрідної соціальної мегамашини – на відміну від культури як однієї з сфер життєдіяльності соціуму; як відображення процесів суспільного відтворення; як спосіб буття культури тощо.

Але, незважаючи на все вищенаведене розмаїття, дистинкція “цивілізація – культура” – в контексті сучасності постає як лише одна з широкого спектра

кореляцій поняття “цивілізація”. Переконливе підтвердження цьому дає аналіз філософської, соціологічної, філософсько-історичної та історичної літератури останнього періоду.

Одна з вихідних – категоріальна зв'язка “цивілізація – історія”. У цьому плані цивілізація постає і як кінець передісторії, початок “справжньої” історії (на противагу дикості та варварству), як рівень, тип розвитку, одиниця, етап, формоутворення, стадія, низхідна гілка, цикл, історичний макроіндивід, епоха історії. Не менш поширені і географічні виміри цивілізації, погрупування цивілізацій за осями “Схід – Захід”, “Північ – Південь” та окреслення своєрідної “троянди цивілізацій” за іншими географічними параметрами.

А також – семантичні значення, сформовані, виходячи із специфіки релігійних цивілізаційних характеристик. Загальновідомими є, врешті решт, визначення цивілізації як синоніму людства, схарактеризованого як один із космічних світів розумних істот; як соціального організму; як вторинної суспільно-економічної макроформації, тобто як синоніму класового суспільства; як світового міста; як суспільно-історичного прогресу; як громадянського суспільства; як належного рівня розвитку правової держави; як неорганічного тіла людини; як ступеня розвитку матеріального виробництва; як соціальної організації суспільства; як ступеня розвитку етносу, на якому формується стабільна державність; як аксіологічна характеристика суспільної та особистісної свідомості, діяльності, поведінки, спілкування, відносин тощо.

У рамках першого, найширшого тлумачення цивілізації як шабля всесвітньої історії, якісно нового щодо дикості та варварства, духовність постає передусім як одна з основоположних, наріжних рис людини як родової істоти, що зумовлюють її принципову відмінність від інших живих істот.

Втім, одним з перших, причому набагато раніше, на роль духовності, як наріжної характеристики якраз і лише людської істоти, в контексті європейської цивілізації особливо велику увагу звернув французький мислитель Блез Паскаль. Він, як відомо, виходив з того, що за своїми фізичними, просторово-часовими, тілесно-природними характеристиками людина аж нічим не вирізняється з розмаїття інших витворів Універсуму. У цьому плані вона зовсім не є чимось особливим, неповторним чи, тим більше, кінцевим пунктом, вершиною. Навпаки, вона постає в цьому разі найзвичайнісінькою, пересічною, серійною тілесною точкою Всесвіту, від якої простигається нескінченність таких же точок – тілесних формоутворень. І передусім – в бік збільшення макросвіту.

“Хай людина, – зазначає французький філософ, – порине у поглядання природи в усій її високій і неоссяжній величч, хай відверне погляд від нікчемних предметів, що її оточують. Хай погляне на сліпучий світоч, що як незгасний факел, освітлює Всесвіт; хай

розуміє, що Земля – всього лиш точка порівняно з величезною орбітою, які окреслює це світило, хай вразиться думкою, що й сама ця величезна орбіта – не більш ніж ледве примітна точка щодо орбіт інших світил, що рухаються на небосхилі.

Та оскільки наш кругозір цим і обмежений, хай уява лине за рубежі видимого; вона втомиться, далеко не вичерпавши природу. Весь зримий світ – лише ледь помітний штрих в безмежному лоні природи. Людській думці не під силу охопити її. Скільки б ми нерозсовували межі наших просторових уявлень, все одно в порівнянні з сущим ми породжуємо тільки атоми. Всесвіт – це сфера без меж, центр її всюди, коло – ніде...

А потім, знов звернувшись до себе, хай людина порівняє своє єство з усім сущим; хай відчує, як вона загубилася в цьому глухому кутку Всесвіту, і, виглядаючи з тісної тюремної камери, відведеної їй під житло, – я маю на увазі увесь зримий світ, – хай збагне, чого варта вся наша Земля з її державами і містами і, нарешті, чого варта вона сама. Людина в безмежності – що вона значить?” (1, с. 36-37).

У цьому разі людина губиться в космічних масштабах Універсуму як нескінченно мала величина. Однак вона може губитися, втрачати чітку окресленість своїх рис, “розмиватися” і з протилежних причин – коли фізичні параметри людини розглядаються як вихідна точка ряду, що йде теж у безмежність, але вже в бік зменшення, мікросвіту.

Адже ряд тілесних витворів губиться у нескінченності не тільки в глибинах Всесвіту, а й у межах одного атома. Характеризуючи цю, другу, нескінченність, мислитель вельми образно змальовує в означеному одному атомі “незліченні всесвіти, і у кожному – свій небосхил, і свої планети, і своя Земля, і ті ж співвідношення, що і в нашому видимому світі, і на цій Землі – свої тварини і, нарешті, свої кліщі, котрих знову ж таки можна ділити, не знаючи відпочинку і строку, поки не заморочиться голова від цього другого дива, настільки ж вражаючого в своїй малізні, настільки перше – в своїй величезності; адже не вразитися тим, що наше тіло, таке непримітне у всесвіті, являє собою на лоні сущого, всупереч цій своїй непримітності істинного колоса, цілий світ, вірніше, все суще порівняно з небуттям, котре так і залишається неоссяжним для нас.

Хто вдумається в це, той здригнеться, і, уявивши собі, що матеріальна оболонка, в яку його увібгала природа, утримується на грані двох безодень – безодні нескінченності і безодні небуття, – сповниться трепету перед подібним дивом, і, видається мені, допитливість зміниться здивуванням...” (1, с. 38).

У цих нескінченностях людина, розглянута як суто тілесна істота, губиться як піщинка в пустелі. Навіть якби тілесні розміри людини були як завгодно збільшені, чи як завгодно зменшені, це анітрохи не поліпшило б, та й взагалі не змінило б стану речей,

твердить, і цілком, доречно, мислитель. Адже і тоді людина, за своїми фізичними параметрами, залишалася б такою ж невиразною посередністю серед нескінченної кількості й таких же, й менших, і, нарешті, щонайбільших виявів мікро-, міді- та макрокосмосу. Отже, за своїми просторовими характеристиками, тобто розглянута як частка природи, людина нічим не виділяється з поміж безлічі інших її часток, не виявляє своєї своєрідності, тих особливих, властивих саме їй рис, що визначають унікальність її місця в Універсумі.

Однак в процесі подальшого аналізу Паскаль виявляє, що цієї унікальності зовсім не визначають і часові ознаки людини, тобто її тлумачення як історичної. Застережемо – у тому разі, коли ця історичність інтерпретується як механічна включеність людини у зовнішній щодо неї часовий потік у якості елемента означеного потоку. Адже як щодо просторів, за Паскалем, нерухомої, незмінної в часі природи, в історії людська істота є такою ж нікчемно малою величиною, що теж безслідно зникає, але вже у вічності.

“Вічність – сама по собі чи в Богів – також повинна ставити у тупик, – гадає мислитель, – перебіжне наше буття. Не більш зрозумілою є постійна і жорстка непорушність природи порівняно з неперервними змінами, що відбуваються у нас самих” (1, с. 44).

Як бачимо, вже Паскаль досить переконливо доводить, що зовнішній щодо людини часоплинний історичний потік так само уможлиблює з’ясування глибинної, людиномірної сутності історії, як і ієрархічні ряди нескінченних просторово фіксованих витворів природи.

“Розглядаючи малу тривалість свого життя, – з меланхолійною експансією відзначає він, – яка поглинається попередньою і наступною вічністю, *memoria hospitis unius diei protereuntis*, незначущість зайнятого мною простору, що непомітно зникає в моїх очах серед неосяжних просторів, невидимих ні мені, ні іншим, – я жахаюся і чудуюся, чому мені слід бути тут, а не там, чому тепер, а не тоді! Хто поставив мене тут? За чий велінням і настановою визначене мені це місце і цей час? Чому обмеженим є моє розуміння? Мій ріст? Моє життя – чому обмежене воно сотнею, а не тисячею років? З якої причини природа дала мені саме таку тривалість життя, чому саме це число, а не інше обрала вона у вічності, перед якою довільні числа втрачають своє значення?” (2, с. 73).

Перед вічністю довільні числа втрачають своє значення... Ці слова переконливо свідчать, що Паскаль добре засвоїв уроки стоїків та скептиків (3, с. 459-469). Але не тільки про це, а й, не меншою мірою, – про те, що він добре розумів, що сутність людини як історичної істоти міститься зовсім не в поверхневому, зовнішньому шарі історії, що характеризується саме різними числами – ерами, епохами, династіями, віками, датами тощо.

Але якщо його попередники вбачали вищу мету, сенс людського існування в досягненні блага, в неутильному, свідомому та невимушеному дотриманні принципів і норм моралі, в мистецтві жити гідно, то Паскаль докорінну відмінність і перевагу людини вбачає передусім не в просторових чи часових параметрах та інших повсякденних її властивостях, обмежуючись фіксацією яких ми неминуче вбачаємо лише те, що людина – така ж ница тварина, як і усі інші.

“Людську натуру, – пише він, – можна розглядати двоїсто: виходячи з кінцевої мети існування людини, і тоді вона піднесена і ні з ким не співставна, або ж виходячи із звичайних притаманних їй властивостей, як ми судимо про коня чи собаку за звичайними притаманними їм властивостями – прудкості *bitu et animu argendi*, – і тоді людина ница і бридка” (1, с. 113).

Проте, на відміну від стоїків та скептиків, французький філософ означену вищу мету, сутність і сенс людського буття вбачає і не в досягненні блага чи автарктичній моральності. А насамперед – у розумі. Він погоджується з тим, що людина – одна з найтендітніших істот у природі, але водночас наголошує, що в певному відношенні ця істота водночас унікальна, найвеличніша, така, що постає над нескінченністю простору і часу.

“Людина, – зазначає мислитель, – всього лишень очеретинка, найслабкіше зі створінь природи, але вона – очеретинка мисляча. Щоб її знищити, зовсім не треба, щоб на неї ополчився весь Всесвіт: досить подуву вітру, краплини води. Та хай би навіть її знищив Всесвіт, – людина все одно піднесена свого згубника, оскільки усвідомлює, що розлучається з життям і що вона слабша за Всесвіт, а він нічого не усвідомлює. Отже, вся наша гідність – у здатності мислити. Лише думка підносить нас, аж ніяк не простір і час, в котрих ми – ніщо. Постараємося ж мислити благопристойно, в цьому – основа моральності” (1, с. 115-116).

В українській філософській традиції цей напрям розгляду місця та функцій духовності в структурі людського буття вперше знайшов системну і вельми глибоку розробку, очевидно, у творчості Г.С. Сковороди. Зосередивши увагу на розробці гуманістичного виміру проблем духовності, причому – з урахуванням обох його аспектів – як глобального, філогенетичного, так й індивідуалізуючого, онтогенетичного – Сковорода з’ясовує своєрідність останніх не паралельно, а послідовно.

У розглянутих мислителів проблема духовності висвітлюється в найзагальнішому, абстрактно-антропологічному плані. У процесі подальших розробок цього аспекту питань духовності з’ясування відмітних рис духовності здійснюється на методологічній основі діяльнісного підходу. Конкретніше кажучи, за такого трактування цього аспекту в центрі уваги дослідників дослідження особливостей того, як ду-

ховність виникає й розвивається залежно від дуже поступової й нелегкої трансформації інстинктоподібної біологічної активності спільного предка гомо сапієнс та людиноподібної мавпи у свідому й цілеспрямовану діяльність сформованої людини як суб'єкта культурно-історичного процесу.

У контексті цього першого, діяльнісного зрізу, "уявляється, – як зазначає, наприклад, один з adeptів цього підходу М.С. Каган, – що саме поняття "діяльність" найбільш адекватно виражає активність людини: на відміну від тварин, активність людини покликана забезпечити не тільки її біологічне, але і її соціальне життя; внаслідок цього вона стає безконечно складнішою та розмаїтішою. Позначаючи цю людську активність, поняття "діяльність" охоплює, таким чином, і біологічну життєдіяльність людини, і її соціокультурну, специфічно людську діяльність" (4, с. 39).

Якщо ж йдеться вже про власну, специфічно людську діяльність, то в цьому разі необхідно назвати ще принаймні дві її атрибутивні риси, що відрізняють її від життєдіяльності тварин. По-перше, діяльність людини як соціокультурної істоти має переважно перетворювальний характер (хоч, звісно, аж ніяк не позбавлена й адаптивних характеристик), тоді як тварини переважно пасивно адаптуються до середовища їх існування. По-друге, тварина будь-якого біологічного виду взаємодіє з довкіллям за мірками саме і тільки свого виду; людина ж – універсально, за мірками всіх видів.

Розгляд духовності здійснюється тут, отже, з позицій діяльнісної парадигми. Саме предметно-перетворююча активність (на відміну від властивої тваринам пасивної адаптації) і різнобічність творчої діяльності (на відміну від тварин, перебіг життєдіяльності яких здійснюється за мірками лише одного певного виду) розглядаються за даного аспекту як основа і рушійна сила розвитку духовності людини. Важливо при цьому, однак, не випускати з поля зору тієї обставини, що формується духовність на основі зовсім не цієї, вже конституційованої, універсальної й перетворюючої діяльності. Остання є фундаментом саме розвитку, але аж ніяк не формування духовності. Історичне ж становлення духовності відбувається, звісно, теж завдяки діяльності, але не зрілій, суто людській, а історично початковій, примітивній і стихійній, ще інстинктоподібній, що на самих перших стадіях була ще, спочатку позбавлена, а пізніше – майже позбавлена свідомої, духовної компоненти. В ході ж кожного наступного циклу соціалізації діяльності, перетворення її на власне людську духовність, з одного боку, стає дедалі багатшою за своїми характеристиками; з іншого боку, вона мірою розвитку діяльності дедалі очевидніше постає не лише в ролі деривата цієї діяльності, а, й передусім, – як основа сходження на подальші щаблі цього розвитку.

Це – в тому разі, коли духовність вивчається крізь призму дихотомії "цивілізація – природа". Якщо ж

про духовність йдеться, коли цивілізація співвідноситься не з природою, а з варварством, то в даному зрізі її становлення, особливості та зміни розглядаються вже не в найзагальнішому плані, тобто виходячи з людської діяльності як такої. А – децю конкретніше, з урахуванням історичного поділу форм людської діяльності. І передусім – відбрунькуванням духовної діяльності від чуттєво-предметної та наступним виникненням духовної сфери життєдіяльності у якості відносно самостійної. Духовність пов'язується при цьому в основному з множиною різновидів живої розумової діяльності. А також – упредметненої в надбаннях людської культури, переважно – духовної. Та – формах свідомості – таких як право, мораль, філософія тощо. Вона постає як внутрішній зв'язок людини і світу людини, який реалізується через низку циклів упредметнення в продуктах матеріального і духовного виробництва та наступного їх розпредметнення. Тобто – залучення представників кожного наступного покоління до загальнолюдських багатств через механізми інтеріоризації об'єктивованих здобутків духовної культури. Причому – з подальшим відтворенням всезагальних параметрів буття людини в світі й примноженням культурних надбавь.

Саме цей аспект дослідження є в філософській літературі найбільш традиційним і найбільш розробленим. Однак, будучи об'єктивно теж цивілізаційно зумовленим і лише одним із можливих, цей підхід самими його прихильниками тлумачився як загальнонозначущий і, по суті, єдино правильний. Подібна гіпертрофія цього підходу неминуче обернулася деякими небажаними наслідками. Передусім – своєрідним гносеологізмом. Адже духовність в цьому зрізі її розгляду інтерпретується як поняття однопорядкове з такими як "духовне життя", "духовна культура", "духовна сфера діяльності". Відповідно й розкриття своєрідності духовності обмежується виявленням її відмінностей або ж щодо матеріального як такого, або ж – щодо інших сфер життєдіяльності людей – економічної, соціальної та політичної.

Це – важливі характеристики духовності. Однак своєрідність духовності як культурно-історичного вища, на відміну від духовної сфери життя тощо, визначається не тільки, й може навіть не стільки ними. А насамперед – тим, що вона є способом самоідентифікації, самовизначення й самореалізації суб'єктивності, формуючись у вигляді смисложиттєвого покликання її історичних монадних носіїв різного масштабу – і людської цивілізації загалом, і локальних історичних цивілізацій, і окремих людських особистостей. Нерозуміння ж цивілізаційної, тобто індивідуальної, монадної природи духовності – навіть якщо йдеться, здавалося б, про її суто загальнотеоретичні характеристики, з необхідністю веде до неврахування тих атрибутів духовності, які визначають саму її своєрідність як таку.

Крім того, гносеологізм, обмеження духовності її кореляцією з матеріальним призводить і до недооцінки її ціннісної природи. Або ж до того, що духовність трактується в абстрактно ідеалізованому вигляді, як свого роду скарбничка лише позитивних цінностей. А історія людства – як лінійний, зрештою, процес, що супроводжується нарощуванням духовності. І, нарешті, слід визнати й те, що непомірна гносеологізація духовності має одним із своїх наслідків, якщо не виключення, то, в усякому разі, витіснення на периферію духовності такої важливої її форми як релігійність.

Тому цілком закономірними і незрілими є, очевидно, спроби осмислення духовності, розглянутої в загальнотеоретичному плані, не тільки в ракурсі гносеологічному. Але – і в інших, онтологічних зрізах, зокрема – цивілізаційному. Другим основним аспектом розгляду духовності як цивілізаційного феномену в рамках досліджуваної теми є її аналіз вже не в загальноцивілізаційному зрізі, а як іманентної характеристики локальних цивілізацій, спільнотою яких утворюється людська цивілізація загалом.

Духовність відіграє специфічну, тільки їй властиву роль в життєдіяльності історичних індивідів будь-якого масштабу, типу чи різновиду – як окремої людської істоти чи групи таких істот, так і окремих цивілізацій чи спільноті таких цивілізацій, тобто людства в цілому. Проте в цьому випадку в функції носія духовності – на цьому рівні аналізу – нас цікавили саме локальні цивілізації.

Деякі мислителі навіть виникнення локальних культур і цивілізацій пов'язують передусім з чинниками саме духовного характеру. Наприклад, М.Я. Данилевський – з певною сукупністю психічних задатків, здатностей, схильностей і здібностей відповідного етносу, котру він позначає як морфологічне начало того чи того культурно-історичного типу. Це начало, гадав він, конститується ще на першій, етнографічній стадії розвитку означеного типу.

Освальд Шпенглер необхідною передумовою появи кожної з історично локалізованих культур вважав деяку самотутню душу, з якої культура проростає й виростає, на кшталт того, як рослина зростає з зернини. “Культура народжується в ту мить, коли із прадушевного стану вічнонемовлячого людства пробуджується і відшаровується велика душа, певний лик з безодні безликого, щось обмежене й минуше з безмежного та триваючого. Вона розквітає на ґрунті строго відмежованого ландшафту, до якого вона залишається прив'язаною суто вегетативно. Культура вирає, коли ця душа здійснила вже повну суму своїх можливостей у вигляді народів, мов, вірувань, мистецтв, держав, наук і таким чином знову повернулася у прадушевну стихію. Але її сповнене життя існування, ціла череда великих епох, що в строгих контурах окреслюють поступальне самоздійснення, становить собою сокровенну, пристрасну боротьбу

за утвердження ідеї супроти сил хаосу, що тиснуть ззовні, супроти несвідомого, яке розпирає зсередини, куди сили ці злісно стягнулися” (5, с. 264).

При цьому співвідношення душі й історичної культури, яка їй відповідає, є аналогічним, за Шпенглером, взаємозв'язку можливості та реальності. “Враховуючи... позначення душі як можливого і світу як дійсного, я розрізняю, – зауважував Шпенглер, – *можливу* та *дійсну* культуру, тобто культуру як *ідею*, – *загального чи одиничного* – існування і культуру як *плоть* цієї ідеї, як суму її виразів, що стали сприйнятними для почуття, просторовими і приступними: діянь і настроїв, релігії та держави, мистецтв і наук, народів та міст, господарчих і суспільних форм, мов, правових відносин, нравів, характерів, рис обличчя і вбрань. *Вища історія*, близькоспоріднена щодо життя та становлення, є здійснення можливої культури” (5, с. 204).

Духовне начало вважав вихідним у розвитку історичних культур і цивілізацій і третій з “китів” цивілізаційного напрямку – Арнольд Дж. Тойнбі, витлумачуючи релігію як альфу (“Лялечку”) й омегу цивілізації. В фокусі означеного зрізу – вже не тільки й навіть не стільки вселюдська, загальнопланетарна цивілізація роду гомо сапієнс в цілому, а кожна з тих локальних цивілізацій, множина котрих і утворює всесвітньо-історичний процес. Як бачимо, всі три “кити” цивілізаційного підходу інтерпретують духовність в значенні конституюючого принципу, своєрідного фундаменту, на котрому й завдяки котрому зводиться будова будь-якої історичної культури.

А от характер подальшого співвідношення розвитку тої чи тої культури, з одного боку, поступу духовності, – з іншого, – тлумачиться кожним з означених мислителів по-своєму.

Скажімо, Данилевський обидві наступні, після етнографічної, фази розвитку певного культурно-історичного типу трактує і як стадії поступу духовності. Державну, тобто наступну за етнографічною, фазу Данилевський характеризує як проміжну між етнографічною, коли неусвідомлено забезпечується матеріал і закладаються інші основи майбутньої творчої, передусім духовної діяльності етносу в якості суб'єкта історичного процесу та особливо інтенсивної в духовному відношенні цивілізаційної фази, коли ці запаси витрачаються на розбудову цивілізації та продуктивну духовну діяльність. У цей час, опосередковуючий означені дві фази, проміжок часу “народи готують місце для своєї діяльності, будують державу і забезпечують свою політичну незалежність, без котрої, як ми бачили, цивілізація ні розвинути, ні зміцнитися не може. Перехід як із етнографічного стану в державний, так і з державного в цивілізаційний, або культурний, зумовлюється поштовхом чи рядом поштовхів зовнішніх подій, збуджуючих і підтримуючих діяльність народу в певному напрямі” (5, с. 111).

Третьою, вищою стадією розвитку кожного культурно-історичного типу, який здійснює повний цикл

свого існування і, водночас, піком духовної активності відповідного народу є, за Данилевським, цивілізація. Цивілізація розглядається ним, при визнанні всієї її суперечливості, в цілому як фаза позитивна. Це відносно короткий (від 400 до 600 років – у різних культурно-історичних типах цей термін може варіюватися, але в означених межах) період, на якому відбувається цвітіння та плодоносіння того своєрідного “рослинного організму”, яким є, за Данилевським, будь-який культурно-історичний тип. Саме на стадії цивілізації реалізуються всі ті творчі духовні здатності та потенції, які роблять певний народ неповторним і завдяки яким він може відігравати роль суб’єкта певної історичної культури. Тільки побудувавши цивілізацію і виявивши, в її рамках, своє унікальне історичне покликання, цей народ стає вічним супутником і учасником всесвітньо-історичного процесу, робить свій невмирущий внесок в скарбницю світової культури, передусім духовної. Цивілізація, отже, – це період зігрівання плодів і збору урожаю певної культури, щедра осінь останньої. Але, з іншого боку, – це вже осінь, старість духу народу певного локального культурно-історичного типу, період хай і творчого та вельми продуктивного духовного та фізичного виснаження, витрати своїх творчих сил. Причому виснаження, гадав Данилевський, незворотного.

“Під періодом цивілізації, – писав він, – розумію я час, протягом котрого народи, що становлять тип, – вийшовши з несвідомої суто етнографічної форми побуту (що властиво, мало б відповідати так званій стародавній історії), створивши, зміцнивши і забезпечивши своє зовнішнє існування в якості самобутніх політичних одиниць (що, власне, складає зміст будь-якої середньої історії), – виявляють переважно свою духовну діяльність в усіх тих напрямках, для котрих є запорука в їх духовній природі не лише щодо науки та мистецтва, а й у практичному здійсненні своїх ідеалів правди, свободи, суспільного благоустрою і особистого добробуту” (5, с. 106). Це те, що зумовлює неоціненну роль і високе місце цивілізаційної фази розвитку певної історичної культури, далекий водночас від того, щоб ідеалізувати цю фазу. Мислитель розглядає її досить безсторонньо, в усій її амбівалентності. Він наголошує, що цивілізація – період не тільки реалізації творчих, передусім духовних здібностей, здатностей і можливостей народу чи народів певного культурно-історичного типу. Але, разом з тим, – і період повного й безповоротного спустошення цих народів як суб’єктів історичного творення. “Якщо етнографічний період, – констатує історик, є часом збирання, часом заготовки запасу для майбутньої діяльності, то період цивілізації є часом розтрати – розтрати корисної, благодійної, такої, що становить мету самого збирання, але все ж розтрати; і яким би не був

багатим запас сил, він не може нарешті не збідніти й не виснажитися – тим більше, що під час збудженої діяльності, породжуючої цивілізацію й породжуваної протягом етнографічного періоду, виявляючись в період цивілізації, має неодмінно сягнути своєї межі, за яку йти вже не можна, або, принаймні, такої, звідки подальший поступальний рух стає вже повільним, і обмежується одними частковими здобутками та вдосконаленнями” (5, с. 108).

З виснаженням же творчого й енергетичного потенціалу на фазі цивілізації, народи певного культурно-історичного типу, за гадкою, Данилевського, або ж самозаспокоюються й дряхліють в апатії самозадоволення, вважаючи заповіти старовини вічним ідеалом на майбутнє, або ж впадають в апатію відчаю, доходячи до нерозв’язних, з їх погляду, антиномій, які свідчать або ж про односторонність самого ідеалу, або ж про те, що його здійснення пішло хибним шляхом внаслідок несприятливих зовнішніх обставин. Внаслідок всіх цих процесів певний культурно-історичний тип поступається роллю лідера спільноти подібних історичних макроіндивідів іншому, молодшому, творчо й енергетично наснаженішому не тільки фізично, але й духовно культурно-історичному типові.

Погоджуючись з тим, що цивілізація є останнім, завершуючим етапом існування відповідної історичної культури, Шпенглер, однак, зовсім інакше, ніж Данилевський, інтерпретує взаємозв’язок ліній розвитку духовності, культури та цивілізації.

Виникаючи як духовне прагнення, як форма опередметнення відповідної душі, кожна з культур неминуче, але лише з часом перероджується в цивілізацію. Цивілізація, за Шпенглером, – це форма чи стадія вмирання культури, період її перетворення з становлення в стале, її окам’яніння, знерухомлення. А також форма існування культури після смерті.

Для культури характерні гуманітарні начала, пріоритетність творчих форм – мистецтва, філософії тощо. Для цивілізації ж – передусім техніцизм, мілітаризм, бюрократія, урбанізм, просякнутість всіх сфер життя агоністичним, спортивним началом. Розглядаючи шпенглерівську морфологію культури і цивілізації докладніше, необхідно зазначити, що трактуючи культури як органічні, живі утворення, він особливої уваги надає часові як одній з визначальних їх характеристик. На відміну від простору, як розсудкового поняття, особливо важливого при розгляді цивілізацій, час, за Шпенглером, має органічний характер і стоїть в одному ряду з такими атрибутами культур як душа, доля, життя. Всі вони тлумачаться Шпенглером як форми виразу спонтанного пориву першофеномену до проходження свого життєвого циклу.

Культура, за Шпенглером, це насамперед свого роду рослинна душа поєднаної в народ певної спільноти. Всі інші характеристики культури – від

матеріальної життєдіяльності й економіки до начал духовних – науки, релігії, філософії тощо – є утвореннями вторинними, тлумачаться Шпенглером як продукти життєвих процесів цієї душі, а то й її відмирання. Культура в цьому разі уподібнюється до квітки, що розпукується на ґрунті строго відмежованого ландшафту, з яким вона залишається нерозривно, вегетативно пов'язаною. Якщо ж цей зв'язок в силу якості умов порушується, то культура передчасно помирає. Але й при збереженні оптимальних умов кожна культура має певну межу свого існування, свій природний життєвий цикл. Цей цикл виповнюється тоді, коли душа культури здійснила вже всю суму своїх можливостей у вигляді народів, мов, віровчень, мистецтв, держав, наук тощо і розчиняється в тій же ярадушній стихії, з якої виникла. Коло життя кожної культури – це певна послідовність великих епох (близько 300 років кожна), що окреслює поступальне самоздійснення, самореалізацію культури як великого виду історії. Ця послідовність розглядається Шпенглером як боротьба за утвердження ідеї. Але мірою того як ідея утверджується і втілюється, а повнота внутрішніх можливостей вивершується і здійснюється назовні, культура раптово закладає, відмирає і стає цивілізацією. Цивілізація може, як висохла гігантське дерево, ще століттями й навіть тисячоліттями настовбурчувати своє гниле віття. Але вона мертва, неорганічне утворення, яке своїм існуванням перешкоджає формуванню і розвитку молодих культур (5, с. 264-265).

Отже, кожна історична культура – великий індивід історії, жива, причому не тільки біологічно, а й духовно, суперістота рослинного типу. Виходячи з цього, Шпенглер вважає доречним використання для її характеристики поняття габітус. Габітус – це біологічний термін для позначення своєрідності зовнішнього вигляду рослини, рідше тварини. Шпенглер застосовує це поняття для визначення передусім духовних особливостей тієї чи іншої історичної культури, розглядає його як конкретизацію поняття стилю. Якщо в понятті стиль самобутність певної культури фіксується в нечіткій формі, то термін габітус дає можливість, за Шпенглером, з'ясувати цю самобутність ясніше і глибше. Говорячи про габітус окремих людей, ми фіксуємо неординарність їх вчинків і думок, постави та унастроїв. Як характеристика ж великих історичних індивідів, тобто культур поняття габітус охоплює в існуванні цих цілісних культур всю сукупність їх життєвих виявів саме як цілісних витворів. До таких виявів, зокрема, зараховуються: а) вибір певних видів мистецтва (скажімо – вибір рельєфної пластики і фрески еллінами, або ж контрапункту та масляного живопису – західноєвропейською культурою) та рішуче відхилення інших видів мистецтва (наприклад – тієї ж пластики, або зображення людини – арабами); б) схильність до екзотики (Індія) чи навпаки до популярності (античність); в) схильність

до усного мовлення (античність) або ж до писемності (Китай, Західна Європа).

Ці життєві вияви детермінують види духовної комунікації та спілкування загалом, тип соціально-психологічних установок, форму адміністративних систем і характер норм поведінки.

Крім того, габітус культури визначається також такими ознаками як тривалість її життя та певний темп розвитку. При цьому за темпом розвитку культури між собою різняться. Такт античного існування відрізняється від єгипетського чи, наприклад, арабською. Можна говорити, на думку Шпенглера, про анданте еллінсько-римського та алегро фаустівського духу (5, с. 266-268).

За тривалістю ж свого існування культури, подібно до біологічних особин одного виду, по суті, не відрізняються. Ідеальна тривалість життя кожної культури становить, за Шпенглером, 1000 років. Але спільним для всіх культур є не тільки загальний строк існування. Кожна культура, кожна рання пора, кожний підйом і спад, кожен з її внутрішньо необхідних рівнів і періодів мають, наголошує мислитель, певну, завжди однакову, таку, що завжди повторюється зі значущістю символу, тривалість. У ритмах політичного, духовного і художнього становлення різко виділяються, з його погляду, п'ятидесятирічні періоди, серед масштабніших – трьохсотлітні періоди – бароко, іоніки, великих математик, античної пластики, мозаїчного живопису, контрапункту, галілейської механіки тощо.

Відповідно й кожне більш-менш значне окреме життя з глибинною необхідністю, гадав Шпенглер, повторює всі епохи тієї культури, до якої воно належить. У кожному з нас внутрішнє життя – в момент усвідомлення існування власного я – прокидається саме там і таким же чином, де і як прокинулася колись душа цілої культури. Кожен з європейців переживає свою готику, свої лицарські замки і героїчні перекази, своє “веління Боже” хрестових походів і душевну муку Парцифаля, подібно до того, як кожний юний грек ніс у собі свою гомерівську епоху та свій Марафон.

Епохи розвитку культури співвідносні не тільки з епохами особистого життя людини цієї культури, а й з основними епохами духовного життя кожної іншої історичної культури. Паралелізм послідовності основних епох кожної з культур довільній з інших культур і відповідність характеристик епох одного й того ж покоління, що належать різним культурам, Шпенглер пояснює, виходячи з розробленого в біології вчення про гомологію органів. Гомологічними є органи еквівалентні морфологічно, на відміну від тих органів, які еквівалентні в функціональному відношенні й називаються аналогічними. Гомологічними можна вважати, наприклад, руки у людини, крила у птаха і відповідні плавники у риби. Або легені у людини і міхур у риби. Якщо ж йдеться про аналогіч-

ний, або функціонально, а не морфологічно, еквівалентний людським легеням орган риби, то таким є її жабри.

Виходячи з такого розуміння, німецький філософ обстоює тезу про гомологічність цілої низки епох, процесів, явищ і подій, що мали місце в різних культурах. Гомологічними за такого підходу постають, зокрема, такі явища, як антична пластика і західноєвропейська інструментальна музика, єгипетські піраміди четвертої династії та готичні собори, індійський буддизм, римський стоїцизм і західноєвропейський соціалізм, епохи Рігведи, Плотіна й Данте та ін. (5, с. 270-272).

Виходячи з гомології історичних явищ, Шпенглер докорінним чином переосмислює таке загальноєвропейське поняття, як "одночасність". Воно у нього постає як характеристика не фізичного, а культурно-історичного часу.

Одночасними Шпенглер називає факти, процеси, явища, події, епохи, які постають відповідно в своїй культурі в строго однаковому положенні і, отже, мають строго відповідне значення. Тобто – знаходяться на одному й тому ж шаблі розвитку – але в різних культурах. При такому розумінні одночасності сучасниками виступають Піфагор і Декарт, Архімед і Гаус, Полігнот і Рембрандт, Політет і Бах. Одночасними є для різних культур й епохи повороту до цивілізації. Відповідно сучасниками є Філіпп і Олександр – в античній культурі з Наполеоном – в західній, одночасно будуються Олександрія, Багдад і Вашингтон тощо.

Одночасними в подібній мережі координат є діонісійський рух і протестантизм, англійський пуританізм на Заході й іслам – в арабській культурі.

Співвідносячи світ як історію з світом як природою, Шпенглер наголошує, що становлення лежить в основі сталого. Тому світ як історія – в основі світу як природи. Зокрема цивілізація – це свого роду природи, якою стала історія, культура.

Подібно до цього – почуття долі складає основу пізнання зв'язків причини і дії. А сама казуальність – не що інше, як дезорганізована, заціпеніла в формах розсудку доля. Простір – заціпенілий час, а смерть – заціпеніле життя.

Отже, світ як історія – це світ становлення. Тому й історія як галузь людських знань про світ становлення повинна 1) адекватно відображати світ становлення; 2) мати для цього відповідні пізнавальні засоби. Але засоби, що спроможні осягнути світ становлення – це засоби, що входять до органічної логіки. Справжня історія, за Шпенглером, це – принципово ненаукова за своєю природою галузь. А те, що за традицією йменується історичною наукою чи історією як наукою, насправді є лише допоміжним, попереднім шаблоном до дійсного, адекватного осмислення історії. Ця пропедевтична, наукова історія теж, як і автентична історія, має своїм предметом суспільний процес. Але в науковій історії цей процес розглядається

за аналогією з процесами природними й береться як щось стале, упредметнене, відчужене, протяжне, повторюване. Історичний процес розглядається тут об'єктивно, як частина зовнішньої, незалежної щодо людини реальності. Цей процес відображується не фізіономічно, а систематично, у вигляді системи істинного знання. Варто підкреслити при цьому, що істинність аж ніяк не оцінюється в цьому разі Шпенглером як щось позитивне. Про істинність може йти мова тільки там, де історія залишається для людини чимось чужим, не автентичним. Адже істина – це показник неподоланості дистанції між людиною й історичним процесом – це відповідність двох сфер, що залишилися байдужими одна одній – знань про історичну реальність самій цій реальності. Такий підхід набуває більшої значущості і стає автентичнішим з переходом до цивілізації як скам'янілої, сталої культури.

Автентична ж, справжня історія на відміну від історії як науки ґрунтується на врахуванні особливостей історичного процесу як вияву органічного життя, неповторності йог явищ і процесів. Історія осмислюється тут фізіономічно, в її унікальних конфігураціях і не відображується в системі знання, а акумулюється в живому досвіді індивіда (5, с. 315-321).

Людина – це унікальна істота, що здійснює вихід, прорив за межі просторового чи фізичного часового виміру. Прорив просторового виміру добре зафіксував ще Блез Паскаль. Він наголошував, що людина – це піщинка в Універсумі, від якої в обидва боки тягнеться нескінченність – з одного боку мікро-, з іншого – макрокосму. Але ця піщинка, цей тендітний очерет – мислячий. Тому він випадає з просторового, предметного ряду і виходить у принципово інший, духовний вимір. А завдяки цьому – підноситься над усіма безоднями Універсуму – як мікро-, так і макромасштабу, та й, зрештою, безоднею часу теж.

Шпенглер же непогано показав унікальність людини, її місця і ролі у Всесвіті не теж, і не зрештою, а саме через прорив людиною нескінченної лінії фізичного часу. Подібно до того, як у просторовому вимірі від людини відходять нескінченності мікрота макрокосмосу, так у часовому вимірі в обидва боки від неї йдуть нескінченності в минуле й майбутнє. Прорвавши цей нескінченний ряд, людина отримує можливість переходу з фізичного чи фізіологічного виміру часу у вимір принципово інший – соціокультурний. Саме як істота, якісно відмінна від створінь суто природних, біологічних тобто історична, людина долає одномірність, відчуженість і нескінченність зовнішнього математичного ряду фізичного часу й акумулює всі три темпоральні виміри – минуле, теперішнє і майбутнє у внутрішньому Універсумі свого власного духовного світу. Темпоральний синтез здійснюється й в духовному просторі інших індивідів історії, зокрема – цивілізації.

Причому – не лише, як та чи інша з означених цивілізацій сама по собі, оскільки самобутня духовність кожної з них може бути окремим і невичерпним предметом дослідницьких зусиль. А саме – в якості множини історичних монад, що у своїх виявах, зокрема в духовності, взаємоособлюють, взаємодзеркалюють одна одну. А отже – і людську цивілізацію в цілому. Тобто те, завдяки чому духовність кожної з цивілізацій постає як онтогенетичне створення і водночас збагачення неминущих, загальнолюдських духовних цінностей, норм та ідеалів. Кожна цивілізація може засвоїти ті чи інші з них лише самостійно, причому і на тому щаблі свого розвитку, на якому починає відчувати в них потребу. Лише тоді всяка цивілізація в якості історичного макроіндивідуума стає надчутливою до конгеніальних, споріднених їй на цей час, ідей, ідеалів, духовних цінностей і норм, вже створених раніше іншими цивілізаціями. Тому духовність цивілізацій має не тільки

неповторний для кожної з них колорит, а й спільний для них, загальнолюдський зміст і ритм існування.

Отже, здійснене нами дослідження дає усі підстави для висновку про те, що розв'язання проблеми духовності є неодмінною та вкрай важливою перед – посилкою успішного вирішення усього комплексу тих найрозмаїтіших соціокультурних завдань, які ставить перед нами сучасність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Паскаль Блез. Мысли. – Спб.: Северо – Запад, 1995.
2. Паскаль Блез. Мысли. – М.: REEF1 – book, 1994.
3. Паскаль Блез. Разговор с г. де Саси об Эпиктете и Монтене // Стрельцова Г. Я. Паскаль и европейская культура. – М.: Республика, 1994.
4. Каган М. С. Человеческая активность (опыт системного анализа). – М.: Политиздат, 1974.
5. Шпенглер Освальд. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории: В 2-х т. т. Т. I. Гештальт и действительность. – Мысль, 1998.

УДК 330

Біля О. В. – к. е. н.

ДОГОВІР ПРО ЄДИНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР, ЗНАЧЕННЯ ЙОГО І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

Світова економіка вступила в період глобалізації, яка характеризується вільним переміщенням капіталу, робочої сили, товарів та послуг між країнами. Але як зазначає Д. Сорос розвиток глобальної економіки не супроводжується розвитком глобального суверенітету, тобто і в період глобалізації базовою структурою є нація і держава [1].

Глобалізація світової економіки оцінюється неоднозначно, так в 60-і роки ХХ ст. співвідношення доходів 1 млрд населення високорозвинутих країн (золотий мільярд) і 5 млрд населення інших країн складало 40:1, а уже наприкінці ХХ ст. 90:1, тобто розрив збільшується [2]. Недарма бувший прем'єр-міністр Франції Ліонел Джоспен сказав: “Я боюсь, що глобалізація може створити більше нерівності, ніж справедливості” [3].

Але не дивлячись на це процеси глобалізації прогресують. Якщо в ХХ ст. вєдучі країни боролись за свою індивідуальну світову гегемонію, то в кінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. створюються інтернаціональні формування; Євросоюз, американський континентальний ринок НАФТА, АТЕС (азіатсько-тихоокеанський економічний союз).

Нажаль, країни бувшого СРСР пішли в протилежному світовим тенденціям напрямку, фактично готовий спільний ринок розірвано на частини, в результаті чого ускладнились економічні зв'язки.

Зважаючи на це тільки зараз Верховна Рада України (20 квітня 2004р.) ратифікувала договір про

Єдиний економічний простір (ЄЕП) між Росією, Україною, Білоруссю та Казахстаном. Ця рамочна угода була конкретизована на нараді цих країн в Ялті в 2004 році.

Навколо ЄЕП в Україні виникли політичні суперечки, особливо напередодні президентських виборів.

Так, наприклад, бувший міністр закордонних справ Борис Тарасюк та інші стверджували, що ЄЕП загальмує входження України в Європейський союз.

Розглянемо, що ж відбувається в дійсності. Недавно Романо Проді, голова Єврокомісії заявив, що Україні нема місця в Євросоюзі, що формування цієї організації завершено. Європа не поспішає надавати Україні статус країни з ринковою економікою, що розширило б експортні можливості нашої країни. Зараз на країни Євросоюзу приходиться тільки 12% зовнішньоторгового обороту України. В зв'язку з цим президент Л.Кучма визначив ситуацію так: “Євросоюз не бачить Україну в найближчому майбутньому в складі Європейського Союзу. Реалії сьогодні такі, що дай бог “переварити” ЄС десять країн, які щойно прийняті в нього”.

Виникає питання, що робити Україні в даній ситуації – всі об'єднуються, а ми повинні ждати від когось милостиню, самоізолюватись.

Отже, вступ в ЄЕП є природним і необхідним кроком, тим більше, що вітчизняні і закордонні експерти вважають: це не заважає Євроінтеграції України в

майбутньому. Адже головне не формальний вступ, а досягнення європейського рівня (якості) життя.

Президент України сказав з цього приводу: "Нас не влаштовує обіцянка, що ми колись будемо разом. Нам потрібно жити і працювати зараз".

Економічно переваги від вступу України в ЄП значно перебивають збитки, які Україна понесе від розширення ЄС, причому ті переваги з часом будуть збільшуватись.

Європі не потрібна сильна Україна. Вони будуть приймати в ЄС такі країни як Болгарія, Румунія. Хіба можна зрівняти потенціал України з вказаними державами.

Що ж за потенціал мають країни, що об'єднались в ЄП? Росія, Україна, Білорусь і Казахстан – це основа бывшего СРСР. Більше 40% товарообороту України приходить на Росію. Народний депутат України Г.Крючков говорить: "Нас лякають тим, що прийде російський капітал. Але він уже прийшов. А захід побоявся іти в Україну, а може і не захотів економічного зростання України. Вони побоялись, а росіяни не побоялись".

Такі компанії як ТНК, "Лукойл", "Укртатнафта" посіли гідне місце на українському ринку. Розглянемо тепер потенціал інших двох учасників ЄП: Казахстан та Білорусь. Казахстан по території більше України в три рази, багатий корисними копалинами: вугілля – Екібастуз, Караганда, мідна руда біля озера Балхаш, золото, нафта; в період освоєння цілих земель в 1954 році тут було створено до 200 радгоспів і зараз це крупний виробник зерна. В 2003 році внаслідок неврожаю та інших причин Україна закупила більше 2 млн. тон зерна в Росії та Казахстані.

Значний потенціал має і Білорусь: розвинуте машинобудування. Мінський тракторний завод випускає трактори МТЗ на світовому рівні, автозавод вантажних автомобілів (БелАЗ), електронна промисловість.

Андрес Аслунд, директор програми для Росії і Східної Європи фонду Карнегі назвав Україну "східним тигром". В статті в "Вашингтон пост" він пише, що країни бывшего СРСР переживають економічний бум, в останні п'ять років показали середні темпи зростання ВВП на 7%. Нові тигри – це Росія, Україна, Казахстан, а не Польща, Угорщина, Чехія – стверджує Аслунд.

Що стосується ЄП, то в ньому Україна виступає як ведучий засновник цієї організації, а не бідна рідня в ЄС. Достатньо вказати, що з 14 першочергових угод з формування ЄП 13 запропоновано українською стороною.

Уже на початку липня в Києві підписано протокол про відміну винятків і обмежень в зоні вільної торгівлі між Україною і Росією. Ціна цього, на думку експертів, перевищує мільярд доларів чистого доходу на рік. Росія і Україна близькі до переходу на нарахування ПДВ на нафту і газ за країною призна-

чення, тобто ПДВ буде поступати в бюджет України [4]. Як бачимо, економічні вигоди для України від вступу в ЄП очевидні.

Економічне зростання країн ЄП повинно відбуватись переважно за рахунок інноваційного шляху розвитку економіки. Світова практика показує, що до 80% приросту відбувається за рахунок впровадження на ринок інновацій, тобто нової продукції на основі винаходів, нової технології, нових організаційних форм господарювання.

В Україні і Росії ще великий обсяг в експорті посідає сировина і напівфабрикати, а не готова продукція.

В квітні 2004 року Верховною Радою прийнята програма до 2013 року інноваційного розвитку економіки.

В Росії при уряді створена спеціальна комісія з конкурентноздатності. Дехто висловлює занепокоєння, що країни ЄП не будуть підвищувати якість продукції не вступивши в Євросоюз. Однак це не так, зараз для того, щоб одержати максимальну ціну за продукцію, необхідна її відповідність міжнародним стандартам, наприклад системі ISO – 9000 або європейському EN 29001, в іншому разі ціна різко падає або взагалі цю продукцію неможливо продати на міжнародному ринку.

В зв'язку з цим виробники країн ЄП будуть підвищувати якість продукції до вимог міжнародних стандартів, знаходяться вони в ЄС або ні. Це принципове положення.

Україна зберегла з часів СРСР потужний науковий потенціал – 1518 наукових і науково-виробничих організацій.

В Україні, Росії, Білорусі створюються нові інноваційні об'єднання – технопарки. На початок 2004 року в Україні зареєстровано 7 технопарків: інститут монокристалів (сапфір) в Харкові; інститут електрозварювання ім. Патона; напівпровідникової технології і матеріалів, оптоелектроніки і сенсорної техніки; "Углемаш", інститут технічної теплофізики; "Укрінфотех"; технокомпресормаш в м. Суми.

Ново-Краматорський машинобудівний завод посідає провідне місце в світі в своїй галузі. Він експортує свою продукцію в 50 країн світу, в тому числі в Росію, Німеччину, США, Японію. Створено виробництво найчистішого йоду в Криму "Технойод", "Фармак" – в медицині.

Україна приймає участь в інноваційних міжнародних проєктах: аерокосмічному "Морський старт", будівництві космодрому в Бразилії, виробництві літака АН-70 разом з Росією.

Але цього замало. Інноваційна продукція складає всього 6-10%. Україна повинна використовувати ті прийоми в менеджменті, які дають найбільший ефект. Як говорив Пітер Друкер – спеціаліст з управління "нема неуспішних країн, є неуспішний менеджмент". І цю істину доказала Японія, яка без своїх корисних копалин зайняла друге місце в світі з економічного роз-

визку. Наступальна стратегія в менеджменті повинна використовуватись там, де Україна посідає передові галузі: аерокосмічна галузь, літакобудування, деякі галузі машинобудування, нові матеріали та інше.

Це дає можливість завойовувати ті ринки, де купують цю продукцію, необов'язково орієнтуючись на представлений ринок Європи. Наприклад, ринки Китаю, Бразилії, Ірану, Лівії, Єгипту.

Друга стратегія – “бенчмаркінг”, тобто шлях, по якому пішла післявоєнна Японія. Вони вивчили досвід іноземних фірм (США), світові патенти і на їх основі розвинули свою промисловість: машинобудування, електроніку.

Іновацій і конкурентноздатність – ось рушійні сили сучасного розвитку в період глобалізації світової економіки. На тих напрямках, на яких ми не маємо можливості фінансувати розробки, необхідно ширше використовувати зарубіжний досвід. Наприклад, як це було зроблено при розробці нового покоління електровозів разом з німецькою фірмою “Сіменс” або в сфері машинобудування.

Третім перспективним напрямом інноваційного менеджменту в Україні є створення венчурного (ризикового) бізнесу і не тільки за рахунок бюджету, а й, здебільшого, за рахунок приватного капіталу підприємств, банківських банків. Для цього треба розробити банк венчурних проектів і довести їх до підприємців, які могли б використати потрібні для своєї галузі.

З вищесказаного можна зробити висновок, що вступ України в ЄП не завадить євроінтеграції, про це свідчить і думка вітчизняних і зарубіжних експертів.

В майбутньому, коли Україна досягне відповідного рівня розвитку, вона може вступити в ЄС, а поки що вона не повинна залишатись в ізоляції, а діяти вступивши в ЄП і тим самим знаходити нові ринки, про які ми говорили: Росія, Казахстан, Білорусія, Бразилія, Китай, Іран, Єгипет, Лівія, Емірати.

Крім того, вона повинна використати своє положення, не знаходячись в ЄС. Експерти передбачають збільшення приросту економіки за рахунок порівняно низької вартості робочої сили в Україні до 100 млн доларів порівняно з 50 млн в 2004 році, тому що закордонні підприємці перемістять своє виробництво в більш прибуткове середовище України порівняно з європейським.

Отже, політика вступу в ЄП знаходиться в руслі світових інтеграційних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сорос Д. Утверждение демократии. – К.: 1994 – с.4.
2. Павловский М. Характеристика бедности в мире // Вечерние вести. – 17.01.2001.
3. Маслов С. Негативні наслідки глобалізації економіки // Економіка. Фінанси. Право – 2000 – №8, с.13.
4. Ольжич Д. ЄП будет создаваться по сценарию Киева // “Известия” – 01.07.2004.

УДК 334

СОТНИК Д.

Наук. керівник ШКЛЯРУК С. Г. – к. е. н.

ПРЯМЕ ІНОЗЕМНЕ ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Як відомо, трансформаційні процеси в Україні за умов її незалежності супроводжувалися глибокою економічною кризою. У зв'язку з цим різко загострилося питання ресурсного забезпечення економічного розвитку, особливо його фінансової складової.

Однією з найбільш актуальних проблем, перед необхідністю розв'язання якої стоїть сьогодні Україна, є проблема залучення коштів для її подальшого економічного розвитку. Значне скорочення обсягів виробництва, висока інфляція, низька якість продукції, безробіття, структурна перебудова виробництва – все це потребує значних грошових ресурсів. З одного боку, дефіцит державного бюджету як наслідок економічної кризи призвів до браку державних коштів, з іншого – рівень доходів основної маси населення не дає змоги достатньою мірою залучити кошти громадян.

Отже, розбалансованість фінансової системи держави, платіжна криза, що була спричинена насампе-

ред переходом до світових цін на енергоносії, відсутність необхідних внутрішніх нагромаджень об'єктивно зумовили потребу в залученні зовнішніх коштів для відновлення господарської рівноваги, забезпечення сталого економічного зростання.

Однак з перших кроків залучення міжнародного капіталу, без якого неможливо в реальні строки подолати кризовий стан в економіці, виявилось, що таке залучення ускладнюється економічною і політичною ситуацією в Україні.

Надходження іноземного капіталу може проходити у двох основних формах: у вигляді кредитів або у вигляді інвестицій у виробництво, його окремі галузі чи підприємства. Інвестиції є більш привабливою й ефективною формою залучення іноземного капіталу, оскільки дають можливість вирішувати стратегічні завдання економічного розвитку на основі запровадження досягнень науково-технічного прогресу та передового досвіду в управлінні.

Іноземні інвестиції важливі також для досягнення середньострокових цілей – виходу з соціально-економічної кризи, піднесення виробництва, зростання життєвого рівня населення.

Однак слід мати на увазі, що економічні інтереси іноземних інвесторів і української сторони не завжди збігаються. Так, Україна зацікавлена у відновленні свого виробничого потенціалу, структурній перебудові виробництва та споживчого ринку, насиченні його недорогими високоякісними товарами, в залученні у виробництво передової техніки, технології та культури управління. Іноземні інвестори зацікавлені передусім в отриманні прибутків за рахунок природних ресурсів України, кваліфікованої та дешевої робочої сили, досягнень вітчизняної науки та техніки, відсутності конкуренції на внутрішньому ринку. Тому перед Україною стоїть досить складне завдання: створити сприятливі умови для залучення іноземного капіталу та використати його в національних інтересах.

Отже, пріоритетним напрямом інтеграції України в систему міжнародних фінансів сьогодні є залучення в національну економіку іноземних інвестицій.

З організаційно-функціонального погляду розрізняють дві форми іноземних інвестицій: портфельну та пряму. Ці форми інвестицій спонукаються аналогічними, але не однаковими мотивами. В обох випадках інвестор бажає отримати прибуток за рахунок володіння акціями прибуткової компанії. Однак, здійснюючи портфельну інвестицію, інвестор має на меті отримувати дохід за рахунок майбутніх дивідендів; роблячи прямі капіталовкладення, іноземний інвестор прагне взяти до своїх рук керівництво підприємством.

Світовий досвід показує, що залучення іноземного капіталу у вигляді прямих інвестицій має низку суттєвих переваг для країни, що їх приймає, порівняно з іншими формами економічного співробітництва. Розміщуючи свій капітал в Україні, іноземна компанія приносить із собою нові технології, нові засоби організації виробництва і відкриває прямий вихід на світовий ринок завдяки можливості користування відпрацьованою світовою мережею продавців, клієнтів і центрів обслуговування через свої дочірні компанії.

Іноземні інвестиції – матеріальна основа формування і функціонування специфічного іноземного сектора в економіці капіталімпортувальної країни. Такий сектор є частиною національного господарського потенціалу, контрольованою іноземними економічними суб'єктами.

У розвинутих країнах іноземний сектор відіграє дедалі суттєвішу роль і постійно зростає. Наприклад в США питома вага іноземного сектора в розвитку найважливіших галузей та сфер економіки становить понад 20% усіх активів та обороту продажів.

В інших країнах позиції іноземного сектора в окремих галузях ще вагоміші. У ФРН, наприклад, його питома вага в обороті всіх підприємств у нафтопереробній промисловості перевищує 90%, у хімічній – 30%, в електротехнічній – 27%.

Значна і зростаюча роль іноземного сектора в розвитку національної економіки визначає відповідну політику держав, спрямовану на заохочення іноземних інвестицій. Особливо важливого значення набуває залучення іноземних капіталів у вигляді прямих іноземних інвестицій в умовах дефіциту інвестиційних ресурсів, що характерно для так званих трансформаційних економік – економік країн що розвиваються, та постсоціалістичних країн. Про це свідчить новітній досвід країн Центральної та Східної Європи, де залучення та ефективне використання прямих іноземних інвестицій стало ключовим стабілізуючим фактором. Зокрема, показники економічного розвитку Польщі свідчать, що стабільне зростання ВВП у країні розпочалося паралельно з суттєвим зростанням обсягів капітальних вкладень в її економіку, в тому числі за рахунок іноземних інвестицій.

Водночас аналіз показує, що значний приріст прямих іноземних інвестицій в економіку Польщі відбувся лише з початком активізації внутрішніх інвесторів. Отже іноземні інвестори роблять капіталовкладення лише за умови поживлення діяльності національних інвесторів. Адже приватний іноземний капітал не буде надходити в економіку з паралізованою внутрішньою інвестиційною активністю та в регіони з нерозвинутою чи напіврозвинутою транспортною інфраструктурою, дефіцитом електро- й теплоенергії.

Наскільки ж привабливою є українська економіка для інвесторів-резидентів? Багато хто в українських ділових колах відчуває, що економіка України, принаймні на даний момент, надто нестабільна для здійснення довгострокових інвестицій. Тому підприємства використовують свої заощадження не для капіталовкладень в межах країни, а для надання кредитів за кордон. Цей процес відомий під назвою втечі капіталу.

Проблема відпливу валютних коштів з України є нині надзвичайно болючою для вітчизняної економіки. Так, на кінець минулого тисячоліття втрати валютних коштів від неповернення експортного валютного виторгу, маніпулювання цінами на експортну та імпорتنу продукцію оцінювалися в понад 1,5 млрд. дол. США.

Нарощування та реалізація інвестиційного потенціалу сьогодні є ключовим фактором сталого економічного зростання. Недостатнє інвестування та високий рівень зношеності капіталу породжують небезпеку декапіталізації, тобто мінусових величин чистих інвестицій.

Такий стан вимагає реінвестування отриманого прибутку в розвиток виробництва. Але через борги

на соціальні проблеми марно сподіватися на це найближчими роками. Тому найреальніший вихід із да-
внього становища для економіки України – у збільшенні
притоку іноземного приватного капіталу. На жаль,
частка приватних інвестицій (внутрішніх та
іноземних) в економіку України на сьогодні не пере-
вищує 20% ВВП, у той час як в Угорщині, Польщі,
та Росії вона становить 70-80%.

В Україні, де більшу частину економіки поки що
контролює держава, іноземне інвестування є одно-
часно і економічною, і політичною проблемою. Сьо-
годні треба дбати не просто про підвищення приваб-
ливості української економіки для іноземних інвес-
торів. Завдання полягає у використанні їхніх
можливостей для розширення внутрішнього купів-
ельного спроможного попиту, активізації інноваційно-
го попиту на вітчизняне виробництво.

Загалом ідеться про повноцінне залучення Украї-
ни в конкуренцію за інвестиції на міжнародних рин-
ках капіталів. Це передбачає:

- лібералізацію підприємницької діяльності;
- створення оптимального та передбачуваного
правового середовища;
- забезпечення політичної стабільності й відпо-
відальних консолідованих дій усіх гілок та
органів влади.

Залучення прямих іноземних інвестицій може
здійснюватись через:

- створення спільних підприємств;
- реєстрацію підприємств, заснованих на інозем-
ному капіталі;
- створення вільних економічних зон.

Згідно з законом України "Про іноземні інвес-
тиції", іноземні інвестори можуть здійснювати інвес-
тиції на території України у вигляді:

- іноземної валюти, інших валютних цінностей,
національної валюти;
- будь-якого рухомого і нерухомого майна;
- акцій, облігацій, та інших цінних паперів;
- грошових вимог та права вимоги про виконан-
ня договірних зобов'язань, що мають вартість;
- будь-яких прав інтелектуальної власності;
- прав на здійснення господарської діяльності, у
тому числі прав на розвідування, розробку, ви-
добування або експлуатацію природних ре-

сурсів, наданих за законодавством або за дого-
вором;

- платіжних послуг;
- інших видів інвестицій, не заборонених закона-
ми України.

Інвесторів в Україні приваблюють:

- вигідне географічне розташування;
- потенційно великий ринок;
- висока кваліфікація робочої сили та її відносна
дешевизна;
- низький курс національної валюти;
- захист інвестицій;
- можливість вивезення прибутку;
- система компенсації збитків тощо.

Важливе значення має ширше залучення інозем-
ного капіталу в банківську систему України. Поки що
його частка надто мала 13-14%.

Належне місце в інтенсифікації інвестиційної
діяльності міг би посісти *Український банк рекон-
струкції та розвитку* (УБРР). Розпорядження Пре-
зидента України Урядові та Національному банкові
про створення державного Українського банку рекон-
струкції та розвитку було підписано ще наприкінці
1999 р.

Саме державний УБРР має підтримувати підприс-
мства, підгалузі й галузі, які визначені Президентом,
Урядом і схвалені Верховною Радою як пріоритетні
на даному етапі розвитку української економіки.

Банк має надавати підприємствам кошти, як пра-
вило, на засадах коротко-, середньо-, та довгостро-
кових кредитів. Кредитування може здійснюватися
як по всьому інноваційному циклу "наука – техніка –
підготовка виробництва – експлуатація", так і з ме-
тою забезпечення коштами окремих етапів і стадій
цього процесу.

Створення такої спеціалізованої фінансової струк-
тури, як УБРР, через який має здійснюватися фінан-
сування інвестиційних проектів, сприятиме більш ви-
можливому, жорсткому добору інвестиційних проектів,
надійному контролю за використанням коштів.

Чим скоріше почне функціонувати УБРР, тим сут-
тєвішу допомогу він зможе надати вітчизняній еко-
номіці після виходу її з нещодавньої платіжної та
економічної кризи. А почне набирати темпи вироб-
ництво – в Україну прийде й іноземний капітал.

УДК 334.72

КОРОСТИНСЬКА Ю.О.

асистент каф. міжнародної економіки НТУУ "КПІ" м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ОБ'ЄДНАНЬ ПІДПРИЄМСТВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Активний розвиток світових інтеграційних процесів зумовлює необхідність підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств з метою їх ефективного функціонування у міжнародному діловому середовищі. Одним із шляхів вирішення цього завдання є створення об'єднань компаній. Світова практика налічує велику кількість типів інтеграції суб'єктів господарювання, які відрізняються між собою метою співробітництва, характером господарських відносин між учасниками, ступенем їх самостійності. За даними ЄДРПОУ, у вітчизняній практиці найчастіше зустрічаються асоціації (2629), корпорації (761), концерни (388), рідше – консорціуми (66) (1, с. 97).

На нашу думку, назви та сутність об'єднань підприємств повинні відповідати прийнятим у світі стандартам. Тоді як, згідно вітчизняного законодавства, деякі з них мають суттєві відмінності, порівняно із зарубіжними об'єднаннями.

Наприклад, важлива відмінність вітчизняних промислово-фінансових груп від іноземних полягає у тому, що вони не є юридичними особами і створюються виключно за рішенням Кабінету Міністрів України, на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва (2, с. 38). Крім того, значні розбіжності існують у трактуванні терміну "корпорація". Згідно вітчизняного Господарського кодексу, корпорацією визнається договірне об'єднання підприємств, тоді як зарубіжні автори, в тому числі і російські, називають корпорацією акціонерне товариство (3, с. 57).

Кожна з форм об'єднань підприємств має свої особливості, які повинні враховуватись при виборі статусу нового об'єднання або реорганізації підприємства з виділенням окремих господарюючих одиниць. Врахування таких особливостей зробить діяльність підприємств більш успішною та прозорою.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика об'єднань підприємств

ОПФ	Форма концентрації капіталу	Тип управління структурними одиницями об'єднання	Організаційна структура
Холдинг	Залежне об'єднання. Вирішальна залежність дочірніх підприємств від материнської компанії	Матрична організація, організація із системою підрозділів та центральним апаратом	Дивізіональна структура, багатодивізіональна, конгломеративна структура
Концерн	Статутне об'єднання, існує фінансова залежність	Організація із системою підрозділів та центральним апаратом	Багатодивізіональна, конгломеративна структура
Консорціум	Тимчасове статутне об'єднання	Організація із системою підрозділів та центральним апаратом	Структури з подвійною ієрархією прав (проектні групи, матричні структури)
Промислово-фінансова група	Не є юридичною особою	Організація із системою підрозділів та децентралізованим апаратом	Багатодивізіональна, конгломеративна структура
Корпорація	Договірне об'єднання	Конгломерат	Конгломеративна структура
Асоціація	Договірне об'єднання. Невтручання координаційного центру у господарську діяльність підприємств-учасниць	Конгломерат	Конгломеративна структура

Пропонується порівняльна характеристика різних організаційних форм об'єднань компаній за наступними критеріями (таблиця № 1):

1. Форма концентрації капіталу (4, с. 18).
2. Тип управління структурними одиницями об'єднання (5, с. 75).
3. Організаційна структура.

Таким чином, для ефективної інтеграції вітчизняних компаній та їх об'єднань у міжнародні структури, пропонується привести назви організаційно-правових форм суб'єктів господарювання у відповідність із міжнародними стандартами та визначити наступні критерії віднесення об'єднань підприємств до тієї чи іншої організаційно-правової форми: форма концентрації капіталу, тип управління

структурними одиницями об'єднання, організаційна структура.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний комітет статистики України. Статистичний щорічник України за 2003р.
2. Господарський кодекс України. / Все про бухгалтерський облік. // №85 11 вересня 2003 р.
3. Киши М. І., Пучков В. В., Тютіков Ю. П. "Стратегическое управление корпорациями" – 2-е издание (переработанное и дополненное), – С.-П.: КультИнформПресс, 2002. – 240 с.
4. Кизим М. О. Механізми організацій, стійкого функціонування і розвитку великомасштабних економіко-виробничих систем. Дис. на здобуття наук, ступ. доктора ек. наук, ст. 123.
5. Віссема Х. Управление бизнес-единицами. Децентрализация предпринимательства. // Экономика XXI века №5, М.–2002.

УДК 330

БІРЧУК М.

кандидат економічних наук, доцент, керівник ГОУ В. В. – к. е. н.

МОНОПОЛІЯ В УКРАЇНІ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

В современной экономической системе существуют рынки, на которых конкурентные механизмы не обеспечивают саморегулирование хозяйственных процессов. Это рынки естественных монополий, к которым относятся энергоснабжение, поставка нефти, газа и продуктов их переработки трубопроводным транспортом, связь, железнодорожный транспорт и т.д. Предприятия этих отраслей имеют высокие постоянные издержки, что обеспечивает возможность экономии на масштабах, то есть снижения удельных издержек по мере увеличения объема производства.

Чтобы монополии не извлекали пользы из-за своего господства на рынке, государства регулируют их деятельность и контролируют цены. Мерами государственного надзора создаются препятствия для неоправданного завышения цен и тарифов на товары и услуги предприятий-монополистов. Можно сказать, что к монопольным товарам и услугам, на цены которых не влияет рынок, применяется принцип строгого государственного администрирования.

Абсолютной монополизацией экономики противостоит государство, регулирующее деятельность монополий на рынке, и конкурентная борьба между самими монополиями. Антимонопольное законодательство направлено на достижение успешного функционирования рынка и регулирование конкуренции между фирмами и деловыми предприятиями. Реалии этого законодательства свидетельствуют, что и поведение правительства, и монополистов во многом зависят от мировой экономической обстановки.

Монополии в Украине, как и в других бывших республиках СССР, появились не на основе конку-

ренции, а вследствие экономической политики бывшего государства-монополиста. Принятое в 1992 г. антимонопольное законодательство защищает одновременно и производителей, и потребителей, устанавливая определённые правила поведения на рынке и формируя конкурентную среду.

В осуществлении антимонопольной политики должны быть заложены три основные идеи: способствовать эффективному функционированию экономики, способствовать оптимальному взаимодействию фирм-производителей, создавать благоприятные условия для жизнедеятельности граждан страны.

В Украине совершенствование механизма регулирования деятельности естественных монополий должно осуществляться государством также прежде всего в отношении установления цен и тарифов. Модель государственного регулирования должна защищать потребителей и одновременно обеспечивать прибыльность монопольных предприятий, гарантируя оправданность их затрат на инвестирование.

Теоретические разработки в направлении антимонопольной деятельности государства часто основываются на результатах практических находок. На примере функционирования в Украине таких отечественных монополий, как топливно-энергетический комплекс и жилищно-коммунальное хозяйство доказывается необходимость совершенствования механизма регулирования их деятельности. Определены принципы совершенствования регулирования деятельности предприятий ТЭК, которые предполагают формирование конкурентной среды, развитие рыночной инфраструктуры, либерализации ценообразования с одновременным контролем со стороны госу-

дарства, мінімальне втручання держави в роботу підприємств.

Рішальну роль в створенні на ринку сприятливої конкурентної середовища грають антимонопольне законодавство та діяльність антимонопольних органів, правильне поведіння яких сприяє стабілізації всієї економіки в цілому.

Антимонопольне законодавство в Україні встановлено антимонопольними законами: Закон України "Об обмеженні монополізму та недопущенні недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності" та Законом України "Об антимонопольному комітеті".

Антимонопольна служба України ще дуже молода, але вже зроблено її перші кроки до нормалі-

зації монопольної ситуації в Україні. Намного більше їй стоїть зробити, і ці дії повинні здійснюватися одночасно з удосконаленням антимонопольного законодавства України. В даному напрямку потрібно звернути особливу увагу на більш ніж десятирічний досвід антимонопольного законодавства США та на антимонопольну практику інших розвинутих країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. С., Єценко П. С., Палкін Ю. І. Основи економічної теорії – К., 1995.
2. Кемпбелл Р., Макконелл, Брю Л. Економікс. Принципи, проблеми та політика – М., 1992.
3. Мочерний С. В. Економіка України – К., 1994.

УДК 331.5

ВОЛКІВСЬКА А. М.
викладач ЖТК.

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

В умовах, коли національний ринок праці ще тільки почав формуватися, не уникнути державного регулювання зайнятості населення. Базовим постулатом державної стратегії забезпечення зайнятості має стати принцип досягнення та підтримання повної продуктивної зайнятості. За цих умов концептуальні основи регулювання зайнятості населення в Україні мають полягати в органічному поєднанні механізму саморегулювання та механізму державного регулювання, які забезпечать умови для розвитку робочої сили та економічної активності.

Державна політика України у сфері зайнятості населення базується на таких принципах [1]:

- забезпечення рівних можливостей усім громадянам;
- сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;
- координації діяльності у сфері зайнятості з іншими напрямками економічної і соціальної політики на основі державної та регіональних програм зайнятості;
- співробітництва професійних спілок, власників підприємств, установ, організацій у взаємодії з органами державного управління в розробці, реалізації та контролі за виконанням заходів щодо забезпечення зайнятості населення;
- міжнародного співробітництва у вирішенні проблем зайнятості населення.

З метою реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки та пе-

репідготовки працевлаштованих та соціальної підтримки громадян, які тимчасово не працюють, у порядку, що визначався Кабінетом міністрів України, була створена Державна служба зайнятості населення України, діяльність якої здійснюється під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики України, місцевими державними адміністраціями і органів місцевого самоврядування.

Основними обов'язками Державної служби зайнятості населення є:

- аналіз і прогноз попиту та пропозиції на робочу силу, інформування населення й державних органів управління про стан ринку праці;
- консультування громадян, власників підприємств, установ і організацій;
- ведення обліку вільних робочих місць і громадян, які звертаються з питань працевлаштування;
- подача допомоги громадянам у підборі підходящої роботи і власникам підприємств, установ, організацій або уповноваженим ними органам у підборі необхідних працівників;
- організація професійної підготовки і перепідготовки громадян у системі служби зайнятості.

Служба зайнятості в Україні відразу формувалася як централізована державна система на правовій основі Закону України "Про зайнятість населення" і на базі широко розгалуженої державної служби працевлаштування з використанням її матеріально-технічної бази, системи обліку й кадрового складу працівників. Під час створення служби зайнятості враховувався світовий досвід і міжнародні норми.

Державна служба зайнятості була створена у 1990 р. Її функції та права визначаються статтею 19 Закону України "Про зайнятість населення". Головними функціями служби зайнятості є:

- аналіз ринку праці та інформування про його стан;
- трудове посередництво і сприяння роботодавцям у забезпеченні підприємств робочою силою, а громадянам – в одержанні роботи;
- регулювання ринку праці, а також сприяння зайнятості;
- допомога безробітним на період безробіття;
- безпосередня участь у реалізації державної політики зайнятості тощо.

В Україні функціонують такі центри зайнятості: державний, Кримський республіканський, обласні, районні та районні у містах [2].

Ключові проблеми, які виникають на ринку праці, регулюються Державним фондом сприяння зайнятості населення, Міністерством праці та соціальної політики України, Державною інспекцією праці Міністерства праці. Розглянуті органи державної влади диспутами інфраструктури на ринку праці. Крім цих інститутів інфраструктури належать: Пенсійний фонд, відділи (управління) праці та соціальної політики в областях та на містах, Комітет по нагляду за дотриманням праці, Генеральний прокурор та підпорядковані йому прокурори, фонд соціального страхування, міграційні служби, кадрові агентства (нове місце в сфері обслуговування кадрової роботи в Україні), які виникли внаслідок видокремлення функцій добору провідного персоналу в особливий інфраструктурних організацій), Державний фонд сприяння підприємству, фонди милосердя, центри підготовки, перепідготовки та кваліфікації.

В умовах ринкової економіки зайнятість регулюється в основному державою відповідно до прийнятої політики (концепції) зайнятості. З метою створення умов для повного здійснення громадянами права на працю держава передбачає [3]:

- заходи інвестиційної та податкової політики, які сприяють збереженню і розвитку системи робочих місць;
- забезпечення прав і інтересів працівників, створення сприятливих умов на виробництві, вдосконалення законодавства про зайнятість населення і працю;
- проведення аналітичних та наукових досліджень структури економіки і прогнозування наступних змін якості й розподілу робочої сили;
- організацію професійної орієнтації;
- регулювання зовнішньоекономічної діяльності в частині залучення і використання іноземної робочої сили в Україні на основі квотування і ліцензування;
- сприяння в разі необхідності створенню додаткових робочих місць підприємствами, устано-

вами і організаціями всіх форм власності, а також поліпшенню умов праці у суспільному виробництві.

Основною метою систем управління зайнятістю є стимулювання попиту на робочу силу та наближення структури пропозиції праці до структури попиту на працю. Прийнято виділяти два типи політики зайнятості: пасивну та активну. При *пасивній політиці* основну роль відіграє держава, яка намагається забезпечити працівникам збереження робочих місць, роботодавцям – підтримку попиту на продукцію, безробітним – виплату компенсацій та допомога у працевлаштуванні. *Активна політика* зайнятості передбачає, що основну роль відіграє людина, яка відчуває свою відповідальність за матеріальний стан своєї сім'ї та активно намагається зберегти зайнятість, а при її втраті – до активного пошуку роботи.

В основу вибору тих чи інших методів регулювання ринку праці покладено аналіз і прогноз ситуації на ринку праці, визначення ступеня переваги кожного з методів, оцінку наслідків використання тих чи інших методів, аналіз ступеня узгодженості використаних методів, різноспрямованості їхніх наслідків. Активна політика на ринку праці – це комплекс методів і заходів, націлених на сприяння найшвидшому поверненню безробітних до активної праці. Загалом активні методи та заходи являють собою сукупність методів і заходів:

- щодо субсидування частини витрат підприємств на заробітну плату, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників, застосування гнучких форм зайнятості;
- щодо допомоги при працевлаштуванні;
- щодо створення додаткових сфер зайнятості (переструктуризація економіки, додаткові робочі місця на державних підприємствах, субсидування створення нових робочих місць у приватному секторі, створення умов для іноземного інвестування, організація суспільних робіт, створення умов для самозайнятості громадян тощо);
- щодо посилення територіальної та професійної мобільності робочої сили;
- щодо сприяння у професійній підготовці, перепідготовці та підвищення кваліфікації кадрів;
- щодо сприяння самозайнятості та підприємству;
- щодо організації оплачуваних суспільних робіт;
- щодо регулювання тривалості робочого часу в інтересах роботодавця та працівника;
- щодо сприяння людям, які мають особливі об'єктивні труднощі при працевлаштуванні: молоді, пристарілим та іншим.

Допомога при працевлаштуванні в Україні забезпечується на основі Закону України "Про зайнятість населення" через сприяння контактам між тими, хто шукає роботу, та роботодавцями. Діяльність служб

працевлаштування безкоштовна як для безробітних, так і для роботодавців.

Сприяння у професійній підготовці та перепідготовці незайнятого населення здійснюється на базі учбових закладів системи служби зайнятості, інших учбових закладів, які проводять підготовку та перепідготовку працівників, а також підприємств.

Сприяння самозайнятості та підприємництву направлене на створення умов для того, щоб люди могли самі створювати робочі місця для себе та інших.

Організація оплачуваних суспільних робіт означає надання безробітним тимчасової роботи, пов'язаної з будівництвом, ремонтом, прибиранням, обслуговуванням на об'єктах, що знаходяться у віданні місцевих органів управління.

Регулювання тривалості робочого часу пов'язано, зокрема, з тим, що зайнятість може бути кількісно виміряна не тільки числом людей, що є недостатнім. Єдиним вимірником зайнятості населення може бути кількість годин робочого часу.

Сприяння людям, які мають особливі об'єктивні труднощі при працевлаштуванні, актуально для певних груп населення та вирішення політики зайнятості. Специфічні проблеми з точки зору зайнятості є практично в кожній соціально-демографічній групі населення.

УДК 330.3

ЗАЛЯЄВА І.

Наук. керівник ЄНА О. В. – к. е. н.

ПЕРЕБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Найважливішою особливістю розвитку української економіки сьогодні та в найближчій перспективі є те, що на процеси ринкового трансформування і відновлення раніше досягнутого статусу індустріально розвинутої країни накладаються дві взаємозв'язані загальносвітові тенденції – глобалізація та інформатизація, тобто переростання індустріальної економіки в постіндустріальну, для якої характерний новий технологічний спосіб виробництва. Проблема структурної перебудови економіки України набула особливої гостроти у зв'язку з процесом глобалізації (поєднанням з посиленням міжнародної конкуренції), тобто кардинального поглиблення міжнародного поділу праці та формування глибоко інтегрованої глобальної фінансово-економічної системи. Добре відомо, що процес глобалізації ініціюють транснаціональні корпорації та світові центри фінансового капіталу (і зокрема, транснаціональні банки, які керуються своїми, далеко не безкорисливими інтересами).

Глобалізація відкриває перед людством широкі можливості та одночасно несе для великої його час-

твора гнучкого ринку праці є об'єктивною передумовою розвитку економіки останніх десятиліть. Потреба в такому заході зумовлена посиленням виробничої гнучкості, внаслідок якої здійснюється диверсифікація виробництва, збільшуються дрібні виробничі одиниці, зростає кількість мобільних малих підприємств, орієнтованих на споживача, розвиваються підрядні форми праці. Важливе значення мають також гнучкість використання робочої сили, її мобільність між підприємствами, в межах підприємств, між професіями, а також залучення трудящих у господарські справи фірми. Водночас ускладнюється розв'язання соціальних проблем: посилюється нестабільність стану тимчасово зайнятих і працюючих в умовах гнучких режимів робочого часу, скорочується кількість трудящих, які мають право на одержання допомоги і виплат по соціальному забезпеченню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про зайнятість населення" від 01.03.91 р. № 803-ХІІ.
2. Ачкасов А. Є. Стратегія регулювання зайнятості населення України. Теорія і практика. – Житомир: Вид. "Житомир", 2002.
3. Заглинський А. О. Проблеми розвитку ринкових відносин у сфері зайнятості трудових ресурсів. – Рівне: ППФ "Волинські береги", 2002.

тини істотні загрози. Очевидно, зокрема, що процес глобалізації неоднозначно впливає на країни з перехідною економікою, тобто з формованими ринком і ринковою інфраструктурою, з низькими доходами населення, гострим дефіцитом інвестиційних ресурсів і відсутністю власних ТНК. Останнє є особливо істотним, оскільки ТНК і ТНБ утворюють каркас нової транскордонної моделі світової економіки, яка формується у процесі глобалізації. З одного боку, глобалізація розширює можливості цих країн у використанні досягнень світової науки і техніки, а також досвіду менеджменту, формування і функціонування фондового ринку, ведення банківської та страхової справи, відкриває їм доступ до нових джерел капіталу. З іншого боку, глобалізація ставить перед країнами з перехідною економікою нові, винятково складні завдання, вирішення яких може істотно загострити труднощі перехідного періоду.

У цьому зв'язку першочерговим завданням є створення сприятливих умов для переходу від наздоганяючого розвитку до інноваційно-структурного типу

зростання [1]. Тільки такий перехід до економічного зростання стабільного характеру, забезпечити його високі темпи і, врешті-решт, різко скоротити розрив між основними макроекономічними показниками України і розвинутих країн (зокрема, країн Єврозони), отже – створити передумови для оптимального входження України до системи трансформованої глобальної економіки з тим, щоб зайняти в ній гідне місце. У виступі Президента України Л. Д. Кучми у Верховній Раді України 25 лютого 2003 р. “Стратегія політичної реформи” зазначається, що принципове коригування економічної політики “має бути сконцентроване на головній – застосуванні механізмів структурно-інноваційного оволодіння економіки” Слід підкреслити, що механізми (якщо, звичайно, вони не мають формального характеру) не тільки забезпечують зростання економіки високотехнологічної, конкурентоспроможної характеру, але й дають прямий комерційний ефект – зменшують затрати виробництва і збільшують прибуток підприємств, переважна частина якого йде на фінансування інвестицій, насамперед, інноваційно-інноваційного характеру. Тим самим формується механізм самофінансування інновацій, розширення і поглиблення інноваційного процесу.

Друге вирішальне завдання полягає в пошуку нового місця, власної “ринкової ніші” в сучасній економіці світового господарства, тобто тих сегментів світового ринку, де продукція взаємозв’язаних провідних груп галузей (кластерів) національної економіки в перспективі користуватиметься сталим попитом, який передбачає глибокий аналіз кон’юнктури світових ринків та її динаміки, тенденцій сучасної МТР (особливо у зв’язку з переходом до постіндустріальної стадії розвитку), а також, природно, власних можливостей і недовикористаних резервів. Необхідно враховувати і той факт, що швидке зростання ТНК (у 2000 р. їх загальна кількість у світі перевищила 63 тис., а їх зарубіжних філій і дочірніх підприємств – 820 тис.) привело до різкого збільшення транскордонних внутріфірмових потоків товарів, послуг, капіталів та інновацій, що створило новий формальний бар’єр на шляху експорту з країн з перехідною економікою. Нарешті, слід зазначити, що прискорене зростання експорторієнтованих галузей (кластерів) може забезпечити стабільний позитивний ефект тільки в тому випадку, якщо в даній країні є (або будуть створені) державні та ринкові механізми перерозподілу доходів від експорту на користь широких верств населення, що ведуть до зростання внутрішнього попиту і розвитку галузей, які забезпечують його повне покриття [2].

Третім вихідним завданням щодо забезпечення переходу до інноваційно-структурного типу економічного зростання є визначення тих груп галузей, для пріоритетного розвитку яких у державі є (або можуть бути створені в короткий строк) сприятливі умови.

Інакше кажучи, глобалізація породжує великий імпульс для прискорення структурної перебудови національної економіки. Це новий виклик, на який треба дати адекватну і негайну відповідь.

Слід виділити дві групи галузей, два суперкластери, які мають найширші перспективи з точки зору входження України до трансформованої системи світового господарства. Одним з них є АПК (включаючи власне сільське господарство). Була проведена аграрна реформа. Замість розпучених КСП створено більш ефективні приватно-орендні підприємства. Важливу роль у піднесенні сільського господарства мають відіграти також великі агрохолдинги, які з’єднують виробництво сільськогосподарських продуктів з їх переробкою. Більшість з них організовуються за участю іноземного капіталу, що дозволяє їм використовувати нові агротехнології та досвід менеджменту. Нарешті, передбачуваний перехід до іпотечного кредитування сільськогосподарських виробників забезпечить їх технікою і відкриє шлях для масового створення сільськогосподарських підприємств за типом сімейної ферми. Врешті-решт, вказані та ряд інших заходів можуть забезпечити велике зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (насамперед, зерна), зниження виробничих затрат у галузі, поліпшення якості аграрної продукції, отже – зростання її експорту, поєднане з повним задоволенням внутрішніх потреб у продуктах харчування і зниженням цін на них.

Україна має також потужний металургійний комплекс, обсяги продукції якого набагато перевищують внутрішні потреби у ній. Однак цей комплекс не може бути об’єктом пріоритетного розвитку – через те, що сьогодні світові ринки переповнені чорними металами.

Тому другим, найважливішим суперкластером української економіки є машинобудівний комплекс (МБК) (включаючи приладобудування), потенціальні можливості якого важко переоцінити. Але, на жаль, доводиться констатувати, що, незважаючи на окремі значні успіхи в таких галузях, як авіакосмічна, виробництво енергетичного устаткування, важке і транспортне машинобудування, і деяких інших, стан МБК у цілому не відповідає сучасним вимогам. Насамперед, в Україні відсутній ряд високотехнологічних галузей, що визначають “обличчя” машинобудування, – ІТ-індустрія, виробництво складної медичної техніки, багатьох приладів для наукових досліджень і сучасних легкових автомобілів (у багатьох державах останнє є каталізатором економічного зростання). Вироби радіоелектроніки, побутові прилади, сільськогосподарські та шляхобудівні машини, а також цілий ряд інших товарів за своєю якістю не порівнянні із зарубіжними аналогами. У цій галузі в широких масштабах продовжують використовуватися характерні для радянської економіки затратні технології, що веде до зростання ресурсоміст-

кості її продукції та перешкоджає скороченню затрат виробництва. Саме низька якість і надмірні затрати роблять більшу частину продукції МБК неконкурентоспроможною на світових ринках.

Економічне зростання машинобудування, яке розпочалося в 2000 р., мало що змінило, оскільки відбувається не на основі інноваційних технологій, а шляхом використання виробничих потужностей, які раніше простоювали. Устаткування машинобудівних заводів, успадкованих від колишнього СРСР, вкрай спрацьоване фізично і застаріло морально, що перешкоджає зростанню якості їх продукції та оновленню її асортименту. Галузеву науку фактично зруйновано. Отже, відтворення і прискорений розвиток МБК передбачають не тільки пріоритетне зростання нових високотехнологічних галузей (або їх створення, якщо вони відсутні), але й технічну модернізацію і реструктуризацію діючих підприємств традиційних галузей з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

Створення нових галузей машинобудування і технічна модернізація діючих підприємств передбачають відповідну промислову політику. З огляду на це, корисно згадати досвід післявоєнної відбудови машинобудівної промисловості Німеччини, коли кошти, одержані за планом Маршалла, було використано не на імпорт споживчих товарів (хоча у країні був гострий "товарний голод"), а в першу чергу – на закупівлю за кордоном найсучаснішого устаткування та ліцензій на новітні технології, що дозволило відбудувати зруйновану війною промисловість на новій технологічній основі й тим самим забезпечити вихід її продукції на світові ринки. Обмежені валютні ресурси держави і підприємств слід використовувати, насамперед, на вказані цілі.

Паралельно слід відновлювати галузеву науку і проектно-конструкторську діяльність, підвищувати

оплату праці вчених, конструкторів і кваліфікованих робітників, стимулюючи їх повернення із зовнішньої або "внутрішньої" еміграції на свої робочі місця – з там, щоб перейти до інноваційного типу економічного зростання і пріоритетного розвитку галузей з високими технологіями. На наш погляд, сама сфера галузевої науки потребує глибокої реструктуризації, яка підвищить ефективність наукових досліджень і конструкторських розробок в умовах обмежених фінансових ресурсів. Йдеться про те, щоб замість багатьох неефективних великих інститутів створювати тимчасові творчі колективи, підпорядковані вирішенню конкретних завдань, залучати до цих колективів вчених і спеціалістів з різних організацій, значно підвищити оплату їх праці та поставити її в пряму залежність від здобутих наукових результатів – винаходів тощо.

На закінчення необхідно зробити ряд висновків. Більша частина ділової та політичної еліти України зайнята проблемами розподілу та перерозподілу власності і ресурсів бюджету, легального або кримінального доступу до влади з метою особистого збагачення і вивезення активів за кордон, а тому дуже далека від проблем глобалізації. Тим часом обмежена частина еліти, яка думає про майбутнє, розуміє неминучість входження нашої держави до загальносвітових процесів і чітко усвідомлює, що їх ігнорування призведе до того, що Україна безнадійно відстане від розвитку країн і закріпиться на периферії світової цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про інноваційну діяльність" IV40-IV від 04.07.2002 // Урядовий кур'єр. – 2002. IV 29.
2. Глобалізація і безпека розвитку / під ред. О. Г. Білуся КНЕУ, 2001.

УДК 339.9

ЗАЛЯЄВА І.

Наук. керівник ХОМЕНКО Т. В. – ст. викладач

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ

Вже понад 12 років відносини між Польщею та Україною мають стабільну тенденцію до поглиблення довіри, відкритості, взаємного прагнення до поступу, спільного розгляду та вирішення найскладніших питань як історичної спадщини, так і сучасних викликів і загроз національній та регіональній безпеці на засадах рівного партнерства.

Безумовно, досягнуто значних успіхів у різних сферах наших стосунків, які є вагомим внеском у формування нового фундаменту безпеки та співробітництва в Європі. Але сьогодні важливіше вести

мову про те, з чим обидві країни вступили у 21 ст., яке в них позиційне середовище сфери безпеки та спільний внесок у подальший розвиток європейської цивілізації.

З розпадом ОВД та СРСР у постсоціалістичних країнах, і в Польщі також, гарантом безпеки, стабільного розвитку держави було визнано членство в НАТО та ЄС. Євроатлантична та європейська інтеграція була віднесена до пріоритетів не лише зовнішньої політики, а й трансформації державного устрою. Політичні та воєнні гарантії, які Польща отримала, ставши чле-

НАТО, дали їй змогу сконцентруватися на розв'язанні соціально-економічних проблем.

В стратегії національної безпеки РП найефективнішим механізмом будівництва стабільної Європи вважається процес інтеграції, який трактується як гарантія безпеки та економічного розвитку. На сьогодні Польща вже ввійшла до Європейського Союзу як рівноправний член, що має уявлення про майбутнє Європи, знає, в якій Європі хоче жити. Європейський Союз – це передусім єдине, уніфіковане прагнуче поле для розвитку країн, що є його членами.

Україна та Польща здійснюють спільні заходи в напрямі гармонізації законодавчої бази України з правовою системою ЄС. Це один з важливих елементів імплементації стратегії України до ЄС. В 1999р. розпочала постійно діюча Українсько-польська конференція з питань європейської інтеграції. Її основною метою для України – запозичення польського досвіду співробітництва з ЄС.

Українсько-польське стратегічне партнерство передбачає запозичення та обмін досвідом у сфері проведення адміністративних реформ, які є базовим елементом поглиблення європейських інтеграційних процесів. Делегування місцевим та регіональним органам самоврядування широких владних повноважень з центру, широке залучення громадськості до участі в державотворчих процесах, поглиблення регіональної співпраці країн Європи створює великі потенційні можливості для стратегічного партнерства.

Випробування міцності українсько-польських відносин проходить в умовах поглиблення конкуренції між країнами регіону ЦСЄ в процесі їх зближення із Заходом. Це проявляється в таких сферах, як залучення західних інвестицій в національну економіку, виконання вимог ЄС щодо майбутнього членства, боротьба за ринки збуту. Проте навіть в таких умовах українсько-польські відносини досить тісні і стабільні.

Дуже важливе значення має нагородження системи взаємозв'язків за схемою: українське місто – польське місто. Співпраця міст-побратимів Польщі і України має довголітню традицію. Контакти Київ-Краків, Одеса-Гданськ, Львів-Люблін, Харків-Познань – це лише частина різнобічної діяльності польських і українських регіонів. Програми, сформовані місцевою владою, передбачають економічні презентації, зустрічі, присвячені муніципальній інфраструктурі та розвитку самоврядування у контексті співпраці Польщі до Європейського Союзу.

16 квітня була підписана Декларація про довгострокове співробітництво між українськими та польськими підприємцями. Метою проекту є допомога українським та польським підприємцям в реалізації інвестиційних та торговельних програм за допомогою кредитних програм підтримки експорту та імпорту, використання різноманітних фінансових інструментів, які будуть благотворно впливати на

розвиток торгівлі між двома країнами та зростанню взаємних інвестицій.

І на сам кінець хотілося б нагадати, що 2004 рік проголошено роком Польщі в Україні, який проходить під гаслом “ПОЛЬЩА І УКРАЇНА РАЗОМ В ЄВРОПІ”. Проекти розробляються культурними, економічними та науковими установами у Польщі, утворюючи так званий кістяк центральної програми, важливим доповненням якої будуть проекти, підготовлені регіональними осередками та органами самоврядування, що співпрацюють з містами і регіонами України. В реалізації програми значну роль відіграють польські товариства в Україні, які матимуть особливу нагоду для презентації свого доробку. Поряд з культурними заходами, тобто художніми виставками, концертами, театральними виставами, літературними зустрічами, кінопоказами та видавничими презентаціями, відбудеться ряд семінарів, конференцій, зустрічей журналістів, політиків, економістів, тематика яких зосереджуватиметься навколо актуального місця Польщі в Європі та її взаємин з Україною. Програма презентації Польщі сформована таким чином, аби відповідати потребам прошарків, що впливають на формування громадської думки, і водночас – інтересам широких суспільних кіл, які цікавляться Польщею, її історією і сучасним життям, а зокрема, її місцем в Об'єднаній Європі. Таким особливим акцентом стала презентація Польщі в рамках Дня Європи – 15 травня 2004 року у Києві, під час великого європейського фестивалю у центрі міста.

У багатьох заходах, що будуть відбуватися в рамках Року Польщі, передбачено участь представників верховної державної влади на чолі з Президентом Республіки Польща. Численні економічні й політичні форуми пройдуть за участі представників уряду та місцевої влади.

Презентація Польщі в Україні є процесом стабільним і постійним, тому деякі – організовані раніше проекти – які попередили офіційне відкриття Польського Сезону 30 березня, мали на меті накреслити образ Польщі українським партнерам. Таку роль відіграло журналістське стажування представників українських засобів масової інформації у Польщі, завданням якого були зустрічі з польськими журналістами та представниками кіл, що впливають на формування громадської думки, а також пізнання Польщі у її щоденному житті. Також і польські видавці подбали про зустрічі з українськими видавцями, запросивши їх до Кракова і Варшави, аби порозмовляли про перспективи сучасного літературного та видавничого ринку.

Багато проектів буде реалізовано за участі урядових структур України, багато проектів гостинно приймають у себе національні заклади культури України – Національний художній музей, Національна опера, Національна філармонія України. Також у багатьох фестивалях, що представляють різні галузі

культури, братимуть участь польські митці та їхні твори. Особливу увагу приділено популяризації творчості видатних поляків, які народилися в Україні, зокрема, Кароля Шимановського і Бруно Шульца. Рік Гомбровіча та Рік Лютославського також знайшли своє відображення у культурних проєктах Року Польщі в Україні. Ці видатні митці зайняли почесні місця у Пантеоні європейської культури.

Будемо сподіватися, що Польща в змозі не тільки поділитися з Україною накопиченим досвідом підготовки та вступу до європейських структур безпеки,

збереження своєї національної безпеки, а й стати провідником інтересів України в сучасній Європі. Це з одного боку, сприяло б інтенсифікації політичного та економічного співробітництва України з країнами Західної Європи, діалогу з ЄС, а з другого-істотно підвищило б вплив і авторитет самої Польщі на міжнародній арені. Зацікавленість в тісних відносинах є в обох країнах. Україна після вступу в ЄС Польщі стала на крок ближче до ЄС. Польща ж захищена в прозорому кордоні з Україною, а не в "залізній завісі".

УДК 338.48

КОРОГОВА Е. А.

НТУУ "КПІ", факультет маркетинга и менеджмента, ассистент

РАЗВИТИЕ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСА КРЫМА

Формирование рекреационной инфраструктуры региона началось в конце девятнадцатого века с дальнейшим развитием комплекса после национализации крымских курортов. В 1930 году была разработана первая схема районного планирования Южного берега полуострова, послужившая основой для образования главных рекреационных зон. На протяжении последующих пятидесяти лет происходило расширение сети санаторно-курортных учреждений, что способствовало увеличению мощности рекреационных потоков (от 110 тысяч оздоровленных человек в 1929 году до 8 миллионов в 1980).

Общий кризис в экономике страны явился причиной резкого снижения количества отдыхающих, следствием чего стало ухудшение финансового состояния предприятий, на функционирование которых повлияли следующие факторы: политическая и экономическая нестабильность в регионе, рост социальной напряженности, обострение криминогенной обстановки и межнациональных конфликтов, а также отсутствие материальной базы, отвечающей требованиям международных стандартов. В условиях трансформации административно-командной экономической системы в рыночную модель основным препятствием для результативной деятельности рекреационного комплекса была статичность предприятий по отношению к внешней среде. Основные направления туризма, получившие большое развитие в СССР, перестали эффективно влиять на социально-экономическое развитие региона. Снижение показателей заполняемости коечного фонда санаторно-курортных учреждений привело к значительному снижению уровня эффективности рекреации.

Таким образом, при централизованном планировании с последующим распределением входящих рекреационных потоков аналитике и прогнозам раз-

вития рекреации в исследуемом регионе не придавалось особенного значения. В конце девяностых годов двадцатого века была осознана и переосмыслена приоритетность развития рекреационного комплекса, устойчивое развитие которого становится одним из перспективных направлений разработки оптимальных способов решения социально-экономических проблем. Положительным моментом является повышение внимания к этому вопросу со стороны государственных и местных органов власти. Свидетельством тому можно назвать принятый Верховным Советом Украины Закон "О туризме" [1] и изменения к нему [2], Закон Украины "О курортах" [3], утвержденную Кабинетом Министров Программу развития туризма в Украине до 2010 года [4] и др. Такой подход к рекреационной сфере требует всесторонних и фундаментальных исследований разнообразных аспектов ее функционирования.

Полученные научные результаты необходимо апробировать в развитие сети санаторно-курортных учреждений путем их модернизации, адаптации, а также диверсификации спектра и улучшения качества услуг. Как показал анализ, наибольшее влияние на деятельность предприятий оказывает сезонный фактор. Сезонные колебания в Крыму значительно влияют на уровень годовых доходов рекреационной отрасли и сопутствующих ей. Статистические исследования демонстрируют, что показатели доходов с июня по сентябрь составляют почти половину их значений в месяцы максимального развертывания, а в мае и октябре – меньше, чем одну треть. Сезонные колебания проявляются также в сферах, которые обслуживают рекреационный комплекс: в период с 2000 по 2003 год контрастно выражена в пик сезона кривая доходов на услуги предприятий культуры, развлечений и спорта (наибольшее значение в августе –

74,97 %, найменше в апрелі – 59,04 %), а також на услуги підприємств пасажирського транспорту (в травні – 198,41 %, в лютому – 55,99 % по сравнению зі середньорічним рівнем). Рівень доходів від туристичної діяльності більш рівномірний (123,51 % в серпні і 73,96 % в квітні відповідно), однак також підлягає впливу сезонного фактора. По даним Головного управління статистики в АРК, при відносно високому показателі заповнюваності курортно-курортних і оздоровчих закладів з урахуванням їх сезонних можливостей (в межах 40 %) їх середньорічна завантаженість становить 26 % [5].

Для зменшення впливу сезонності використовуються технології збільшення попиту на рекреаційні услуги підприємств за допомогою впровадження методик розподілу їх рекреаційної привабливості, яка стає одним з ключових факторів підвищення ефективності підприємств комплексу. Головною масою факторів пропонується групувати в три основні: рекреаційний потенціал регіону, до якого належить підприємство; якість туристичних послуг, які надаються підприємством і їх ціна. Для ефективного функціонування підприємств розробляється концепція сталого розвитку РК в довгостроковій перспективі: реалізація

комплексних схем удосконалення управління рекреаційним господарством і природопольованням; відновлення і підтримка пам'яток історії і культури для підвищення привабливості познавального, історичного, ностальгічного, культурного туризму; забезпечення ефективної координації діяльності різних галузей економіки, від яких залежить якість надаваних послуг. Впровадження цієї концепції дозволить забезпечити оптимальну кількість людей рекреаційними услугами. Це сприятиме підвищенню соціально-економічної ефективності підприємств рекреаційного комплексу з позитивним ефектом для регіону в цілому.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон України "О туризме" от 15.09.95 г. № 324/95 - ВР.
2. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про туризм" від 18.11.2003.
3. Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ N 1402 (1402-2003-п) від 04.09.2003) // Постанова КМУ від 29 квітня 2002 р. N 583.
4. Про проект Закону України про курорти // Постанова ВРУ від 14.09.2000.
5. О динамике доходов, полученных от услуг рекреационной сферы // ГУ статистики в АРК. - Симферополь, 2003. - 14 с.

УДК 339.1

МАНЮКОВА А.

д-р екон. наук, керівник ЄНА О. В. - к. е. н.

ПРОБЛЕМИ ВСТУПУ УКРАЇНИ В СОТ

У розвитку сучасного світу все більшу роль відіграє торгівля. Адже, не виробництво, а саме торгівля стала рушієм зростання світової економіки в останнє десятиріччя. При цьому, в умовах сучасних тенденцій та ознак світової економіки (такі, як глобалізація, відкритість, над національність) для ефективного здійснення міжнародної торгівлі як ніколи виникає потреба у впровадженні єдиних та уніфікованих організаційно-правових стандартів здійснення міжнародної діяльності, обов'язкових до виконання суб'єктами локальних утворень. Ефективним механізмом вирішення цього завдання відповідно до практики, що склалась в міжнародних економічних відносинах, стала СОТ.

Від сьогодні стає очевидним, що членство у СОТ є важливою передумовою для налагодження економічних зв'язків країною широкими та ефективними міжнародними економічними зв'язками в сфері торгівлі. Цілком обґрунтовано виглядає теза про те, що вступ до міжнародних торговельно-промислових організацій є чи не єдиним способом забезпечення актуального рівня присутності нашої

країни у світових соціально-політичних та економічних процесах. За таких умов подальша неучасть нашої країни в СОТ не має жодних раціональних обґрунтувань. Виходячи із національних інтересів, керівництво країни проголосило курс на прискорення вступу України до глобального торговельного клубу країн планети. Свідченням серйозності таких намірів стало підписання Президентом України Указів "Про додаткові заходи щодо прискорення вступу України до Світової організації торгівлі" (№797 від 5 вересня 2001 р.) та "Про Програму заходів щодо завершення вступу України до Світової організації торгівлі" (№104 від 5 лютого 2002 р.).

СОТ об'єднує більш ніж 150 країн, на які припадає понад 95 % світової торгівлі, 85 % світового валового внутрішнього продукту та понад 85 % населення світу [1].

Відкритий характер економіки України, зумовлений реалізацією на зовнішніх ринках понад половини її валового внутрішнього продукту, диктує необхідність пошуку шляхів і механізмів поліпшен-

ня умов міжнародної торгівлі для українських суб'єктів підприємництва на випробуваних десятиліттями принципах і нормах ГАТТ/СОТ. Але в той же час, мало кому зрозумілою є позиція, за якої українська економіка, у структурі якої майже 80 % ВВП виробляється на основі приватної власності, у якій повністю лібералізовано процес ціноутворення та валютні відносини, до цього часу не визнається як ринкова. Перебуваючи поза межами цієї авторитетної міжнародної організації, Україна зазнає дискримінаційного тиску внаслідок антидемпінгових розслідувань, введення квот на експорт низки вітчизняних товарів, у питаннях захисту інтелектуальної власності тощо. Наша держава позбавлена можливості брати участь у міжнародних переговорах щодо вдосконалення глобального торговельного середовища. Відсутність членства України в СОТ створює певні проблеми в євро інтеграційних процесах.

Водночас слід зважити на існування внутрішніх суперечностей у механізмах СОТ, пов'язаних з досягненням соціальних цілей, захистом довкілля, трудових прав, ухилом на користь корпоративних інтересів та інтересів розвинених держав тощо.

Вступ до СОТ є складною політико-економічною акцією, яка справляє системний вплив на господарський стан країн. З одного боку отримання режиму найбільшого сприяння з боку переважної більшості країн світового співтовариства, широкомасштабне зниження митних тарифів створює сприятливі умови для диверсифікації українського експорту, прискорення економічного зростання, можливостей прогресивних структурних зрушень, збільшення валютних надходжень. З іншого – окремі галузі та сектори національної економіки, суб'єкти підприємництва можуть зазнати втрат внаслідок загострення конкуренції у процесі зниження ставок митного тарифу України та відкриття внутрішнього ринку товарів і послуг для нерезидентів.

В той же час вступ до СОТ є для України довготерміновим системним фактором зростання конкурентоспроможності економіки, її технічного та технологічного переоснащення, інноваційного розвитку, посилення ролі країни у сучасній міжнародній економічній системі.

Наслідком вступу до СОТ буде складне поєднання позитивних надбань та певних втрат і труднощів адаптаційного характеру для економіки України.

У довготерміновій перспективі вступ до СОТ позитивно впливатиме на економіку України. Це стосується передусім створення відповідного законодавчого поля, значного поліпшення інвестиційного клімату, збільшення можливостей для експортної діяльності, отримання ширшого доступу до новітніх технологій тощо.

Розглянемо головні позитивні наслідки вступу України до Світової організації торгівлі:

- можливе збільшення надходжень прямих іноземних інвестицій (як свідчить досвід інших країн, вже протягом першого-другого років після вступу до СОТ обсяги таких інвестицій зростали у 1,5-2 рази з наступним їх збереженням в обсягах більших, ніж до набуття членства у СОТ);
 - спрощення умов доступу українських виробників до ринків переважної більшості країн світу;
 - можливість застосування суб'єктами підприємництва багатосторонніх механізмів, передбачених нормами СОТ, при вирішенні торговельних спорів, що суттєво зміцнить їхні позиції в антидемпінгових та спеціальних розслідуваннях;
 - відвернення загрози торгово-економічної ізоляції не тільки від країн Західної та Центральної Європи, а від країн Східної Європи та Балтії, які нині мають статус асоційованих членів ЄС; уникнення перспективи витіснення з ринку ЄС української продукції аналогічною продукцією країн Центральної та Східної Європи після їх вступу до ЄС;
 - збільшення надходжень до Державного бюджету за рахунок скасування пільг, розширення бази справляння митних платежів, зростання обсягів виробництва і активізації зовнішньоторговельного обороту;
 - створення відповідного законодавчого поля внаслідок адаптації законодавства України до вимог СОТ;
 - формування передумов для створення у перспективі зони вільної торгівлі Україна – ЄС; переведення відносин вільної торгівлі та економічних відносин у СНД на принципи передбачені угодами СОТ;
 - забезпечення участі України у новому раунді багатосторонніх переговорів у рамках Світової організації торгівлі (у разі набуття Україною членства в організації до 2005 р.);
 - суттєвий розвиток та збільшення інвестицій у сферу послуг України, передусім банківську сферу, телекомунікації, роздрібну та оптову торгівлю, страхування, транспорт.
- Наслідком вступу до СОТ будуть також і негативні наслідки, які ми розглянемо нижче:
- загострення проблеми низької конкурентоспроможності продукції національного виробництва в умовах неможливості використання вітчизняними виробниками низки пільг, що суперечать угодам СОТ або спричиняють викривлення торговельних умов. Найбільших втрат зазнають окремі підприємства, господарська діяльність яких здійснюється неефективно та в пільговому режимі. Однак скасування цих пільг у цілому позитивно позначиться на структурі та загальному стані економіки України;
 - найбільш складна проблема, що вимагатиме вирішення на мікрорівні, полягає в необхідності

переходу українських виробників товарів і послуг на міжнародні технічні стандарти. Затримка з їх впровадженням, поставить вітчизняні підприємства в становище іноземців у своїй же країні, тоді як останні, навпаки, будуть почуватися в Україні комфортно;

- можлива втрата окремими національними виробниками внутрішнього ринку, що призведе до закриття збиткових підприємств, особливо тих, що мають, обмежені фінансові ресурси для структурної перебудови. Зокрема, це стосується сектору фінансових послуг. Може зазнати втрат і сектор зв'язку.

Серед негативних наслідків вступу до СОТ на ринку праці слід відзначити:

- поглиблення невідповідності у структурі попиту і пропозиції робочої сили;
- зростання структурного безробіття;
- поглиблення диференціації регіональних ринків праці внаслідок посилення поляризації регіонів-лідерів та депресивних регіонів [2].

Із вищевказаного видно, що вступ України до СОТ тим чи іншим чином торкнеться усіх без винятку учасників економічного життя країни. Тобто, це дуже серйозний крок, і до його здійснення потрібно готуватись заздалегідь, особливо тим, хто є виробником чи постачальником товарів і послуг на внутрішній та зовнішній ринки. Сучасні процеси глобалізації вимагають від України якомога активнішого залучення до міжнародної торговельної системи. Повноправне членство України в СОТ повинно сприяти поліпшенню умов доступу українських виробників та експор-

терів на основні міжнародні ринки, збільшенню іноземних інвестицій в економіку держави, підвищенню життєвого рівня населення, стимулювати економічне зростання.

При цьому слід повною мірою враховувати, що основний соціально-економічний вигравш від глобалізації отримує невелика група розвинених країн. На практиці, навіть у межах СОТ, поки що не вдалося вирішити питання рівного доступу до ринків для всіх країн-учасників. Система багатосторонньої торгівлі не забезпечує очікуваного розвитку. Всі ці проблеми особливо гостро постають перед країнами, що розвиваються.

Входження України у світовий економічний простір передбачає не тільки відкриття ринків, а й можливість одночасного застосування комплексу заходів щодо захисту внутрішнього ринку, зокрема, створення ефективної системи захисту від недобросовісного імпорту, отримання можливості захисту національного товаровиробника в антидемпінгових, спеціальних розслідуваннях у рамках процедури розгляду торговельних спорів СОТ тощо.

Таким чином, реалізація курсу на інтеграцію України до світового економічного простору стає невід'ємним елементом не тільки зовнішньої а й внутрішньої політики держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Україна і СОТ: механізм та соціально-економічні наслідки вступу. Аналітична доповідь. – К.
2. України і СОТ: очікування та реальні перспективи. 38 наук. статей. – К., 2002.

УДК 658

СПІРІНА М.

викладач КТ КНЕУ

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Нерівномірність сучасного розвитку національної економіки, нестабільність ринкового середовища, супроводжується ускладненням економічних явищ, що зумовлює об'єктивну необхідність удосконалення механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Сьогодні практично відсутні загально визначені наукові розробки, що дозволяли б вирішувати проблемні питання цього рівня на єдиній діалектичній основі досвіду, сучасного стану і перспективних завдань діяльності суб'єктів господарювання.

У цілому можна визначити, що конкуренція є важливим елементом ринкового механізму, без неї ринкові відносини теоретично уявити неможливо, а практично вони не можуть існувати. Конкуренція є виз-

начальною рушійною силою підприємства. Конкуренція – це боротьба між суб'єктами господарювання економічної сфери за більш вигідні умови виробництва та продажу товарів, послуг.

Предметом конкуренції є товар. Товар – це продукт людської діяльності, який через обмін здатний задовольняти потребу. Щоб товар легко продавався на ринку, він повинен відповідати двом основним вимогам, мати відповідні споживчі властивості, тобто бути корисним для особистого або суспільного вжитку і відзначатися конкурентоспроможністю, щоб придбання саме цього товару було для покупця вигіднішим і зручним порівняно з іншими товарами. Між споживчими властивостями товару та його конкурентоспроможністю існує закономірність, і кожний

конкурентоспроможний товар наділений споживчими властивостями, але не кожен товар конкурентоспроможний. Конкурентоспроможність – це сукупність якісних та вартісних характеристик товару, яка забезпечує задоволення конкретної потреби.

Конкурентоспроможність товару – поняття складне і комплексне. Воно залежить від продуктивності праці, системи оподаткування, технічних, технологічних та інших нововведень. Конкурентоспроможність – це передусім відповідність товару технологічним, комерційним та іншим характеристикам.

Розв'язання проблеми підвищення рівня конкурентоспроможності продукції підприємств безперечно вимагає вирішення комплексу техніко-організаційних питань. Разом з тим, ця проблема має і важливий методичний аспект, суть якого полягає в тому, що підвищення рівня конкурентоспроможності товару суттєво ускладнюється через відсутність конкретної, відносно простої та зручної для практичного використання, методики оцінювання даного рівня.

Рівень конкурентоспроможності товару можна оцінити за допомогою систем одиничних, групових (зведених) та інтегральних показників. Одиничні показники відображають процентне відношення до величини того ж обсягу, за якого потреба в товарі теоретично повністю задовольняється.

Груповий показник параметра товару характеризує ступінь задоволення потреби взагалі. Він охоплює декілька споживчих властивостей товару, об'єднаних у групу за певною ознакою і розраховується на підставі одиничних показників.

Інтегральний показник конкурентоспроможності товару – його числовий вираз, в якому врахована низка складових конкурентоспроможності різних параметрів.

Параметри, що характеризують конкурентоспроможність товару, можуть бути: технічні, комерційні, організаційні, економічні. Коли показник технічного рівня визначається як відношення оцінки ступеня задоволення потреб споживача новим виробом до даної оцінки за аналогом, то це дає можливість оцінити не тільки рівень якості товару, тобто в цілому нового виробу, але вже на стадії розрахунку даного показника визначити, які параметри нового виробу кращі або гірші за параметри існуючого товару.

Група технічних показників характеризує технічний рівень та якість товарів. Технічний рівень визначається оцінкою відповідності товару сучасним вимогам, які встановлюються споживачами і якнайбільше відповідають певному досягнутому рівню соціально-економічного розвитку суспільства та науково-технічного прогресу.

Наступним етапом визначення рівня конкурентоспроможності нового виробу є порівняння цін на новий товар та існуючий. Тут саме йдеться про ціну споживання, а не про ціну його виготовлення. Необхідно зазначити, що саме розрахунок ціни споживан-

ня остаточно відображає всі елементи формування ціноутворення. Особливість методологічного підходу в цьому разі полягає у тому, що при проведенні цінової політики, орієнтованої на конкурентів, ціна нового товару, який пропонується підприємством на ринку, має відповідати ринковій ціні товарів-конкурентів з урахуванням відповідностей даного товару. Інакше кажучи, новий виріб може бути визнано конкурентоспроможним за якісно-ціновими характеристиками, якщо його ціна споживання є не більшою від ціни споживання існуючого виробу, скорегованої на комплексний показник усвідомленої якості нового виробу. Деякі економісти вважають, що цей показник можна було б визначити як відношення коефіцієнта конкурентоспроможності виробу за споживчими параметрами до коефіцієнта конкурентоспроможності за економічними параметрами.

За комерційними умовами конкурентоспроможність товару визначається такими показниками: рівень цін, термін постачання, умови оплати, рівень митних зборів, податки і кошти, витрачені при придбанні товару, ступінь відповідальності продавців за високі обов'язки і гарантії.

За організаційними умовами використання товару, конкурентоспроможність характеризується такими показниками, як: наближення продавців до покупців, доставка товарів до місця споживання, зручність розрахунків, забезпеченість гарантійного та післягарантійного обслуговування. Найголовнішу роль у конкурентоспроможності товарів відіграють реклама і технічна інформація, якщо вони відповідають високим естетичним стандартам.

Крім якісно-цінових факторів конкурентоспроможності, існують й інші фактори, які можуть суттєво вплинути на її загальний рівень. Аналіз впливу цих факторів на ступінь мотивованості споживача щодо купівлі складних технічних товарів виробничого призначення дає змогу виявити найважливіші з них: це умови доставки, сервісне обслуговування, умови оплати, реклама.

Показниками, за якими слід оцінювати дані фактори, є: для умов доставки – термін доставки товару споживачеві та точність його дотримання; для сервісного обслуговування – гарантійний період, період забезпечення запчастинами при післягарантійному обслуговуванні; для умов оплати – наявність і рівень знижок та наявність, розмір і строк кредиту.

Рівень реклами оцінюється за ступенем інформаційної забезпеченості споживачів. Зокрема, такий фактор, як рівень і якість сервісного обслуговування для конкретної групи товарів може бути навіть вагомим з точки зору забезпечення конкурентоспроможності, ніж ціна товару. З іншого боку, важливим для успішної реалізації таких товарів є наявність відстрочки і знижок в оплаті.

За економічними умовами споживання конкурентоспроможність включає такі показники, як енер-

ли формування логічного підходу при проведенні порівняння конкурентів, ціна підприємством на даного товару.

ти визнано кон- ними характери- ня є не більшою ьу, скорегованої ної якості ново- ь, що цей показ- шення коефіціє- у за споживчими госпроможності

нкурентоспро- и показниками: и оплати, рівень рачені при прид- сті продавців за

ористання това- еризуються таки- продавців до по- дя споживання, ть гарантійного я. Найголовнішу варів відіграють о вони відповіда- ють.

онкурентоспро- які можуть суттє- наліз впливу цих споживача щодо виробничого при- жливіші з них: це вання, умови оп-

нювати дані фак- доставки товару імання; для серві- ий період, період слягарантійному наявність і рівень : кредиту.

гупенем інформа- . Зокрема, такий о обслуговування :бути навіть ваго- онкурентоспро- о боку, важливим варів є наявність

ивання конкурен- казники, як енер-

гоємність; економічність у споживанні сировини на одиницю продукції, що випускається, або здійснюваної роботи; вартість сировини та експлуатаційних матеріалів, безвідходної технології; надійність; періодичність та вартість ремонтів, вартість запасних частин; чисельність обслуговуваного персоналу, його кваліфікація, рівень заробітної плати.

Що стосується загальних умов забезпечення конкурентоспроможності продукції, то головними з них є такі:

- цінова політика щодо конкурентоспроможності продукції;
- інвестиційна політика держави щодо випуску конкурентоспроможної продукції;
- оподаткування підприємств, що випускають конкурентну продукцію;
- кредитна політика держави і банківських структур щодо підприємств, які випускають конкурентоспроможну продукцію;
- регулювання імпорту продукції;
- антимонопольна політика.

Знаючи ступінь конкурентоспроможності, взаємозв'язок між часткою задоволення потреб та обсягом продажу на майбутнє оцінюють суму прибутку, яка була запланована.

Перехід до ринкової економіки неможливий без забезпечення конкурентоспроможності товарів (продукції, послуг). Це стосується умов як зовнішнього, так і внутрішнього ринків, коли одна з найвагоміших ознак – конкуренція – стає невід'ємною складовою. Тут ще можна додати такі фактори, як загроза появи нових конкурентів, нових товарів (послуг), здатність покупців торгуватися, суперництво конкурентів між собою. Ринковий характер економічних відносин означає свободу для покупця і продавця. Механізм ринку діє через співвідношення попиту і пропонування, що передбачає необхідну рухомість цін, конкуренцію товарів і товаровиробників.

Сьогодні рекомендується така послідовність зміцнення конкурентоспроможності товару через механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємства:

1. На основі вивчення ринку і вимог покупців обирається продукція, по якій буде проводитися аналіз або формуватися вимоги до майбутнього виробу. Далі визначається номенклатура параметрів (факторів), по яких буде проводитись оцінка властивостей. Споживач при виборі товару оперує ними і використовує їх при аналізі.
2. По кожній з груп параметрів проводиться порівняння, яке показує, наскільки ці параметри відповідають конкретним вимогам.
3. Аналіз конкурентоспроможності починається з оцінки нормативних параметрів. Якщо хоча

б один з них не відповідає рівню, який встановлений діючими нормами і стандартами, подальша оцінка конкурентоспроможності недоцільна, незалежно від результатів порівняння з іншими параметрами.

4. Виконується перерахунок групових показників, які в кількісній формі виражають різницю між продукцією, що реалізується, і потребою по даній групі параметрів.
5. Розраховується інтегрований показник, який використовується для оцінки конкурентоспроможності реалізованої продукції по всіх групах параметрів у цілому.

Результати оцінки конкурентоспроможності використовуються для вибору шляхів оптимального підвищення конкурентоспроможності продукції, для розв'язання ринкових задач. У результаті даної оцінки визначаються основні напрями зміцнення конкурентних позицій. Це:

- зміна структури використовуваних матеріалів або конструкцій продукції;
- зміна порядку проектування створення продукції;
- зміна технології виготовлення продукції, системи контролю якості, збереження, упаковки, транспортування тощо;
- зміна цін на продукцію, цін на послуги, на обслуговування і ремонт;
- зміна структури і розміру інвестицій на розроблення, виробництво і збут продукції;
- зміна системи стимулювання постачальників.

У цілому для оцінки механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємства доцільно використовувати різні підходи: ресурсний, факторний, рейтинговий. Слід також зазначити, що на всіх рівнях господарювання у механізмі забезпечення конкурентоспроможності підприємства виділяють окремо механізм державного регулювання економіки, і тоді оцінка механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємства набуває вирішального значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смериков О. Конкурентоспроможність українських товарів // Економіка України. – 1996. – № 10.
2. Мокій А. Про конкурентоспроможність українських товарів на світовому ринку // Вісник ЛКА. – Т. I. – Львів, 1997. – С. 166-172.
3. Партер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. – М: Прогресс, 1993.
4. Охвечи І. Конкуренція: проблеми формування конкурентних режимів в перехідній економіці // Перехідні економічні системи: 36. наук, праць. – Вип. II. – К.: ІЗМН, 1999. – С. 84-86.
5. Робинсон К. Конкурентоспособность и маркетинг. – М.: Прогресс, 1990.
6. Ігнатевич Я. Роль держави у забезпеченні конкурентоспроможності продукції // Економіка України. – 1999. – № 8. – С. 82-83.

УДК 657

ШАТИЛО Н. В.

викладач Житомирського технологічного коледжу

ОБЛІК І КОНТРОЛЬ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ В ДЕРЕВООБРОБНИХ ВИРОБНИЦТВАХ

Житомирщина по запасах лісових ресурсів займає одне з провідних місць в Україні. Загальна площа земель лісового фонду області становить близько 1060 тис. га, у тому числі вкритих лісом – 1046 тис. га (по Україні – 7080 тис. га). Лісистість території регіону 35,2%, що дещо менше науково обґрунтованої (38%).

Незважаючи на наявний в області значний потенціал лісових ресурсів, деревообробна промисловість займає незначну частку у загальному промисловому виробництві. Якщо в області сконцентровано 10,2% лісових ресурсів держави, то деревообробна промисловість займає лише близько 3%.

У загальних обсягах промислової продукції області питома вага деревообробної та целюлозно-паперової промисловості у 1990 році складала 6,7%. В той же час вона була четвертою за обсягами після харчової (25,5%), машинобудування (24,9%) та легкої (20,1%). За наступні 10 років частка галузі дещо зросла і у 2000 році складала 7,0%. При цьому обсяги виробництва зменшились на дві третини.

У 90-х роках галузь включала 28 підприємств основного кола, з яких 5 паперових фабрик, 15 меблевих виробництв. Основними виробниками пиломатеріалів, теслярських та столярних виробів були підсобні виробництва сільськогосподарських підприємств (близько 700 виробництв), куди входили також цехи промислового перероблення деревини державних лісових господарств.

У 2001 році, відповідно до класифікатора основних видів економічної діяльності, виробництво деревини та виробів з неї відокремлено від виробництва меблів та целюлозно-паперової промисловості. Цим видом діяльності займались лише 8 підприємств основного кола, їх внесок у загальне виробництво становив 0,4% [1].

Сировина, матеріали, покупні комплектуючі виробни, напівфабрикати, роботи і послуги виробничого характеру займають майже 70% усіх витрат на виробництво промислової продукції, а в деяких галузях промисловості – більше 90% [2; с.133]. Цим визначається потреба повного і достовірного обліку та контролю за раціональним використанням сировини і матеріалів у виробництві, адже економія матеріальних витрат суттєво знижує собівартість продукції. Саме тому важливо правильно організувати облік фактичної собівартості продукції, що виготовляється на підприємстві.

Якість обліку процесів деревообробки визначається насамперед забезпеченням можливості всебічної оцінки ефективності використання пиловочних сортиментів у виробництві пилопродукції, а також деревної сировини і речовин, що клеять, у виробництвах клеєної шаруватої деревини, деревинностружкових і деревинноволокнистих плит. Головною вимогою до обліку споживання дощок, фанери і плитних виробів різними столярно-механічними виробництвами стає поточне виявлення відхилень від установлених видаткових норм. У матеріальному обліку меблевих підприємств варто оперативним чином виявляти відхилення від нормативів витрати дорогих тканин, високоякісної фурнітури і деяких інших основних матеріалів.

Для правильного визначення фактичних матеріальних витрат за звітний місяць необхідно, щоб матеріали, що залишилися в цехах невикористаними (нерозкритими, необробленими), були відновлені на рахунку 201 записом сторно Дт23 Кт201. Першим числом нового місяця ця облікова операція анулюється за допомогою запису Дт23 Кт201. Обидва типи виправних записів виконують на основі актів інвентаризації невитрачених матеріалів. Сказане не відноситься до лісопилного виробництва, де відпуск пиловочника в розпилування фіксується по подачі колод на візки лісопилних рам.

Споживання круглих лісоматеріалів для розпилювання. Первинні дані про розпиляні колоди бажано фіксувати в змінних рапортах по всьому колу ціноутворюючих ознак. Це дозволяє оцінювати витрату предмета праці по індивідуальних оптових цінах. Позмінна реєстрація розкряю колод і відпуску пиломатеріалів на потоках лісопилного цеху створює можливість оперативного одержання як натуральних показників якісного, специфікаційного і кількісного виходу, так і синтетичного показника ціннісного виходу, принаймні в цілому по зміні. Оскільки ціннісний вихід дощок найбільше повно характеризує зусилля колективу зміни по досягненню оптимального рівня використання пиловочної сировини, позмінний облік зробленої пилопродукції по всіх ціноутворюючих ознаках (деревній породі, чистоті обріза, розмірам, сортам і призначенню) стає абсолютно необхідним. Іншими словами, угруповання вироблених виробів повинні забезпечити оцінку в оптових цінах випуску продукції кожною зміною окремо. Розрахунок ціннісних виходів по всіх змінах і порівняння їх із заданими за планом щонайкраще характеризують

успішність роботи тієї чи іншої зміни по використанню сировини.

Споживання деревної сировини і хімічних компонентів у процесах виготовлення деревних плит. Єдиним і достатнім прийомом контролю за використанням зазначених ресурсів можна вважати щомісячні калькуляційні розрахунки матеріальних витрат (по первинних найменуваннях предметів праці) на фактичний випуск у порівнянні з планом всього і на одиницю виробу:

- 1) облицьовані деревностружкові плити – по кожній марці (П-1, П-2, П-3) – на 1 м^3 ;
- 2) облицьовані деревностружкові плити – по виду облицьовання – на 1 м^2 ;
- 3) деревноволокнисті плити мокрою способу виробництва по виду (м'які, м'які біостійкі і т. д.) і товщині – на 1 м^2 ;
- 4) деревноволокнисті плити сухою способу виробництва по виду (напівтверді, тверді і т. д.) і товщині – на 1 м^2 .

Спосіб партійного розкрою деревних напівфабрикатів, тканинних і т.п. матеріалів. Цей спосіб забезпечує оперативне виявлення відхилень від первинної видаткової норми по окремих партіях матеріалу, що розкроюється. Облік розкрою предмета праці по партії ведеться майстром цеху чи працівником планово-диспетчерського бюро (ПРБ) в обліковій (розкрийній) карті. На основі технологічних карт розкроїв в облікову карту вносять завдання на одержання з деякої партії матеріалу нормованої кількості конкретних заготовель і відходів (тобто по діючим нормам). Потім в обліковій карті фіксується фактична кількість поданого на робоче місце предмета праці і число штук заготовлених з нього деталей, а також відходи, що залишилися. Нормативна витрата матеріалу на заготовлені деталі визначається множенням їх кількості на встановлену норму витрачання. Зіставляючи фактичну витрату плити (фанери, тканини і т. п.) з нормативним, встановлюють і фіксують економію чи перевитрату на партію. Крім того, облікова (розкрийна) карта повинна містити чітку (по номенклатурі) вказівку причини і винуватця виявленого відхилення.

Згідно даним поточного обліку цехи (ділянки) зобов'язані щомісяця складати звіти про використання матеріалів у виробництві і про виявлені відхилення від норм із причин і винуватців. На основі таких звітів розробляються заходи, спрямовані на ощадливу витрату виробничих запасів [3, с. 147-148].

На думку А.І. Панкєєвої [4, с. 14] велике значення для раціонального використання матеріалів у виробництві має нормування їх відпуску та суворий облік матеріалів, не витрачених до кінця звітної періоду. Від якості нормування залежить можливість успішного використання норм витрат для оперативного контролю виробничого процесу та рівня затрат. Важливо не тільки розробляти норми, але й контролювати

їх своєчасність доведення їх до цехів та ділянок і внесення змін в діючі норми, а також правильність їх застосування.

Основною метою подальшого розвитку виробництва деревини та виробів з неї є реструктуризація галузі, впровадження високих технологій, як вітчизняних так і зарубіжних наукових розробок, виготовлення конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, налагодження взаємовигідних стратегічних відносини з іноземними підприємствами.

Перш за все зусилля необхідно спрямувати на:

- вдосконалення технології комплексного та ефективного використання деревини;
- проведення модернізації деревообробної галузі з орієнтацією галузевої структури виробництва на розвиток прогресивних видів продукції (замінників цільової деревини);
- сприяння залученню інвестиційного капіталу у відновлення на вищому технологічному рівні виробництва, обладнання та устаткування для деревообробної галузі машинобудівними підприємствами області;
- забезпечення державного стимулювання розвитку підприємств по глибокому переробленню деревини шляхом оподаткування їх як таких, що здійснюють інноваційну діяльність.

Прискореному розвитку деревообробної галузі покликані сприяти запроваджені на територіях пріоритетного розвитку області спеціальний режим інвестиційної діяльності, яким передбачені пільгові умови реалізації інвестиційних проектів.

У 2003 році розпочато виробництво ламінованої плити за технологією постформінг за проектом дочірнього підприємства "РИТМ", на впровадження якого вже залучено 206 тис. дол. США. При виході на проектну потужність річний обсяг виробництва ламінованої плити становитиме 400 тис. м³

ТОВ АПК "Полісся" планує реалізацію проекту з організації виробництва клеєного бруса за прогресивною енергозберігаючою технологією. На цій основі передбачається виготовляти високоякісну, конкурентоспроможну на ринку будівельних матеріалів продукцію для виготовлення Євро вікон.

Перспективним є проект по створенню виробництва з глибокої переробки деревини, який впроваджується ЗАТ "Дніпровуд". Передбачувана ним технологія перероблення деревини дозволяє усувати недоліки сировини, а енергетична установка для утилізації відходів виробництва використовуватиметься в якості теплоносія в сушильних камерах, що забезпечить збереження енерговитрат. Передбачається реалізація продукції як на внутрішньому ринку України так і на ринках країн Західної Європи.

Ряд заходів, спрямованих на переорієнтацію виробництва на поглиблене перероблення деревини,

зменшення матеріале- та енергоємності продукції передбачається здійснити на промислових підрозділах лісових господарств об'єднання "Житомирліс".

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія економічного і соціального розвитку Житомирської області. Житомирська обласна державна адміністрація. – 2004р.

2. Бухгалтерський управлінський облік. Навчальний посібник для студентів спеціальності 7.050106 "Облік і аудит" / Ф. Ф. Бутинець, Л. В. Чижевська, Н. В. Герасимчук. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 448 с.

3. Алахов Б. В., Мальцева В. В. Бухгалтерский учет в лесной, целлюлозно-бумажной и деревообрабатывающей промышленности. Учебник для техникумов. – М.: Лесн. пром-сть, 1985. – 416с.

4. Пашкева А. И. Учет и оперативный контроль использования материалов, труда и заработной платы на мебельных предприятиях. – Автореф. дис. на соиск. учён. степени канд. экон. наук.

УДК 336.2.027

СВЕРДАН М. М. – к. е. н.

ПРИБУТКОВЕ ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ: ЕВОЛЮЦІЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасна ринкова економіка розвинутих країн перебуває під безпосереднім регулюванням з боку держави, її втручанням в розширене відтворення, посилення впливу на виробництво, розподіл, обмін та споживання валового внутрішнього продукту. Цей процес безпосередньо пов'язаний з податками, які є одним з головних елементів прояву фінансової політики країни на всіх рівнях економіки.

В Україні сьогодні існує податкова система, схожа до аналогічних податкових систем в країнах з розвинутою ринковою економікою. В основі чинної української податкової системи також лежать прямі і непрямі податки, основні і другорядні. Одним з податків, що відносяться до прямих, є податок на прибуток підприємств. Цей податок є основним в Україні, на відміну від країн з розвинутими ринковими відносинами, де корпоративний податок посів місце другорядного. Пояснюється така обставина тим, що в провідних країнах світу прибуток відіграє більшою мірою роль двигуна економіки і підприємництва, важливою джерела фінансових ресурсів спершу для підприємств і вже після – для держави. Натомість, в Україні прибуток господарюючих суб'єктів досі виступає одним з вагомих джерел поповнення фінансових ресурсів лише держави, ігноруючи потребами реальної економіки.

Оподаткування прибутку досягло такого рівня, що постало одним з найважливіших факторів негативного впливу на фінансово-інвестиційну політику акціонерних товариств, процес нагромадження капіталу і здійснення інновацій в Україні.

Податки належать до категорії витрат, оскільки вони становлять ту частину платежів, які підприємство змушене відрахувати з одержаного прибутку до Державного бюджету та різноманітних державних фондів. Метою кожного підприємства є максимізація не стільки загальної величини отриманого прибутку, скільки прибутку, що залишається в його розпорядженні після вирахування належних до сплати податків – чистого прибутку. Звичайно, держава за допомогою податків зможе безпосередньо суттєво впливати як на здійснення поточної фінансово-виробничої діяльності підприємств, так і на їх політику капіталовкладень, від чого в майбутньому залежатиме і увесь загальнодержавний фінансово-економічний ефект. Відомий український вчений-економіст О.Д. Василик відмічає, що податки є грізним знярядям держави і “без наукової концепції податкової політики вони можуть перетворитись на гальмо економічного розвитку” [1, 68].

Оподаткування підприємств, його максимальна оптимізація дозволяє їм забезпечити себе необхідними коштами, своєчасно виявити додаткові фінансові ресурси для їх подальшої капіталізації. Разом з цим, оптимізація податкових платежів залежить від ступеня податкового навантаження на підприємства.

Оподаткування підприємств в Україні має свою історію. До 1991 р. підприємства сплачували з прибутку різноманітні платежі, які по суті, були податками. До таких платежів відносились податок з обороту, а також плата за фонди, плата за ресурси, рентні платежі тощо. На той час вони тлумачились як різні форми вилучення і перерозподілу частини вартості додаткового продукту і сплачувались до бюджету країни за рахунок прибутку (крім податку з обороту).

Детальніше варто зупинитися на податку з обороту для підприємств, оскільки навіть сьогодні ще тривають в Україні дебати стосовно вибору джерела для стягнення податку і встановлення відповідного закону про оподаткування українських підприємств [3, 1; 7, 14].

Податок з обороту виступав найбільшим видом платежу, що сплачували підприємства з отриманих доходів до бюджету країни, який був навіть набагато більшим, ніж відрахування коштів з прибутку підприємств. У свою чергу, по суті, податок з обороту був запроваджений на основі промислового податку, який було прийнято в 1921 р. і складався з двох частин: патентного збору та зрівнювального збору. Пізніше промисловий податок, разом з іншими податками, увійшов до податку з обороту.

Податок з обороту було введено 2.09.1930 р., який проіснував до 1990 р. Платежі з прибутку та податок з обороту виступали основними надходженнями коштів до бюджету, що поступали від підприємств. Наприклад, в 1980 р. до Державного бюджету колишнього СРСР надходило близько 70 % коштів підприємств у вигляді цих податків, до того ж, частка податку з обороту в бюджетних доходах становила 32,5 % [5:11, 38]. Використання решти прибутку підприємства також регламентувалась різноманітними державними актами (законами, положеннями, постановами тощо).

Інтерпретація економічної природи податку з обороту виходила зі змісту вартості сукупного суспільного продукту, що складеться із затрат уречевленої минулої праці та затрат уречевленої живої праці. При цьому, в матеріальному процесі виробництва створюється необхідний продукт (продукт для працівника) і додатковий продукт (продукт для суспільства).

Важливим є те, що, в принципі, багато в чому схожий підхід до товаровиробництва існував і в сучасних провідних країнах з розвинутою ринковою економікою за винятком лише того, що таке тлумачення виступало основою для теоретично-практичного обґрунтування методології оподаткування саме прибутку.

В обох випадках додатковий продукт незаперечно вважався як (і нині) джерелом розширеного виробництва. Хоча, в країнах з ринковими відносинами він був ніби-то "формою додаткової вартості, яка відображала вартість неоплаченої праці робітника". Натомість, в Україні тоді це висловлювалось приблизно наступним чином: "Формою створеного додаткового продукту виступає чистий дохід суспільства", який через державну систему планового ціноутворення і розподілу приймає конкретні форми і поділяється на:

- централізований чистий дохід (податок з обігу);
- децентралізований чистий дохід (прибуток);
- третя форма чистого доходу державного сектора виступає у вигляді внесків нарахувань на заробітну плату в фонд соціального страхування робітників та службовців (яка включається до собівартості продукції).

Постановка такого роду питання ґрунтується на абсолютній державній формі власності. "Поділ чистого доходу суспільства при його первинному розподілі на централізований дохід (дохід держави) і децентралізований дохід (дохід підприємства) характерний лише для... системи господарства із суспільною власністю на засоби виробництва" [5, 15].

Також вказувалось, що економічна природа податку з обороту і прибутку однакова, оскільки вони є грошовими виразами додаткового продукту, створеного на підприємствах, і формами чистого доходу, що використовується в інтересах суспільства. Відмічалося, що між податком з обороту і прибутком, як двома формами чистого доходу, існує відмінність, яка відображається в порядку їх організації та розподілу. Однак, насправді, єдиною розбіжністю між ними є та обставина, що в процесі розподілу новоствореної вартості податок з обороту і прибуток зараховувались до різних державних фондів.

Окрім цього, була складною система стягнення податку з обороту, оскільки мала місце велика шкала податкових ставок, що диференціювались за галузями і підгалузями економіки та за видами груп товарів, а також залежала від багатьох факторів (економічних елементів), які значно запутували процес оподаткування обороту підприємства: ціноутворення; собівартість; рентабельність тощо.

Переваги податку з обороту містились в принципах його побудови. Ними визнавались два основні:

- одноразовість оподаткування. Це означало, що при просуванні товарів і продукції від виробника до споживача податок з їх обороту може бути стягнуто лише один раз;

– стягнення податку на конкретному етапі (в певній ланці). Його суть полягала в тому, що вся величина податку, закладена в ціні товару, стягувалась один раз в одному з етапів просування товару – в одній з ланок: на підприємстві, в збутовій організації або торговій організації.

При цьому вказувалось, що можливе і повторне стягнення податку з обороту в тому випадку, коли товар, проданий одним підприємством, є сировиною для виготовлення іншого товару (нової вартості) на другому підприємстві. Тобто, все ж таки було подвійне стягнення податку з обороту, який, очевидно, напряду веде до нищівного оподаткування та підвищення цін на товари і продукцію.

Співставлення цих принципів побудови податку з обороту не виявляє між ними дійсних суттєвих дефініцій. На цій основі автоматично формується висновок, що база побудови податку з обороту в економіці (особливо ринковій) є одноманітною за функціональним призначенням і не становить його реальної практичної цінності як фінансово-економічного інструменту.

Стверджувалось, що податок з обороту є ефективнішим, ніж універсальний акциз (податок на додану вартість – ПДВ) в країнах з ринковою економікою: Франції та Німеччині (всезагальний податок з обороту), США і Канаді (податок з продажів) та інших промислово розвинутих країнах. Однак, податок на додану вартість і податок на прибуток підприємств, які окремо мали місце в країнах з ринковими відносинами, на відміну від податку з обороту не розповсюджувались на основу промислового товаровиробництва – не здійснювалось оподаткування капіталу. Звичайно, проблема з податком на додану вартість сьогодні існує, але, як видно, не в такій мірі, оскільки він не такий нищівний, як податок з обороту. Г. Вільсон відмічав, що податок на додану вартість (універсальний акциз) є "фіскальним чудовиськом", що не дає бідним нічого і означає дар для багатих, веде до всезагального зростання цін та підвищення податків з працівників" [5, 48]. Тим не менше, податок на додану вартість, навіть взятий разом з податком на прибуток підприємств, наносять значно менше шкоди в умовах економіки з ринковими відносинами, ніж один окремо взятий податок з обороту.

При проведенні податкової реформи в 1930 р. були спроби запропонувати і встановити одну форму чистого доходу в державному секторі – прибуток. Але ці рекомендації були відхилені, що пояснювалось наступним: "Державі для безперервного виконання функцій потрібен постійний, тривалий, гарантований дохід. Прибуток не завжди це забезпечує, так як з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин план з прибутку може бути не виконаний, і запланована сума доходів не надійде в бюджет" [5, 18].

Наведений факт чітко і досить повно змальовує планову економіку та принципи її побудови і функ-

ціонування. Звідси видно, що для забезпечення запланованих потреб бюджету нехтувалось абсолютно всім, не стояло ніяких перешкод і не враховувалось найголовніше – ні розмір обороту, ні величина прибутку підприємства.

Дискусії щодо вибору виду податку – податку з обороту чи податку на прибуток підприємств – тривали задовго до законодавчого закріплення в Україні поширеної в провідних країнах світу методології оподаткування підприємницьких структур. В зміну поглядів оподаткування підприємств зробили вагомий внесок багато відомих вчених: Д. Валовий, П. Жевтяк, Г. Ковалевський, В. Колесников, Є. Кульбицький, Г. Лапшина, Г. Лісичкін, Е. Лутохіна, Г. Роздорський, В. Ситнін, О. Смірнов. Я. Ліберман, зокрема, вказував, що податку з обороту властива тенденція поступового, все більш наростаючого перетворення в “анахронізм”.

В останньому десятиріччі минулого тисячоліття принципи і підходи оподаткування прибутку підприємств в Україні суттєво змінилися. В 1990-94 рр. базою стягнення податку періодично виступали то балансовий прибуток, то валовий дохід підприємства; їх постійна зміна напружувала атмосферу в економічній системі. З 1995 р. податок стягується з балансового прибутку на основі Закону України “Про податок на прибуток підприємств” (таблиця 1). Сьогодні в Україні прибутковий податок з підприємств стягується на основі Законів України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про податок на прибуток підприємств” та “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про систему оподаткування”, прийнятих в 1997 р. Однак, значні зміни, що відбулись у фінансово-економічній системі України з 1997 р., свідчать про необхідність чергового докорінного перегляду вказаних правових актів, які є основними для підприємств в плані оподаткування.

Слід звернути увагу на те, що саме прибуток підприємств упродовж всього періоду не випадково був об’єктом особливої уваги держави, оскільки:

- у всіх країнах з розвинутою ринковою економікою якраз прибуток акціонерних товариств виступає базою для стягнення податку;
- частка податку на прибуток підприємств була найвищою в доходах Державного бюджету;
- механізм сплати податку на прибуток був найбільш зрозумілим і прийнятним для українських платників податків тощо.

Оподаткування валового доходу надає перевагу з фіскальної точки зору, оскільки розширюється база для стягнення податку і, відповідно, збільшуються доходи бюджету. В цьому випадку простежується подвійне оподаткування заробітної плати: спочатку в складі валового доходу підприємства, а далі як особистого доходу фізичних осіб. Виникає суперечність, оскільки заробітна плата є елементом витрат підприємства, тому вона не може бути об’єктом для стягнення податку.

Оподаткуванню у складі валового доходу підлягають і частини капіталу підприємства – оборотні кошти, амортизація та інші елементи, що є недоречним і несумісним з ринковою економікою, оскільки повністю виключає їхнє істинне призначення.

Таблиця 1

Оподаткування підприємств в Україні
в 1991-2002 рр.

Роки	Об’єкт оподаткування	Ставка податку, %
1991	Балансовий прибуток	35
1992	Валовий дохід	18
1993 (I квартал)	Балансовий прибуток	30
1993 (II-IV квартал)	Валовий дохід	18
1994	Валовий дохід	22
1995	Балансовий прибуток	30
1997	Балансовий прибуток	30
2000	Балансовий прибуток	30
2003	Балансовий прибуток	30
2004	Балансовий прибуток	25

До основних переваг податку на прибуток підприємств над податком на валовий дохід належать наступні:

- ліквідація подвійного оподаткування заробітної плати;
- надання активного призначення прибутку в процесі виробництва, його функції нагромадження, оскільки податок на валовий дохід зводить нанівець стимулюючу функцію прибутку, роблячи його пасивним у відтворювальному процесі;
- податок на валовий дохід створює значні фінансові труднощі для окремих підприємств (малорентабельних і збиткових), оскільки вони змушені відраховувати не тільки увесь отриманий прибуток, щоби сплатити до бюджету країни податок на валовий дохід, але й віддати до того ж деяку частину оборотних коштів тощо.

Економіка України поки що не ґрунтується на досконалих ринкових відносинах. На сьогоднішній день вона перебуває в стані перехідного періоду, що має достатньо протиріч, головним серед яких є не лише нечітка прозорість його кінцевої мети, але й методів її досягнення. На цій основі існує проблема проведення державою ефективної податкової політики та встановлення оптимальних законодавчих норм податкових правовідносин суб’єктів підприємництва з державою. Система податкових платежів підприємств повинна бути напряму покладена в за-

лежність від фінансових результатів, одержаних в процесі здійснення підприємницької діяльності. Вагомим напрямком у вирішенні цього завдання має стати податкове законодавство (зокрема, Податковий кодекс України), чітке застосування якого мусить забезпечуватись відповідним контролем.

Відмінною рисою в галузі податків в економічно розвинутих країнах є те, що їх теоретичні розробки та положення відмічаються більш прикладним характером. Вони знайшли своє відображення в податковому законодавстві цих держав, практика використання якого свідчить не стільки про фіскальні сторони його застосування, скільки про заохочувально-стимулюючі, спрямовані на фінансово-господарський розвиток.

В сучасному підприємницькому механізмі основним призначенням податків повинен стати захист майнових прав й інтересів юридичних і фізичних осіб, а також створення стимулів до підвищення ефективності виробництва, надаючи можливість юридично та фактично використовувати в економічних цілях свої доходи.

В структурі доходів Зведеного бюджету України податок на прибуток підприємств впродовж останніх років поступово скорочує питому вагу. Так, якщо в 1995 р. його частка становила 23,5 %, то в 1999 р. вона зменшилась до 19,3 %, а в 2000 р. – до 15,7 % (таблиця 2; рисунки 1-2). За період 1999-2002 рр. питома вага податку на прибуток підприємств скоротилась на третину.

Натомість, збільшилась частка деяких інших податкових доходів бюджету: особистого прибуткового податку (в 2000 р. на 5,3 %, а в 2002 р. – майже на 10 %), акцизного збору, та незначною мірою деяких інших видів податків і платежів (податок з власників транспортних засобів, мито, земельний податок тощо).

За міжнародними стандартами, в Україні відрахування коштів з прибутку підприємств є найвищими в світі. Якщо частка вилучення коштів з прибутку в Японії становить близько 20 % податкових надходжень до бюджету країни, то в Україні цей показник ще вищий – приблизно 25 %. Однак, українські реалії дають підставу зробити висновок, що цей показник є набагато вищим (незважаючи на окремі податкові полегшення).

При цьому, спостерігається тенденція: зростання виробництва валового внутрішнього продукту не супроводжується за період 1995-2002 рр. (за фактично незмінних податкових умов) підвищенням частки податку на прибуток підприємств у бюджетних доходах держави.

Український економіст В.П. Вишневський зазначає: “В Україні сьогодні мову треба вести про таке зниження рівня податків, для якого можливо знайти компенсацію або за рахунок скорочення бюджетних видатків, або за рахунок залучення додаткових неінфляційних джерел фінансування дефіциту бюджету. Практично це означає, що реальні можливості скорочення податкового тиску обмежені, і тому в питаннях розвитку податкової системи наголос повинен бути зроблений на іншому аспекті: еволюційному шляху її реформування за рахунок удосконалення складу та структури податкової системи, механізму обчислення і сплати податків. Треба знайти технічні можливості зробити податкову систему більш сприятливою для бізнесу за умови збереження (або навіть збільшення) абсолютної суми податкових надходжень” [2, 66].

Податковий тиск, розпочатий з 1991р. урядом України і підтриманий законодавством, став сильним ударом для суб'єктів підприємництва. Французький

Таблиця 2

Динаміка податку на прибуток підприємств в доходах Державного бюджету України (млн.грн.)*

Показник	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Валовий внутрішній продукт, ВВП	54516	81519	93365	102593	130442	172952	204190	220932
Приріст ВВП, у % до попереднього року	–	49,5	14,5	9,9	27,2	32,6	18,1	8,2
Прибуток у % до ВВП	18806 34,5	14418 17,7	13868 14,9	3419 3,3	7427 5,7	13933 8,1	18741 9,2	14641 6,6
Приріст прибутку, у % до попереднього року	–	-23,3	-3,8	-75,5	117,2	87,6	34,5	-21,9
Доходи Зведеного бюджету	20690	30219	28112	28916	32876	49118	54935	61954
Податок на прибуток підприємств в доходах Зведеного бюджету у %	4861 23,5	5497 18,2	5792 20,6	5694 19,7	6353 19,3	7698 15,7	8280 15,1	9398 15,2
Особистий прибутковий податок в доходах Зведеного бюджету у %	1595 7,7	2593 8,6	3296 11,7	3571 12,3	4434 13,5	6378 13,0	8775 15,9	10824 17,5

* Складено і розраховано на основі даних Держкомстату України

Рис. 1. Мобілізація ВВП у податкових доходах бюджету за рахунок стягнення податку на прибуток підприємств

економіст Р. Дамарі вказує, що підприємці, безперечно, змушені сплачувати податки у випадку одержання прибутку, але їх розміри не повинні бути руйнівними [4, 6]. Приховування доходів і прибутків від оподаткування стало основним і звичайним видом тіньової економічної діяльності (як за кількістю учасників, так і за обсягом). Але, на відміну від деяких інших форм, цей вид тіньової економіки став властивим практично для всіх підприємств, які намагались і намагаються вижити за подібних фінансово-правових умов.

Мати податок на прибуток підприємств в якості основного джерела доходу бюджету не вигідно, оскільки, як вказує В.П. Вишневський, "цей податок "ріже курку, що несе золоті яйця", а саме пригноблює бізнес, у результаті чого, в кінцевому рахунку, меншими від можливого рівня стають доходи та майно населення. Повинно бути все навпаки: підприємницька діяльність вільно розгортається, доходи та майно населення зростають, що створює базу для особистого оподаткування. Зрозуміло, це ще не означає, що сьогодні рекомендується звільнити прибуток юридичних осіб від оподаткування взагалі, хоча б тому, що це не реально" [2, 68].

Як відмічає М.П. Кучерявенко, також вітчизняний фахівець, надмірне оподаткування сприяє не

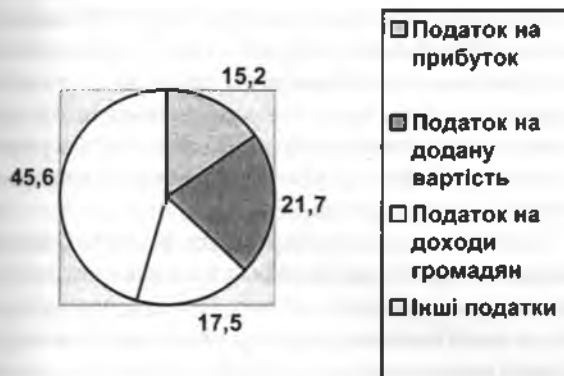

Рис. 2. Частка податку на прибуток підприємств у податкових доходах бюджету держави станом на 1.01.2003 р.

збільшенню доходів бюджету, а призводять до зовсім протилежних наслідків. В результаті: по-перше, підриваються стимули до виробництва, по-друге, відбувається пошук суб'єктами підприємницької діяльності всеможливих шляхів приховування одержаних доходів [6, 99].

Ступінь податкового тягара для підприємницьких структур в Україні є одним з чинників, що негативно впливає на їхнє фінансове становище. Однак, в багатьох випадках воно залежить не тільки від самих податків, їх кількості й розмірів, а також від деяких обставин, які встановились в економіці країни. Так, що стосується оподаткування прибутку акціонерних товариств, до його основних негативних недоліків можна віднести наступні фактори:

- неврахування рівня інфляції, що зменшує собівартість продукції і збільшує прибуток, який підлягає оподаткуванню (хоча останніми роками це вже не є такою нагальною проблемою);
- недосконалість системи калькуляції витрат для виробництва продукції, що відноситься на собівартість (наприклад, якщо окремі види витрат зарубіжні підприємства включають у собівартість продукції, то в Україні вони входять або до бази оподаткування, або відшкодовуються за рахунок коштів з прибутку підприємств після сплати податку; до того ж, закордонна практика дозволяє до оподаткування прибутку формувати певні фонди коштів);
- невикористання пільг при оподаткуванні прибутку, які зведені нанівець і в кількісному, і в якісному вимірах, що доводить про обмеження стимулюючого значення прибутку.

Оподатковуючи прибутки підприємств, з метою стимулювання та розвитку підприємницької діяльності, провідні держави світу надають їм велику кількість різноманітних пільг. Основними фінансовими пільгами для полегшення і сприяння функціонуванню підприємств на сьогоднішній день виступають в основному такі податкові пільги.

1. Надання податкового інвестиційного кредиту. У Великобританії податковий інвестиційний кредит використовується за ставкою 10%. У Франції він застосовується з метою заохочення до створення нових підприємств. В Японії підприємства мають право зменшувати податок на прибуток в розмірі 7% інвестицій, що здійснюються в передові технології і техніку. В Бельгії прибуток, що підлягає оподаткуванню, зменшується на суму інвестиційних затрат, яка становить 13,5% для малих та середніх підприємств, а також на 100% інвестиційних витрат для всіх підприємств у випадку спрямування всього прибутку для здійснення нововведень. В Нідерландах з податку на прибуток підприємств вираховується 20-25% інвестиційних затрат для невеликих обсягів здійснення інвестицій, які поступово понижуються з од-

ночасним збільшенням обсягів інвестування. Зменшення прибуткового податку на частину інвестиційних витрат використовується в кожній державі відповідно економічної політики. Наприклад, в Італії в 1994-95 рр. податковий інвестиційний кредит застосовувався з метою стимулювання загальнонаціональних інвестицій, для чого оподатковуваний прибуток підприємств скорочувався на 50% інвестиційних витрат. Таким чином, із зарубіжного досвіду прибуткового оподаткування можна зробити висновок про те, що в західних країнах ставиться мета стимулювання розвитку підприємств за умови ефективного використання власних джерел фінансових коштів, а саме – прибутку. В цілому, податкові кредити є поширеним різновидом пільг в країнах з розвинутою ринковою економікою, які класифікуються за окремими групами: податкові, інвестиційні, для стимулювання зайнятості тощо, а також поділяються на загальні та галузеві. В окремих країнах їх може налічуватись декілька десятків. На відміну від розвинутих держав, в Україні податковий інвестиційний кредит широкого розповсюдження не отримав. Питання його практичного застосування остаточно в законодавчій формі не врегульоване.

2. Зниження прибуткового податку на частину витрат на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи (НДДКР). Наприклад, у Франції ще в 1983 р. законодавством було введено механізм пільгового податкового кредиту, а в 1985 р. було видано закон про наукові дослідження та технологічні розробки, завдяки якому підприємства одержали право на зменшення суми нарахованого податку в розмірі 50% для збільшення витрат коштів на проведення НДДКР. Сьогодні частка витрат коштів акціонерних товариств в провідних країнах світу на НДДКР складає значні суми в загальних видатках: у Франції вони становлять понад 40%, в США приблизно 50%, в Німеччині близько 60%, в Японії до 65%. Важливим негативним моментом чинного законодавства України є те, що ним не передбачені окремі пільги на прибуток підприємств для фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Вони виступають тільки як одна з умов для можливості одержання податкового інвестиційного кредиту, що не є правильним. Зовнішні ознаки податкового інвестиційного кредиту та податкових пільг на проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт багато в чому схожі, що й призводить до їх приблизно однакового тлумачення. Насправді, між ними існує кардинальна відмінність, яка проявляється через їх

внутрішні властивості і визначає справжнє призначення кожного з них. Таким чином, для наукових досліджень і розвитку науковомістких виробництв пільги такого роду, як і в країнах з розвинутими ринковими відносинами, в Україні необхідно запровадити.

3. Амортизація, яка в західних країнах належить до категорії податкових пільг. Практично на всіх підприємствах західних країн присутня прискорена амортизація, яка дозволяє суттєво зменшувати базу оподаткування, після чого й суму прибуткового податку і, тим самим, надає додаткові фінансові ресурси. Прискорена амортизація сприяє скорішому списанню працюючих і здійсненню інвестицій в нові, більш якісні основні фонди, створюючи умови їх швидшому кругообігу, в чому полягають її переваги і призначення. В країнах з розвинутою ринковою економікою використовується близько тридцяти методів прискореного нарахування амортизації. На відміну від провідних західних країн, в Україні підприємства використовують звичайні норми амортизаційних відрахувань. Хоча чинним законодавством і передбачена прискорена амортизація, вона не має практичного застосування, що стримує оновлення виробничого потенціалу підприємств.

Враховуючи збитковість переважної більшості підприємств в Україні, надання податкових пільг є особливо важливим і актуальним питанням. З метою підтримки національних товаровиробників, полегшення податкового навантаження виступило б більш доцільним способом фінансової стабілізації підприємств замість виплати державою дотацій з бюджету, оскільки їх величина може набагато перевищувати втрати бюджетних коштів порівняно з податковими пільгами, наданими підприємницьким структурам.

Отже, податки є вагомим знаряддям впливу на формування прибутків підприємств. Цим самим вони суттєво впливають на рівень активної підприємницької та інвестиційної діяльності в країні, а також, в окремих випадках, сприяють припливу, або ж навпаки, відпливу капіталу з держави. Тому, в умовах ринкових відносин податки повинні виконувати не лише фіскальну, але й в більшій мірі регулюючу та стимулюючу (заохочувальну) функції в економіці держави, сприяти її економічному зростанню та зміцненню фінансових позицій.

Прибуток сьогодні виступає єдиним потенційним джерелом коштів для українських підприємств в чинних умовах перехідної економіки, що за кращих умов могло би забезпечити реальне поповнення капіталу. Однак, навіть у випадку одержання прибутку, підприємству залишається мізерна його величина внаслідок дії сильного податкового пресу. Якщо в країнах з розвинутою ринковою економікою корпоратив-

ний податок в доходах бюджету скорочує свою частку переважно завдяки цілеспрямованим заходам уряду, то в Україні зменшення частки податку на прибуток підприємств спричинене відсутністю джерела стягнення податку – зниженням прибутковості підприємств.

Якщо вдало сформувати і використати відповідні фінансово-економічні інструменти, податкова політика може стати одним з елементів макроекономічної стабілізації і подальшого успішного розвитку економіки країни. Вихід з великої депресії в 1930-х рр. США, післявоєнний розвиток Німеччини та “економічне” диво в Японії, які за порівняно невеликий проміжок часу відновилися і перетворилися на світовому ринку в лідерів, а також винятково швидкі темпи економічного розвитку таких країн, як Сингапур, Гонконг, Південна Корея та інших – це все забезпечувалось ефективною податковою політикою. Замість придушення підприємницької ініціативи і національного товаровиробництва вона навпаки, сприяла створенню середовища ринкової економіки.

Тому, однією з головних умов для здійснення підприємницької діяльності, особливо в чинних умовах перехідного періоду України, є надання суб’єктам підприємництва різноманітних податкових пільг – звичайних та цільових, що забезпечує значне підвищення стимулів у сфері підприємництва. Доцільність використання таких методів фінансового заохочення для ведення бізнесу та полегшення фінансового тягара для підприємців чітко простежується в країнах з розвинутими ринковими відносинами. У провідних промислово розвинутих країнах однією з ха-

рактерних рис податкової системи є врегулювання державою розширеного відтворення і створення перешкод для стримання прямого чи прихованого використання капіталу для особистих споживчих цілей як юридичними, так і фізичними особами.

Прямуючи до економіки з ринковими відносинами, податкова система України мусить, не ігноруючи національними традиціями та особливостями оподаткування, використати багатий досвід функціонування податкових систем західних країн. Податкова система повинна відіграти, можливо, першочергову роль в покращенні інвестиційного клімату в Україні. Це стосується і податку на прибуток, який стягується з підприємств, як одного з важливих видів податків в економіці України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василь О. Д. Державні фінанси України. – К.: Вища школа, 1997. – 383 с.
2. Вишневецький В. П. До питання про реформу податкової системи України // Фінанси України. – 1996. – №12. – С. 64-77.
3. Грузін В. Бюджетні страждання // Сільські вісті. – 1999. – 6 травня.
4. Дамари Р. Финансы и предпринимательство: Финансовые инструменты, используемые западными фирмами для роста и развития организаций. / Пер. с англ. Вышинской Е.В., Пилейкина В.П.: Науч. ред. Рысина В.Н. – Ярославль, “Елень”, 1993. – 224 с.
5. Дооречкова Н. К. Налог с оборота в СРСР. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1980. – 94 с.
6. Кучерявенко Н. П. Налоговое право: Учебник. – Харьков: Консум, 1998. – 448 с.
7. Приймак О. Не податком єдиним..., а й розумним законом // Урядовий кур’єр. – 1999. – №235. – 15 грудня.

УДК 336.77

ШКЛЯРУК С. Г. – к. е. н.

ІПОТЕЧНЕ КРЕДИТУВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ КРЕДИТІВ І ФОНДОВОГО РИНКУ

При переведенні житлового сектору, який є одним із найважливіших соціальних секторів, на умови ринкової економіки ключова функція держави відводиться створенню ефективної системи фінансуванню житлового будівництва. Це створює передумови того, що приватне будівництво з високими потребами великого і довгострокового капіталу в стосунках забудовник – позичальник, могло здійснюватися на довгострокових сприйнятливих умовах для працюючого населення України. На сьогодні таким ефективним механізмом кредитування в розвинених країнах світу є іпотечне кредитування. Ринок іпотечних кредитів і рівнозначно ринку боргових зобов’язань в США, Німеччині та інших країнах, є одним з найбільших секторів фінансового ринку, на якому надаються кредити, обертаються заставні і іпотечні облігації. Іпо-

течні облігації і заставні є найбільше небезпечними і привабливими цінними паперами для довгострокових інвестицій. Тому створення в Україні надійного і ефективного ринку іпотечного кредитування і ринку іпотечних цінних паперів (іпотечних облігацій, заставних та ін.) шляхом формування єдиної системи іпотечного кредитування під патронажем держави, дозволить працездатному населенню України не тільки вирішувати житлову проблему, але й також буде сприяти розвитку банківської системи і подальшій капіталізації і розвитку фондового ринку і інших питань.

Основні проблеми розвитку іпотечного кредитування в Україні

Проведені дослідження німецької і американської моделей іпотечного фінансування будівництва й

придбання житла і аналіз існуючих моделей в Україні і їх порівняння з німецькою і американською моделями дозволяє сформулювати основні проблеми, які стримують розвиток системи іпотечного кредитування в Україні на сьогодні, незважаючи на роботу законодавців і уряду в даному напрямку.

Перша і головна проблема – це відсутність платоспроможності значної більшості частини населення України в зв'язку з неадекватною оплатою праці як в приватній сфері, так і в бюджетній. Так найвищий середній рівень заробітної плати, в середньому в еквіваленті долару США дорівнює 100 дол., а це приблизно 500 гривень. Купівельна спроможність української гривні приблизно в 7-8 разів менше радянського рубля (мається на увазі по відношенню до 80-тих років ХХ століття).

В той же час вартість середньої якості житла залишилася на радянському рівні, яка розраховувалася в рублях для кооперативного будівництва, так 3-х кімнатна 40 000-50 000 рублів, а вартість рубля була вища за долар (0,68 коп. за один долар США). В радянські часи і вартість приватного житла була на сьогоднішньому рівні в доларах США. Так приватні будинки під Києвом (район Броварів, Бориспіль та інші) можна було купити не менше ніж за 50 000-70 000 рублів.

Тобто, при існуючому середньому рівні заробітної плати, для накопичення потрібної суми для придбання квартири або будівництва будинку необхідно декілька сот років. Необхідно відмітити, що різке стимулювання розвитку іпотечного кредитування в США в 60-х роках ХХ століття пов'язано з значним зростання валового внутрішнього продукту на душу населення, величина якого на сьогодні складає приблизно 40 000 дол. США. Приблизно такий самий рівень в Німеччині (приблизно 30 000 дол.), у Франції, Англії, де на сьогодні і функціонують ефективні системи іпотечного фінансування будівництва і придбання житла. В той же час в Україні величина валового внутрішнього продукту на душу населення за даними 2002-2003 років складає приблизно 5000 гривень, що становить менше 1000 дол. США. Вводимо корегування на тінюву економіку і ВНП на душу населення України стає приблизно 2000 дол., що менше ніж у В'єтнамі. Для прикладу в Росії величина ВНП на душу населення складає більше 8000 дол. США і поставлено завдання його подвоїти протягом десяти років.

Другою важливою проблемою стримування розвитку іпотечного фінансування – нестабільність економіки і високий рівень інфляції, що тягне за собою високі ризики кредитування. Високі інфляційні ризики, ризики ліквідності, нерозвиненість фондового ринку, вимушують банки встановлювати високий відсоток на кредити (20-22%) для індивідів, які звернулися до банків для отримання кредитів з метою придбання житла. При цьому банки встановлюють плаваючі процентні ставки, тобто регулярно перегляда-

ють умови сплати відсотку за отриманий кредит. Крім того максимальні строки житлового кредитування становлять в основному до 5 років за умовою 30% передоплати. Якщо вартість 3-х кімнатної квартири складає 70-100 тис. дол., то необхідно зразу на момент підписання договору, викласти забудовнику 21-30 тис. доларів.

Наступною головною проблемою є те, що в розробленій системі іпотечного фінансування, яка започаткована прийнятими законами, які регулюють іпотечні відносини, держава усунула себе з даної системи, прийнявши на себе тільки законодавчу функцію, тобто регулювання, і тільки нагляду. Аналіз американської моделі показує, що уряд в особі відповідних державних корпорацій є не тільки активним і одним з головних учасників, але гарантом існування такої системи. Так в США починаючи з 1932 року діє Федеральна Рада банків (ФРБ) з питання позик (кредитування) під житло. ФРБ здійснює свою діяльність з фінансовими інститутами, що працюють з іпотекою приблизно на однакових принципах, що і Федеральна резервна система (тобто банківська система), крім того функціонують такі Федеральні організації і установи – як Федеральна корпорація по страхуванню рахунків в позиково – зберігаючих установах, Федеральна адміністрація по питанням житла, яка забезпечила гарантії кредиторам з метою їх стимулювання кредитування житла, Федеральна національна асоціація із заставних – “Фенні Мей”, Національна державна асоціація з заставних “Дженні Мей”, Федеральна корпорація заставних для житла “Фреді Мек” та ін. Тобто була створена ефективна і працююча модель під державним патронажем і гарантіями, що сприяло залученню у житловий сектор великого приватного капіталу. Така ж участь держави в системі іпотечного кредитування через непрямі важелі в Німеччині та в інших країнах. Так з розвиваючих країн бувшого Радянського Союзу роль держави в іпотечній моделі почали усвідомлювати і в Росії, де створено Агентство іпотечного житлового кредитування, яке надає гарантії фінансовим установам, які беруть участь в іпотечному фінансуванні.

Нажаль в Україні хоч і приймаються іпотечні закони, але держава зовсім виключила себе з моделі іпотечного фінансування житла. А без цього, як свідчить практика, не працює не одна з ефективних моделей.

Наступною серйозною проблемою є відсутність в Україні в започаткованій моделі в системі іпотечного фінансування окрім банківських інших фінансових установ, які забезпечують ефективність фінансування житла – таких як будівельних (житлових) ощадних кас – в Німеччині і позиково-зберігаючі асоціації – в США. Через такі фінансові установи в Німеччині інвестується більше 2/3 житлового будівництва, в США приблизно 5. Тобто в Україні все замкнено на нерозвинену банківську систему.

Наступною проблемою є відсутність спеціалізованих іпотечних банків. Як показує досвід розвинених країн, іпотечним кредитуванням в банківській системі в значній більшості займаються спеціалізовані кредитно-фінансові установи.

Наступною проблемою є неврегульованість розміщення і обігу іпотечних цінних паперів. Із прийнятого законодавства витікає, що іпотечні цінні папери розміщуються і знаходяться в обороті на позабіржовому ринку. Але в умовах дворівневої депозитарної системи і при недостатній розвиненості фондового ринку країни, які започатковували системи рефінансування через емісію іпотечних цінних паперів, починали працювати через біржовий ринок.

Крім того, законодавець пропонує використовувати обмеженою кількістю фінансово-інвестиційних інструментів – заставної, сертифікатів і іпотечних облігацій. Що стосується заставної, то для прикладу в США використовуються такі види заставних: стандартна заставна з фіксованою ставкою; заставна з регульованою процентною ставкою; заставні з байдауном; заставна з диференційованим платежем; гнучка програма страхування позики (FLTP); заставні із зворотною рентою; заставна з долею в оціночній вартості; заставна з регульованим рівнем цін; конвертуємі заставні; позики з обмеженим вибором; двохтижневі заставні.

Наступною головною проблемою є мораторій, який накладений на продаж земельних ділянок в Україні. Іпотека без земельної ділянки і без врегулювання відношень по її застосуванню, володінню і можливості здійснення операцій з нею – різко відрізняється від класичної іпотеки.

А звідси відсутність централізованого Земельного кадастру і використання його в іпотечних відношеннях.

Наступними недоліками іпотечної системи житлового фінансування є відсутність єдиної централізованої і доступної для громадськості системи реєстрації прав власності на нерухоме майно. Даний фактор значно ускладнює кредиторів визначення, чи дійсно право власності на запропоноване в іпотеку майно належить боржнику.

Поряд з відсутністю централізованої системи реєстрації прав власності на нерухоме майно в Україні зовсім відсутня цивілізована система реєстрації іпотек та інших обтяжень на нерухоме майно, що не дозволяє кредиторів на ефективне звернення стягнення на предмет іпотеки у разі невиконання боржником основного зобов'язання. Світовий досвід свідчить про те, що реєстрація права власності та обтяжень на нерухоме майно (включаючи землю) є ефективною за умови її здійснення в межах єдиного реєстру, створення якого в Україні тільки планується і є предметом міжвідомчих суперечок. А зараз ще вибори відволікають всіх від вирішення таких важливих питань, як створення ефективної системи іпо-

течного фінансування, яка б враховувала би інтереси всіх верств населення.

В Україні навіть ще не зовсім вирішено яку модель іпотечного фінансування взяти за основу – німецьку чи американську. Як свідчить аналіз законодавства, формується система – яка є конгломерат, яка включає як елементи німецької, так і американської моделей, але ліпиться щось своє, без створення ефективної участі держави. Якщо Україна вибрала американську систему іпотечного фінансування, то треба застосовувати для гнучкості і задоволення потреб інвесторів всі можливі фінансові інструменти (цінні папери, види позик та інш.), які використовуються за даною моделлю. А як робиться в Україні, береться якась ефективна модель, викидаються складові елементи і в результаті отримуємо непрацюючу модель, а потім дивуються, чому не працює, і починається галас, що для умов України така модель не підходить. Таке враження, що або законодавець зовсім не знайомий з принципами організації американської і німецької іпотечної систем, або це робиться некомпетентними людьми, або навмисно. Так було з лізингом, із вільними економічними зонами та ін.

Головна проблема в Україні полягає в тому, що не робиться як потребує логіка і світовий досвід, а робиться, що вигідно для вузького прошарку людей.

Ясно, що системи іпотечного фінансування в Німеччині і США формувалися не один десяток років. Тому Україні для прискорення даного процесу необхідно брати найкраще, що є в світовій практиці. Які заходи спроможні поліпшити розвиток системи іпотечного кредитування?

Напрямки поліпшення застосування іпотеки в Україні

Як ми вже відмічали, на сьогодні існує багато проблем в формуванні української іпотечної системи, без вирішення яких неможливо чекати, що модель яка створюється буде ефективною в питанні вирішення забезпечення населення України високоякісним житлом.

По-перше, для цього необхідно точно визначитися, яку модель іпотечного фінансування житла Україна вибирає. Але в незалежності від того, яка модель буде обрана, держава повинна взяти на себе головні функції по забезпеченню ефективності функціонування іпотечної системи, а для цього необхідно застосувати політичну волю, щоб уряд і законодавець усвідомили, наскільки важливим є вирішення в Україні житлового питання. А для цього створити декілька національних державних структур. Тобто вирішити блок організаційних питань. Назвемо даний блок першим.

Головною структурою, яка б здійснювала регулювання частини фінансової системи, пов'язаної із житлом, була би ново створена Національна Рада банків з питань надання позик під житло. Її головна функ-

ція повинна полягати в допомозі депозитним установам спрямовувати грошові кошти на національний житловий ринок. А для цього необхідно, щоб дана Рада здійснювала свою діяльність з фінансовими інститутами на таких самих принципах, як і Національний банк України з комерційними банками. Крім того необхідно створити також Національну корпорацію по страхуванню рахунків фінансових установ, на яких накопичуються іпотечні кошти. З боку представництва уряду в даній системі необхідно створити Національну Адміністрацію (Агентство) питань іпотечного фінансування житла. Дане Агентство повинно здійснювати забезпечення урядових гарантій кредиторам з метою заохочення їх для надання позик (кредитів) для фінансування придбання житла сім'ям, які не мають можливості придбати житло іншим способом, ніж іпотечне фінансування. Зокрема, по такому ж шляху пішла і Росія, яка створила для забезпечення механізмів іпотечного кредитування та системи рефінансування комерційних банків Агентство іпотечного житлового кредитування (надалі – Агентство), засновником якого став уряд Російської Федерації. У спрощеному вигляді схема взаємодії Агентства з банками виглядає наступним чином. Комерційні банки надають іпотечні кредити під заставу нерухомості на строк до 20 років. Агентство викуповує у банків заставні свідоцтва на суму наданих ними кредитів, забезпечуючи, таким чином, рефінансування банків-кредиторів. На суму викуплених заставних Агентство порціями емітує іпотечні цінні папери, що забезпечуються державними гарантіями. Що стосується України, то не варто, мабуть, винаходити власний велосипед. Зрозуміло, що в умовах великого напруження державних фінансів державна допомога (гарантія) іпотечним заставам може бути, по-перше, досить обмеженою за обсягами, по-друге, лише централізованою. Відносно кожного з більш як 100 вітчизняних комерційних банків, які можливо будуть здійснювати іпотечне кредитування клієнтів за моделлю, що реалізує уряд України (не ясно, хто головний в цьому процесі), така державна допомога навряд чи доцільна та й практично не можлива. Тим більше, що по мірі розпорощення емісійних центрів іпотечних боргових зобов'язань зростають інвестиційні ризики та знижується довіра до дрібних емітентів та їх фінансових інструментів. Тому доцільно створити систему спеціалізованих банків.

Промислові підприємства в Україні через одне збиткові. Що стосується сільського господарства, то з урахуванням вартості землі, воно забезпечує рівень рентабельності виробництва близько 0,6%, тобто не здатне не лише повернути позичене, але й сплачувати поточні відсотки. За такого стану речей розраховувати на іпотеку в її класичному варіанті в сільському господарстві (без наслідків розорення товаровиробника та позбавлення його прав власності на землю) просто не реально.

Серед причин, що знижують ефективність сільськогосподарського виробництва, діють не лише внутрішні чинники (низька продуктивність праці, відсутність необхідної агротехніки, високий рівень втрат під час збирання, транспортування та перевезення врожаю та таке інше), але й зовнішні фактори: пограбування селянина надмірними цінами на пально-мастильні матеріали, міндобрива, отрутохімікати, висока плата за послуги із використання сільськогосподарських машин на основі лізингу; демпінгові закупівельні ціни на сільгосппродукцію тощо. Якщо додати до цього безгосподарність, розкрадання та приховування врожаю, стане зрозумілим, що інакше і бути не могло. А тому, без вирішення цих загальних економічних та організаційних проблем говорити про перспективи сільськогосподарської іпотеки не доводиться. Ще однією обставиною, яка не дозволяє сформувати належну ціну на цей виробничий ресурс (землю), зокрема і як на об'єкт застави, є відсутність ринку землі. Нормативна середня ціна орної землі на сьогодні визначена в сумі 10 тис. грн. за 1 га, тобто нижче 2 тис. дол. США, а розмір середнього земельного паю – близько 4,2 га на одну особу. Загальний обсяг володіння земельними угіддями обмежено 100 га. Виходячи з того, що середня селянська сім'я із чотирьох-шести осіб має у власності від 17 до 25 га землі середньою вартістю від 170 до 250 тис. грн., на умовах застави (іпотеки) така родина може отримати позику в сумі від 85 до 125 тис. гривень. (Як відомо, банки видають кредити на суму, що не перевищує 50% вартості заставленого майна). Зрозуміло, що за такі кошти серйозні капітальні інвестиції зробити неможливо.

У підсумку, виникає хибне коло: низька ефективність сільськогосподарського виробництва гальмує зростання цін на земельні ділянки, низька вартість землі обмежує можливості одержання кредитів під її заставу, відсутність інвестицій не дозволяє підняти продуктивність виробництва і т.д.

Далі для вирішення проблем іпотечної системи для упорядкування ринку іпотечних цінних паперів доцільно було б організувати Національну організацію з заставних з функціями купівлі, а потім продажу заставних на вторинному ринку житла.

Створення запропонованих структур передбачає прописати їх функції і взаємодію в моделі житлової іпотеки в законодавчому порядку.

Прикладом послідовного розвитку системи іпотечного фінансування є Росія, в якій розроблено й знаходиться на підпису у російського Президента Закон "О накопительной ипотечной системе жилищного обеспечения военнослужащих". Тобто створюється аналог американської програми АВ – "Позички для ветеранів збройних сил США".

Наступний блок питань, який підлягає вирішенню, це фінансово-організаційний блок питань. Назвемо його – блок II. Для іпотечної моделі фінансу-

вання доцільно було б використовувати принципи американської і німецької моделей. Тобто необхідна присутність на ринку двох типів фінансових установ – іпотечних банків і будівельно-ощадних (житлових) установ. Комерційні банки, які працюють на іпотечному ринку повинні бути спеціалізованими. Серед даних банків головним банком доцільно призначити державний Іпотечний банк, який або необхідно створити, або надати функції виключної діяльності тільки в сфері іпотечного кредитування якомусь банку, який контролюється державою.

Система будівельно-ощадних (житлових) установ ефективно функціонує в Німеччині, в США (яка перейняла досвід Німеччини), в Англії, Японії та в інших розвинених країнах і є основою функціонування системи ощадних вкладень. Джерелом кредитних ресурсів для цільових житлових позик будуть вкладення громадян, плата за користування позиками, а також державна премія, що виплачується тим вкладникам, які протягом року внесли на свій рахунок визначену суму у відповідно з контрактом про житлові заощадження. Необхідно встановити пільговий режим за процентними ставками, за податками та інших факторам учасникам таких будівельно-ощадних житлових установ. Для цього доцільно було застосувати принципи, на яких працюють німецькі такі фінансові установи (будівельно – ощадні каси).

Така дворівнева система кредитно-фінансових іпотечних установ дозволить працюючим громадянам не тільки забезпечити поточні потреби, але і поліпшувати житлові умови за рахунок придбання ще одного нового житла.

В свою чергу для банківського іпотечного кредитування для умов українського банківського кредитного ринку найбільш прийнятною також є *дворівнева модель* організації ринку іпотечного банківського кредитування. *Перший рівень* формують іпотечні спеціалізовані комерційні банки, які надають кредити під заставу об'єктів нерухомості, що оформлюється товаророзпорядчими цінними паперами – заставними свідоцтвами. *Другий рівень* становить єдиний Іпотечний банк (Державний), який викупує заставні свідоцтва в комерційних банків за рахунок коштів, залучених шляхом випуску та розміщення іпотечних облігацій або інших аналогічних цінних паперів.

Обмеження ринку іпотечних цінних паперів лише ринком заставних свідоцтв і, навіть, ринком іпотечних облігацій, випущених окремими комерційними банками, тобто зведення його лише до першого рівня, є менш привабливою і ефективною схемою організації ринку іпотечних цінних паперів. До переваг дворівневої банківської моделі іпотечного кредитування слід віднести наступні: усереднення інвестиційних ризиків, пов'язаних з неплатоспроможністю окремих заставодавців за отриманими кредитами. В державному Іпотечному банку портфель заставних свідоцтв відрізняється максимальною диверсифіка-

цією, і неплатоспроможність одного або декількох боржників не тягне за собою таких наслідків, як у межах окремо взятого комерційного банку; спеціалізація банківської установи іншого рівня виключно на іпотечних операціях дозволяє зосередити всю увагу на обмеженому колі фінансових послуг, а відтак, мінімізувати питомі організаційні витрати та підвищити якість і надійність таких послуг.

Ще однією перевагою зосередження емісії іпотечних облігацій у єдиному емісійному центрі, яким має бути державний Іпотечний банк, є можливість одержання державної підтримки (державних фінансових гарантій) у разі прострочення зобов'язань банку перед власниками облігацій, як щодо повернення боргу (погашення облігацій), так і щодо сплати відсотків, що має місце у світовій практиці. Для забезпечення функціонування даної системи іпотечних кредитно-фінансових установ необхідно прийняти такі закони, як Закон “Про іпотечні банки”, Закон “Про будівельно-ощадні (житлові) установи”. Основними задачами, які повинні вирішувати іпотечні банки – це: застава земельних ділянок (які знаходяться всередині країни) і його забезпечення через встановлення іпотеки над земельною ділянкою; емісія іпотечних заставних на основі придбаних іпотек; надання кредитів (позик) вітчизняним корпораціям і установам громадського права або надання кредитів третім особам за умовами, що гарантами виступають дані корпорації; емісія комунальних боргових зобов'язань – заставних на основі надання кредитних коштів вітчизняним корпораціям і організаціям і отримання визначених прав по відношенню до них. Емісія іпотечних облігацій або сертифікатів під забезпечення заставними.

Необхідно розширити вид боргових зобов'язань – заставних в законах України “Про іпотеку”, “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” таких як ми вже відмічали раніше – це: стандартна застава з фіксованою ставкою; застава з регульованою процентною ставкою; заставні з байдауном; застава з диференційованим платежем; гнучка програма страхування позики (FLTP); заставні із зворотною рентою; застава з долею в оціночній вартості; застава з регульованим рівнем цін; конвертуемі заставні; позика з обмеженим вибором; двохтижневі заставні.

Все запропоноване вище дає можливість говорити про іпотечні банки, як особливу форму кредитного інституту, який має суттєві відмінності від звичайного. Мова йде про особливі кредитні інститути, чия сфера діяльності визначається спеціальними законодавчими актами, які регулюють задачі і види угод. Іпотечний банк не може здійснювати увесь широкий спектр фінансових операцій, як універсальні комерційні банки. Тому, що іпотечні банки в кредитній сфері працюють з строго визначеними видами й формами кредиту, вони мають справу з визначеним колом ділових партнерів. Іншою відмінною рисою іпо-

течних банків є їх привілеї щодо випуску боргових заставних зобов'язань. Все інші кредитні інститути не мають право вживати для зазначення своїх цінних паперів слово "заставний лист". Те, що рефінансування буде здійснюватися через продаж іпотечних і комунальних боргових зобов'язань і заставних листів теж говорить про те, що іпотечні банки обмежені в виборі способів рефінансування, тобто створення грошового капіталу і одночасно цим обмежується коло ділових партнерів, для яких така форма вкладення капіталу припустима. Форма організації іпотечних банків також повинна бути визначена спеціальним регулюванням. Вони можуть існувати тільки у формі акціонерних товариств або командитних акціонерних товариств. Іпотечний банк має право здійснювати емісію заставних листів тільки в тому випадку, якщо він вже придбав цінності, які здатні служити як їх покриття. Емісія заставних може здійснюватися або: у вигляді реальної (наявної) надрукованої типографським способом заставної облігації (заставної), або у вигляді сертифікату на емісію заставних в великих випусках, які розміщуються потім в банку-депозитарію, це так звані "глобальні свідоцтва". В цьому у полягають відмінності наших пропозицій від тієї системи, що вже створюється. Незрозуміло, звідки законодавці витягли ті іпотечні сертифікати, що пропонуються в Законі України "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати" і механізм їх застосування.

Для забезпечення функціонування кредитно-фінансових іпотечних установ доцільно прийняти Закон України "Про кредитне бюро" який проходить читання зараз в Верховній Раді України.

Наступний блок питань пов'язаний з регулюванням розміщення на фондовому ринку іпотечних цінних паперів і операцій з ними. Як ми вже розглядали, з контексту моделі, яка реалізується, витікає, що передбачається розміщення цінних паперів і операцій з ними на позабіржовому ринку. На наш погляд було б доцільно організувати біржовий ринок іпотечних цінних паперів, створивши спеціальний підрозділ, наприклад, Української фондової біржі. Для створення механізму обороту заставних на фондовому ринку України за основу можна взяти американську модель. Для врегулювання емісії і обороту іпотечних цінних паперів доцільно прийняти як найшвидше Закон України "Про іпотечні цінні папери".

Здійснення доступної для ознайомлення державної реєстрації прав та обтяжень на нерухоме майно, обіг заставних, прозорі позасудові процедури стягнення застави, розробка та впровадження банками-учасниками ринку спільних підходів до інших суб'єктів ринкової інфраструктури та стандартів іпотечних кредитів, тощо, в змозі принципово змінити конфігурацію, якісні та кількісні характеристики українського іпотечного ринку та зацікавити потенцій-

них інвесторів, що в свою чергу сформує оптимальну модель функціонування ринку.

Інший варіант (звісно, найоптимальніший) – це підвищення реальних доходів населення: тільки це могло б гарантувати українцеві впевненість у завтрашньому дні, а отже, розв'язати йому руки у плані вкладення вільних грошей. Хоча, напевно, говорити про це зарано: дедалі ближчі політичні пристрасті привертають дедалі більшу увагу великого бізнесу. Врешті-решт, вочевидь, матиме місце черговий перерозподіл влади, яку – вибачте! – не обходить добробут населення.

Але незважаючи на всі проблеми, вітчизняні фахівці визначають, що в Україні є позитивні передумови формування цивілізованого ринку іпотеки, до яких належать: сформований ринок житла зі стабільними цінами, які, однак, мають тенденцію до зростання; наявність банків, що мають досвід роботи в галузі іпотечного кредитування і зацікавлені у зростанні даного сегмента; наявність попиту в іпотечних кредитах з боку населення; можливість залучення в іпотечні схеми коштів населення, що перебувають поза банківською системою. Незважаючи на позитивні передумови, для успішного розвитку іпотеки в Україні слід зробити ще дуже багато. Безумовно, найбільшою проблемою є недосконале законодавче поле, яке не сприяє нормальному та цивілізованому функціонуванню всіх інструментів іпотечного кредитування. Одним із важливих питань, вирішення яких може змінити ситуацію на ринку іпотеки в Україні, як ми вже відмічали, є розробка та прийняття закону про іпотечні цінні папери, який би дозволив використовувати сучасні ринкові механізми формування фінансових ресурсів для іпотечного кредитування. Є надія, що у 2004 р. Верховна Рада зможе прийняти цей закон, оскільки саме на нього покладено визначення дієвого механізму емісії іпотечних цінних паперів. Зараз відповідний законопроект передано на розгляд Кабінету Міністрів України. Згідно з ним, емітентами іпотечних цінних паперів можуть бути банки та іпотечні агенти – організації, що спеціалізуються на іпотечці. Іпотечні цінні папери повинні забезпечуватись спеціальним іпотечним покриттям.

Заснування інституту іпотечних цінних паперів в Україні покликано вирішити проблему дефіциту в банків ліквідних та недорогих ресурсів для іпотечного кредитування. Крім того, із прийняттям закону про іпотечні цінні папери портфельні інвестори, зокрема страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, можуть розраховувати на новий, забезпечений ліквідною заставою, напрям вкладень своїх фінансових ресурсів. Слід зазначити, що в ролі портфельних інвесторів в іпотечні цінні папери із прийняттям закону можуть виступити не лише пенсійні фонди чи страхові компанії, а й міжнародні фінансові інституції.

Цікавим є відношення обсягів іпотечних кредитів до ВВП, котре ставить Україну за межами і Європи і –

як це не дивно звучить – Азії. Відношення це у трійки європейських лідерів таке: Голландія – 66%, Данія – 70%, Велика Британія – 59%. Серед азійських “тигрів” їм небагато чим поступається Малайзія, де подібний показник зафіксовано на позначці 41 %.

Щоправда, при тому, що деякі світові стимули нам цілком або частково недоступні, саму іпотеку вже слід визнати явищем революційним для наших умов, адже коли в усьому світі кількість населення зростає, то в Україні, швидше, зменшується. Інновації на ринку фінансових послуг – теж якщо й реалія, то, принаймні, не нашого життя, а технологічні новації на нашому ринку – ті геть часто тхнуть нафтаїном. І це не говорячи про здорову конкуренцію, що її на нашому ґрунті давно переважили корупція й інфляція. Одне слово – сьогодні хтось має змогу будувати на кількох майданчиках, а інші, чекають нагоди сотню років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Житловий коекс УРСР // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1983, №28, ст. 574.
2. Закон України “Про іпотеку” № 898-IV від 5 червня 2003 року.
3. Закон України “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 1, ст. 1.
4. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 року № 2121 – III.
5. Закон України “Про цінні папери і фондову біржу” від 18.06.1991 року із змінами і доповненнями.
6. Закон України “Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг” від 12.06.2001 року №2664-III.
7. Закон України “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) від 22.03.2001 року №2318 – III.
8. Закон України “Про заставу”: Прийнятий 2 жовтня 1992 р. // Голос України. – 1992. – 11 листопада. С.3, 6-7; Право України. – 1993. – №1. – С. 58-67.
9. Земельний Кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, № 3-4, ст. 2
10. Концепція державної житлової політики, схвалена Постановою Верховної Ради України від 30 червня 1995 року № 254/95-вр.
11. Постанова КМУ “Про порядок ведення державного реєстру застав рухомого майна: 30 липня 1998 р. №1185.
12. Постанова КМУ “Про Книгу запису застав”: 12 січня 1993 р. №14/Зібр. Постанов Уряду України. – 1993. – №3. – Ст.54.
13. Закон України “Про власність”, прийнятий Верховною Радою України 7 лютого 1991 р. із змінами та доповненнями.
14. Андрущенко І. “Біг із перешкодами” // www.ipoteka.com.ua
15. Вилокур В. І. “Строительство и приобретение жилой и коммерческой недвижимости по схеме ипотечного кредитования” // www.ipoteka.com.ua
16. Евтух А. Т. Ипотека: жилищное кредитование. – Луцк: Волин. обл. тип., 2000. – 180с.
17. Евтух А. Т. Доходная ипотека. – Луцк: Волин. обл. тип., 2000. – 208с.
18. Евтух А. Т. Ипотека: теория и практика. – Луцк: Медна, 1999. – 467с.
19. Евтух А. Т. Ипотека // механизм эффективного использования ресурсов / Луцк, 2001. – С. 83-234
20. Кручок С. Емісія іпотечних цінних паперів як засіб рефінансування // Вісник НБУ. – 2001. – №3. – С43-44.
21. Кредитування фізичних осіб для покупки житла. // www.usb.ua
22. Коломейская И., Орлова Н. Мечта бездомного. Ипотеке обещают ставку 18% годовых в рублях // Известия от 5 сентября 2002. – С. 6.
23. Маркус Я. И. и др. Недвижимость личного пользования / классификация и методы оценки / Под ред. О.Охтеня – К.: Агентство недвижимости “Янус”, 1999. – 150 с.
24. Марченко О. “Концепція іпотечного кредитування в Україні” // www.ipoteka.com.ua
25. Нова житлова програма від банку “Аркада” // www.arkada.ua
26. Роуз Питер. Банковский менеджмент. Предоставление финансовых услуг: Пер. с англ. Под ред. Севрука В. Т. и др. – М.: Дело Лтд, 1995. – С. 244-276.
27. Система ипотечного кредитования в Германии: Пер. с немецкого – Дармштадт: Союз немецких ипотечных банков г. Бонн ФРГ – 1997.
28. Пучковская И. И. Ипотека: Залог недвижимости (Монография): – Х.: Консум, 1997. – 132 с.
29. Шклярчук С. Г. Финансовая система: структура, механизм функционирования, оптимизация (финансовые рынки; финансовые институты и участники; финансовые инструменты; методы анализа; регулирования и оптимизация). Монография: К.: Нора-принт, 2003. – С. 472-494.
30. Шклярчук С. Г. Створення і розвиток іпотечного ринку в Україні. Він же ринок боргових зобов'язань // Україна – BUSINESS № 47 від 29 листопада – 6 грудня 2002 року. – С. 3.

УДК 336.2

ГОЗЛОВА Т.

Луцк, керівник СВЕРДАН М. М. – к. е. н.

ПОДАТКОВІ ІННОВАЦІЇ: ПДВ-РАХУНКИ

2004 рік-це рік податкових переворотів, реформ і впроваджень, найбільш суттєвим з яких стало впровадження окремих ПДВ-рахунків. Наказом від 01.03.04 р. №259/2004 “Про окремі поточні рахунки для стягнення податку на додану вартість і обігу коштів податку” Президент запровадив ПДВ-рахунки. Зпочатку дата запровадження ПДВ-рахунків була

більш віддаленою-з 1 липня, а Порядок повинен був бути розроблен до 1 квітня. Однак Президент, підписав відповідний указ 1 березня, вже 5 березня вирішив, що така важлива справа не може так довго чекати, і вніс зміни в свій попередній указ, згідно з яким з 1 квітня 2004 р. всі розрахунки по ПДВ між суб'єктами господарювання-платниками цього податку мо-

жуть відбуватись виключно з використанням спеціальних (окремих) рахунків. Як виявилось, для цього навіть не знадобилось вносити зміни в Закон України "Про податок на додану вартість" – досить доручити КМУ та НБУ затвердити порядок стягнення в бюджет ПДВ та обертання коштів через ПДВ-рахунки. Але, як всі здивувались, коли дізнались, що ПДВ-рахунки відкладено до 1 травня 2004 р. Такий поспіх свідчить, перш за все, про недосконалість податкової системи України, а першоквітневий жарт-про нерозсудливість Президента.

Суть нововведення полягає в тому, що при оплаті товарів (робіт, послуг), операції з продажу яких являються об'єктом оподаткування ПДВ, платнику ПДВ необхідно зробити два платіжних доручення: по першому необхідно перерахувати продацю зі звичайного поточного рахунку вартість товару (роботи, послуг) без урахування ПДВ; по другому-перераховується сума ПДВ з ПДВ-рахунка покупця на ПДВ-рахунок продавця.

Якщо на момент оплати у покупця кошти на ПДВ-рахунок відсутні або їх недостатньо для уплати необхідної суми ПДВ, то покупець повинен спочатку поповнити свій ПДВ-рахунок. Поповнити ПДВ-рахунок можна за рахунок різних засобів: за рахунок поточного рахунку платника, з каси платника, з ПДВ-рахунка іншого платника ПДВ (покупця), зі звичайного поточного рахунку суб'єкта господарювання, який не зареєстрований в якості платника ПДВ чи просто не відкрив ПДВ-рахунок, з бюджету у випадку отримання бюджетного відшкодування сум ПДВ. Також ПДВ-рахунок можна поповнити коштами, внесеними готівкою, або з інших джерел.

Напрями використання коштів ПДВ-рахунка строго регламентовані: з ПДВ-рахунка кошти можуть бути перераховані: на інший ПДВ-рахунок іншого платника в рахунок проплати ПДВ; на інший свій ПДВ-рахунок; в бюджет в рахунок погашення податкових зобов'язань по ПДВ; митним органам для здійснення митного оформлення імпортованих товарів (в рахунок уплати імпортного ПДВ); а також в рахунок погашення інших податкових зобов'язань по окремому дозволу податкового органа.

Останній варіант треба розглянути детальніше. Процедура отримання такого окремого дозволу передбачає, що податковий орган видає його у випадку відсутності податкового боргу по ПДВ. Однак, така редакція шостого абзацу п.6 Порядку стягнення ПДВ, де не вказано, скільки днів дається підприємству для використання коштів з ПДВ-рахунку не для цілей сплати ПДВ. Йдеться про п'ять днів-але для отримання дозволу з дня звернення в податковий орган. Логічніше було б вказати, наприклад: "дозвіл дійсний протягом ХХХ днів з моменту його виходу".

Крім цього, передбачена можливість використання коштів ПДВ-рахунків для сплати пенсійного збору та погашення кредитів, отриманих під гарант дер-

жави. Ця норма не збігається з п.2 Постанови, згідно з якою кошти з ПДВ-рахунків не дозволено використовувати для сплати пенсійного збору та інших зобов'язань, відмінних від зобов'язань перед державним та місцевими бюджетами та зобов'язань по ПДВ. Вказане, як і згадані вище розбіжності, свідчать скоріше про поспіх, з яким готувалась постанова, ніж про те, що податкові органи не будуть дозволяти сплачувати пенсійний збір з ПДВ-рахунків.

Але ще рано про це казати, оскільки 20.04.04 Комітет ВР з фінансів і банківської діяльності не підтримав законопроект Президента про ПДВ-рахунки і вирішив не виносити це питання на сесійний розгляд до 1 липня, як і передбачалось спочатку. Президент України, скасувавши свій Указ про ПДВ-рахунки, екстрено ініціював реєстрацію в парламенті законопроекту про спецрахунки. Сталося це вранці 13 квітня. На той час у Верховній Раді вже лежали два депутатські проекти на цю саму тему.

20 квітня Комітет ВР з фінансів і банківської діяльності провів перше обговорення документів за участю працівників Мінфіну й громадських організацій, на якому члени комітету підтримали ініціативу голови комітету Сергія Буряка, який запропонував не приймати з питання введення ПДВ-рахунків ніякого рішення до 1 липня. Утім, розслаблятися не варто. Тим більше, що два з трьох законопроектів містять нові сюрпризи для суб'єктів господарювання.

У проекті Президента Пропонується запровадити ПДВ-рахунки, пом'якшивши цю норму введенням касового методу обліку податкових платежів, поетапним зниженням ставки ПДВ, спрощенням процедури бюджетного відшкодування. Однак жоден з цих аргументів не звучить переконливо. Касовий метод для ПДВ призведе лише до плутанини податкового обліку, оскільки податок на прибуток, як і раніше, нараховуватиметься методом "першої події". Ставка в 17% з 1.01.05 р. також навряд чи полегшить податковий тягар. Щодо бюджетного відшкодування, то в умовах спецрахунків воно взагалі може втратити будь-який сенс, оскільки відшкодуватиметься ПДВ на ті самі спецрахунки, з яких можна буде переказати гроші, або на інші спецрахунки, або до бюджету.

"Хітом" президентського проекту стала норма про солідарну відповідальність платників податків на всіх етапах переміщення товарів. Це означає: якщо в ланцюжку контрагентів підприємства з'явиться один порушник, то підприємство позбудеться права на податковий кредит. Процедуру такої "солідарної відповідальності" не прописано, тому можна припустити, що коли операції з порушником буде виявлено через рік, то санкції можуть досягнути астрономічних розмірів – покарають за весь період. Отже, законопроект зовсім не придатний для практичного застосування.

Проект В.Хомутильника і С.Буряка частково дублює норми нині нечинної урядової постанови, якою

спочатку планувалося ввести спецрахунки. На відміну від президентської ініціативи, в деяких випадках депутати передбачили процедуру переказу коштів з ПДВ-рахунків на поточні, але лише за спеціальним дозволом податкової інспекції. Якщо ж ні, за бюджетного відшкодування ПДВ, підприємці стикаються з окремими виявами корупції податківців, то в цьому разі корупційні можливості тих самих податківців сягнуть катастрофічного масштабу. Цей проєкт, на відміну від президентського, не передбачає "солідарної відповідальності" платників податків і пропонує знизити ставку ПДВ до 17% одразу, а з 1.01.05 – до 15%.

У проєкті С.Терьохіна, Д.Святаша, С.Матвієнкова В.Шибка пропонується посилити відповідальність за незаконне відшкодування ПДВ, а також детальніше прописується і спрощується сама процедура повернення податку. Податківці зможуть перешкодити бюджетному відшкодуванню тільки до рішення суду в цій справі. Таким чином, законопроект обмежує повноваження податкових органів.

Висновок

Окремі спецрахунки було запропоновано з метою підвищення ефективності стягнення ПДВ і запобігання зловживанням та порушенням законодавства у сфері оподаткування. Але, як вже зазначалось, нові законопроекти не тільки не позбавлять підприємців від корупції податківців та зайвих клопотів, а й сильно ускладнять роботу компаній з розгалуженою мережею представництв або "точок" продажу, збільшать витрати у всіх власників ПДВ-рахунків-передусім, через збільшення документообігу. Протягом короткого часу з моменту запровадження ПДВ-рахунків станеться вилучення частини грошової маси (грошових залишків підприємств) з поточного господарського обігу на ПДВ-рахунки. Формально ці гроші бу-

дуть в обігу, але фактично не зможуть бути використані для виконання угод. Цілком можливо, що запровадження спецрахунків загальмує всі експортно-імпортні операції. Якщо припустити, що після запровадження спеціальних ПДВ-рахунків до вирахування прийматиметься тільки той податок на додану вартість, який проплачений з такого рахунка, то в цьому разі всі іноземні постачальники повинні мати ПДВ-рахунки в українських банках. А для цього всім імпортерам доведеться відкрити в Україні свої представництва. Постає питання: "Чи багато нерезидентів захочуть зробити додаткові витрати?" На мою думку, добрі наміри, які має держава, запроваджуючи спецрахунки, а саме: уникнення недоплати бюджету з ПДВ і відшкодування без затримок, не мають сенсу. У те, що в країні вдасться, нарешті, перекрити незаконні схеми відшкодування експортного ПДВ, не віряться. За 5 останніх років заявки на відшкодування ПДВ зросли втричі, відшкодовані суми грошми-в 7 разів. А надходження до бюджету збільшилися лише в 1,5 разу. За словами Президента України Л.Д. Кучми: "через 2-3 роки не буде з чого "здачу давати". Я вважаю, що найкращим рішенням і для держави, і для підприємців була б взагалі відміна податку на додану вартість, так як на початку ПДВ був запроваджений в розвинених державах для зниження купівельної спроможності народу, але в нашій країні, як відомо, знижувати більше немає куди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеукраїнська бухгалтерська газета "Все о бухгалтерском учете" №27 от 22.03.04, №29 от 29.03.04, №32 от 5.04.04.
2. "Дебет-Кредит" (ексклюзивно для подписчиков "САММГ").
3. Діловий тижневик "Галицькі контракти" № 10 від 08.03.04, №15 від 12.04.04, №17 від 26.04.04.

УДК 657

МАКОВКІНА А.

наук. керівник ХОДЗИЦЬКА В. В. – к. е. н.

ОБЛІК СПИСАННЯ, НЕСТАЧІ АБО ПСУВАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

Досить часто в процесі господарської діяльності підприємства основні засоби, які використовуються у виробництві, можуть бути зіпсовані, знищені з вини робітника – по необачності, невмінню (брак), крадіжок або без винуватого внаслідок стихійного лиха, незвичайної події тощо. Це втрата підприємства, яка може нести:

- природний характер, який не залежить від волі людини;
- суспільний характер – протиправна поведінка, порушення нормативних актів, невиконання договірних обов'язків.

На підприємстві існують матеріально-відповідальні особи, які несуть відповідальність за доручене їм майно. Основні умови притягнення робітників до матеріальної відповідальності, а також порядок відшкодування втрат передбачено в Кодексі законів про працю (гл. IX) та Законом № 217 від 06.06.95 "Про визначення розміру збитків від крадіжки, нестачі, псування матеріальних цінностей" і Порядком № 116 від 22.01.96 "Порядок визначення розміру збитків від крадіжки, нестачі, псування матеріальних цінностей".

Матеріальна відповідальність виникає:

- коли товарно-матеріальні цінності (далі ТМЦ) віддаються робітнику під звіт;
- коли робітнику надається окреме ізольоване приміщення або місце для зберігання, продажу, переробки ТМЦ;
- робітник самостійно звітує перед бухгалтерією підприємства за доручені йому ТМЦ.

Згідно Закону розмір нанесеної втрати визначається по фактичним збиткам на основі даних бухгалтерського обліку, виходячи із балансової вартості основаних засобів (з вирахуванням суми амортизації, але не нижче ніж 50 % від балансової вартості на момент встановлення нестачі, псування, крадіжки тощо і розраховується по формулі:

$$PB = [(BB - AB) I_{\text{инф}} + ПДВ + Аз] \times k, \text{ де}$$

PB – розмір втрат (в грн.);

BB – балансова вартість об'єкту основних засобів;

AB – амортизаційні відрахування;

$I_{\text{инф}}$ – загальний індекс інфляції;

ПДВ – податок на додану вартість;

Аз – розмір акцизного збору (якщо він передбачений);

k – коефіцієнт втрат, який може бути:

k = 2 – взагалі стягується з робітника;

k = 3 – при нестачі, псуванні, крадіжці спирту;

k = 5 – при нестачі, псуванні, крадіжці цінних паперів і документів з визначеною вартістю;

k = 50 – при нестачі, псуванні, крадіжці цінних паперів і бланків суворої відповідальності, які не мають номінальної вартості або вартість їх не визначена законодавством.

Із цієї суми, яка була визначена для стягнення з винної особи підприємство відшкодовує свої збитки (втрати), а решту перераховує до Державного бюджету України.

Бухгалтерський облік відшкодування отриманих витрат залежить від того чи визначено винну особу чи ні. Якщо винну особу не визначено, то робляться записи:

Дт 072 “Невідшкодовані нестачі і втрати від псування цінностей” одночасно Дт 976 “Списання необоротних активів” Кт 10, 11, 12 – на суму втрат.

Потім, коли винуватця знайдено і визначена сума, яка буде ним відшкодовуватись, роблять записи:

Дт 375 “Розрахунки за відшкодуванням Кт 746 “Інші доходи від завданих збитків” звичайної діяльності”.

Якщо винна особа виявлена, на суму яка стягується з винної особи роблять записи в бухгалтерському обліку:

Дт 375 “Розрахунки за відшкодуванням Кт 10, 11, 12 завданих збитків”.

Якщо сума відшкодування менша, ніж завдані збитки:

Дт 976 “Списання необоротних активів” Кт 10, 11, 12.

Якщо сума очікуваного відшкодування більша, ніж сума завданого збитку:

Дт 375 “Розрахунки за відшкодуванням Кт 746 “Інші доходи від завданих збитків” звичайної діяльності”.

Згідно з П(с)БО діяльність підприємства поділяється на звичайну і надзвичайну. Підприємство самостійно визначає, яка діяльність є надзвичайною і як наслідок – які втрати є надзвичайними. Вони обліковуються на рахунку 99 “Надзвичайні витрати”. Субрахунки якого відповідають на питання: “Що є надзвичайними втратами?”

– 991 “Втрати від стихійного лиха”;

– 992 “Втрати від техногенних катастроф і аварій”;

– 993 “Інші надзвичайні витрати”.

Бухгалтерський запис надзвичайних втрат, незалежно від винних осіб:

Дт 99 “Надзвичайні витрати” Кт 10, 11, 12.

ВИСНОВКИ: для відображення в обліку втрат об'єктів основних засобів слід відповісти на два основних питання:

1. Що є причиною заданої втрати: надзвичайна подія чи звичайна діяльність?

2. Виявлена винна особа чи ні?

Від цього залежить правильність відображення в обліку втрат від нестач, псування тощо, які можуть бути на підприємстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голова В. А. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні., 2000р.

2. Горіцька Н. Г. Бухгалтерський облік та фінансовий аналіз. – К.: Техніка, 2001р.

3. Кружельний М. В., Липник В. Г. Теорія бухгалтерського обліку, 2000 р.

4. Горіцька Н. Г. Бухгалтерський облік та фінансовий аналіз. – К.: Техніка, 2001 р.

5. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський, фінансовий облік на підприємствах України. – 6-те вид. – К.: А.С.К., 2002 р.

6. Ткаченко Н. М. Фінансовий і бухгалтерський облік, 2000 р.

УДК 336.2

САВИНА Г.

кандидат наук, руководитель СВЕРДАН М. М. – к. е. н.

ЕДИНЫЙ НАЛОГ

Единый налог установлен Указом президента Украины "Об упрощенной системе налогообложения, учета и отчетности субъектов малого предпринимательства". Как видно данный налог держится на трех этапах упрощения:

- налогообложения;
- учета;
- отчетности.

Рассмотрим подробно, в чем конкретно проявляется простота и насколько она облегчает жизнь предпринимателям.

Налогообложение

Принцип предельно прост: вместо различных, многочисленных налогов вводят один – единый. Налог этот рентного типа, т.е. его размер не зависит от результатов деятельности. В книгах по экономике много хорошего сказано о таких налогах: тут Вам и жесткость прогнозирования своих расходов, и стимулирующее воздействие на деловую активность предпринимателей (равные возможности, равный налог, а следовательно, кто лучше ведет бизнес, больше зарабатывает – тому больше и остается) и другие преимущества. Привлекают также и размер ставок единого налога для частных предпринимателей: от 20 до 200 гривен в зависимости от вида деятельности. 20 гривен – это, конечно вообще даром, но ведь и 200 гривен – не так уж и много. Особенно если сравнить с размером тех налогов, которые нужно уплачивать по традиционной системе. Уже один их перечень нормального человека повергнет в уныние. Частный предприниматель на едином налоге не является плательщиком следующих налогов и сборов:

- НДС, кроме случаев когда юридическое лицо выбрало способ налогообложения доходов по единому налогу по ставке 6%;
- налога на прибыль предприятия;
- налога на землю;
- сбора на специальное использование природных ресурсов;
- сбора в фонд по осуществлению мер по ликвидации последствий Чернобыльской катастрофы и социальной защите населения;
- сбора в Государственный инновационный фонд;
- сбора на обязательное социальное страхование;
- отчислений и сборов на строительство, реконструкцию, ремонт и содержание автомобильных дорог общего пользования Украины;
- коммунального налога;
- налога на промысел;
- сбора на обязательное государственное пенсионное страхование;

- сбора за выдачу разрешения на размещение объектов торговли и сферы услуг;
- взносов в фонд Украины социальной защиты инвалидов;
- взносов Государственный фонд содействия занятости населения;
- плата за патенты согласно ЗУ "О патентовании некоторых видов предпринимательской деятельности".

Теперь, что касается НДС. Возможность отказаться от его уплаты оказалось не таким уж и благом, как это предоставлялось в начале. Ведь при этом нет возможности выдать покупателю налоговую накладную, что, в свою очередь, лишает его налогового кредита. Ему, естественно, это не нравится, и он решает больше у Вас ничего не покупать. А это уже не нравится Вам, и Вы идете регистрироваться плательщиком НДС. А еще лучше в этом случае с регистрации не сниматься. Но возможно ли это? В своем постановлении "О разъяснении Указа Президента Украины от 3 июля 1998 года № 727 от 18.03.2000 года № 507" Кабмин отмечает, что "плательщики налога на добавленную стоимость имеют право быть субъекты малого предпринимательства – физические лица".

Итак, если Вашим покупателям или заказчикам нужны налоговые накладные, то при переходе на единый налог для Вас есть смысл остаться плательщиком НДС. Если же Ваши клиенты преимущественно обычные граждане – потребители, которым эта накладная не нужна, то можете смело отказываться от оплаты НДС – только выиграете.

Учет и отчетность

Физические лица – субъекты предпринимательской деятельности, бухгалтерского учета не ведут и так. Поэтому и упрощать им его не придется. Зато в налоговом учете красота: мало налогов мало и учета. И главное нет изнурительного подоходного налога.

Ситуация та же, что и с учетом: бухгалтерской отчетности нет.

Общие нормативные документы для плательщиков единого налога

1. Установить, что упрощенная система налогообложения, учета и отчетности вводится для следующих субъектов малого предпринимательства:
 - физических лиц, осуществляющих предпринимательскую деятельность без создания юридического лица и в трудовых отношениях с которыми, включая членов их семей, в течение года находится не более 10 человек и объем выручки

которых от реализации продукции (товаров, работ, услуг) за год не превышает 500 тыс. гривен; – юридических лиц – субъектов предпринимательской деятельности любой организационно-правовой формы и формы собственности, у которых за год среднечетная численность работающих не превышает 50 человек и объем выручки которых от реализации продукции (товаров, работ, услуг) за год не превышает 1 млн. гривен.

Среднечетная численность работающих для субъектов малого предпринимательства определяется по методике, утвержденной органами статистики, с учетом всех его работников, в том числе тех, которые работают по договорам и по совместительству, а также работников представительств, филиалов, отделений и других обособленных подразделений.

Выручкой от реализации продукции (товаров, работ, услуг) считается сумма, фактически полученная субъектом предпринимательской деятельности на расчетный счет или в кассу за осуществление операций по продаже продукции (товаров, работ, услуг).

СПД – юридические лица, которые перешли на единую систему налогообложения, не имеют права применять другой способ расчета за отгруженную продукцию, кроме наличного и безналичного расчетов средствами.

В случае осуществления операции по продаже основных фондов выручкой от реализации этих фондов, и их остаточной стоимостью на момент их продажи.

2. Субъекты малого предпринимательства – физические лица имеют право самостоятельно выбрать способ налогообложения доходов по единому налогу путем получения свидетельства об уплате единого налога.

Ставка единого налога для субъектов – физических лиц устанавливается местными советами по месту их государственной регистрации в зависимости от вида деятельности и не может составлять менее 20 гривен и более 200 гривен.

В случае, когда физическое лицо – субъект предпринимательской деятельности, для которых установлены разные ставки единого налога, им приобретает одно свидетельство и уплачивается единый налог, не превышающий установленной максимальной ставки.

В случае когда плательщик единого налога осуществляет предпринимательскую деятельность с использованием наемного рабочего труда или при участии в предпринимательской деятельности членов семьи, ставка единого налога увеличивается на 50 % за каждого человека.

Субъект предпринимательской деятельности – физическое лицо, которое уплачивает единый налог, освобождается от обязанности начисления, отчисления и перечисления в государственные целевые фонды сборов, связанных с выплатой заработной платы работникам, которые находятся с ним в трудовых отношениях, включая членов его семьи.

Субъект предпринимательской деятельности – физическое лицо уплачивает единый налог ежемесячно не позднее 20-го числа следующего месяца на отдельный счет отделений Государственного казначейства Украины.

Отделение Государственного казначейства Украины на следующий день после поступления средств перечисляют суммы единого налога в следующие размеры:

- в местный бюджет – 43 %;
- в Пенсионный фонд – 42 %;
- на обязательное социальное страхование – 15 % (в том числе в Государственный фонд содействия занятости населения – 4 %) для возмещения расходов, осуществляемых в соответствии с законодательством в связи с временной потерей трудоспособности, а также расходов, обусловленных рождением и погребением.

3. СПД – юридическое лицо, которое перешло на упрощенную систему налогообложения, счета и отчетности, самостоятельно выбирает одну из следующих ставок единого налога:

- 6 % суммы выручки от реализации продукции (товаров, работ, услуг) без учета акцизного сбора в случае уплаты НДС согласно ЗУ “О налоге на добавленную стоимость”;
- 10 % от суммы выручки от реализации продукции (товаров, работ, услуг), за исключением акцизного сбора, в случае включения НДС в состав единого налога.

Отделение Государственного казначейства Украины на следующий день после поступления средств перечисляют суммы единого налога в следующие размеры:

- в местный бюджет – 23 %;
- в Государственный бюджет Украины – 20 %;
- в Пенсионный фонд – 42 %;
- на обязательное социальное страхование – 15 % (в том числе в Государственный фонд содействия занятости населения – 4 %) для возмещения расходов, осуществляемых в соответствии с законодательством в связи с временной потерей трудоспособности, а также расходов, обусловленных рождением и погребением.

Плательщики единого налога – юридические лица ведут налоговый счет по тем налогам, плательщиками которых они являются согласно настоящему Указу.

4. Форма и порядок выдачи свидетельства о праве уплаты единого налога устанавливаются Государственной налоговой администрацией Украины.

Для перехода на единую систему налогообложения, учета и отчетности субъект малого предпринимательства подает письменное заявление в орган Государственной налоговой службы по месту государственной регистрации:

- заявление, указывающее ставку единого налога (меняется 1 раз в год, подается не позднее чем за 15 дней до начала следующего налогового периода);
- орган ГНС обязан в течение 10 рабочих дней выдать свидетельство о праве уплаты единого налога или предоставить письменный мотивированный отказ.

Субъект малого предпринимательства- юридическое лицо обязано вести Книгу учета доходов и расходов и кассовую книгу.

5. В случае нарушения требований, установленных статьями 1 настоящего Указа, плательщик единого налога должен перейти на общую систему налогообложения, учета и отчетности, начиная со следующего отчетного периода.

Субъекты малого предпринимательства несут ответственность за правильность исчисления, своевременность подачи расчетов и уплаты сумм единого налога согласно ЗУ.

6. Субъект малого предпринимательства который уплачивает единый налог, не является плательщиком таких налогов и сборов:

- НДС, кроме случаев когда юридическое лицо выбрало способ налогообложения доходов по единому налогу по ставке 6 %;
- налога на прибыль предприятия;
- налога на землю;
- сбора на специальное использование природных ресурсов;
- сбора в фонд по осуществлению мер по ликвидации последствий Чернобыльской катастрофы и социальной защите населения;
- сбора в Государственный инновационный фонд;
- сбора на обязательное социальное страхование;
- отчислений и сборов на строительство, реконструкцию, ремонт и содержание автомобильных дорог общего пользования Украины;
- коммунального налога;
- налога на промысел;
- сбора на обязательное государственное пенсионное страхование;
- сбора за выдачу разрешения на размещение объектов торговли и сферы услуг;
- взносов в фонд Украины социальной защиты инвалидов;
- взносов в Государственный фонд содействия занятости населения;
- плата за патенты согласно ЗУ “О патентовании некоторых видов предпринимательской деятельности”.

7. Действие настоящего закона не распространяется на:

- Субъекты предпринимательской деятельности, на которых распространяется действие ЗУ “О патентовании некоторых видов предпринимательской деятельности” в части приобретения специального патента;

- Доверительные общества, страховые компании, банки, другие финансово – кредитные и небанковские финансовые учреждения;
- Субъекты предпринимательской деятельности, в уставном фонде которых доли, принадлежащие юридическим лицам – участникам и учредителям данных субъектов, которые не являются СПД, превышают 25 %;
- Физические лица – СПД, которые занимаются предпринимательской деятельностью без создания юридического лица и осуществляют торговлю ликероводочными и табачными изделиями, горюче – смазочными материалами;
- Совместную деятельность, определенную пунктом 7.7 ЗУ “о налогообложении прибыли предприятий”.

Выводы:

Удовольствие не для всех

Выручка:

У частного предпринимателя, который собирается избрать упрощенную систему, объем выручки не должен превышать 500 тыс. грн. Это разумеется, только выручка в денежной форме, т. е. не считая бартера, на который для единщика – физлица запретов не существует.

Количество наемных рабочих:

В каждый конкретный момент времени их число не может превышать 10 человек, включая членов семьи. Причем за каждого работника необходимо ежемесячно выплачивать половину ставки налога. Таким образом, на любую дату у Вас может работать 10 и меньше человек.

Деятельность:

Заниматься можно не всем. Законом запрещены следующие виды деятельности:

- игорный бизнес;
- обмен иностранной валюты;
- производство и импорт подакцизных товаров;
- торговля ликероводочными напитками;
- торговля табачными изделиями;
- торговля горюче – смазочными материалами.

Не могут перейти на единый налог те предприниматели, которые работают по спецпатенту в специальных зонах, определенных Кабинетом Министров.

Последнее ограничение: нельзя перейти на упрощенную систему, если у Вас имеется задолженность по налогам и сборам за предыдущий отчетный (налоговый) период. Обратите внимание: “за предыдущий период”, а не за всю прошедшую жизнь. Это означает, что если у Вас имеется задолженность, то это не должно становиться препятствием на пути к единому налогу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Налоговый кодекс (ЗУ №746/99).
2. Всеукраинская профессиональная бухгалтерская газета: “Все о бухгалтерском учете” 18 ноября 2002 год №106 (774).

УДК 336.77:338.3

СОЛОМЧЕНКО Д.

Наук. керівник СВЕРДАН М. М. – к. е. н.

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

Серед факторів, що мають найбільший вплив на розвиток економіки найважливіше значення мають безумовно фінансові, які включають в себе фінансове забезпечення та фінансове регулювання. Вихідним при цьому є фінансове забезпечення, тому що без фінансових ресурсів економічний розвиток практично неможливий.

Однією з найактивніших форм фінансового забезпечення є **кредитування**. Поряд з іншими формами – самофінансуванням, бюджетним асигнуванням та акціонерним капіталом, воно складає фінансову базу економіки.

Сфера кредитування безпосередньо пов'язана з потребами розвитку національного виробництва, знаходячись у центрі сучасного грошово-фінансового господарства. Обслуговуючи інтереси господарських суб'єктів, кредит і кредитні відносини мають сприяти й забезпечувати прогресивний розвиток вітчизняного товаровиробника. Ринкова трансформація національної економіки відкрила новий етап у розвитку кредитної справи.

У зв'язку з цим гостро постала проблема наукового осмислення нових явищ у сфері кредитування, розуміння їх змісту, природи і сутності, розробки ефективних схем і технологій кредитного процесу та їх використання на практиці, вивчення теоретичних і практичних основ і змісту кредитування, виходячи з нових ринкових реалій діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання.

Кредит – це позичковий капітал банку у грошовій формі та в банківських металах, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання.

Кредит є важливою категорією ринкової економіки, що відображає реальні зв'язки і відносини економічного життя суспільства. Кредит завжди був і залишається важливим важелем у стимулюванні розвитку виробництва. За його допомогою прискорюється процес обігу капіталу як на макро-, так і на мікроекономічному рівні. Кредит виникає з практичних потреб розвитку виробництва, його пристосування до умов постійного дефіциту капіталу – грошових і матеріальних ресурсів. Кредитні відносини виникають і діють між двома суб'єктами: **кредитором**, який надає позику, і **позичальником**, який отримує позику. Рушійним попитом надання позики у тимчасове користування є одержання доходу у формі позичкового відсотка. **Метою кредитора** є одержання прибутку (відсотка); **метою позичальника** – задоволення тимчасової потреби у додаткових грошових ресурсах.

У теорії та практиці кредитування використовують, як правило, сім основних стадій кредитного процесу:

- 1) розгляд заявки позичальника на отримання кредиту;
- 2) аналіз фінансового стану (кредитоспроможності) позичальника;
- 3) розробка умов позики;
- 4) визначення порядку забезпечення кредиту, гарантії повернення позики;
- 5) процедура надання позики;
- 6) процедура погашення позики;
- 7) контроль за кредитною операцією.

Банк до укладання кредитного договору здійснює попередній аналіз фінансового стану позичальника і визначає його кредитоспроможність.

Кредитоспроможність – це здатність позичальника в повному обсязі і у визначений кредитною угодою термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями.

Технологія банківського кредитування – це сукупність конкретних методів і прийомів, що використовуються в процесі здійснення кредитних операцій. Використання на практиці ефективних способів впливу на хід процесу кредитування невіддільне від проведення наукових досліджень у цій сфері, вивчення та узагальнення практичного досвіду банківської діяльності.

Технологія банківського кредитування включає в себе системну оцінку ходу всього кредитного процесу в банку та розгляд руху позики (вартості) в органічному зв'язку із певними організаційними формами та інституціональними структурами банківської діяльності. Реальне покращання ситуації у кредитній сфері неможливе в сучасних умовах на основі вдосконалення лише окремих відособлених ланок кредитного процесу; необхідне підвищення ефективності цілісної системи кредитних технологій.

Комерційні банки, які є фінансовими посередниками, постійно працюють у середовищі різних кредитно-фінансових ризиків, які призводять до недоотримання прибутку і загибелі капіталу.

Кредитний ризик – ймовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків, які належать сплаті за користуванням кредитом у терміни, визначені у кредитному договорі.

Однак, багаторічний суспільний досвід кредитної банківської діяльності сформував певний порядок надання кредитів, якого повинні дотримуватися всі банки для досягнення достатнього прибутку і зниження ризику збитків.

В Україні, згідно з рекомендацією НБУ, позичальники можуть бути поділені комерційним банком за рейтингом надійності на п'ять класів:

клас "А": позичальники, стосовно яких немає жодних сумнівів щодо своєчасності та повноти погашення позики та відсотків за нею;

клас "Б": позичальники, до здатності яких щодо своєчасного та повного погашення позик та сплати відсотків за ними на момент класифікації немає претензій, але передбачена реорганізація, диверсифікація виробництва, зміна профілю діяльності, регіону роботи тощо чи зовнішні чинники (загальний стан сфери основної діяльності) не дозволяють віднести їх до вищого класу (класу "А");

клас "В": позичальники, що їх якість джерел погашення позик (виручка від реалізації продукції, робіт і послуг тощо) більше не влаштовує банк внаслідок фактів періодичної затримки погашення позики та відсотків за нею;

клас "Г": позичальники, які не можуть повернути повну суму позики в строк та за умов, передбачених кредитним договором (відсутність повного забезпечення позики заставою, негативні фінансові результати тощо);

клас "Д": позичальники, подальше кредитування яких неприпустиме, а видані їм позики практично неможливо повернути на час проведення класифікації (хоча це можна буде зробити в судовому порядку).

Кредитний ризик залежить як від економічних факторів (пов'язаних зі станом економічного середовища, з кон'юктурою ринків тощо), так і від ряду ендогенних факторів, викликаних помилковими діями співробітників банку. Можливості управління зовнішніми факторами обмежені, хоча своєчасними діями за наявності якісного прогнозу та аналізу кон'юктури банк може певною мірою пом'якшити їхній вплив і запобігти значним витратам. Проте, основні важелі управління кредитним ризиком лежать у сфері внутрішньої політики банку. Здатність управляти ризиком залежить у кінцевому рахунку від компетентності керівництва банку та рівня кваліфікації його рядового складу, який займається відбором конкретних кредитних проектів і опрацюванням умов кредитних угод.

Управління кредитним ризиком, у широкому розумінні, передбачає,

по-перше, прийняття рішень щодо надання позики:

- 1) прийняти на себе ризик (надаючи клієнтові позику);
- 2) ухилитися від кредитного ризику (відмовивши клієнтові в позиці).

по-друге, управління кредитним ризиком комерційного банку передбачає розв'язання низки таких проблем, як:

– використання обов'язкових і доступних способів (методів) зниження ступеня ризику (та їх суперпозицію);

– урахування кількісних показників ступеня кредитного ризику для адекватного обчислення низки важливих фінансово-економічних показників, які характеризують ефективність діяльності банку, зокрема, це обчислення ставки відсотка (ціни) за надану позику тощо.

Способи (методи), які доцільно й необхідно застосувати з метою зниження ступеня кредитного ризику, можна поділити на зовнішні та внутрішні. (Мал. 1.).

У зв'язку з проблемою кредитного ризику, на заході виникла необхідність у простіших методиках для першорядного відбору потенційних позичальників, які могли б використовувати клерки невисокого чину при першому зверненні до них клієнта. З цією метою була запропонована ідея *кредитного скорингу* (scoring – счет, оцінювание) як для вибору потенційних позичальників, так і для оцінки вже наданого кредиту (тобто визначення ступеня імовірності договору).

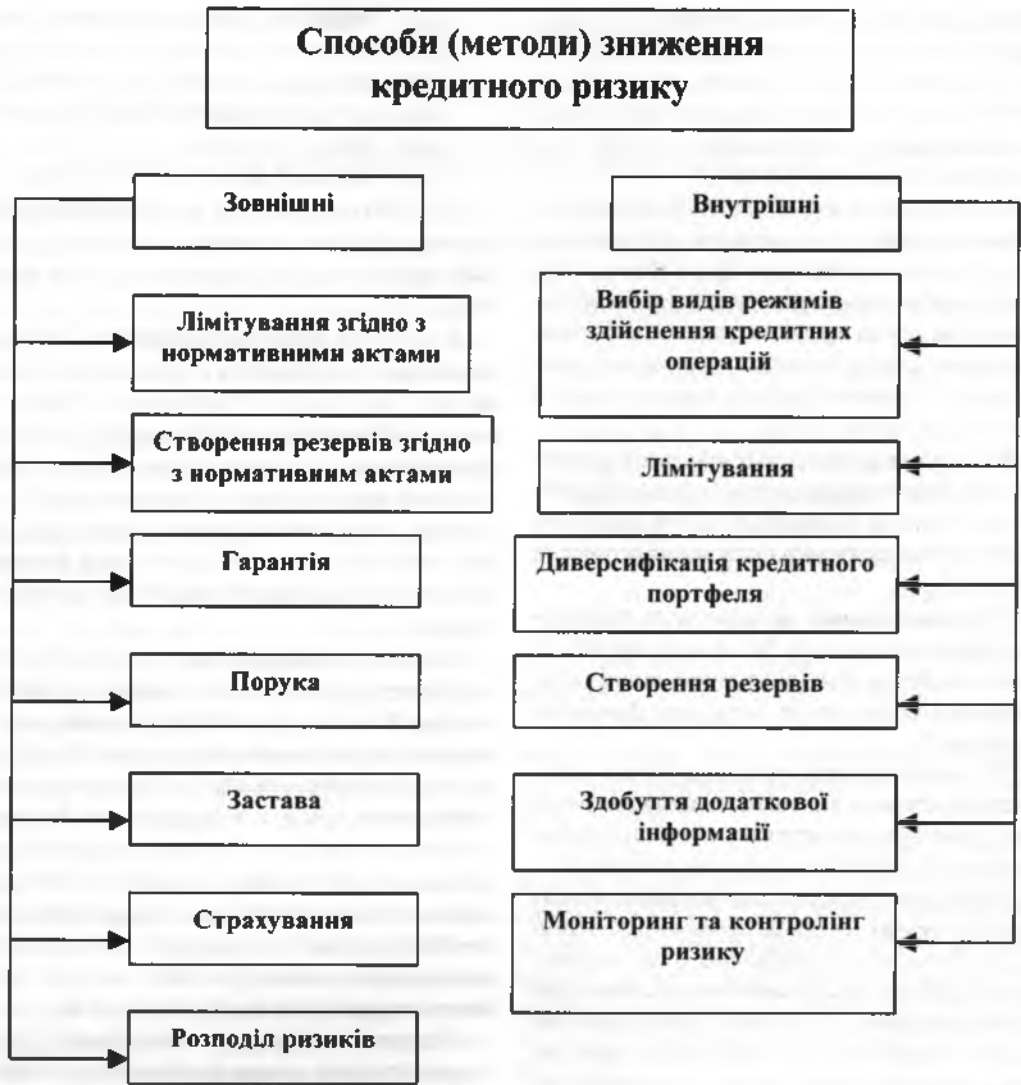
Вперше техніка *кредитного скорингу* була розроблена американським економістом Д. Дюраном на початку 40-х років для відбору позичальників (фізичних осіб) за споживчим кредитом. Метод *скорингу* дає змогу провести експрес-аналіз заявки на кредит у присутності клієнта. У французьких банках клієнт, який звернувся персонально за позицією і заповнив спеціальну анкету, може отримати відповідь щодо можливості надання позики протягом декількох хвилин. Метод кредитного скорингу використовується і в наших банках, але на отримання відповіді щодо можливості надання позики витрачається від 1 до 3-х днів.

Розглянувши основні етапи процесу банківсько-го кредитування можна зробити такі висновки.

Комплексна оцінка кредитного ризику можлива на основі багатофакторного аналізу кредитоспроможності клієнтів банку та його кредитного портфеля. Таким чином, аналіз кредитного портфеля багато в чому побудований на основі аналізу кредитоспроможності клієнтів і дозволяє виявити сукупний ризик і частку ризикових кредитів у загальному обсязі банківських позичок.

Для впровадження на практиці апробованих методів оцінки кредитного ризику потрібно мати більш розгорнуту інформацію про клієнта, ніж та, яка є звичайно в наявності. Крім того, потрібне оснащення банків відповідним програмним забезпеченням. Існує ряд питань, постановка яких в цілому може допомогти вирішенню проблеми управління кредитними операціями.

В даний час у нашій країні відсутня налагоджена система збору інформації про кредитоспроможність клієнтів, а також про отримані і не погашені ними кредити. В країнах з розвинутою економікою існують служби, що займаються зазначеною діяльністю. Будь-який банк, що бажає одержати інформацію про клієнта, перед тим як видати чи

Мал. 1.

збільшити йому суму кредиту, вправі звернутися за послугами до цієї служби.

Створення подібної системи в Україні на державному рівні, а не на рівні окремого банку, дозволить значно зміцнити стабільність усієї банківської системи.

Великі обсяги неплатежів в країні, на сьогоднішній день, пов'язані з недооцінкою моментів кредитних ризиків, з нецивілізованим підходом банків на початку розвитку ринкових відносин до своєї кредитної політики.

При розгляді економічного становища потенційного позичальника важливими є всі моменти, інакше банк може понести величезні втрати. Кредитним відділам банку необхідно постійно враховувати, аналізувати зростаючий досвід зарубіжних банків в сфері надання кредитів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про банки та банківську діяльність", 2001 р., із змінами, внес. згідно із Законом №2740-III від 20.09.02.
2. Положення НБУ "Про кредитування", затв. Постановою Правління НБУ № 246 від 28.09.95 р. із змінами та доповненнями, затв. Постановами Правління НБУ № 79 від 5.03.03 р.
3. Положення НБУ "Про порядок формування і використання резерву для можливих втрат за позиками комерційних банків", затв. Постановою Правління НБУ № 279 від 27.03.98 р. із змінами, затв. Постановою Правління НБУ № 119 від 19.03.03 р.
4. Сльсько Д. Споживчі кредити стануть дешевшими // Контракти. – 2003. № 9. – С.18-22.
5. Садеков А. А., Лісова Н. О. Кредитний скоринг – методика оптимізації управління кредитними ризиками // Фінанси України. – 2000. №8. – С.118-122.
6. <http://www.finance.com.ua> // Депозитні ставки для юридических лиц // Бизнес. – 2003. №3. – С.19.
7. <http://www.pfts.com.ua>.

УДК 336.28

ШЕЛЁВ А.

Науч. руководитель СВЕРДАН М. М. – к. э. н.

РЫНОЧНЫЙ СБОР: ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Налогоплательщики хотят иметь “прозрачное” налоговое законодательство, т.е. знать точно, какую сумму налогов нужно уплачивать и на что потом эти средства будут израсходованы.

Рыночный сбор – “мутный”, поскольку на сегодняшний день в Украине *одновременно действуют два законодательных акта – Декрет № 56 и Указ № 761*, регулирующих порядок взимания рыночного сбора. Но их положения противоречивы. Следует помнить также о *Правилах, действующих на территории всего государства* и по отдельным вопросам имеющих свою точку зрения. Также существуют решения местных органов самоуправления.

В соответствии со ст. 15 Закона Украины “О системе налогообложения”, рыночный сбор относится к местным налогам и сборам, суммы которых зачисляются в бюджеты местного самоуправления.

Сбор является обязательным для установления органами местного самоуправления при наличии объектов налогообложения или условий, с которыми связано его введение.

Согласно *Декрету № 56* плательщиками сбора являются юридические лица и граждане, в том числе иностранные, реализующие сельскохозяйственную и промышленную продукцию и другие товары. *Указ № 761* увеличил численность плательщиков. *Получили право* осуществлять торговлю на рынках с уплатой рыночного сбора не только юридические лица, но и их структурные подразделения. В то же время поставлено под сомнение право на получение торгового места иностранцами. Но это частично решено п. 4 *Правил*, в соответствии с которыми торговлю могут осуществлять физические лица, *иностранцы граждане, лица без гражданства, субъекты предпринимательской деятельности, юридические лица независимо от форм собственности.*

Рыночный сбор имеют право взимать только те рынки, которые зарегистрированы в качестве субъектов предпринимательской деятельности в соответствующих органах государственной исполнительной власти.

По п. 2 *Правил рынок* – это субъект хозяйствования:

- 1) созданный на отведенном по решению местного органа исполнительной власти или органа местного самоуправления земельном участке;
 - 2) зарегистрированный в установленном порядке.
- Таким образом, *юридическое лицо со статусом рынка согласно Правилам* получает рыночный сбор от продавцов, которые арендуют торговые места,

являющиеся собственностью рынка, для последующего перечисления в местный бюджет.

Юридические и физические лица, осуществляющие торговлю за пределами рынка, рыночный сбор не уплачивают.

Пунктом 20 *Правил* установлено, что администрация рынка должна обязательно заключить письменный договор при предоставлении продавцам торговых мест на определенный сторонами срок. При заключении договора имущественного найма, в том числе путем проведения конкурса, предприниматели уплачивают арендную плату, включающую в себя плату за услуги рынка и рыночный сбор, а при заключении договора на предоставление услуг рынка предприниматели уплачивают рыночный сбор и плату за услуги рынка.

Указ № 761 и Декрет № 56 единодушно требуют уплачивать рыночный сбор за каждый день торговли, но не разъясняют, как следует понимать выражение “до начала торговли” (в *Декрете № 56* – “до начала реализации продукции”).

И только с 02.04.2002 г. – даты введения в действие *Правил*, п. 23 решил сразу две проблемы:

были разрешены предоплата и уплата сбора членами учреждения банков;

было определено, что началом торговли считается время, наступающее через два часа с начала работы рынка.

Следует отметить, что в *Декрете № 56* ставки сборов установлены в соотношении с *не облагаемым налогом минимумом доходов граждан*, и только ставки рыночного сбора соотносятся с размером *минимальной заработной платы*.

На первый взгляд это не существенно, поскольку:

- 1) п. 4 Постановления ВРУ “О введении в действие Закона Украины “О государственном бюджете Украины на 1995 год” установлено, что ставки и размеры налогов, сборов и других обязательных платежей исчисляются в соотношении с размером установленного действующим законодательством *не облагаемого налогом минимума доходов граждан за месяц*;
- 2) Минюст Украины разъяснил, что исчисление рыночного сбора должно происходить в соотношении с размером установленного действующим законодательством *не облагаемого налогом минимума доходов граждан за месяц*;
- 3) Вопрос был урегулирован *Указом № 761*, согласно которому предельные размеры ставок рыночного сбора установлены в соотношении

с не облагаемым налогом минимумом доходов граждан.

ГНАУ, отвечая на вопросы, правомерны ли требования городского совета, установившего для граждан ставку рыночного сбора 3,40 грн., превышающую предельную, предусмотренную Указом № 761, признали, что действуют две максимальных ставки рыночного сбора для физических лиц:

- 1) установленная Указом № 761, в не облагаемых налогом минимумах доходов граждан;
- 2) установленная ст.4 Декрета № 56 – 20 % от минимальной заработной платы. Поскольку действие этой статьи не приостановлено и не отменено, то городской совет не превысил предельного размера ставки, установленной действующим законодательством.

Согласно Декрету № 56, рыночный сбор уплачивается рынками в сроки, установленные соответствующим решением органа местного самоуправления.

Указ № 761 установил вполне конкретную дату перечисления – ежемесячно до 20 числа, т.е. до 20 числа текущего месяца, а не до 20 числа месяца, следующего за отчетным.

Средства рыночного сбора используются исключительно как компенсация соответствующего совета, т.е. при необходимости эти средства могут частично или полностью направляться из бюджета на финансирование и развитие материально-технической базы и содержания рынка, который занимается взиманием этого платежа. Однако рынку следует иметь в виду, что возвращаемая часть рыночного сбора включается в валовой доход, согласно пп.4.1.6 ст.4 Закона о прибыли, как безвозвратная финансовая помощь.

Право предоставлять льготы по уплате местных налогов и сборов, в т.ч. и рыночного сбора, освободить от их уплаты или предоставлять отсрочку внесения таких платежей дано органам местного самоуправления, в бюджеты которых зачисляются полученные средства, ст. 1 Закона Украины “О системе налогообложения” и ст. 18 Декрета № 56.

Указ № 761 четко определил льготников: предприятия торговли, общественного питания, бытового обслуживания, расположенные в стационарных помещениях на территории рынка; собственные торгово-закупочные подразделения рынка независимо от занимаемого места. Согласно Постановлению № 962, рыночный сбор взимается с частных предпринимателей – собственников стационарных помещений, расположенных на территории рынка, в т.ч. с плательщиков единого или фиксированного налога.

Налог на прибыль. В соответствии с пп. 5.2.5 ст. 5 Закона о прибыли, начисленные суммы рыночного сбора включаются в состав валовых расходов налогоплательщика.

НДС. Физические лица, осуществляющие торговлю на условиях уплаты рыночного сбора в порядке, установленном законодательством, не являются плательщиками НДС в соответствии со ст.2 Закона об НДС. Они не имеют права на налоговый кредит и на возмещение налога, уплаченного поставщикам в связи с приобретением товаров. Указанные суммы налога включаются в стоимость товаров.

Единый налог. Рынок, будучи субъектом малого предпринимательства, перешедшим на упрощенную систему налогообложения, учета и отчетности, не должен включать сумму рыночного сбора в выручку от реализации продукции (товаров, работ, услуг).

Плата за землю. В соответствии со ст.5 Закона Украины “О плате за землю” объектом платы за землю является земельный участок, находящийся в собственности или пользовании, в том числе на условиях аренды. То есть частный предприниматель, в собственности которого имеется стационарное помещение, должен уплачивать и налог на землю, и рыночный сбор, поскольку хотя помещение и не принадлежит рынку, оно все равно находится на его территории. Что касается юридического лица, разместившего свой стационарный объект на территории рынка, то оно не должно уплачивать рыночный сбор.

Фиксированный налог. Уплата рыночного сбора является одной из предпосылок деятельности частного предпринимателя – плательщика фиксированного налога. Частный предприниматель имеет право уплачивать рыночный сбор и не быть плательщиком фиксированного налога.

ЛИТЕРАТУРА

1. Декрет КМУ от 20.05.93 г. № 56-93 “О местных налогах и сборах”.
2. Указ Президента Украины от 28.06.99 г. № 761/99 “Об упрощении механизма уплаты рыночного сбора”.
3. Правила торговли на рынках, утвержденные приказом Минэкономики Украины, МВД Украины, ГНАУ, Госстандарта Украины от 26.02.2002 г. № 57/188/84/105 и зарегистрированные в Минюсте Украины 22.03.2002 г. № 288/6576.
4. Закон Украины от 03.04.97 г. № 168/97-ВР “О налоге на добавленную стоимость”.
5. Закон Украины “О налогообложении прибыли предприятий” в редакции Закона Украины от 22.05.97 г. № 283/97-ВР.
6. Постановление КМУ от 14.06.2000 г. № 962 “О разъяснении статьи 4 Указа Президента Украины от 28 июня 1999 г. № 761”.
7. Мурзов В., “Этот “ненормальный” рыночный сбор”; “Булгалтерія” № 31/1-2 (498) от 29.07.2002.

УДК 65

КАЛІБЕРДА Л. П. – к. і. н.

КРОС-КУЛЬТУРНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ПРЕДМЕТ ВИКЛАДАННЯ І ДОСЛІДЖЕННЯ

Менеджмент і бізнес освіта набуває національно-глобальної пріоритетності в умовах глобалізації та інтернаціоналізації економіки, виходу України на зарубіжні ринки, участі в транснаціональних бізнес-проектах, активізації зовнішньоекономічної діяльності і соціокультурної практики, що обумовлює необхідність формування у майбутніх фахівців системи знань, заснованих на загальнолюдських цінностях, нормах і принципах всевітньої етики бізнесу.

Утвердження нових світоглядних цінностей реалізується різними шляхами і засобами, серед яких науково-освітні є найбільш ефективними при формуванні людини як громадянина, не обтяженого старими догмами і стереотипами.

Виникнення глобальної цивілізації обумовлює зближення протилежних цілей, інтересів, поглядів, пропозицій і в той же час створює умови для сполучення, поєднання культур, при якому виникає гібридизація норм і стандартів, наближення до універсальної етики бізнесу, що важливо враховувати при підготовці менеджерів на основі аналізу і порівняння крос-культурних факторів і ознайомлення студентів з особливостями роботи з людьми різних країн, різних ділових культур. Важливість проблеми підтверджується багатьма прикладами сучасної практики, коли фірми і компанії мали поразки і навіть терпіли крах тому, що не могли знайти вихід на зарубіжні ринки з причин міжкультурної або інтернаціональної некомпетентності в управлінні спільними підприємствами.

Новий виклик менеджменту і менеджерам пов'язаний з новими підходами і необхідністю врахування специфіки країн і культур партнерів, політичних, економічних, соціальних, демографічних, наукових, технологічних, релігійних та інших факторів.

Вчені зараз постійно говорять про зміну системи цінностей бізнесмена, його соціальну відповідальність, міжкультурну компетенцію. Якщо раніше ділові люди виходили, а нажалі і тепер деякі інколи виходять з припущення істинності, правильності власної культури і недооцінки інших культур, то тепер така культуроцентристська позиція і істинність культуроцентризму відходить у минуле.

Наука і практика шукають шляхи зближення людей різних культур, які залучаються до реальної економічної діяльності, розробляються нові освітні технології, методи і прийоми налагодження ділових контактів і спільної діяльності. Особливо стрімко наукові і практичні нароби в галузі кроскультурного менеджменту почали розвиватися у 90-х роках.

Вчені доводять, що міжнародна ділова взаємодія може бути ефективною за умови дотримання базових етичних цінностей, врахування і поваги до культур різних народів, визнання рівності і цінності всіх людей на землі.

Наш світ йде в напрямку прийняття всезагальної, глобальної етики, свідком чого є "Міжнародні принципи бізнесу", прийняті 1994 року у Швейцарії найкрупнішими транснаціональними корпораціями світу, екуменічний рух за співробітництво світових релігій, прийняття етичних кодексів, карт етики, створення в прогресивних ділових компаніях комітетів з етики, соціальних ревізій, проведення етичних експертиз, консультування менеджерів і інших службовців з етичних проблем.

Проте в міжнародному бізнесі уявляється важливим, перш за все, дотримуватися принципів всевітньої етики, серед яких найголовнішими є: соціальна відповідальність, дотримання світового законодавства, взаємозалежність, відповідальність за збереження навколишнього середовища, повага до людей, до житла тощо.

З принципів всевітньої етики витікають і принципи персональної, професійної етики, корпоративної культури бізнесу, крос-культури, предметом якої є порівняльний аналіз національних особливостей різних культур.

Наука засвідчує світову єдність людей у своєму внутрішньому, моральному, етичному вимірі. Різниця між людьми полягає, в основному у зовнішніх проявах, звичаях, ритуалах, одязі та інш.

У світі зараз понад двісті держав, більше шести млрд. населення і десятки тисяч культурних відмінностей, які, наприклад, вчений А. Панченко об'єднав у декілька категорій:

- сприйняття себе, свого я і простору;
- спілкування і мова;
- зовнішній вигляд і одяг, їжа і пов'язані з нею норми етики;
- відносини між людьми, почуття відповідальності;
- цінності і норми, світогляд, вірування тощо.

Інші підходи до класифікації крос-культурних відмінних рис розкриває Гарріс Моран. За основні фактори він пропонує взяти:

- спорідненість (сімейні взаємовідносини);
- навчання (способи передачі інформації);
- економічні (способи виробництва і розподілу товарів і послуг);
- політичні (реалізація владних повноважень);
- релігійні (методи, що надають сенс і мотивацію матеріальних і духовних аспектів життя);

Ричард Д. Льюїс-керівник американського центру вивчення крос-культурної взаємодії умовно поділяє культури світу на три типи: моноактивні, поліактивні і реактивні культури.

До моноактивних Льюїс відносить культури, в яких прийнято чітко планувати своє життя, організувати діяльність в певній послідовності, робити заплановану справу в даний момент. Це здебільшого німці, англійці, швейцарці.

До представників поліактивних культур вчений відносить людей більш рухливих, компанійських, людей, що звикли робити багато справ одночасно, планують справи не за розкладом, а за привабливістю, значимістю того чи іншого заходу в даний момент (італійці, араби, латиноамериканці).

Представникам реактивних культур притаманна розміреність дій, обережність і стриманість реагування на пропозиції іншої сторони, ввічливість, повага до співрозмовників. Проте, вони зі швидкістю, як стверджує Льюїс, можуть змінити умови контракту в зв'язку із зміною ситуації, не вбачаючи в цьому крамоли і неповаги до взятих обов'язків.

Льюїс дає яскраві приклади відмінностей культур за різними іншими ознаками: соціальною поведінкою, ставленням до ділових угод і моральних норм, умінням слухати, вести переговори, цінностями і "я"-образом, логікою, мовою, невербальною поведінкою, манерами і звичаями тощо.

Однак для ефективного крос-культурного менеджменту недостатньо знати традиції, етикет, бізнес-протоколи партнера. Сучасне економічне мислення менеджера, як ключової фігури в організації, має бути багатомірним. Тому підготовка фахівців з менеджменту в Україні набуває важливого соціального значення. Сучасна дійсність, інтеграція світового економічного простору, взаємозалежність людей, необхідність налагодження ділових контактів актуалізують проблему вивчення концепцій менеджменту і менталітету партнерів по бізнесу, використовуючи власний і зарубіжний досвід.

В цьому плані заслуговує на увагу робота дослідника крос-культурного менеджменту Геерта Хофстеде (Голландія). Аналіз даних 116 тис. анкет, які містили 150 питань, дозволив вченому виділити чотири фактори, які визначають пріоритети в управлінні організаціями. Це і дистанція влади; уникнення невизначеності; індивідуалізм, мужність, жіночість тощо.

Дистанція влади показує ставлення людей до влади і владних повноважень. В одних культурах дистанція між керівником і підлеглими мінімізована, в інших – взаємовідносини будуються на ієрархічних стереотипах.

Уникнення невизначеності показує, в якій мірі представники різних ділових культур ставляться до невизначених ситуацій, невідомості, майбутнього.

Індивідуалізм/колективізм – фактор, що показує, чи іншу спільноту з точки зору її пріоритетів у індивідуальних чи колективних цілях.

Мужність/жіночість – як фактор управління організаціями базується на постулатах: в одних культурах чоловіки – це лідери, в інших культурах – статеві ролі повинні бути гнучкими.

Аналіз крос-культурної специфіки Г. Хофстеда показав, що немає хоча б двох культур, які б дивилися однаково на сутність влади, ієрархію чи оптимальну структуру.

Міжнародне співробітництво України зумовлює більш поглиблену увагу освітян до крос-культурних проблем, введення нових дисциплін які базуватимуться на нових педагогічних принципах і технологіях, історико – культурних і духовно – моральних традиціях українського і інших народів.

Актуальність дисципліни "Крос-культурний менеджмент" зумовлюється і приєднанням України до Болонського процесу, розвитком співробітництва навчальних закладів, мобільністю, інтеграцією програм навчання, а також необхідністю формування особистісних рис громадянина України, сприяння його європейській ідентифікації, виховання демократичної ментальності.

УДК 658

МОРГУЛЕЦЬ О. Б.

Ст. викладач

МАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ШВЕЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Сьогодні умови господарювання вітчизняних підприємств характеризуються високою мінливістю оточуючого середовища та посиленням жорсткої конкурентної боротьби. Тому кризові тенденції є досить поширеним явищем у вітчизняній промисловості. Однією з кризових галузей на сьогоднішній день є швейна промисловість України. Переважна більшість підприємств даної галузі працює на умо-

вах давальницької сировини з іноземними підприємствами-замовниками. Така діяльність має певні позитивні сторони, головною з яких є можливість забезпечення виробничих потужностей, але на ряду з цим є й негативні фактори, які в першу чергу відбиваються на фінансовому становищі підприємств.

Саме тому, здійснення реструктуризації з метою підвищення ефективності діяльності швейних

підприємств є надзвичайно актуальною проблемою на сьогоднішній день.

Для проведення досліджень об'єктом було обрано швейне підприємство ВАТ "Тернопільська швейна фабрика "Галія", яке на даний час працює виключно на умовах давальницької сировини і в діяльності якого спостерігаються кризові явища. Подолання кризових явищ можливе за рахунок реструктуризації бізнес-моделі даного підприємства. Реструктуризація бізнес-моделі ВАТ "Галія" передбачає, на базі часткового використання існуючих виробничих потужностей, створення самостійної бізнес-одиниці – малого підприємства, яке б поступово вивчало і завойовувало певні позиції на вітчизняному ринку швейних виробів, а також займалося пошуками альтернативних ринків збуту продукції за межами країни.

Початковою метою створеного малого підприємства є задоволення потреб вітчизняного ринку у верхньому одязі. На основі постійного моніторингу потреб ринку мале підприємство самостійно буде встановлювати цілі і завдання, шукати постачальників сировини та самостійно збувати продукцію. Зокрема, виробництво, як найбільш вагомий процес, що потребує участі значної кількості кваліфікованих робітників необхідно об'єднати у загально виробничий процес підприємства. Продовжуючи працювати з іноземними партнерами, освоюючи передові технології та досвід, підприємство матиме змогу використовувати їх для розвитку вітчизняного ринку якісних товарів легкої промисловості [3].

Для обґрунтування ефективності впровадження будь-яких змін в діяльність підприємств галузі доцільним є проведення маркетингового дослідження ринку швейних виробів та розробка маркетингової стратегії підприємства. Стратегія маркетингу являє собою вибір перспективного напрямку виробничо-збутової діяльності підприємства, направленою на досягнення ефективності планових заходів та отримання максимального прибутку. Для ВАТ "Галія" розробка маркетингової стратегії передбачає пошук ринкової ніші і конкретного споживача, виявлення факторів конкурентноздатності і прибутковості. Тому маркетингова діяльність даного підприємства, на нашу думку, повинна включати наступні основні елементи:

- комплексне вивчення ринку з метою виявлення попиту і пропозиції швейної продукції, а також складу покупців, на яких буде орієнтуватися виробництво;
- вибір основних видів продукції, виробництво яких, забезпечить найвищу ефективність;
- організація виготовлення продукції, зорієнтованої по кількості і якості на відповідні групи споживачів;

– розробку цін, що забезпечують максимальну рентабельність реалізації продукції, організацію відповідної реклами й інших заходів для формування попиту;

– вибір шляхів руху товару до споживача, матеріально-технічне забезпечення цього процесу.

З метою визначення очікуваних параметрів показників рентабельності діяльності ВАТ "Галія" при переході підприємства на нову бізнес-модель функціонування в першу чергу необхідно провести дослідження вітчизняного ринку швейних товарів, зокрема, ринку одягу, а також виявити основні тенденції, що відбуваються на цьому ринку на протязі останніх років. Необхідно також проаналізувати оптові ціни на сировину і готові швейні вироби, які пропонуються на внутрішньому ринку, і розрахувати прогнозну рентабельність реалізації одягу при переорієнтації ВАТ "Галія" на внутрішній ринок.

Зазначимо, що кон'юнктура ринку одягу визначається такими основними факторами, як обсяги і структура виробництва на вітчизняних підприємствах, обсяги і асортимент одягу, що імпортується, стан ринку матеріалів і ціни на ньому, платоспроможний попит населення, зміни в його статевому-віковому та соціальному складі.

Що стосується обсягів і структури виробництва, то складна ситуація, в якій опинилася легка промисловість України в процесі становлення нових ринкових методів господарювання, характерна також для її найважливішої галузі – швейної промисловості.

В останні роки переважна більшість швейних підприємств України працює на замовлення іноземних фірм і реалізує виготовлені вироби в таких країнах світу, як США, Канада, Німеччина, Італія, Англія, Голландія, Австрія, Польща, Угорщина тощо. Співпраця з провідними закордонними компаніями у виробництві одягу з давальницької сировини дозволила багатьом українським швейним підприємствам вивчити потреби світового ринку в асортименті продукції, опанувати сучасну технологію та організацію виробництва, методи забезпечення якості продукції відповідно до вимог міжнародних стандартів, значно покращити асортимент власних виробів. Наявність такого досвіду створює сприятливі умови для виробництва швейними підприємствами конкурентноздатної продукції і самостійного її збуту на внутрішньому і зовнішньому ринках. В той же час, результати економічного аналізу підприємств, які працюють на давальницьких умовах, свідчать про послідовне зниження їх рентабельності. Так, за даними Міністерства промислової політики України, чистого прибутку підприємства¹ швейної промисловості в 2001 році отримали майже в 2 рази менше, ніж у 1999 році, а в 2002 році взагалі мав місце збиток у розмірі 47 тис. грн. Динаміка рентабельності

¹ Підприємства, які у 2000 – 2003 роках звітували Міністерству промислової політики України.

діяльності підприємств, що досліджувались, розрахована по чистому прибутку, мала тенденцію до зниження починаючи з 2000 року, і в 2002 році набула від'ємного значення [4].

Підвищення ефективності роботи швейних підприємств може бути досягнуто за рахунок реалізації продукції на альтернативних ринках з одночасним підвищенням відпускних цін на вироблену продукцію. Тому, перш за все, необхідно визначити вплив на динаміку показників рентабельності переорієнтації підприємств швейної промисловості, які працюють на умовах давальницької сировини, на нові ринки збуту (в першу чергу, внутрішній ринок України).

Розглянемо порядок формування цін на основні види продукції швейних підприємств, які сплачують

іноземні компанії, зокрема "Кристен Моде Дизайн Гмбх КГ (Німеччина) та "Харве-Бенард ЛТД" (США) за пошив одягу на швейному підприємстві – ВАТ "Галія". Слід зазначити, що порівняння закупівельних цін по двом іноземним замовникам звісно не дає точної оцінки вартості виробництва продукції, проте зібрання більш докладної інформації в розрізі таких показників ускладнено внаслідок того, що наведені дані містять комерційну таємницю і відкрито не розголошуються.

Структура вартості основних видів продукції, виробленої для зазначених іноземних компаній на протязі 2003 року, наведена в таблиці 1.

Розраховану в таблиці вартість пошиття вказаних швейних виробів прийемо за базу для використання в подальших розрахунках.

Таблиця 1
Структура вартості одиниці продукції, виготовленої із давальницької сировини в 2003 році

(грн.)

№ п/п	Вид продукції	ЗАМОВНИК						Середньозважена ціна пошиття
		Кристен Моде Дизайн Гмбх КГ (Германія)			Харве-Бенард ЛТД (США)			
		Вартість виробу	Вартість матеріалу	Вартість пошиття	Вартість виробу	Вартість матеріалу	Вартість пошиття	
1.	Пальто жіноче	162,81	131,19	31,62	114,91	79,53	35,44	33,53
2.	Костюм жіночий	151,16	99,11	35,65	136,72	95,76	41,04	38,35
3.	Брюки жіночі	80,1	58,63	11,78	48,2	35,96	12,26	12,02
4.	Юбки	65,91	47,78	10,23	29,21	20,96	8,26	9,25
5.	Плаття, сарафани	101,74	71,34	18,6	69,16	56,39	12,79	15,70
6.	Блузки	56,36	36,65	13,64	44,16	31,92	12,26	12,95

Можливі резерви підвищення рентабельності швейного виробництва можна оцінити, аналізуючи обсяги прибутку іноземних замовників, працюючих з українськими виробниками. Собівартість швейних виробів і ціни реалізації за кордоном продукції, виробленої ВАТ "Галія" в 2003 році, наведено в таблиці 2.

Дані розрахунків свідчать про те, що прибуток іноземних замовників, які реалізують продукцію на західних ринках перевищує прибуток вітчизняних швейних підприємств, виробляючих цю продукцію, в десятки разів.

Вартість швейних виробів складається із чотирьох складових:

Таблиця 2
Рентабельність продажу продукції, виготовленої із давальницької сировини на ВАТ "Галія" в 2003 році (в перерахунку на один виріб, в доларах США)

Виріб	Ціна матеріалів і фурнітури	Вартість пошиття	Собівартість	Вартість митного оформлення і доставки	Ціна реалізації за кордоном	Прибуток від реалізації	Рентабельність продажу, %	Країна-замовник
Пальто жіноче	21,83	5,38	27,21	16,33	287,10	243,56	559,3	Герм.
Костюм жіночий	11,68	6,28	17,96	10,77	59,81	31,08	108,2	Герм.
Юбка	2,80	1,20	4,00	2,40	60,00	53,60	837,5	США
Брюки жіночі	3,37	2,35	5,72	3,43	80,00	70,85	774,1	США
Блуза	3,25	1,50	4,75	2,85	70,00	62,40	821,1	США
Плаття	3,40	3,00	6,40	3,84	125,00	114,76	1120,7	США

- вартість основного матеріалу;
- вартість додаткового матеріалу;
- вартість фурнітури;
- вартість пошиття (сюди відносяться всі витрати підприємства на виробництво: заробітна плата і нарахування, амортизація основних засобів, податки, загальновиробничі витрати та ін.)

хуванням світових тенденцій за рахунок використання нових волокнистих сумішок та нових волокон з покращеними властивостями. вдосконалення оздоблення та структури.

Для розрахунку очікуваної рентабельності швейних підприємств, які працюють на умовах давальницької сировини, при реалізації виробленої продукції на вітчизняному ринку, розраховано середню ціну матеріальних складових у виробництві швейних виробів (Табл. 3). Дані отримано виходячи із пропозицій фірм-постачальників матеріалів і фурнітури.

Таблиця 3

Середні оптові ціни на матеріали та фурнітуру для виробництва одягу на внутрішньому ринку, станом на 1 квітня 2004р.

Виріб	Матеріал виробу	Середня ціна матеріалу (грн. за 1 м.)	Середня ціна фурнітури на один виріб
Основний матеріал:			
Пальто	вовна 80%, віскоза, поліестр	34,7	4,2
Костюм	вовна 50%, віскоза, поліестр	25,5	2,92
Брюки, юбки	вовна / віскоза 30%, поліестр	18,4	1,78
Блузи, плаття	поліестр 100%	10,1	1,86
Плаття, халат	ситець, фланель, х/б	3,2	1,16
Додатковий матеріал:			
Пальто, костюм, юбки	підкладка	1,9	x
Пальто	синтепон	2,5	x
Пальто, костюм,	дублірин	2,7	x

Враховуючи дані таблиці 3 та базову ціну вартості пошиття (табл. 1), а також оптові ціни підприємств при реалізації швейних товарів на внутрішньому ринку можна розрахувати прогнозу рентабельність такої реалізації. Її розрахунок наведено в таблиці 4.

реалізації брюк, 21,4% від продажу юбок, близько 33% від продажу блуз, платтів і сарафанів і 48,5% від продажу пальт. Зрозуміло, що така переорієнтація потребує певних додаткових витрат, пов'язаних з маркетингом і збутом продукції. Ці затрати будуть найвищими в перші роки з подальшим відносним їх зменшенням.

Дані таблиці 4 свідчать про те, що очікувана додаткова рентабельність підприємств, які працювали на давальницькій сировині, зокрема ВАТ "Галія", в разі переорієнтації на внутрішній ринок складе 2,3-3,5% від реалізації жіночих костюмів, 16,2% від

Отже, проведення маркетингового дослідження дало позитивні результати відносно очікуваного підвищення ефективності діяльності ВАТ "Галія", в наслідку проведення реструктуризації бізнес-мо-

Таблиця 4

Структура вартості швейної продукції і її рентабельність при реалізації на вітчизняному ринку, в розрахунку на 1 виріб

(грн.)

Виріб	Середня норма на 1 од. (м)	Вартість матеріалу	Вартість пошиття	Собівартість	Середня оптова ціна реалізації	Додаткова рентабельність
Пальто	2,85	155,05	33,53	188,58	280	48,5
Костюм (зима)	2,75	87,23	38,35	125,58	130	3,5
Костюм (літо)	2,75	53,40	33,60	87,00	89	2,3
Юбка	1,1	23,71	9,25	32,96	40	21,4
Брюки,	1,4	27,56	12,02	39,58	46	16,2
Блуза	1,2	13,32	12,95	26,27	35	33,2
Плаття, сарафан	1,5	22,9	15,7	38,60	51,25	32,8

делі підприємства. Це дозволяє стверджувати, що реструктуризація бізнес-моделі швейних підприємств, котрі працюють на умовах давальницької сировини є реальним способом подолання кризових явищ в діяльності подібних підприємств, забезпечення їхнього тривкого положення на ринку та підвищення загальної ефективності швейної промисловості країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іваніца О. Б., Нікітін Ю. О. Сучасні моделі реструктуризації українських та російських підприємств // Актуальні проблеми економіки, 2003, №8(26), с.89-97.

2. Інфраструктура товарного ринку: Навч. посібник / Під ред. д.е.н., проф. І. В. Сороки. – К.: НМЦВО МоІН України, НВФ “Студцентр”, 2002. – 608с.

3. Моргулець О. Б., Нікітін Ю. О. Розробка моделі реструктуризації та формування майбутньої бізнес-моделі підприємства // Актуальні проблеми економіки, 2004, №4(34).

4. Моргулець О. Б. Аналіз фінансово-господарської діяльності підприємств швейної промисловості України. Матеріали III Міжнародної конференції студ., асп. та молод. вчен. “Науково-технічний розвиток: економіка, технології, управління” (24-25 березня 2004р., м. Київ)/уклад. А.П. Білошапко, Р.В. Коран, О.П. Корнута. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України, 2004. с. 208-209.

УДК 658

ВІСТЯКА Т.

Наук. керівник КОРОСТИНСЬКА Ю. О. – ст. викладач

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛІНГ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Однією з причин виникнення кризової ситуації на багатьох українських підприємствах є низький рівень менеджменту. Саме некваліфіковані та помилкові дії керівництва привели велику кількість суб'єктів господарювання на межу банкрутства. Суттєвим фактором, який зумовлює прийняття неправильних управлінських рішень, є відсутність на вітчизняних підприємствах ефективної системи контролінгу.

Більшість авторів (Терещенко О.О., Корминський А.М., Сухарева А.А.) стверджують, що поняття “контролінг” походить від англ. “to control”, яке в економічному розумінні означає управління, спостереження, контроль. Інші спеціалісти (Куцаченко Е.) вважають, що слово “контролінг” виникло від лат. “CONTRA” і “ROTULUS”, що відповідає англ. “COUNTERPOULLOUR” і перекладається, як “зустрічна роль”. Контролінг як система підтримки управлінських рішень був вперше запроваджений на підприємствах США наприкінці 19 – на початку 20 ст., Європи – з 80-х років 20 ст.

Сьогодні служби контролінгу функціонують практично на всіх великих та на більшості середніх підприємствах розвинутих країн світу.

Контролінг – це спеціальна саморегулююча система методів та інструментів, яка спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства і включає інформаційне забезпечення, планування, контроль та внутрішній консалтинг (Терещенко О.О.).

На практиці розрізняють такі напрямки контролінгу:

- фінансовий контролінг;
- контролінг збуту;
- виробництва та закупівель;
- контролінг маркетингу;

– контролінг інвестиційних та інноваційних проєктів.

Фінансовий контролінг зорієнтований на функціональну підтримку фінансового менеджменту, що визначає його зміст та основні завдання. Провідною метою фінансового контролінгу є орієнтація управлінського процесу на максимізацію прибутку та вартості капіталу власників при мінімізації ризику і збереженні ліквідності та платоспроможності підприємства.

Реалізація покладених на фінансовий контролінг завдань досягається в ході виконання службами контролінгу своїх функцій та використання специфічних методів. Залежно від виконуваних функцій і методологічної підтримки фінансовий контролінг поділяють на стратегічний та оперативний. Під стратегічним фінансовим контролінгом розуміють комплекс функціональних завдань, інструментів і методів довгострокового (3 і більше років) управління фінансами, вартістю та ризиком (Терещенко О.О.). Найважливіше завдання життєздатності підприємства в довгостроковому періоді на основі управління існуючими потенціалами та використання нових можливостей.

До основних інструментів стратегічного контролінгу належать:

- аналіз сильних і слабких сторін;
- побудова стратегічного балансу;
- організаційний аналіз;
- модель життєвого циклу;
- система раннього попередження і реагування та інші.

Найважливішою формою прояву стратегічного фінансового контролінгу є – система стратегічного планування. Стратегічний план повинен враховувати результати аналізу сильних і слабких сторін

підприємства, вимоги партнерів на ринку та інтереси власників. У плані фіксуються цілі, яких підприємство прагне досягти в довгостроковому періоді.

Головною метою оперативного фінансового контролінгу є – організаційна система управління рішеннями (корткострокових) фінансових цілей підприємства. Оперативний фінансовий контроль, на відміну від стратегічного, спирається переважно на внутрішні джерела інформації, зокрема, дані рахунків прибутків і збитків, руху грошових потоків тощо.

Типовою для багатьох підприємств є проблема неефективного управління ризиками, відсутність оперативного виявлення і використання додаткових шансів поліпшення результатів діяльності. З метою своєчасної ідентифікації чинників, які сигналізують про той, чи інший напрям розвитку окремих показників, внутрішніх і зовнішніх параметрів діяльності підприємства доцільно впроваджувати систему раннього попередження і реагування (СРПР). Її першочерговим завданням є своєчасне виявлення ознак кризи на підприємстві. З іншого боку, за допомогою цієї системи виявляються додаткові шанси для суб'єктів господарювання. На базі СРПР будується управління ризиками, яка включає ідентифікацію ризиків, їх оцінку та нейтралізацію. Ще один інструмент оцінки сильних і слабких сторін підприємства – SWOT-аналіз ендogenous та екзогенного середовища (Терещенко О.О.). Важливим завданням контролінгу є аналіз потоків платежів та забезпечення прибутковості підприємства. Дійовим інструментом виконання цього завдання є розрахунок точки беззбитковості та необхідної суми покриття.

Точка беззбитковості характеризує обсяг реалізації продукції, за якою прибуток підприємства = 0, тобто виручка від реалізації продукції відповідає валовим витратам на її виробництво та реалізацію. Система розрахунку суми покриття, яка ґрунтується на простому розподілі витрат на постійні і змінні називається "direct-costing". Суму покриття можна розрахувати як на весь обсяг реалізації, так і на одиницю продукції. До досягнення точки беззбитковості підприємство зазнає збитків від виробництва відповідного виду продукції, а після – отримує прибутки.

Важливим завданням фінансового контролінгу є складання балансу руху коштів та фінансового плану (Карминський А.М.). З допомогою типової розрахункової схеми плануються конкретні платежі по договірній ціні і розраховується аналіз відхилень. Фінансовий план може бути більш детальним і орієнтуватися на джерела результату. При цьому в плані виділяють платежі, які впливають на результат і нейтральні. Такий підхід дає можливість інтегрувати фінансове планування і планування результату. Баланс руху коштів враховує походження засобів та їх використання.

Необхідним інструментом фінансового контролінгу є побудова системи показників оцінки ефективності діяльності підприємства. При цьому може бути

застосований метод фінансового "павутиння" (Карминський А.М.). За допомогою цього інструменту графічно пояснюється зв'язок між різними цілями фінансового контролінгу. На вертикальній осі відкладають показники обороту. Співставлення обороту з іншими величинами (наприклад, з прибутком після оподаткування) формує інші показники (наприклад, рентабельність обороту). В результаті показники "плетуть" павутиноподібну сітку. Характерно, що верхня частина фінансової павутини відображає схему ROI (Return On Investment) з 2-ма її результативними показниками: оборотом капіталу і рентабельністю обороту. Таким чином, встановлюється зв'язок із загальним контролінгом результативності. Основна перевага фінансової павутини – візуалізація важливих цільових відносин.

В умовах мінливості факторів зовнішнього та внутрішнього середовища важливим завданням фінансового контролінгу є ефективне визначення прогнозних фінансових показників. У науково-практичній літературі видокремлюють основні групи методів прогнозування:

- суб'єктивні (експертні);
- методи визначення прогнозних показників;
- каузальне прогнозування;
- методи екстраполяції.

Суб'єктивні методи прогнозування ще називають прагматичними методами. Використання математичних і статистичних прийомів за цих умов зведено до мінімуму, натомість пріоритет надається методиці евристики – (сукупність прийомів оцінки явищ за допомогою навідних питань).

Планові показники визначаються на основі експертних оцінок.

Які експерти до процесу прогнозування залучаються: керівники структурних підрозділів і провідні фахівці. Можна також залучати до процесу опитування зовнішніх експертів, наприклад нинішніх і потенційних клієнтів, дистриб'юторів тощо.

Каузальний (причинний) метод прогнозування побудований на визначенні майбутніх планових показників на основі оцінки причинно-наслідкових зв'язків з іншими показниками. Каузальне прогнозування може здійснюватися у 2-х основних формах:

- детермінантний прогноз;
- стохастичний прогноз;

У теорії і практиці в процесі прогнозування фінансових показників досить часто використовують методологію екстраполяції, за якої висновки про значення прогнозних показників у майбутніх періодах робиться на основі вивчення їх динаміки у попередніх періодах.

Таким чином, впровадження ефективного фінансового контролінгу не лише забезпечить швидкість та рентабельність суб'єкта господарювання, а й дозволить вчасно виявити та відреагувати на можливі фінансові ризики і шанси для підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Терещенко О. О. Финансова діяльність суб'єктів господарювання. Навчальний посібник. – К: КНЕУ, 2003. – 554с.
2. Карминский А. М., Оленев Н. И., Примак А. Г., Фалько С. Г. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические осно-

вы построения контроллинга в организациях – М.: Финансы и статистика, 2002. – 256с.

3. Сухарева Л. А., Петренко С. Н. Контроллинг – основа управления бизнесом. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2002. – 208с.
4. Куцаченко Е. Штатский советник // Бизнес № 26 (545) 2003с. стр. 118-123.

УДК 658

ВОЙЦЕХОВСКАЯ А.

Науч. руководитель МОРГУЛЕЦ О. Б. – ст. преподаватель

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Переход к рыночной экономике вызвал появление нового для нашей финансовой политики понятия – банкротство предприятия. В соответствии с действующим законодательством под банкротством предприятия понимается ситуация, связанная с недостаточностью активов в ликвидной форме, неспособность предприятия удовлетворить в установленный для этого срок предъявленные к нему со стороны кредиторов требования, а также выполнить обязательства перед бюджетом.

Целью данной статьи является освещение проблем антикризисного управления финансами при угрозе банкротства, изложение методики, разработка программы антикризисного управления финансами.

Основной целью антикризисного финансового управления является быстрое возобновление платежеспособности и восстановление достаточного уровня финансовой устойчивости предприятия для избежания его банкротства. Политика антикризисного финансового управления представляет собой часть общей финансовой стратегии предприятия, заключающейся в разработке и использовании системы методов предварительной диагностики угрозы банкротства и механизмов финансового оздоровления предприятия, обеспечивающих его защиту от банкротства.

Реализация политики антикризисного финансового управления при угрозе банкротства предусматривает:

- исследование финансового состояния предприятия с целью раннего обнаружения признаков его кризисного развития, вызывающих угрозу банкротства;
- определение масштабов кризисного состояния предприятия;
- изучение основных факторов, обуславливающих (или обуславливающих в предстоящем периоде) кризисное развитие предприятия;
- формирование целей и выбор основных механизмов антикризисного финансового управления при угрозе банкротства;
- внедрение внутренних механизмов финансовой стабилизации предприятия;
- выбор эффективных форм санации;

– финансовое обеспечение ликвидационных процедур при банкротстве предприятия;

Диагностика банкротства представляет собой содержание первых трех направлений политики антикризисного финансового управления.

Исследование финансового состояния предприятия с целью раннего обнаружения признаков его кризисного развития, вызывающих угрозу банкротства, является составной частью общего финансового анализа. Вместе с тем, этот блок финансового анализа имеет определенные особенности, как по объектам, так и по методам его проведения.

Способность к нейтрализации угрозы банкротства за счет внутреннего потенциала предприятия диагностируется с помощью двух показателей: коэффициента рентабельности капитала и коэффициента оборачиваемости активов. Первый из этих показателей дает представление о том, в какой мере капитал предприятия способен генерировать прибыль, т.е. формировать дополнительные денежные потоки для удовлетворения возрастающих платежных обязательств. Второй – показывает степень скорости формирования этих дополнительных денежных потоков, т.е. выступает как мультипликатор формирования прибыли предприятия.

Сама система коэффициентов значимости отдельных факторов в условиях нашей экономики должна быть пересмотрена. Так, вряд ли можно согласиться с тем, что уровень доходности активов в наших условиях (особенно в условиях высокого уровня монополизации отдельных рынков) более чем в пять раз превосходит по значимости коэффициент соотношения различных видов используемого капитала, определяющий финансовую устойчивость предприятия.

Масштабы кризисного состояния предприятия определяются на основе проведенной дифференцированной или интегральной оценки угрозы банкротства с целью выбора соответствующего финансового механизма защиты от нее.

Практика финансового менеджмента используется при оценке масштабов кризисного состояния предприятия три принципиальных характеристики:

- легкий кризис – нормализация текущей финансовой деятельности;
- тяжелый кризис – полное использование внутренних механизмов финансовой стабилизации;
- катастрофа – поиск эффективных форм санации (при неудаче ликвидация).

Изучение основных факторов является заключительным этапом диагностики банкротства. Так как факторы, обуславливающие кризисное развитие предприятия, являются одновременно формой реализации отдельных видов финансовых рисков, они также подразделяются в процессе изучения на две основные группы:

- не зависящие от деятельности предприятия (внешние или экзогенные факторы);
- зависящие от деятельности предприятия (внутренние или эндогенные факторы).

Внешние факторы кризисного развития в свою очередь подразделяются при анализе на три подгруппы:

- социально-экономические;
- рыночные;
- прочие внешние факторы. Их состав предприятие определяет самостоятельно, с учетом специфики своей хозяйственной деятельности.

Внутренние факторы кризисного развития также подразделяются при анализе на три подгруппы, в зависимости от особенностей формирования денежных потоков:

- факторы, связанные с производственной деятельностью;
- факторы, связанные с инвестиционной деятельностью;
- факторы, связанные с финансовой деятельностью.

На заключительном этапе осуществляется прогноз развития отдельных факторов, оказывающих наиболее существенное негативное воздействие и вызывающих наибольшую угрозу банкротства предприятия в предстоящем периоде.

Основная роль в системе антикризисного управления отводится широкому использованию механизмов финансовой стабилизации. Это связано с тем, что успешное применение этих механизмов позволяет не только снять финансовый стресс угрозы банкротства, но и в значительной мере избавить предприятие от зависимости использования заемного капитала, ускорить темпы его экономического развития.

Оперативный механизм финансовой стабилизации представляет собой систему мер, направленную, с одной стороны, на уменьшение текущих внешних и внутренних финансовых обязательств предприятия, а с другой стороны, на увеличение денежных активов, обеспечивающих эти обязательства.

Цель этого этапа финансовой стабилизации считается достигнутой, если устранена текущая неплатежеспособность, т.е. значение коэффициента абсо-

лютной платежеспособности (“кислотного теста”) превысило единицу. Это означает, что угроза банкротства в текущем периоде ликвидирована.

Тактический механизм финансовой стабилизации представляет собой систему мер, основанную на использовании моделей финансового равновесия в долгосрочном периоде. Финансовое равновесие предприятия обеспечивается при условии, что объем положительного денежного потока по всем видам хозяйственной деятельности (производственной, инвестиционной, финансовой) в определенном периоде равен планируемому объему отрицательного денежного потока.

Механизм использования моделей финансового равновесия, направленный на восстановление финансовой устойчивости предприятия в условиях его кризисного развития, связан с увеличением объема положительного денежного потока при сокращении объема потребления дополнительных финансовых ресурсов (т.е. со снижением инвестиционной активности).

Стратегический механизм финансовой стабилизации представляет собой систему мер, основанную на использовании моделей финансовой поддержки ускоренного экономического роста предприятия. Эта система мер определяет необходимость пересмотра отдельных направлений финансовой стратегии предприятия.

Модель ускоренного экономического роста базируется на увеличении темпов прироста объема реализации продукции в предстоящем периоде. Соответственно модель финансовой поддержки ускоренного экономического роста требует обеспечения соответствующих пропорций финансового развития.

Цель этого этапа финансовой стабилизации считается достигнутой, если в результате ускорения темпов экономического развития предприятия обеспечивается соответствующий рост его рыночной стоимости.

Если использование внутренних механизмов финансовой стабилизации не достигло своих целей или если по результатам диагностики был сделан вывод о бесперспективности попытки выхода из кризисного состояния за счет мобилизации только внутренних резервов, предприятие имеет возможность прибегнуть к внешней помощи, которая принимает форму санации. Санация представляет собой систему мероприятий по предотвращению объявления предприятия-должника банкротом и его ликвидации.

Процесс реорганизации санлируемых предприятий требует предварительной разработки проекта санации. Разработка такого проекта осуществляется, как правило, представителями санатора, предприятия-должника и независимых аудиторов. В этом проекте отражаются:

- экономическое и финансовое состояние предприятия-должника к началу санации;

- основні причини, обумовивши критическе фінансове становище підприємства-должника;
- цілі і форми санірування;
- план санірування з виділенням первоочередних заходів по фінансовому оздоровленню підприємства;
- розрахунок ефективності запропонованої форми санірування;
- формулювання критеріїв (умов), забезпечуючих успіх проведення санації в запропонованій формі.

Результати санації в кінцевому підсумку можуть бути оцінені розміром додаткової прибутку. Додатковий прибуток в цьому випадку отримується за рахунок нормалізації господарської діяльності підприємства при відповідній фінансовій підтримці. В процесі розрахунку ефективності санації сума додаткової прибутку підприємства приводиться до поточної вартості. Такий підхід дозволяє застосовувати для оцінки ефективності санації ті ж методи, які використовуються при оцінці ефектив-

ності реальних інвестицій. Цілі санації вважаються досягнутими, якщо вдалося за рахунок зовнішньої фінансової допомоги або реорганізації нормалізувати виробничу діяльність і уникнути банкрутства підприємства-должника з наступним припиненням його діяльності і продажу майна.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антикризисное управление производства и персонала. Ростов н/Д: издательство Центр "МарТ", 2002. – 176с.
2. Антикризисное управление: Учеб. пособие. – К.: МАУП, 2000. – 208с.
3. Ближ И. А. Инвестиционный менеджмент. Киев: МП "ИтелЛТД", 1995.
4. Ковалев В. В. Финансовый анализ. М.: Финансы и статистика, 1997.
5. Финансовый менеджмент: теория и практика. М.: издательство "Перспектива", 1998.
6. Балабанов И. Т. Финансовый менеджмент, М.: Финансовая статистика, 1994.
7. Гершкова И. Н. Менеджмент. М.: Банки и биржи. 1994.

УДК 336.2

ГОНЧАРУК Т.

Наук. керівник СВЕРДАН М. М. – к. е. н.

ПОЛІТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ У ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОНАХ

Вільна економічна зона (ВЕЗ) – територія в прикордонних або інших регіонах країни, яка має особливий юридичний і митно-економічний статус. У Законі України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон" наводиться таке визначення:

"Спеціальна (вільна економічна) зона уявляє собою частину території України, у якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності і порядок застосування та дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони впроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних і іноземних юридичних та фізичних осіб". Разом з тим визначається, що статус, строк і територія спеціальної економічної зони встановлюється Верховною Радою України, шляхом прийняття окремого закону для кожної спеціальної (вільної) економічної зони.

Територія пріоритетного розвитку (ТТР) – територія в межах міста, району, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови та на якій запроваджується спеціальний режим інвестиційної діяльності з метою створення нових робочих місць.

При формуванні зон важливо визначити, якими показниками можна вимірювати їх досягнення. Це можуть бути показники експорту, зайнятості, створення підприємств, передачі технології чи модернізації промисловості.

Будь-яка держава, що йде на утворення ВЕЗ на своїй території визначає законом порядок утворення і ліквідації, а також механізм функціонування ВЕЗ. При цьому переслідуються, перш за все загальнонаціональні, макроекономічні цілі: економічні, науково-технічні і соціальні. Це особливо характерно для країн, що розвиваються, у яких ВЕЗ покликані сприяти прискоренню темпів економічного зростання, освоєнню нових технологій, насиченню внутрішнього ринку високоякісними товарами тощо.

Поряд з макроекономічними цілями створення ВЕЗ покликано вирішувати і локальні задачі окремих регіонів:

- сприяти розвитку відсталих у економічному відношенні регіонів;
- забезпечувати більш повну зайнятість робочої сили у ВЕЗ та прилеглих регіонах;

Досвід функціонування ВЕЗ дозволяє провести класифікацію по видам:

- комплексні спеціальні економічні зони виробничого характеру. Такі зони доцільно створювати на порівняно обмежених територіях, які мають сприятливе географічне положення на перехрестях міжнародних транспортних систем. Це безмитні зони, в яких створюються умови для широкого залучення іноземного капіталу і де можна створювати для цього необхідну інфраструктуру;
- зони вільної торгівлі – вільні митні зони і порти, транзитні зони;
- промислово-виробничі зони, в т. ч.:
 - експортні промислові зони, які орієнтовані головним чином на зовнішню торгівлю;
 - імпортно-промислові зони та зони по заміщенню імпорту, які покликані забезпечити країну, що приймає сучасними товарами, а місцеві підприємства – передовою технологією;
 - парки технологічного розвитку – створюються на основі існуючого у країні, що приймає науково-технічного потенціалу, з участю іноземного капіталу і з використанням зарубіжного досвіду;
 - сервісні (зони страхових і банківських послуг);
 - туристичні зони та інші.

Податкові пільги – часткове або цілковите звільнення від прибуткового податку. В Україні принципи митного і податкового регулювання у ВЕЗ визначені Законом "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон." Основними податковими пільгами у ВЕЗ можуть бути звільнення від квот, мита та інших податків імпорту сировини і, як правило, капітального об-

ладнання, а також звільнення від податків на експорт (табл. 1).

Ще однією важливою пільгою, яку пропонують багато країн, є цілковите або часткове звільнення від прибуткового податку на періоди від 20, а іноді й до 25 років. Але зазвичай таке звільнення надається не більше, ніж на 5 років. В залежності від обставин це звільнення може бути цілковитим або частковим. Воно може поєднуватися з іншими стимулами, наприклад, відстаченою або вільною амортизацією, правом на перенесення збиткового сальдо на інший рахунок протягом невизначеного часу, врахуванням на капіталізацію прибутків та податковими пільгами за інвестування капіталу.

Однак, вважається, що набагато ефективнішим стимулом, ніж звільнення від податків, може бути фінансування за зниженими процентними ставками, оскільки підприємства ВЕЗ фінансують значну частину свого основного капіталу за допомогою позик.

Питання митного оподаткування у діяльності ВЕЗ є прерогативою держави. Вона встановлює пільговий рівень митного оподаткування і податків на зовнішньоекономічні зв'язки підприємств зони, здійснює митний контроль на кордонах зони (внутрішній і зовнішній).

Порівняльний аналіз надання податкових пільг для реалізації інвестиційних проектів у спеціальних економічних зонах "Донецьк", "Азов" та в м. Харкові.

Незважаючи на деякі позитивні фінансові результати функціонування СЕЗ та ТПР Донецької області, вони поки що не можуть розв'язати проблему безробіття і сприяти розвитку середнього і малого підприємництва. Для залучення інвестицій на підтримку розвитку підприємництва необхідно значно знизити обов'язкову ставку інвестицій. Це дасть змогу

Таблиця 1

Основні пільги у СЕЗ і на ТПР

Назва СЕЗ, ТПР	Звільнення від сплати ввізного мита і ПДВ	Пільги в оподаткуванні прибутку	Звільнення від оподаткування інвестицій	Звільнення від сплати за землю
"Донецьк"	+(крім бартера)	Ставка 20 %	+	+(період освоєння ділянки)
"Азов"	+(крім бартера)	Ставка 20 %	+	+(період освоєння ділянки)
м. Харків	+(5 років)	+(3 роки), 4-6 роки – 50 %	+	+(5 років)

підприємствам малого і середнього бізнесу працювати в спеціальному режимі інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку і спеціальних економічних зон.

Існує декілька проблем, вирішити які необхідно для подальшого функціонування режиму інвестиційної діяльності в Харкові. Слабку заінтересованість

проявляють промислові велети, хоча спеціальний режим створювався насамперед для них. Причина цього явища – надто високий показник для мінімального обсягу інвестицій у машинобудування – 3 млн. дол. Вітчизняні підприємці таких грошей не мають, а іноземних інвесторів стримує нестабільність законодавства. Головні методи, які дозволяють розв'язати

дану проблему – вдосконалення законодавчої бази, зменшення показника обсягу інвестицій у машинобудування.

Значним обмеженням для затвердження Радою інвестиційних проектів є заборгованість великих промислових підприємств Харкова перед бюджетом. Для невеликих фірм, які б хотіли запропонувати свої проекти для інвестування існує інша складність: від них вимагають сплатити 25% кошторисної суми будівництва у фонд соціального розвитку міста; у даному разі треба шукати компроміс через безпосередню співпрацю з міською владою. За умови розв'язання всіх зазначених проблем Харківська область отримає необхідний обсяг інвестицій для подальшого розвитку в рамках спеціального режиму і зробить вагомий внесок у формування стабільної економіки.

Висновки

– Рішення інвестиційних проблем.

Це проблеми, які пов'язані з пошуком джерел інвестування, тобто за рахунок яких коштів суб'єкт підприємницької діяльності (СПД) може реалізувати інвестиційні проекти якщо власних коштів немає, а спеціальний режим інвестиційної діяльності застосовується лише до тих СПД, які реалізують інвестиційні проекти понад 1 млн. дол.

– Доцільність запровадження ВЕЗ.

Оскільки інвестування ВЕЗ прослідковується майже по всій території України і вони ще більше поглиблюють різноманіття податкових пільг, то чи кожна зона потребує запровадження спеціального пільго-

вого податкового режиму, можливо найбільш ефективним буде запровадження податкових пільг в депресивних районах для зміни нераціональної структури або в зонах з вигідним географічним розташуванням, які мають вихід за кордон.

- Зробити ретельний аналіз сучасного рівня оподаткування через зменшення міри податкового навантаження, а вже після стабілізації економічного становища вирішувати питання доцільності створення тієї чи іншої спеціальної зони.
- В Україні рішення про створення ВЕЗ мають не стільки економічну цілеспрямованість, а приймаються на основі політичних рішень. Тому потрібно обмежити політичний вплив на прийняття економічних заходів, в економіці повинна панувати політика економічної спрямованості.
- Необхідно проробити питання фіскальної економічної ефективності запровадження податкових пільг, оскільки зменшення податкової ставки призводить до обмеження надходжень до бюджету, що негативно впливає на розвиток економіки в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон від 13 жовтня 1995 року №2674-XII. – с. 89.
2. Сиваченко І. Ю., Кухарська Н. О., Левцький М. А.: Вільні економічні зони. Навчальний посібник. – К.: Дакор; Алерта., 2002.
3. "Економіка України" (2002р. № 9 с. 25-29).
4. "Економіка України" (2003р. № 1 с. 32-35).

УДК 658

РЯБЧУН Ю.

Наук. керівник МОРГУЛЕЦЬ О. Б. – ст. викладач

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗКРИЗОВОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Основним принципом стратегічного управління є оцінка можливостей досягнення стратегічних цілей фірми наявними ресурсами. Для одних цілей, при одних первинних умовах, що складаються на ринках, стратегічний потенціал підприємства може бути досить високим, при інших – низьким. Так само, як і для різних тимчасових періодів, він може відповідати чи не відповідати вимогам потенційних споживачів продукції фірми.

Умовами, якими повинна володіти організація, щоб адекватно відповідати на виклик зовнішнього середовища, є:

- здатність організації до макроекономічного аналізу ситуації;
- здатність до своєчасного виявлення актуальних потреб покупців;

- здатність до аналізу економічної кон'юнктури ринків товарів і послуг;
- здатність до аналізу кон'юнктури ринків факторів виробництва;
- здатність до забезпечення незалежності фірми від змін ринків за рахунок зовнішньої гнучкості ПС
- здатність до підтримки конкурентного статусу фірми.

Конкурентні переваги можуть досягатися фірмою протягом тривалого періоду тільки за умови постійного пристосування до ситуації, що змінюється, на ринках товарів і послуг і ринках факторів виробництва.

Поняття зовнішньої і внутрішньої гнучкості не абсолютними, адже існують межі адаптивності системи. Погроза економічній безпеці може виявлятися

у вигляді втрати рівня конкурентного статусу фірми або істотного погіршення фінансового стану фірми, або втрати позитивного іміджу фірми.

Катастрофічний стан настає тоді, коли ризик втрати активів фірми й особистого майна її власників наблизився впритул до свого граничного значення. Стратегічні управлінські рішення в період наростання погрози втрати економічної безпеки повинні бути граничне вивірені. При їхній реалізації менеджер повинен постійно порівнювати очікуваний ефект, який можуть принести дані рішення, з їх можливими негативними наслідками.

Найбільшу складність являє собою оцінка ступеня адаптивності стратегічного потенціалу фірми, оскільки вона визначається не тільки внутрішніми, але й зовнішніми впливами. На адаптивність стратегічного потенціалу фірми впливає також кон'юнктура, що складається на ринках матеріальних ресурсів, фінансових ринках, ринках робочої сили, інформації, послуг.

Стратегічний потенціал фірми має граничні можливості адаптації до умов виробництва, що змінюються. Наявністю таких граничних можливостей адаптації зумовлена виникаюча періодично потреба в технічному переозброєнні і реконструкції підприємства, відновленні чи підвищенні рівня кваліфікації його персоналу, зміні стратегічних зон господарювання, зміні бізнесу. Іншим фактором, що впливає на економічну безпеку фірми, є залежність фірми від інтенсивності кооперованих зв'язків фірми з поставальниками різного роду ресурсів.

Немаловажним фактором забезпечення економічної безпеки є питання охорони комерційної таємниці фірми, з одного боку, і нагромадження інформації про можливе втручання інших економічних агентів у діяльність фірми. Одночасно з охороною комерційної таємниці фірма повинна організувати збір і обробку інформації про діяльність конкурентів й інших контактних аудиторій, що можуть вплинути на конкурентний статус фірми.

Нарешті, необхідно постійно порівнювати можливі виграші і втрати. Як показує практика, ймовірність роботи без ризику надзвичайно мала. Крім того, не можна забувати і про можливі наслідки реалізованих рішень у майбутньому для фірми. Важливо попадати в зону допустимого ризику, тобто в зону, де величина можливих втрат від прийняття того чи іншого рішення не перевищує величини розрахункового прибутку.

Прогнозування наслідків управлінських рішень, прийнятих сьогодні, для запобігання погрози втрати економічної безпеки фірми в довгостроковій перспективі надзвичайно ускладнене. Менеджер, що приймає стратегічні рішення, повинен постійно враховувати весь спектр факторів, від яких залежить живучість фірми. Набір факторів може бути змінений в залежності від специфіки виробничого профілю фірми і її становища на ринку.

Протікання економічних процесів у часі носить динамічний характер, що зумовлює в умовах гострої конкуренції підприємствам швидко адаптуватися до мінливих умов зовнішнього і внутрішнього середовища. У цих умовах виграє (а в наших умовах виживає) те підприємство, яке швидше інших пристосовується до реалій часу, до нових умов. Одним з головних недоліків усього попереднього етапу розвитку промислового комплексу варто вважати низьку здатності більшості підприємств досить швидко і з мінімальними необхідними капітальними вкладеннями реагувати на потреби ринку.

Необхідність підвищення гнучкості підприємств в умовах мінливих потреб ринку зумовлена багатьма причинами:

1. Неможливо досить стійко збільшувати асортимент і номенклатуру виробленої продукції.
2. Надзвичайно важливо найближчим часом "відвоювати" вітчизняний ринок і заповнити його товарами вітчизняного виробництва.
3. Неможливо прорватися на зовнішній ринок без низької собівартості і високої якості сучасної продукції.
4. Не володіючи високою гнучкістю, підприємства не мають можливості широко використовувати прогресивні технології.
5. Негнучке виробництво не дає можливості розвитку інтелектуального потенціалу підприємства.
6. Відсутність у підприємств необхідної в умовах ринку гнучкості і як наслідок – низька споживча вартість продукції істотно обмежують можливості підприємства мати достатні фінансові ресурси.

Таким чином, підвищення ступеня гнучкості підприємств до потреб ринку в даний час є гарантом їхньої можливості безкризового існування і подальшого успішного розвитку.

Потреба в гнучкості виробництва викликана нинішньою господарською практикою підвищення конкурентоспроможності продукції при найменших витратах, вимогами виживаності підприємств. Характеризуючи цю здатність, у літературі найбільш часто вживаються такі поняття, як "гнучкість" і "адаптивність".

Гнучкість – можливість переорієнтації виробничої системи без корінної зміни матеріально-технічної бази. Гнучкість потенціалу підприємства властивість підприємства переходити з одного працездатного функціонального стану в інший з мінімальними втратами при виконанні чергового завдання чи нової функції. Разом з тим можливості виробничого потенціалу залежать від здатності його елементів до саморозвитку, від рухливості зв'язків між ними, нарешті, від реакції на зовнішні впливи.

Різні види гнучкості знаходяться в складних взаємозалежностях, що здебільшого не є прямими. Тому досягнення максимальних результатів можливе при

виборі оптимального ступеня гнучкості системи з обліком усіх факторів, що впливають на неї.

“Ступінь гнучкості” іноді характеризують виробничим потенціалом, вираженим кількістю затрачуваного часу і кількістю необхідних додаткових витрат при переході на випуск нової номенклатури деталей, а також розмаїтістю цієї номенклатури і розрізняють два види гнучкості: тактичну (короткострокову) і стратегічну (довгострокову). Перша характеризується обсягом зусиль і засобів, необхідних для переходу з виробництва одного виду деталей на інший відповідно до поточної виробничої програми; друга – повним обсягом заходів, необхідних для перекладу виробництва на випуск нової продукції при зміні виробничої програми, і тими кількісними і якісними змінами виробничих потужностей, що при цьому вимагаються.

УДК 658

СКОРОХОД П.

Наук. керівник МОРГУЛЕЦЬ О. Б. – ст. викладач

САНАЦІЯ БАЛАНСУ

Маючи збитки, підприємства, як правило, не заінтересовані показувати їх у своїй звітності, зокрема в балансі. Особливо це стосується акціонерних товариств, оскільки їхні баланси публікуються в пресі. За наявності балансових збитків суб'єктам господарювання дуже важко розраховувати на залучення фінансових ресурсів із зовнішніх джерел, оскільки як для кредиторів, так і для потенційних інвесторів збиткове підприємство є непривабливим об'єктом фінансування.

Відтак збиткові підприємства можуть вдаватися до санації балансу (чиста санація). Чиста санація передбачає покриття відображених в балансі збитків за рахунок власних та прирівняних до них коштів. Згідно із законодавством України (1), збитки підприємств можуть списуватися за рахунок резервних (страхових) фондів (2), засобів цільового призначення (спеціальні фонди і цільове фінансування) або за рахунок санаційного прибутку, який може утворитися за зменшення статутного фонду підприємства. Ліквідність та платоспроможність підприємства в результаті чистої санації не поліпшуються, оскільки підприємство не залучає додаткові фінансові ресурси.

Санація балансу за рахунок санаційного прибутку доцільна лише тоді, коли вичерпано інші можливості покриття балансових збитків. Балансовий прибуток утворюється в результаті зменшення статутного фонду підприємства. Санаційний прибуток – це прибуток, який виникає внаслідок викупу підприємством власних корпоративних прав (акцій, паїв) за курсом, нижчим від номінальної вартості цих прав,

Показники гнучкості, як правило, вимірюються у відносних величинах. У такому вигляді вони зручні для порівняння систем і в прогнозуванні тенденції їхнього розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антикризисное управление: Учебник / Под ред. З.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 432 с.
2. Василенко В. О. Теорія та практика розробки управлінських рішень. Навч. посібник. – Київ: ЦУЛ, 2002. – 420 с.
3. Василенко В. А., Мельник Й. Е. Стратегія й інновації в системі менеджмента: Учебное пособие. – М.: МГИУ, 2001. – 418 с.
4. Самочкин В. Н. Гибкое развитие предприятия: Анализ и планирование. – 2-е изд. – М.: Дело, 2000. – 376 с.
5. Чепурко В. В. Моделі ситуаційної діагностики фінансового стану аграрних підприємств // Фінанси України. – 2000, № 6. – С. 79-90.

або в результаті їх безкоштовної передачі для анулювання. Він дорівнює різниці між номінальною вартістю корпоративного права та ціною його викупу емітентом і витратами, пов'язаними з процедурою викупу прав та зменшення статутного фонду. Якщо корпоративні права надаються для анулювання безкоштовно, то санаційний прибуток дорівнюватиме номінальній вартості наданих для анулювання прав за мінусом витрат, пов'язаних зі зменшенням статутного капіталу.

Порядок зменшення статутного фонду підприємств. Основні цілі та завдання зменшення статутного фонду підприємств:

- одержання санаційного прибутку, який спрямовується на покриття балансових збитків;
- урівноваження (або перевищення) номінальної вартості акцій (паїв) з їх ринковою ціною, оскільки в період фінансової кризи може скластися ситуація, коли біржова ціна буде суттєво меншою за номінальну вартість акцій.

Залучення засобів шляхом додаткової емісії корпоративних прав у даному разі неможливе;

- приведення у відповідність величини основних та оборотних засобів підприємства з розміром його власного капіталу, оскільки з метою підвищення платоспроможності підприємство може прийняти рішення про продаж частини свого майна, що може стати причиною виникнення такої невідповідності;
- концентрування статутного капіталу в руках найбільш активних власників (3).

У зв'язку з тим, що найпоширенішими формами організації бізнесу в Україні є акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю, ми будемо досліджувати механізм зменшення статутного капіталу підприємства на прикладі саме цих видів господарських товариств.

Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку затверджено Положення про порядок збільшення (зменшення) статутного фонду акціонерних товариств. Цим Положенням та Законом України "Про господарські товариства" передбачено два методи зменшення статутного фонду акціонерного товариства:

1. Зменшення номінальної вартості акцій (деномінація).
2. Зменшення кількості акцій існуючої номінальної вартості. Зменшення номінальної вартості може здійснюватися об'єднанням кількох акцій в одну (конверсія). Обсяги зменшення статутного капіталу визначаються рішенням зборів акціонерів, пайовиків. Рішення загальних зборів товариства про зміни статутного фонду приймаються більшістю у 3/4 голосів акціонерів, які беруть участь у зборах (загальні збори визнаються правомочними, якщо в них беруть участь акціонери, що мають відповідно до статуту товариства понад 60% голосів)(4).

Законодавством України встановлено чіткий порядок зменшення статутного фонду підприємств. Нормативне регулювання в цій сфері здійснюється з метою захисту майнових інтересів кредиторів. Надзвичайно важливим є те, що рішення товариства про зміни розміру статутного фонду набирає чинності лише з дня внесення цих змін до державного реєстру. Реєстрація випуску акцій та інформації про емісію акцій у зв'язку зі зменшенням статутного фонду здійснюється відповідно до Положення про порядок реєстрації, випуску акцій і облігацій підприємств та інформації про їх емісію. Зменшення статутного фонду за наявності заперечень кредиторів не допускається, оскільки в даному разі зменшується капітал, у складі якого власники підприємства відповідають перед його кредиторами. Зауважимо, що виконавчі органи підприємства несуть персональну відповідальність за факт зменшення статутного фонду та повернення внесків власникам у разі заперечень кредиторів. Рішення зборів засновників не звільняє дирекцію (правління) від відшкодування збитків кредиторам, оскільки воно набуває правової сили лише після внесення змін до державного реєстру.

У повідомленні про загальні збори акціонерів з приводу зміни розмірів статутного фонду повинні виступити:

- а) мотиви, спосіб та мінімальний розмір збільшення або зменшення статутного фонду;
- б) проект змін до статуту, пов'язаних зі змінами розміру статутного фонду;

в) дані про кількість акцій, що випускаються додатково або вилучаються, та їх загальну вартість;

г) відомості про нову номінальну вартість акцій;

д) права акціонерів за додаткового випуску акцій або за їх вилучення;

е) дата початку і закінчення передплати на акції, що додатково випускаються або вилучаються.

Рішенням акціонерного товариства про зменшення розмірів статутного фонду об'єднанням акцій, акції, не подані для анулювання, визнаються недійсними, але не раніше, ніж через шість місяців після повідомлення про це всіх акціонерів.

Законодавством встановлено, що підприємство повинно покрити збитки акціонерів, пов'язані зі зменшенням статутного фонду. У разі, коли акціонер відмовився від обміну акцій у зв'язку зі зменшенням статутного фонду через зменшення номінальної вартості акцій, емітент зобов'язаний запропонувати акціонеру викупити його акції за вартістю, не нижчою за номінальну. Проте досить часто великі акціонери, власники контрольних пакетів акцій надають свої акції для анулювання безкоштовно, роблячи таким чином посильний внесок у фінансування санації. За економічним змістом зменшення статутного фонду з метою покриття балансових збитків підприємства означає приведення у відповідність розміру номінального капіталу до його реальної вартості, яка впливає зі стану балансу. Збитки для власників виникають не в момент зменшення номіналу (чи анулювання акцій), а тоді, коли підприємство отримало збитки від фінансово-господарської діяльності.

Санація викупом акцій (придбанням паїв) у власників. Акціонерне товариство має право викупити в акціонера оплачені ним акції для їх наступного перепродажу, розповсюдження серед своїх працівників або анулювання. Указані акції мають бути реалізовані або анульовані у строк не більше одного року. Те саме стосується і товариства з обмеженою відповідальністю щодо придбання ним паїв учасників товариства (5).

За санації через викуп емітентом корпоративних прав у їх держателів, без огляду на складний фінансовий стан, підприємство повинно мати в своєму розпорядженні достатньо ліквідних засобів, необхідних для виплати відшкодування власникам акцій (паїв). Іншою важливою умовою такого методу санації є те, що для акціонерного товариства, наприклад, викуп акцій є доцільним лише за курсом, нижчим від номінальної вартості. В іншому разі санаційний прибуток, який може бути спрямований на покриття балансових збитків, не створюється, а отже, зменшувати статутний фонд немає сенсу.

За використання такого методу санації підприємство може покрити засвідчені в балансі збитки, однак його платоспроможність та ліквідність дещо погіршуються, оскільки для придбання власних корпоративних прав витрачаються ліквідні засоби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про господарські товариства" // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – 628 с.
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. – СПб., 1999.
3. Василенко В. О. Антикризисное управление підприємством: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2003. – 504 с.

4. Попов Р. А. Антикризисное управление: Учебник – М. Высш. шк., 2003. – 429с.
5. Виханський О. С., Наумов А. Й., Зобов А. М. Менеджмент: Учебний посібник для вузів. – М., 2000.
6. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой. Под ред. А. П. Градова и Б. И. Кузина. С.-П., 1996. – 510 с.
7. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 412 с.

УДК 658

СОКОЛ А.

ДОЛЮК Д.

Науч. руководитель МОРГУЛЕЦ О. Б. – ст. преподаватель

АНТИКРИЗИСНОЕ ФИНАНСОВОЕ УПРАВЛЕНИЕ
ПРИ УГРОЗЕ БАНКРОТСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ

В условиях нестабильной экономики, замедления платежного оборота, высокой инфляции, нестабильности налоговой системы, политической нестабильности, неопределенности, недостаточной квалификации менеджеров предприятия институт банкротства получает все большее распространение.

В соответствии с действующим законодательством под банкротством предприятия понимается ситуация, связанная с недостаточностью активов в ликвидной форме, неспособность предприятия удовлетворить в установленный для этого срок предъявленные к нему со стороны кредиторов требования, а также выполнить обязательства перед бюджетом.

Банкротство является кризисным состоянием и его преодоление требует специальных методов финансового управления. Рыночная экономика выработала обширную систему финансовых методов диагностики банкротства и выработала методiku принятия управленческих решений в условиях угрозы банкротства. Эта система предназначена не только для предприятий, где кризис очевиден и необходимо принимать неотложные меры по стабилизации, а для всех предприятий, работающих в рыночных условиях, поскольку ее особенности таковы, что позволяют выявить на ранней стадии и устранить негативные факторы развития предприятия, наметить пути их устранения. Данная система в современной практике управления имеет название антикризисного финансового управления предприятием.

Основой системы антикризисного финансового управления на предприятии являются три положения: диагностика банкротства; выявление факторов, влияющих на кризисное развитие; выработка антикризисных механизмов управления финансами.

Сущность этой системы управления состоит в том, что угроза банкротства диагностируется еще на ранних стадиях его возникновения, что позволяет своевременно привести в действие специальные финансовые механизмы защиты или обосновать необ-

ходимость определенных реорганизационных процедур. Если эти механизмы и процедуры в силу несвоевременного или недостаточно эффективного их осуществления не привели к финансовому оздоровлению предприятия, оно стоит перед необходимостью в добровольном или принудительном порядке прекратить свою хозяйственную деятельность и начать ликвидационные процедуры.

Основной целью антикризисного финансового управления является быстрое возобновление платежеспособности и восстановление достаточного уровня финансовой устойчивости предприятия для избежания его банкротства. С учетом этой цели на предприятии разрабатывается специальная политика антикризисного финансового управления при угрозе банкротства.

Политика антикризисного финансового управления представляет собой часть общей финансовой стратегии предприятия, заключающейся в разработке и использовании системы методов предварительной диагностики угрозы банкротства и механизмов финансового оздоровления предприятия, обеспечивающих его защиту от банкротства (Рис. 1).

Периодическое исследование финансового состояния предприятия с целью раннего обнаружения признаков его кризисного развития, вызывающих угрозу банкротства. В этих целях в системе общего анализа финансового состояния предприятия выделяется особая группа объектов наблюдения формирующая возможное "кризисное поле", реализующее угрозу банкротства. В процессе исследования показателей "кризисного поля" применяются как традиционные, так и специальные методы анализа. Анализ и контроль таких показателей включается в систему мониторинга финансовой деятельности предприятия.

Определение масштабов кризисного состояния предприятия. При обнаружении существенных отклонений от нормального хода финансовой деятель-

Рис. 1. Содержание политики антикризисного финансового управления предприятием

ности, определяемого направлениями его финансовой стратегии и системой плановых и нормативных финансовых показателей, выявляются масштабы кризисного состояния предприятия, т.е. его глубина с позиций угрозы банкротства. Такая идентификация масштабов кризисного состояния предприятия позволяет осуществлять соответствующий селективный подход к выбору системы механизмов защиты от возможного банкротства.

Изучение основных факторов, обусловивших кризисное развитие предприятия. Разработка политики антикризисного финансового управления определяет необходимость предварительной группировки таких факторов по основным определяющим признакам; исследование степени влияния отдельных факторов на формы и масштабы кризисного финансового развития; прогнозирование развития факторов, оказывающих такое негативное влияние.

Формирование целей и выбор основных механизмов антикризисного финансового управления предприятием при угрозе банкротства. Цели и механизмы антикризисного финансового управления должны соответствовать масштабам кризисного состояния предприятия и учитывать прогноз развития основных факторов, определяющих угрозу банкротства. С учетом этих условий, финансовый менеджмент на данном этапе может быть направлен на реализацию трех принципиальных целей:

а) обеспечение финансового оздоровления предприятия за счет реализации внутренних резервов хозяйственной деятельности;

б) обеспечение финансового оздоровления предприятия за счет внешней помощи и частичной его реорганизации;

в) прекращение хозяйственной деятельности и начало процедуры банкротства (в связи с невозможностью финансового оздоровления предприятия).

Соответственно этим целям формируются и системы механизмов финансового управления предприятием при угрозе банкротства, которые составляют содержание последующих направлений политики.

Внедрение внутренних механизмов финансовой стабилизации предприятия. Внутренние механизмы финансовой стабилизации должны обеспечить реализацию срочных мер по возобновлению платежеспособности и восстановлению финансовой устойчивости предприятия за счет внутренних резервов. Эти механизмы основаны на последовательном использовании определенных моделей управленческих решений, выбираемых в соответствии со спецификой хозяйственной деятельности предприятия и масштабами кризисных явлений в его развитии. В системе антикризисного финансового управления этому направлению политики предприятия уделяется первостепенное внимание.

Выбор эффективных форм санации предприятия. Если масштабы кризисного финансового состояния предприятия не позволяют выйти из него за счет реализации внутренних резервов, предприятие вынуждено прибегнуть к внешней помощи, которая обычно принимает форму его санации. Санация предприятия может проводиться как до, так и в процессе производ-

ства дела о банкротстве. В первом случае предприятие может само выступить инициатором своей санации и выбора ее форм. В процессе санации необходимо обосновать выбор наиболее эффективных ее форм (включая формы, связанные с реорганизацией предприятия) с тем, чтобы в возможно более короткие сроки достичь финансового оздоровления и недопустить объявления банкротства предприятия.

Финансовое обеспечение ликвидационных процедур при банкротстве предприятия в большинстве случаев носит вынужденный характер и регулируется законодательством. Осуществление ликвидационных процедур последует за принятием решения арбитражного суда о признании предприятия банкротом. Финансовое обеспечение ликвидационных процедур связано с разработкой соответствующего бюджета, подготовкой активов к реализации, обеспечением требований кредиторов за счет реализуемого имущества. Эти функции финансового менеджмента возлагаются обычно на ликвидационную комиссию.

Таким образом, антикризисный финансовый менеджмент является деятельностью, необходимой для преодоления состояния, угрожающего существованию предприятия, при котором основным вопросом становится выживание.

Подводя итог, важно подчеркнуть, что антикризисное финансовое управление будет эффективным, если оно осуществляется не автономно, а как подсистема общей антикризисной системы управления предприятием. Для этого важно заниматься различными сторонами управленческого процесса. Управлять следует:

- активами (пассивами) предприятия;
- этапами бизнес-процесса (сбыт, производство; снабжение, учет);
- программами защиты имущества и безопасности бизнеса;

- кадрами (включая вопросы формирования кадровой политики, социальные вопросы, отношения с профсоюзами);
- программами информационной поддержки (включая доведение до членов трудового коллектива информации о планах, методах и принципах управления, а так же доведение социально-значимых аспектов деятельности до широкой общественности).

Таким образом, следует вывод: деятельность по антикризисному управлению отечественными производственными предприятиями, несомненно, будет способствовать сохранению и развитию промышленного потенциала страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бляхман Л. С. Основы функционального и антикризисного менеджмента. Учеб. пособие для студ. эконом. вузов. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 380с.
2. Булеев И. П., Брюховецкая Н. Б. Антикризисное управление предприятием. – Донецк: НАН Укр., ИЭП, 1999. – 178с.
3. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риск, стратегия, безопасность. – М.: Экономика, 1997. – 288 с.
4. Крыжановский В. Г., Лапенков В. И., Лютер В. И. Антикризисное управление: Учебное пособие для студентов. – М., 1998. – 432с.
5. Курошева Г. М. Теория антикризисного управления предприятия: Учеб.пособ. – СПб.: Речь, 2002. – 372с.
6. Патрик А. и др. Решение кризисных ситуаций на предприятиях. – СПб.: Изд-во СПб. ТИЭА, 1995.
7. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой. Под ред. А. П. Градова и Б. И. Кузина. С.-П., 1996. – 510с.
8. Теория и практика антикризисного управления: Учебник для вузов / Базаров Г. З., Булеев С. Г. и др.; Под ред. С. Г. Булеева, В.Н. Кошкина. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1996. – 469с.
9. Терещенко О. О. Финансова санация та банкрутство підприємств: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 412с.
10. Уткин Э. А. Антикризисное управление: Учебник. Авторская социация авторов и издателей "Тендем". – М.: Изд-во ЭКМОС, 1997. – 400с.

УДК 658.5

ЯЗЫНИНА Р. А. – д. г. н.

ИННОВАЦИИ В ПРОМЫШЛЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ: ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТ

1. Как известно из истории – прогресс всех цивилизаций в той или иной мере всегда был связан с технологиями, товарами, услугами, рожденными на основе новых знаний. Сейчас принято по этому поводу говорить, что в основе социально-экономического (и не только) развития лежат инновации. Особенно их роль становится решающей во второй половине XX столетия. Сегодня всем ясно, что только опора на знания обеспечивает любой стране решение, как внутренних проблем, так и победу в конкурентной борьбе за мировые рынки сбыта продукции, технологий и услуг.

2. Природа инновационной деятельности состоит в том, что инновация выступает стимулом, фактором экономического роста. Это процесс создания и использования технико-технологического нововведения. Процесс развития инноваций включает несколько этапов:

- новые научные знания;
- технико-технологические разработки;
- производство продукта;
- сфера использования продукта;
- экономический рост.

Важным моментом в данном случае является то, что указанные этапы развития инноваций не должны быть растянуты во времени, а иногда и в пространстве (территориально). Поиски путей повышения скорости производства новых знаний и воплощение их в новые товары и услуги – это повседневная забота мирового масштаба.

3. Известно, что правительства многих стран (особенно развитых) много усилий и средств вкладывают в организацию, так называемых, национальных инновационных систем создания новых знаний и переноса их из сектора науки в сектор промышленного производства, где они (знания) превращаются в товары или услуги.

К настоящему времени накоплен значительный инновационный опыт создания и функционирования подобных систем. Следует заметить, что для таких систем характерно многообразие форм их организации, а поэтому они и называются по – разному. Это бизнес – инкубаторы; технопарки; бизнес – парки; промышленные парки; технополисы и др.

4. Большую часть финансирования научные и технологические парки Европы получают от государства: в Великобритании – 62 %, Германии – 78 %, Франции – 74 %, Нидерландах – ок. 70 %, в Бельгии – почти 100 % (3). Наряду с

общими вложениями в инфраструктуру технопарков и создания благоприятных условий для их деятельности, выделяются крупные средства для льготного кредитования отдельных проектов. Особенно это характерно для Японии, где ряд государственных и негосударственных фондов, банков, корпораций выделяют для разработки и выпуска наукоемкой продукции значительные долгосрочные кредиты под невысокие проценты.

Модели созданных технопарков в США в меньшей степени основываются на государственном финансировании, больше используют инвестиции заинтересованных фирм, поскольку их деятельность в основном сориентирована на разработку и выход на рынок новой продукции и новых технологий.

5. Начало создания технопарков было положено в США в 50-х годах прошлого столетия. Тогда был организован научный парк Стенфордского университета (штат Калифорния). Так вот университет стал сдавать в аренду, находящиеся в его собственности земельные участки, автономным небольшим предприятиям и фирмам, которые успешно развивались за счет военных заказов федеральных властей, для размещения ими своих подразделений, работающих в области высоких технологий. Арендующие фирмы сохраняли тесные контакты с Университетом. Этот долгосрочный проект организовывался и обустроивался почти три десятилетия. Научный парк прославился феноменальными достижениями в развитии наукоемких отраслей промышленности. Он положил начало знаменитой Силиконовой Долине. В настоящее время в США сосредоточено свыше 30 % общего числа технопарков мира.

6. В Европе технопарки появились в начале 70-х годов XX столетия. Одними из первых были “Исследовательский парк” Университета Херiot-Уатт в Эдинбурге (Шотландия); Научный парк Тринити – колледж в Кембридже (Великобритания); “Левенла-Нев” в Бельгии; “София-Антиполис” в Ницце; “Зона научных и технических нововведений и производства” в Гренобле (Франция). В организационной основе указанных технопарков повторена ранняя модель технопарков США.

В 80-х годах идеи технопарков получили широкое распространение и за пределами этих стран. Технопарки появились в Канаде, Сингапуре, Австралии, Бразилии, Индии, Малайзии, Китае, Японии (1).

7. Следует отметить, что в бывшем СССР в 1956 году был создан Новосибирский научный городок (Академгородок), который до сей поры является образцом научного поселения, где внедрялись в жизнь уже тогда принципы инновационных технологий XXI столетия.

В середине 90-х годов в России были созданы "Технопарк-центр", "Аэрокон" в Москве; технопарки в подмосковных городах: Пущино, Троицк, Зеленоград, Дубна, Обнинск; Санкт-Петербурге, Уфе, Томске.

8. С большой натяжкой, по подобию Новосибирска, в Киеве в 1960 г. начал основываться Академгородок (строительство целого ряда НИИ, жилых домов, аспирантского общежития), но к сожалению идея до конца не была воплощена в жизнь.

Особая ситуация, которая сложилась в Украине, относится и к организации инновационного процесса. В условиях трансформации промышленности, прикладной и академической науки, изменяется их организационная структура, исчезают организации, а иногда и целые направления науки и промышленности. Уменьшаются объёмы финансирования научных и научно-технических работ, особенно бюджетных.

В сложившихся условиях точное копирование моделей инновационных систем зарубежных стран просто невозможно.

В Украине действуют 8 технологических парков, в которых реализуются 64 инновационных и 9 ин-

вестиционных проектов. Верховный Совет Украины 16 июля 1999 г. принял Закон "Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків": "Полупроводниковые технологии и материалы, оптоэлектроника и сенсорная техника", "Институт электросварки им. Е. О. Патона", "Институт монокристаллов".

Позже к этому перечню добавились следующие технопарки: "Углемаш", "Институт технической теплофизики", "Киевская политехника", "Интеллектуальные информационные технологии", "Укринфотех".

В инновационных и инвестиционных проектах, которые реализуются в рамках технопарков трудятся свыше 23 тыс. сотрудников.

В 2002 г. тогдашний вице-премьер Украины В. Семиноженко заявил, что в ближайшие 5 лет технопарки произведут наукоёмкой продукции на сумму 5,5 млрд. грн. (4).

ЛИТЕРАТУРА

1. *Нгуен Тхи Хать* Зони високих технологій: світовий досвід та його використання у В'єтнамі // Економіка України, 2004, № 1, С. 73-79.
2. *Семиноженко В.* Технологічні парки України: перший досвід формування інноваційної економіки // Економіка України, 2004, № 1, С. 16-21.
3. Статистические данные Департамента инновационного развития Министерства просвещения и науки Украины.
4. Урядовий кур'єр, 17 жовтня 2002 р.

УДК 681.3

КОЛЕГОВА Т. В. – ст. преподаватель

ПРОБЛЕМЫ ПОСТРОЕНИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ WEB-РЕСУРСОВ

Катализатором, обеспечивающим резкий подъем в сфере малого бизнеса, повышающим производительность, конкурентоспособность и прибыльность малых фирм, может стать применение, последних достижений в области персональных компьютеров и Internet-технологий. Отношение к ним организаций малого бизнеса определяет ключ к выходу на новый качественный уровень ведения бизнеса. Персональный компьютер (ПК) как индивидуальное средство обработки информации менее всего соответствовал наиболее личностному аспекту человеческой деятельности – коммуникации. Третья информационная революция – сетевая информационная технология – обеспечила фундаментальный характер изменения персонального компьютера, превратив его в средство коммуникации людей.

Сейчас информационная революция идет по пути глобальной интеграции всех вычислительных машин во всемирную сеть, превращая мир в эпоху глобаль-

ных информационных коммуникаций. Сегодня Интернет вступил во вторую фазу своего развития, превращаясь из неудобоваримого нагромождения информации в реальный деловой инструмент. Использование персональных компьютеров и Internet-технологий неизбежно привело к возможности построения полностью цифрового рыночного пространства, при котором места для совершения сделок постепенно перемещаются от традиционных рынков к более комфортным для потребителя – в дом или офис. Электронные транзакции теперь могут осуществляться между виртуальными представительствами организаций по всему миру, электронные денежные потоки могут безопасно проходить между международными банковскими счетами, а сделки совершаться по электронной почте.

Этот новый метод коммерции, при котором бизнес-процесс осуществляется между двумя соединенными компьютерами, расположенными в различных

организациях или в разных географических точках, именуется электронным бизнесом. В новой среде успешно взаимодействуют поставщики товаров, услуг и их потребители. Активно развивается электронная коммерция. Прогресс налицо, но к внедрению новых систем обслуживания клиентов приходится идти постепенно, начиная вопросами безопасности и заканчивая проблемами эффективности аппаратного и программного обеспечения. Электронный бизнес еще только начинает развиваться, но уже сегодня очевидны его огромные возможности: он объединяет в себе технологии Internet, хорошо спланированную маркетинговую стратегию и вычислительную мощь настольных персональных компьютеров.

Само понятие электронного бизнеса появилось недавно. Осенью 1996 года компания IBM словом "e-business" назвала свою новую стратегическую инициативу. Некоторое время оно употреблялось для внутреннего пользования компании. Однако в 1998-1999 годах неологизм был подхвачен и стал интенсивно применяться, из торговой марки превратился в общеупотребительный термин. Термин e-business, хотя активно и используется на практике, до сих пор не имеет однозначного толкования. В широком смысле – это ведение бизнеса с помощью современных информационных технологий. Именно так его, к примеру, понимает IBM, зарегистрировавшая марку "e-business".

Электронный бизнес – это проведение всех бизнес-процессов, как внутренних, так и внешних, с помощью электронных средств. Модель e-business, в свою очередь, предлагает рассматривать интернет как универсальную среду взаимодействия бизнес-агентов. Интернет на эту роль подходит как нельзя кстати. Для подключения 50 миллионов пользователей к службе WWW потребовалось всего 4 года. Телевизор этого показателя достиг за 13 лет, компьютер – за 16, радио – за 38, телефон – за 74 года. На всех этапах современного электронного бизнеса – от получения необработанного материала через покупку, производство, маркетинг и реализацию до потребления – бизнес-процессы используют средства подключения к Internet и Intranet для повышения эффективности и снижения накладных расходов.

Сегодня в малом бизнесе занято более половины трудовых ресурсов рабочей силы, а в Европе эта величина составляет 58 %, так что 58 млн. чел., занятых в малом бизнесе, обеспечивают 56 % всего европейского торгового оборота. Всего в Европе насчитывается около 50 % сетевых узлов организаций малого бизнеса с числом персональных компьютеров не менее одного, причем отмечается заметный рост числа малых европейских фирм, имеющих сетевые соединения с выходом во внутренние локальные (48 %) и внешние (28 %) сети. Использование нескольких ПК может повысить производительность малой фирмы на 33 %. Если же ПК объединены в

сеть, производительность может быть увеличена еще на 22 %. Прогноз развития Internet-коммерции в Западной Европе предсказывает ежегодный прирост в 137 %. В результате ожидается, что в 2004 г. 70 % всех домашних покупок будет совершаться через Internet.

Статистика украинского сектора Интернета выглядит следующим образом:

- ежемесячно аудитория украинского Интернета (те, кто обращается в сеть хотя бы раз в месяц) – 3,2 % по Украине и 5-6 % Киев, Харьков. Причем 48 % из посещающих Интернет в Украине и 56 % в Киеве, Харькове заходят в сеть с рабочих компьютеров;
- еженедельная аудитория Интернета составляет 9,2 % взрослого населения Киева и 4 % – других городов Украины;
- 64 % еженедельной киевской аудитории составляют мужчины;
- среди представительниц слабого пола, посещающих Интернет, примерно 50 % составляют женщины в возрасте от 16 до 30 лет;
- высшее образование имеет 71 % киевской и 62 % украинской аудитории.

Обладая такими данными, можно предположить, что в украинском секторе Интернета есть все возможности для ведения успешной электронной коммерции.

Электронный сервис позволяет качественно преобразовать все бизнес-процессы, а именно:

- 1) повысить эффективность продвижения на рынок (доведение информации до клиентов и привлечение к себе внимания);
- 2) повысить оперативность (непрерывное круглосуточное оперативное информационное обслуживание);
- 3) снизить цены (избавиться от излишков и сократить накладные расходы);
- 4) усовершенствовать сервис (индивидуальный подход, ясность и простота) с организацией виртуальных витрин;
- 5) расширить географическую зону обслуживания.

Новые возможности для малого бизнеса – это новые методы конкуренции на рынке. Как и прежде, для сохранения своей конкурентоспособности и успешного развития малым фирмам необходимо: знать свой рынок и уметь работать с поставщиками; уметь обслуживать и наращивать базу своих клиентов; иметь возможность постоянно контролировать свои расходы.

Однако интернет – коммерция предъявляет к компании очень строгие формальные требования и требует изменения всех процессов. Интернет есть техническое новшество и, как любое техническое новшество, подразумевает возможность экономии. Но, если его неправильно использовать, наоборот, издержки могут возрасти.

среди Интернет-пользователей почти половину составляют те, кто начал использовать Интернет не более двух лет назад, то есть в 2001-2002 году. Среди пользователей женского пола, более половины (55%) пользуются Интернетом не более двух лет. Тогда как около трети мужчин имеют более продолжительный опыт пользования (с 1998-1999 года).

В последнее время наблюдается рост количества пользователей выходящих в Интернет из дома. Если в мае 2002 года 59% имели доступ в Интернет из дома, то в настоящее время этот показатель составляет 65%. При этом, доля пользователей, имеющих выход в Интернет с работы постепенно снижается. Так, в декабре 2002 года среди украинских Интернет-пользователей 54% имели доступ в Интернет с работы, тогда как в мае 2002 года таких пользователей было 61%. Подавляющее большинство (94%) пользователей, выходящих в Интернет из дома используют для этого телефонную линию. Небольшая доля пользователей выходит в Интернет из дома через сеть компании (5%), через выделенную линию (4%) и через кабельное соединение (2%). Выходя в Интернет из дома, пользователи проводят половину своего времени в личных целях.

Для выхода в Интернет с работы используются более разнообразные и более высокоскоростные типы соединения, чем для выхода в Интернет из дома. Тем не менее, для 39% пользователей, выходящих в Интернет с работы, телефонная линия является основным типом соединения. Довольно распространенными типами соединения для выхода в Интернет с работы являются сеть компании (33%) и выделенная линия (21%). Кабельное соединение для выхода в сеть используется в 7% компаний. Характерно, что на работе 52% времени, проводимого в сети, тратится в деловых целях. Личным целям уделяется 28% времени, которое респонденты проводят в сети на работе и 20% времени тратится в образовательных целях. При выходе в Интернет из учебного заведения 24% украинских Интернет-пользователей соединяются с сетью через выделенную линию. Такой тип соединения как телефонная линия менее распространен в учебных заведениях: им пользуются 27% респондентов при выходе в Интернет из места учебы.

Посещение Интернет-ресурсов с работы

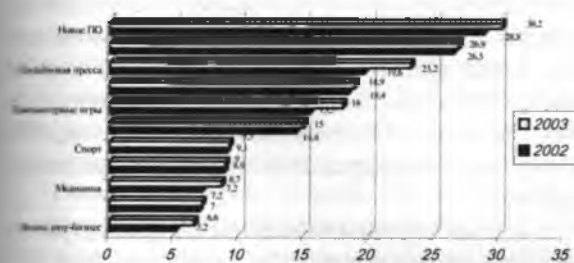

Рис. 2.

В среднем, украинские Интернет-пользователи выходят в Интернет 3 раза в неделю – то есть 6 дней за последние две недели. Самая активная аудитория – это возрастная группа от 25 до 34 лет. В те дни, когда пользователи выходят в Интернет, они в среднем находятся в активном режиме использования сети в течение 46 минут. Мужчины проводят в течение дня в Интернете немного больше времени, чем женщины (48 минут против 42 минут). Также, пользователи в возрасте от 25 до 34 лет, которые чаще, чем другие выходят в сеть, проводят в Интернет больше времени – в среднем 50 минут в день. В целом, возрастная группа от 25 до 34 является самой активной аудиторией и по частоте выхода в сеть и по времени проводимому в Интернете.

Круг деловых интересов Интернет-пользователей очень широк. Наиболее популярной деятельностью в деловых целях является использование электронной почты (79%) и поиск определенной информации (70%). Более 60% Интернет-пользователей заявляют, что читают новости в деловых целях и более 50% в деловых целях скачивают файлы. Также, украинские Интернет-пользователи достаточно часто запрашивают дополнительную информацию в деловых целях (41%). Лидирующими по посещаемости сайтами в деловых целях являются поисковые системы (64%). В личных целях наиболее популярным время проведением остается использование электронной почты (75%) и поиск определенной информации (57%). Для большинства Интернет-пользователей стартовой страницей в браузере является поисковая система.

Для украинских Интернет-пользователей достаточно типично при использовании Интернета уделять этому занятию особенное внимание. 43% пользователей не занимаются ничем другим, когда находятся в Интернете. Тем не менее, 26% пользователей пребывая онлайн, слушают радио, а 23% разговаривают по телефону или читают газету (19%). Подавляющее большинство пользователей имеют ПК (95%). Мобильными телефонами владеют 60% украинских Интернет-пользователей.

Для доступа в Интернет большинство использует именно ПК (97%). Незначительная часть Интернет аудитории использует для доступа в Интернет ноутбуки (9%) и мобильные телефоны (7%). В целом, Интернет-пользователи в Украине становятся все более открытыми и общительными. По сравнению с маем 2001 года, число пользователей оставивших свою личную информацию на сайтах выросло с 52% до 60%. Значительно увеличилось количество пользователей, которые используют службы обмена сообщениями (ICQ, MSN messenger, и т.д.) с 24% до 39%.

Реклама онлайн оказывает влияние на поведение Интернет-пользователей, не смотря на то, что многие вообще отрицают какое-либо влияние на них рек-

ламы. Тем не менее, 27% пользователей признаются, что участвовали в опросах под влиянием рекламы в Интернете, 24% посещали рекламируемые сайты, а 16% Интернет-пользователей посылали письма по электронной почте под влиянием рекламы онлайн.

Стаж использования Интернета также оказывает влияние на реакцию пользователей на рекламу онлайн. В целом, респонденты, пользующиеся Интернетом не более двух лет, в значительно меньшей степени подвержены влиянию онлайн рекламы.

Пользователи, принадлежащие к различным возрастным группам, по-разному реагируют на рекламу онлайн. Интернет-пользователи в возрасте до 25 лет чаще, чем другие возрастные категории упоминают, что участвовали в опросах и посещали сайты под влиянием рекламы в Интернете. Пользователи старше 45 лет чаще, чем кто-либо делают запросы о ценах, но меньше всех склонны участвовать в опросах и посещать рекламируемые сайты.

График о восприятии онлайн-рекламы среди мужской и женской аудитории:

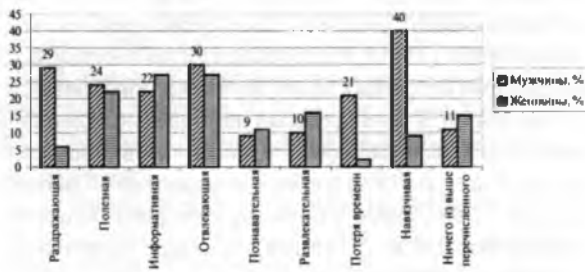

Рис. 3.

Половина пользователей Интернета кликает на рекламу онлайн, потому что их заинтересовал продукт или услуга, которая рекламировалась. Также, одной из важных причин реакции на онлайн рекламу является любопытство и интерес: 33% кликнули на рекламу онлайн, потому что она была интригующая и пользователям хотелось посмотреть, куда она приведет.

Среди украинских Интернет-пользователей четко прослеживаются отличия между тем, как мужчины и женщины кликают на рекламу онлайн. Женщины, в целом, более эмоционально реагируют на рекламу онлайн – они более склонны кликнуть на рекламу, потому что реклама их заинтриговала и было любопытно посмотреть, куда она приведет, и потому, что в рекламе задавался интересный вопрос. Пользователи мужского пола чаще кликают на рекламу, потому что их интересует продукт или услуга, или компания, которая рекламируется.

Другая интересная тенденция говорит о том, что восприятие рекламы онлайн связано с продолжительностью пользования Интернетом. Интернет-пользователи, которые имеют значительный стаж использования Интернета, гораздо более резко относятся к

рекламе, по сравнению с теми, кто пользуется Интернетом не более двух лет.

Для опытных Интернет-пользователей реклама с одной стороны, кажется более полезной, чем для неопытных пользователей, но, с другой стороны, значительно более раздражающей и отвлекающей.

В целом, Интернет-пользователи заявляют, что они были бы более заинтересованы в онлайн рекламе, если бы они могли выбирать категории рекламируемых продуктов или услуг.

Электронная коммерция в Украине постепенно развивается. Количество Интернет-пользователей, которые имеют опыт покупок, бронирования или заказов онлайн постепенно растет. Если в мае 2001 года 30% Интернет аудитории имела опыт совершения покупок онлайн, то в декабре 2001 года уже 32%. Покупательские намерения среди украинских Интернет-пользователей также внушают некоторый оптимизм.

Наиболее популярным способом оплаты покупок в деловых целях является оплата наличными при доставке. Половина покупок в деловых целях оплачивается именно таким способом. При этом, доля еще несколько снизилась. Вторым по частоте использования способом оплаты покупок в деловых целях является банковский перевод. Неудивительно, что расплачиваясь наличными при доставке, значительная часть респондентов (67%) уверена в безопасности способа, которыми они оплатили свою покупку деловых целях.

Приходилось ли Вам совершать покупки, заказы или бронирование онлайн?

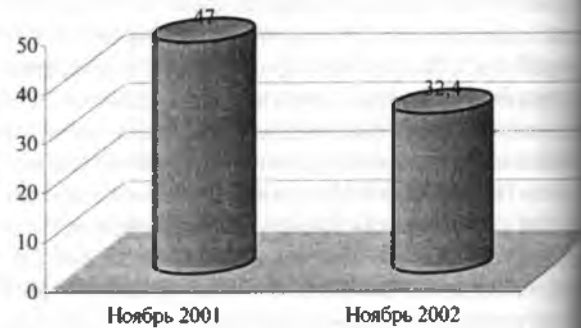

Рис. 4.

Ситуация с покупками онлайн в личных целях в целом, очень похожа на ситуацию с покупками в деловых целях. Книги являются самой покупаемой категорией среди множества товаров и услуг, доступных для покупки онлайн (28%). Интернет-пользователи также достаточно часто приобретают компакт-диски (15%). Более половины покупок в личных целях совершается из дома (58%), тем не менее, 37% пользователей совершают покупки в личных целях на работе.

Самыми читаемыми изданиями, среди украинских Интернет-пользователей, являются газеты. 32% Интернет-пользователей читают газеты ежедневно.

Если Вы интересуетесь политическими новостями, то какой источник Вы считаете более полным и объективным – телевизионные передачи или Интернет?

Рис. 5.

в среднем, Интернет аудитория читает газеты чаще всего. Достаточно часто Интернет-пользователи читают журналы о текущих событиях и профессиональные журналы – в среднем раз в неделю.

В общем, замечено что, несмотря на владение иностранными языками, украинская Интернет аудитория предпочитает видеть сайты на русском или украинском языках – 78%.

Что сможет в будущем дать реклама в Интернет? Естественно, что Интернет – не “панацея от всех болезней”, не универсальное, незаменимое рекламное средство. Реклама в Интернет для достижения наибольшего эффекта должна использоваться в сочетании с другими средствами рекламы. Таким образом, можно дать прогноз, что эволюционно рынок рекламы в Интернет будет развиваться параллельно другим сегментам рынка рекламы, но в тоже время, за счет роста и привлечения инвестиций займет значительную долю.

УДК 658.5

ГЛУШЕНКО Е.

нач. руководитель ЯЗЫНИНА Р. А. – д. г. н.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ГЕННОЙ ИНЖЕНЕРИИ

Генетическая инженерия – это раздел молекулярной генетики, связанный с целенаправленным созданием новых комбинаций генетического материала. Основа прикладной генетической инженерии – теория гена. Созданный генетический материал способен размножиться в клетке-хозяине и синтезировать целевые продукты обмена.

Генная инженерия – направление исследований в молекулярной биологии и генетике, конечной целью которых является получение с помощью лабораторных приемов организмов с новыми, в том числе и не

ЛИТЕРАТУРА

1. Дженел, Дэвид С. 101 бизнес в Internet – М.: Дело, 1999. – 421с.
2. Эльман Р. Технологический скачок в компьютеризации малого бизнеса России на базе информационных технологий INTEL // Информационные технологии. – 1998. – №8. – С. 44-46.
3. Юкович Н. Электронная торговля в глобальной сети // Домашний компьютер. – 1999. – №7 – 8. – С. 51-55.
4. Имери В. проблемы в интернет и как их избежать // Домашний компьютер. – 1999. – №3. – С. 43-50.
5. Ляпоров В. Интернет – или смерть // ИнфоБизнес. – 2000. – №2. – С. 13-15.
6. Отставнов М. Модная тема // ИнфоБизнес. – 2000. – №6. – С. 24-26.
7. Глушечков А. Электронные деньги // ИнфоБизнес. – 2000. – №6. – С. 27-30.
8. Кузьменков А. Поколение Икс // ИнфоБизнес. – 2000. – №8. – С. 22 – 23.
9. Нянова К. Мифы Интернет – бизнеса // ИнфоБизнес. – 2000. – №12. – С. 43 – 44.
10. Сакун Ю. Покупайте Интернет-проекты... И чем дороже, тем лучше // ИнфоБизнес. – 2000. – №16. – С. 24 – 26.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ

1. <http://www.marketing.spb.ru>
2. <http://www.inter.net.ru>
3. <http://www.promotion.aha.ru>
4. <http://www.computerworld.ru>
5. <http://www.clickz.ru>
6. <http://www.runet.ru>
7. <http://www.raskrutka.net>
8. <http://www.fom.ru>
9. <http://www.webplanet.ru>
10. <http://www.itocenter.ru>
11. <http://webrating.ru>
12. <http://i2r.rusfund.ru>
13. <http://news.proext.com>
14. <http://www.onlinemonitor.ru>
15. <http://www.e-commerce.ru>
16. <http://www.rbc.ru>

встречающимися в природе, комбинациями наследственных свойств. В основе генной инженерии лежит обусловленная последними достижениями молекулярной биологии и генетики возможность целенаправленного манипулирования с фрагментами нуклеиновых кислот. К этим достижениям следует отнести установление универсальности генетического кода, то есть факта, что у всех живых организмов включение одних и тех же аминокислот в белковую молекулу кодируются одними и теми же последовательностями нуклеотидов в цепи ДНК; успехи гене-

тической энзимологии, предоставившей в распоряжение исследователя набор ферментов, позволяющих получить в изолированном виде отдельные гены или фрагменты нуклеиновой кислоты, осуществлять *in vitro* синтез фрагментов нуклеиновых кислот, объединить в единое целое полученные фрагменты. Таким образом, изменение наследственных свойств организма с помощью генной инженерии сводится к конструированию из различных фрагментов нового генетического материала, введение этого материала в реципиентный организм, создания условий для его функционирования и стабильного наследования. За короткий срок генная инженерия оказала огромное влияние на развитие молекулярно-генетических методов и позволила существенно продвинуться по пути познания строения и функционирования генетического аппарата.

В результате интенсивного развития методов генетической инженерии получены клоны множества генов рибосомальной, транспортной и 5S РНК, гистонов, глобина мышцы, кролика, человека, коллагена, овальбумина, инсулина человека и др. пептидных гормонов, интерферона человека и прочее. Это позволило создавать штаммы бактерий, производящих многие биологически активные вещества, используемые в медицине, сельском хозяйстве и микробиологической промышленности. На основе генетической инженерии возникла отрасль фармацевтической промышленности, названная "индустрией ДНК". Это одна из современных ветвей биотехнологии.

Для лечебного применения допущен инсулин человека (хумулин), полученный посредством рек ДНК. Кроме того, на основе многочисленных мутантов по отдельным генам, получаемых при их изучении, созданы высокоэффективные тест-системы для выявления генетической активности факторов среды, в том числе для выявления канцерогенных соединений. Генная инженерия может дать в неограниченном количестве гормоны и другие белки человека, необходимые для лечения генетических болезней (например, инсулин, гормон роста и др.). Усилия генной инженерии направлены на получение бактерий с высокоактивной нитрогеназой, способных в больших количествах связывать и накапливать азот. Еще более интересны попытки биологов включить ген нитрогеназы в растительную клетку. В генной инженерии бактериофаги используются для переноса генетического материала, т. е. в качестве векторов.

Задача генной инженерии – активная и целенаправленная перестройка генов живых существ и их конструирование, т. е. управление наследственностью. Разработаны методы, позволяющие выращивать организмы из отдельных клеток и тканей. Благодаря генетической инженерии и слиянию клеток теперь становится возможным производить биотехнологическим методом в промышленных масштабах белки синтезируемые живыми организмами в ничтожных

количествах. Это как уже говорилось интерферон, гормон роста человека или некоторые антитела. Так ген для гормона роста переносят в бактерию таким образом, чтобы она была способна производить его.

Генетика способствует изучению закономерностей развития организма человека и появление его наследственных особенностей, в том числе индивидуальных, творческих, физических и интеллектуальных. Очевидна роль генетики и в изучении наследственных болезней человека и способов их профилактики, лечения, а так же путем предотвращения вредного воздействия на наследственность физических и химических факторов окружающей среды. Генно-инженерные методы наиболее перспективны в сельском хозяйстве, особенно в растениеводстве. Растения очень удобный объект для генных инженеров.

В настоящее время фармацевтическая промышленность завоевала лидирующие позиции в мире, что нашло отражение не только в объемах промышленного производства, но и в финансовых средствах, вкладываемых в эту промышленность (по оценкам экономистов, она вошла в лидирующую группу по объёму купли-продажи акций на рынках ценных бумаг). Важной новинкой стало и то, что фармацевтические компании включили в свою сферу выведение новых сортов сельскохозяйственных растений и животных, и тратят на это десятки миллионов долларов в год, они же мобилизовали выпуск химических веществ для быта – добавок к продукции строительной индустрии и так далее. Уже не десятки тысяч, а возможно, несколько сот тысяч высококвалифицированных специалистов заняты в исследовательских и промышленных секторах фарминдустрии, и именно в этих областях интерес к геномным и генно-инженерным исследованиям исключительно высок.

Очевидно, поэтому любой прогресс биотехнологий растений будет зависеть от разработки генетических систем и инструментов, которые позволят более эффективно управлять трансгенами. Для этого врезания трансгенного ДНК в растительный геном, всё больше применяют заимствованные из микробной генетики системы гомологичной рекомбинации, такие как системы Cre-lox и Flp-*frt*. Будущее, очевидно, будет за управляемым переносом генов от сорта к сорту, основанного на применении предварительно подготовленного растительного материала, который уже содержит в нужных хромосомах участки необходимого для гомологичного встраивания трансгена. Помимо интегративных систем экспрессии, будут опробованы автономно реплицирующиеся векторы. Особый интерес представляют искусственные хромосомы растений, которые теоретически не накладывают никаких ограничений на объём внешней теоретической информации.

Кроме этого учёные занимаются поиском генов, кодирующих новые полезные признаки. Ситуация в

этой области меняется радикальным образом, прежде всего, существованию публичных баз данных, которые содержат информацию о большинстве генов, бактерий, дрожжей, человека и растений, а также в результате разработки методов, позволяющих одновременно анализировать экспрессию большого количества генов с очень высокой пропускной способностью. Применяемые на практике методы можно разделить на две категории:

- методы, позволяющие вести экспрессионное профилирование: субстракционная гибридизация, электронное сравнение EST-библиотек, “генные чипы” и так далее. Они позволяют устанавливать корреляцию между тем или иным фенотипическим признаком и активностью конкретных генов;
- позиционное клонирование, заключается в создании за счет инсерционного мутагенеза мутантов с нарушениями в интересующем нас признаке или свойстве, с последующим клонированием соответствующего гена как такового, который заведомо содержит известную последовательность (инсерция).

Вышеназванные методы не предполагают никаких изначальных сведений о генах, контролирующих тот или иной признак. Отсутствие рационального компонента в данном случае является положительным обстоятельством, поскольку неограничен нашими сегодняшними представлениями о природе и полном контроле конкретного интересующего нас признака.

Следует отметить, что группа ученых, таких как Марк Адам (ведущий сотрудник института геномных исследований в штате Мэриленд – США, частной исследовательской компании, занимающейся исключительно работой в области картирования генов), Кэрик Вентер (директор этого института) с соавто-

рами, разрабатывает проект “Геном человека”. Цель этого проекта заключается в выяснении последовательности оснований во всех молекулах ДНК в клетках человека. Одновременно должна быть установлена локализация всех генов, что помогло бы выяснить причину многих наследственных заболеваний и этим открыть пути к их лечению.

Чтобы последовательно приближаться к решению проблемы картирование генов человека, было сформулировано пять основных целей:

- завершить составление детальной генетической карты, на которой были бы помечены гены, отстоящие друг от друга на расстоянии, не превышающем в среднем 2 млн. оснований (1 млн. оснований принято называть мегобазой);
- составить физические карты каждой хромосомы (разрешение 0.1 Мб);
- получить карту всего генома в виде охарактеризованных клонов (5 тыс. оснований в клоне или 5 Кб);
- завершить к 2004 году полное секвенирование ДНК (разрешение одного основание);
- нанести на полностью завершенную секвенсовую карту все гены человека (к 2005 году).

Ожидалось, что, когда все указанные цели будут достигнуты, исследователи определят все функции генов и разработают методы биологического и медицинского применения полученных данных.

ЛИТЕРАТУРА

1. Биологический энциклопедический словарь.
2. Гингерц Н., Сэвидж Р. – “Гибридные клетки”.
3. Глеба Ю. Ю., Сыткин К. М. – “Клеточная инженерия”.
4. Дубинин Н. П. – “Очерки о генетике”.
5. Егоров Н. С., Олескин О. В. – “Биотехнология: проблемы и перспективы”.
6. Манкатио Т. – “Методы генетической инженерии”.

УДК 658.5

МИРОШНИЧЕНКО И.

Научн. руководитель ЯЗЫНИНА Р. А. – д. г. н.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ БИОТЕХНОЛОГИЙ

Удивительными открытиями в науке и грандиозным научно-техническим прогрессом ознаменовался XX век. Однако научно-технический прогресс в настоящем виде имеет негативные стороны: истощение ископаемых ресурсов, загрязнение окружающей среды, исчезновение многих видов растений и животных, глобальное изменение климата, появление озоновых дыр над полюсами Земли и т.д. Ясно, что такой путь ведёт в тупик. Нужно принципиальное изменение вектора развития. Биотехнология может внести решающий вклад в решение глобальных проблем человечества. Биотехнология – это использование живых организмов (или их составных частей) в практических целях. Когда говорят о современной биотехнологии, то подобное определение дополняют словами: на базе достижений молекулярной биологии. Если не сделать подобного добавления, то под определение “биотехнология” попадут и традиционное сельское хозяйство, животноводство и многие отрасли пищевой промышленности, использующие микроорганизмы.

Далее мы остановимся на одном из видов биотехнологии, а именно на генной инженерии, которая открывает совершенно новые пути в медицине, химии, в производстве энергии, новых материалов, в охране окружающей среды. Генная инженерия – это технология манипуляций с веществом наследственности – ДНК. Сегодня учёные могут в пробирке разрезать молекулу ДНК в желательном месте, изолировать и извлекать отдельные её фрагменты, синтезировать их из двух дезоксирибонуклеотидов, могут сшивать такие фрагменты. Результатом таких манипуляций являются “гибридные”, или рекомбинантные молекулы ДНК, которых до этого не было в природе. Годом рождения генной инженерии считается 1972 год, когда в лаборатории Пола Берга в США была получена в пробирке первая рекомбинантная молекула.

Само появление генной инженерии стало возможным благодаря фундаментальным открытиям в молекулярной биологии. В 60-е годы ученые расшифровали генетический код, т.е. установили, что каждая аминокислота в белке кодируется триплетом нуклеотидов в ДНК. Особенно важно, что генетический код универсален для всего живого мира. Это означает, что весь мир “разговаривает” на одном языке. Если передать в какую-либо клетку “чужеродную” ДНК, то информация, закодированная в ней, будет правильно воспринята клеткой реципиентом. Было установлено, что существуют

специальные последовательности ДНК, определяющие начало и окончание транскрипции, трансляции, репликации. Практически все эти системы, в первом приближении, безразличны к последовательностям ДНК, расположенным между данными сигналами. Надо сказать, что сами сигналы различаются в разных организмах.

Из всего сказанного следует, что если взять некий структурный ген (например человека) и *in vitro* снабдить его сигналами, характерными для гена бактериальной клетки, то такая структура, помещённая в бактериальную клетку, будет способна к синтезу человеческого белка. Принципиальная особенность генной инженерии – способность создавать структуры ДНК, которые никогда не образуются в живой природе. Генная инженерия преодолела барьер, существующий в живом мире, где генетический обмен осуществляется только в пределах одного вида или близкородственных видов организмов. Она позволяет переносить гены из одного живого организма в любой другой. Эта новая техника открыла безграничные перспективы создания микроорганизмов, растений и животных с новыми полезными свойствами. Конечно, нарушение барьеров живой природы может таить потенциальную опасность. Вот почему во всех развитых странах мира разработаны правила работы, законы, регулирующие генно-инженерную деятельность.

Рассказать обо всех аспектах применения техники генной инженерии в биотехнологии или научных исследованиях невозможно. Приведём лишь несколько примеров, иллюстрирующих возможности этого метода. Одно из наиболее важных направлений генной инженерии – производство лекарств нового поколения, представляющих собой биологически активные белки человека. Следует напомнить, что в большинстве случаев белки человека (как и животных) видоспецифичны, т.е. для лечения человека можно использовать только белки человека. Вследствие этого возникает проблема получения человеческих белков в нужных количествах. В связи со сказанным интересна история получения интерферонов. В 1957 г. английские ученые Иссаакс и Линдельман обнаружили, что мыши, болевшие гриппом, не подвержены заражениям другими, более опасными вирусами. Исследование наблюдаемого явления привело к выводу – клетки животных и человека в ответ на вирусную инфекцию выделяют какое-то вещество, которое делает окружающие здоровые клетки устойчивыми к инфекции.

чивыми к вирусной инфекции. Это вещество (или вещества) получило название интерферона.

Единственным препятствием к использованию интерферонов была их малая доступность. Они синтезировались в очень малых количествах: источником их получения была или донорская кровь, или культура клеток человека. К сожалению, эти источники не позволяли получать интерфероны в количествах, нужных медицине. В 1980-1985 гг. в нескольких лабораториях мира, в том числе и в СССР, были выделены гены человека, определяющие синтез интерферонов, и введены в бактерии. Такие бактерии стали способны синтезировать человеческий интерферон. Очень важно, что они быстро растут, используют дешёвую питательную среду и синтезируют большое количество белка. Из 1 л бактериальной культуры можно выделить столько человеческого интерферона α , сколько из 10 тыс. л. донорской крови. Полученный белок абсолютно идентичен интерферону, синтезируемому в организме человека.

В 1989-1990 гг. появилось новое лекарство – человеческий интерферон α ; в России он выпускается под названием “реаферон”. За эту работу группа ученых была удостоена премии. Сегодня это почти единственный препарат, который эффективен против вирусных гепатитов (как в острой, так и в хронических формах), против герпеса, простудных заболеваний. Интерферон применяется и в терапии некоторых видов рака. За рубежом с 1994 г. выпускаются препараты β и γ – интерферонов человека.

Из других препаратов рекомбинантных белков человека, получивших широкое медицинское применение, следует назвать инсулин, гормон роста, эритропоэтин. Свиной инсулин отличается от человеческого всего одной аминокислотой. Применяется с 1926 г. для лечения людей при инсулинзависимом сахарном диабете. Для гормона роста и эритропоэтина так и для интерферонов характерна видоспецифичность белков. Генная инженерия открыла новую возможность использования этих белков в медицине. Гормон роста применяется не только для борьбы с старческой слабостью, но и широко используется как стимулятор для заживления ран, срастивания костей. Гормоны роста животных начали использовать в сельском хозяйстве (увеличение на 15% удоя молока, ускорение роста рыб). Эритропоэтин – стимулятор кроветворения используется при лечении различного рода анемий. В настоящее время в мире получили разрешение на применение более 30 препаратов, созданных методами генной инженерии, и более 200 находятся на разных стадиях клинических исследований. Сейчас более 20% фармацевтического рынка лекарств составляют лекарства новой биотехнологии. Использование рекомбинантных белков человека – принципиально новая терапия.

Значительные успехи достигнуты в генной инженерии растений. В основе этой техники лежат методы культивирования клеток и тканей растений в пробирке и возможность регенерации целого растения из отдельных клеток. В генной инженерии растений есть свои проблемы. Одна из них состоит в том, что многие полезные свойства растений кодируются не одним, а многими генами. Это делает трудным или невозможным прямое генно-инженерное совершенствование свойств. Другое препятствие, которое постепенно преодолевается, – трудности культивирования и регенерации клеток в целое растение среди некоторых видов, например злаков. Лучшие результаты получены в том случае, когда перенос одного гена может привести к появлению у растения полезного свойства. Несмотря на ограничения, получены впечатляющие результаты: созданы сорта хлопчатника, томатов, табака, риса, устойчивых к насекомым-вредителям, вирусам, грибковым заболеваниям. Пионер в области применения генно-инженерных растений в сельском хозяйстве – США. Здесь в 1996 году до 20% посевов хлопчатника произведено семенами, модифицированными методом генной инженерии.

Создание генно-инженерных (их сейчас называют трансгенными) животных имеет те же принципиальные трудности, что и создание трансгенных растений, а именно: множественность генов, определяющих хозяйственно ценные признаки. Тем не менее, есть быстро развивающаяся область, связанная с созданием трансгенных животных – продуцентов биологически активных белков. В высших организмах конкретные гены кодируют производство белков в определенных тканях. Примером может служить производство белков молока (казеин, лактальбумин) в молочных железах. Есть возможность подставить нужный ген под регуляторные последовательности, например казеина, и получить чужеродный белок в составе молока. Важно при этом, что животное чувствует себя нормально, так как чужой ген работает только в процессе лактации. В мире уже существуют сотни трансгенных овец и коз, продуцирующих в молоке от десятков миллиграмм до нескольких граммов биологически активных белков человека в 1 л молока. Такой метод производства экономически выгоден и экологически чище, хотя и требует от ученых больших усилий и времени при создании трансгенных животных по сравнению с созданием генно-инженерных микроорганизмов.

Возможна экспансия биотехнологии в области, которые сегодня целиком принадлежат химии. Это – биокатализ (вместо химического катализа) и новые материалы. Один из процессов биокатализа, успешно реализованного в промышленности, – получение акриламида из акрилонитрила. Акриламид служит исходным мономером для получения полимеров и сополимеров, широко используемых при очистке воды

и стоков, в горном деле, при осветлении соков и вин, приготовлении красок и т.п. До недавнего времени процесс гидролиза нитрила вели при 105°C в присутствии серной кислоты. После окончания процесса серную кислоту нейтрализовали аммиаком. Большое количество сернокислого аммония, в конечном счете, оказывалось в реках. Велики затраты энергии, быстро изнашивалось оборудование, и качество акриламида оставляло желать лучшего. В 1987 году ученые из Российского института генетики и селекции промышленных микроорганизмов совместно со своими коллегами из Саратовского филиала института приступили к поиску в природе микроорганизмов, которые могли бы превращать акрилонитрил в акриламид. Такие микроорганизмы были найдены. После ряда манипуляций получены микроорганизмы, синтезирующие в 10 тыс. раз больше фермента – нитрилгидратазы, ответственного за трансформацию акрилонитрила. Достижения учёных реализованы на практике. На одном из заводов, выпускающих антибиотики, налажен выпуск биокатализатора, т.е. нужных микроорганизмов, а ещё на 3 заводах осуществлён процесс биокаталитического получения акриламида. Процесс осуществляется при комнатной температуре и нормальном давлении следовательно, мало энергоёмок. Процесс практически не имеет отходов, экологически чист. Получаемый новым методом акриламид имеет высокую чистоту, что важно, так как большая его часть далее полимеризуется в полиакриламид, а качество полимера сильно зависит от чистоты мономера.

Другой пример относится не к биокатализу, а к биоматериалам. Учёные давно обратили внимание на очень ценные механические свойства материала, из которого пауки плетут сети. Паутинка примерно в 100 раз тоньше человеческого волоса, этот материал мягче хлопка, прочнее стали, обладает уникальной эластичностью, практически не меняет свойств при изменении температуры, материал идеально подходит для многих практических целей: парашютного cords, бронежилетов и т.д. Вопрос, где взять большое количество паутины по исходной цене? На помощь пришла геновая инженерия. Учёные выделили гены, ответственные за синтез белков паутины, и перенесли их в микроорганизмы. В 1995 г. появилось сообщение американских исследователей, что в микроорганизмах действительно синтезируется нужный белок. Таким образом, открывается путь к промышлен-

ному микробиологическому синтезу нового материала. Обычно для роста микроорганизмов используются дешёвые крахмал, патока и другие сельскохозяйственные продукты, т.е. возобновляемое сырьё. Нужно отметить. Что бактерии синтезируют не нить, а аморфный белок так же, как и пауки. Нить образуется, когда паук выдавливает белок из сопла своего желёз. Технически возможно имитировать этот процесс, продавливая аморфный белок через очень тонкие отверстия. Первые нити из микробиологического белка уже получены. Есть реальная возможность улучшить великолепные качества паутины, внося некоторые изменения в аминокислотную последовательность белка.

Приведённые примеры далеко не охватывают все практических аспектов применения геновой инженерии. Мы не касались вопросов энергетики, охраны среды, добычи полезных ископаемых, микробиологической промышленности, а также очень важного вопроса – роли геновой инженерии в развитии самой молекулярной биологии. Новая "Зелёная революция", которая уже началась, даст растения, которые не будут нуждаться в пестицидах, а в будущем – и в азотных удобрениях. Прекращение использования химических пестицидов резко улучшит состояние окружающей среды, сократит расходы нефти и газа на производство. Появятся новые материалы, новые лекарства, высокопроизводительные животные, новые пищевые продукты. По заключению экспертов конгресса США, биотехнология в наибольшей степени изменит образ жизни людей в XXI веке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н. П. Дубинин – "Очерки о генетике".
2. Н. С. Егоров, А. В. Олескин – Биотехнология: Проблемы и перспективы.
3. Н. Гингер, Р. Сэвиджс – "Гибридные клетки".
4. Ю. Ю. Глеба, К. М. Сытник – "Клеточная инженерия".
5. Энциклопедия "Биология".
6. Н. Грин, У. Стаут – "Биология".
7. Т. Машиатис – "Методы генетической инженерии".
8. Биологический энциклопедический словарь.
9. Справочник "Биология для студента".
10. М. Е. Астиз – "Энциклопедический словарь юного биолога".
11. А. В. Акуличева, А. С. Гилзбург – "Генетика и наследственность".
12. М. Е. Лобашев, К. В. Ватти – "Генетика с основами лекции".
13. Н. А. Ленец – "Пособие по биологии для поступающих в вузы".

и стоков, в горном деле, при осветлении соков и вин, приготовлении красок и т.п. До недавнего времени процесс гидролиза нитрила вели при 105°C в присутствии серной кислоты. После окончания процесса серную кислоту нейтрализовали аммиаком. Большое количество сернокислого аммония, в конечном счете, оказывалось в реках. Велики затраты энергии, быстро изнашивалось оборудование, и качество акриламида оставляло желать лучшего. В 1987 году ученые из Российского института генетики и селекции промышленных микроорганизмов совместно со своими коллегами из Саратовского филиала института приступили к поиску в природе микроорганизмов, которые могли бы превращать акрилонитрил в акриламид. Такие микроорганизмы были найдены. После ряда манипуляций получены микроорганизмы, синтезирующие в 10 тыс. раз больше фермента – нитрилгидратазы, ответственного за трансформацию акрилонитрила. Достижения учёных реализованы на практике. На одном из заводов, выпускающих антибиотики, налажен выпуск биокатализатора, т.е. нужных микроорганизмов, а ещё на 3 заводах осуществлён процесс биокаталитического получения акриламида. Процесс осуществляется при комнатной температуре и нормальном давлении следовательно, мало энергоёмок. Процесс практически не имеет отходов, экологически чист. Получаемый новым методом акриламид имеет высокую чистоту, что важно, так как большая его часть далее полимеризуется в полиакриламид, а качество полимера сильно зависит от чистоты мономера.

Другой пример относится не к биокатализу, а к биоматериалам. Учёные давно обратили внимание на очень ценные механические свойства материала, из которого пауки плетут сети. Паутинка примерно в 100 раз тоньше человеческого волоса, этот материал мягче хлопка, прочнее стали, обладает уникальной эластичностью, практически не меняет свойств при изменении температуры, материал идеально подходит для многих практических целей: парашютного корда, бронежилетов и т.д. Вопрос, где взять большое количество паутины по исходной цене? На помощь пришла генная инженерия. Учёные выделили гены, ответственные за синтез белков паутины, и перенесли их в микроорганизмы. В 1995 г. появилось сообщение американских исследователей, что в микроорганизмах действительно синтезируется нужный белок. Таким образом, открывается путь к промышлен-

ленному микробиологическому синтезу нового материала. Обычно для роста микроорганизмов используются дешёвые крахмал, патока и другие сельскохозяйственные продукты, т.е. возобновляемое сырьё. Нужно отметить, что бактерии синтезируют не нить, а аморфный белок так же, как и пауки. Нить образуется, когда паук выдавливает белок из солла своего желёз. Технически возможно имитировать этот процесс, продавливая аморфный белок через очень тонкие отверстия. Первые нити из микробиологического белка уже получены. Есть реальная возможность улучшить великолепные качества паутины, внося некоторые изменения в аминокислотную последовательность белка.

Приведённые примеры далеко не охватывают все практических аспектов применения генной инженерии. Мы не касались вопросов энергетики, охраны среды, добычи полезных ископаемых, микробиологической промышленности, а также очень важного вопроса – роли генной инженерии в развитии самой молекулярной биологии. Новая "Зелёная революция" которая уже началась, даст растения, которые не будут нуждаться в пестицидах, а в будущем – и в азотных удобрениях. Прекращение использования химических пестицидов резко улучшит состояние окружающей среды, сократит расходы нефти и газа на производство. Появятся новые материалы, новые лекарства, высокопроизводительные животные, новые пищевые продукты. По заключению экспертов конгресса США, биотехнология в наибольшей степени изменит образ жизни людей в XXI веке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н. П. Дубинин – "Очерки о генетике".
2. Н. С. Егоров, А. В. Олескин – Биотехнология: Проблемы и перспективы.
3. Н. Гингерц, Р. Сэвидж – "Гибридные клетки".
4. Ю. Ю. Глеба, К. М. Сытник – "Клеточная инженерия".
5. Энциклопедия "Биология".
6. Н. Грин, У. Стаут – "Биология".
7. Т. Маннати – "Методы генетической инженерии".
8. Биологический энциклопедический словарь.
9. Справочник "Биология для студента".
10. М. Е. Аспиз – "Энциклопедический словарь юного биолога".
11. А. В. Акуличева, А. С. Гинзбург – "Генетика и наследственность".
12. М. Е. Лобаев, К. В. Ватти – "Генетика с основами селекции".
13. Н. А. Ленец – "Пособие по биологии для поступающих в вузы".

УДК 681.3

ТЕМЧЕНКО Л.

Научн. руководитель КОЛЕГОВА Т. В. – ст. преподаватель

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ И ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

1. Важнейшим фактором успешной деятельности предприятия является умение его руководства чувствовать рынок и ориентироваться на него. Все начинают понимать, что нужно менять систему управления, снижать издержки и эффективно управлять финансами. Вопрос в том, как это сделать? Одним из механизмов решения задачи наведения порядка является постановка на предприятии методологии управленческого учета. Результатом будет являться повышение внутренней эффективности предприятия. Однако, успешная внутренняя жизнь предприятия – это необходимое, но не достаточное условие выживания, а тем более для занятия ведущих позиций на рынке. Чтобы повысить внешнюю эффективность, следует адаптироваться к требованиям окружающего мира, потребностям рынка, научиться управлять поставщиками и заказчиками. Способность правильно и своевременно реагировать на внешнюю среду дает стратегическое мышление.

В последнее время отчетливо проявляется стремление перехода компаний от детального управления внутренней деятельностью к управлению заказчиками и поставщиками. Конкурентоспособность компании все больше зависит от способности создавать и углублять взаимоотношения с другими компаниями (партнерами, конкурентами, заказчиками или поставщиками).

2. Предприятие – это единый организм, и улучшение чего-либо одного может привести к малейшему сдвигу в сторону успеха в лучшем случае, либо к снижению общих показателей в худшем. Для упрощения управления, прежде всего финансового, необходимо иметь эффективную систему управления предприятием, включающую систему менеджмента качества, и информационную систему их поддержки. Что может дать внедрение информационной системы?

Для того, чтобы реально оценить эффективность системы, очень важно понимать какие задачи может решать правильно разработанная информационная система:

– *планирование производственной деятельности.* Составление производственных планов различного уровня – от стратегических до оперативных, – и проверка возможности их исполнения

в соответствии с состоянием производственных мощностей и людских ресурсов.

– *управление покупками, запасами, продажами.*

Это автоматизация процессов планирования и учет для задач снабжения (материально-технического обеспечения) производства, сбыта готовой продукции и управления складскими запасами:

– *управление финансами.* Как правило, это ведение бухгалтерии, расчеты с дебиторами и кредиторами, учет основных средств, управление наличными средствами и планирование финансовой деятельности;

– *управление персоналом.* В подсистеме управления персоналом реализованы все основные потребности работы с кадрами: найм и увольнение персонала, учет сведений о сотрудниках, планирование их карьерного роста, расчет заработной платы и учет рабочего времени.

– *управление затратами.* Сюда относится учет всех затрат предприятия и калькуляция себестоимости готовой продукции или услуг;

– *управление проектами/программами.* Современная деятельность предприятия все больше рассматривается через призму реализации производственных проектов или программ, для которых может осуществляться отдельное планирование и учет;

– *проектирование продукции и технологических процессов.* Информация о составе продукции, технологических маршрутах ее изготовления, разработка продукции в соответствии с требованиями клиентов, а также оценка затрат, которые понесет предприятие при выпуске такой продукции.

3. Первые системы, которые были разработаны для решения задач управления на предприятии. В основном охватывали сферу складского или материального учета (IC – inventory control).

Следующий этап усовершенствования материального учета был ознаменован системами планирования производственных или материальных ресурсов. Эти системы, вошедшие в стандарт, а вернее два стандарта (MRP – Material Requirements planning и MRP 2 – Manufacturing Requirements Planning). Основные принципы, которые легли в основу систем стандарт MRP, включают: описание производственной деятельности; учет ограничения ресурсов при выполнении заказов; минимизацию производственных циклов и запасов; формирование заказов снабжения и произ-

водства на основе заказов реализации и производственных графиков.

Разумеется, есть и другие функции MRP: планирование цикла технологической обработки, планирование загрузки оборудования и т.д. Следует отметить, что системы MRP решают проблему не столько учета, сколько управления материальными ресурсами предприятия.

Наиболее популярным на данный момент новым видом информационных систем являются системы стандарта ERP-Enterprise Resource planning. ERP-системы в своей функциональности охватывают не только складской учет и управление материалами, но добавляют к этому все остальные ресурсы предприятия, прежде всего денежные. То есть ERP-системы должны охватывать все сферы предприятия, непосредственно связанные с его деятельностью.

Главная задача систем ERP состоит в отслеживании текущего состояния дел на предприятии и сигнализации руководителям обо всех опасных изменениях в производственной деятельности.

4. Информационная система, как и любой другой инструмент, должна иметь свои характеристики и требования, в соответствии с которыми можно было бы определить ее функциональность и эффективность. Разумеется, для каждого конкретного предприятия требования к информационной системе будут различными, так как должна учитываться специфика каждой организации. Несмотря на это, надлежит выделить несколько основных требований к системе, общих для всех "потребителей": локализация, защита информации, реализация удаленного доступа, адаптивность, возможность консолидации информации. Эти требования являются основными, но далеко не единственными критериями выбора корпоративной информационной системы для предприятия.

5. Проектирование информационной системы является, пожалуй, самым важным элементом автоматизации деятельности предприятия. Правильно спроектировать систему означает обеспечить большую часть успеха всего проекта автоматизации. Прежде чем создавать информационную систему следует пересмотреть систему управления в организации. Изменение бизнес процессов называют реинжинирингом.

Так, для начала нужно упорядочить схему бизнес процессов и систему управления организации в целом.

Финансовый менеджер и руководство предприятия должны относиться к автоматизации, как к проекту, то есть определить все стадии, характеристики, временные рамки и бюджет.

6. Эффективность автоматизации деятельности предприятия, наравне с правильным проектированием и созданием системы, зависит от способа ее внедрения в организационную структуру компании. Существует несколько подходов к внедрению информационной системы в работу предприятия.

а) традиционный подход – организован по принципу "снизу вверх". Недостатки данного подхода известны: одним из самых существенных недостатков является то, что внедрение в организации традиционная система автоматизации позволяет получать результаты от работы системы в первую очередь исполнителям нижнего уровня.

б) инновационный подход – основан на использовании адаптируемых инновационных систем – систем, "способных саморегулироваться в соответствии с изменениями внешних условий".

Эта особенность систем делает возможной "тонкую" последовательную автоматизацию отдельных участков деятельности организации с постепенным "выращиванием" единой системы, охватывающей всю организацию.

7. Разработчики информационных систем, в частности SAP, Baan, Oracle, PeopleSoft и J. J. Edwards, довольно агрессивно рекламируют свои продукты, что создает впечатление у плохо осведомленных в данной области людей впечатление, что эти программы способны решить все проблемы их компаний. Статистика же показывает, что большая часть попыток внедрить информационную систему окончилась неудачами, большими потерями, либо банкротством.

Но существуют также примеры успешного использования ERP-систем. Так, например, телекоммуникационная компания Aliant заявляет, что проект внедрения системы ERP был очень удачным.

УДК 519.857.3

Андрєєв М. В. – д. ф.-м. н.

ТЕОРІЯ СТАТИСТИЧНИХ РІШЕНЬ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Загальна теорія рішень виросла із досліджень у багатьох дисциплінах: економіки, математики, дослідження операцій, філософії, політики, психології, статистики, тощо. Застосувань теорії рішень безліч з решо різними постановками задач та множинами припущень. У цій доповіді розглядається два застосування: по-перше, аналіз рішень, як практика у підтримці прийняття стратегічних рішень; і, по-друге, статистична теорія рішень.

Прихильник суб'єктивного байєсового підходу припускає, що можна пред'явити більшу вимогу до знань і умінь в області аналізу процесу прийняття рішень порівняно з малою вимогою до практичного досвіду теорії статистичних рішень (ТСР). Його намір полягає у критичному ставленні до статистичної теорії рішень з точки зору аналізу рішень, з наголосом на моделюванні уподобань (переваг) і порад особі, що приймає рішення (ОПР) щодо конкретного вибору рішення. Зокрема, ставиться декілька основних питань, що стосуються моделювання концепцій ОПР основного вибору рішення. Наприклад, чи існують аксіоми теорії суб'єктивної очікуваної вигоди, яка ґрунтується на методології практичної підтримки рішень? Де можна використати тонку з багатьма атрибутами функцію вигоди, замість спрощеної функції втрат, що задається у теорії статистичних рішень? Яким "малим" може бути малий світ, що описує невизначеність ситуацій, якщо охопити відповідні аспекти контексту рішень?

Дослідження в області прийняття рішень розвивались у різних напрямках (French [1]), з одного боку, обґрунтовувалась теорія прийняття рішень, а з другого – досліджувались прикладні напрямки аналізу та підтримки рішень. З огляду літератури по байєсовій теорії статистичних рішень на сьогодні бачиться у ній ясність і послідовність, але відсутні деякі тонкощі, які необхідні для застосування теорії, – існують деякі неформульовані припущення або упущення при прийнятті статистичних рішень.

Зазвичай, завжди існує розрив між теорією та практикою: про це йтиме мова далі. Однак, розрив між байєсовою теорією статистичних рішень та практичним байєсовим аналізом у деякому відношенні надто великий. Тому мета цієї доповіді – критично оцінити результати теорії статистичних рішень з перспективи аналізу рішень та їх підтримки.

У наступному розділі подається огляд недавніх праць з прескриптивного аналізу рішень, – аналізуються основні ідеї і поняття. Четвертий розділ присвячено основоположній темі, де вказується, що проблема моделювання в термінах рішень, станів і

наслідків далеко складніша, аніж здавалося б на перший погляд. Більшість питань стосується так чи інакше основоположних результатів. У п'ятому розділі вказується, що введення допоміжного експерименту в аксіоматизації суб'єктивної очікуваної вигоди (СОВ) з необхідністю вимагає ретельнішого обґрунтування. Без такого вияснення виникнуть можливі труднощі обґрунтування раціональності поведінки, закодованої аксіомами. Більш того, це вияснення також дає можливість виразити нормативну модель у формі, яка використовується у прескриптивному аналізі.

Далі повертаємось до ідей мультиатрибутивної вигоди і відмічаємо основоположні результати, пов'язані з тимчасовими уподобаннями, які дають підстави для роздумів. Savage [2] вперше подав ідею малих світів, яка лежить в основі аналізу рішень. У розділі 7 цитується недавня робота Bordley and Hazen [3], аби показати, що вибір належного розміру малого світу є важливим не тільки для опису проблеми, але також для гарантування нормативного введення СОВ-моделі.

Висновки містять подальші результати і твердження про те, що низку шкіл з байєсової теорії статистичних рішень можна розрізнати по тому, як вони висвітлюють основні проблеми. Деякі заключні ре-марки представлені у розділі 9.

ОСНОВИ БАЙЄСОВОЇ ТЕОРІЇ СТАТИСТИЧНИХ РІШЕНЬ

На відміну від курсу частотної статистики, у байєсовій теорії рішень наведені концептуальна ясність і порядок, змістовна і послідовна платформа (M. De Groot [4]), на якій можна аналізувати структуру статистичних висновків і рішень. Усі можливі проблеми висновків і рішень формулюються і розв'язуються за однією методологією:

- закодувати відносну довіру суб'єкта як суб'єктивну ймовірність;
- уточнити цю суб'єктивну довіру з урахуванням статистичних (вибіркових) даних за допомогою теореми Байєса;
- отримати статистичні рішення, максимізуючи очікувану вигоду;
- ітерувати процес уточнення суб'єктивної ймовірності і на цій основі отримувати кращі рішення, якщо стає доступним більше статистичних даних.

Ця методологія на перший погляд здається простою, хоча такі поняття як відносна вірогідність, уподобання вимагають ретельного аналізу, в той час як

поняття – втрати та мінімізація середніх очікуваних втрат мають сенс в частотній статистиці стосовно помилок розподілів, тестів Неймана-Пірсона та в інших аспектах теорії статистичних рішень, зокрема, зазвичай, у мінімакських та інших підходах.

Основний формалізм теорії статистичних рішень вводиться таким чином. ОПР вибирає рішення $a \in A$ із множини можливих рішень. Наслідок її вибору $c(a; \theta) \in C$ може бути багатовимірним або з багатьма властивостями, залежить як від вибраного рішення, так і від невідомого стану природи $\theta \in \Theta$ – параметричної множини. Перед вибором рішення ОПР може спостерігати вихід $X = x$, що залежить від невідомого стану θ . Зокрема, спостереження X описується умовним розподілом $P_X(\cdot | \theta)$. Ціль ОПР закодована у функції втрат $l(a, \theta) = -u(c(a, \theta))$, яка вимірює втрати (від'ємну вигоду наслідку $-c(a, \theta)$) ОПР при прийнятті рішення a у стані θ . Таким чином виникає задача для ОПР:

за спостереженням $X = x$ вибрати рішення $a(x)$, аби мінімізувати в деякому сенсі $l(a(x), \theta)$.

Зазвичай, оскільки θ невідоме, то це не є прямою задачею мінімізації. Можна шукати мінімакське рішення, мінімізуючи максимальні втрати за $\theta \in \Theta$, але ми не зупиняємось на ньому.

Байєсів підхід полягає у кодуванні апріорного знання про $\theta \in \Theta$ деяким апріорним розподілом $P_\Theta(\cdot)$. Це знання уточнюється за допомогою теореми Байєса з урахуванням доступного спостереження x :

$$P_\Theta(\theta | x) \sim P_X(x | \theta) \cdot P_\Theta(\theta)$$

Тоді ОПР мала б вибрати рішення, яке мінімізує її апостеріорні очікувані втрати:

$$\int_{\Theta} l(a, \theta) dP_\Theta(\theta | x)$$

Такий підхід вимагає виконання низки припущень, деякі, явні із них, буде сформульовано нижче, а також і різницю між екстенсивними та нормальними формами [5].

Таке просте математичне формулювання байєсової теорії статистичних рішень забезпечує послідовну платформу для застосування методології, описаної вище.

Нормативні, дескриптивні та прескриптивні моделі

Якщо аналізувати ранні, а також пізніші дослідження байєсового підходу, то можна виявити жваву дискусію щодо відмінності між двома виразами: “що буде – якщо” та “що треба – аби”. Байєсів підхід є нормативним, він приводить статистика до питань, яким має бути статистичний висновок, яким має бути рішення. Це не дескриптивний підхід, для якого ха-

рактерними є питання, як робити статистичний висновок; як приймати рішення. Необхідно розрізняти моделі, які містять керовані змінні, від моделей, що не містять цих змінних. У загальному випадку моделі першого роду називають конструктивними (prescriptive), а моделі другого роду – описовими (descriptive). Моделі прийняття рішень відносять до категорії конструктивних.

Ще 20, можливо 35 років тому, прескриптивний підхід був загальнозживаним як синонім до нормативного підходу, але недавно йому було надано нового сенсу. Більшість аналітиків вважають прескриптивну підтримку рішення і прескриптивний аналіз рішень як застосування нормативних ідей, розумний пошук дескриптивних досліджень рішень для керування реальним процесом прийняття рішень (Edwards [6]).

Існує класифікація прескриптивного підходу (Рис. 1). З одного боку, існують нормативні моделі поведінки, що стверджують, як ми повинні організувати коди нашої довіри та уподобань, якщо ми хочемо бути раціональними. Ці моделі розвинуті у низці дисциплін, поширюючись з філософії через математику і статистику і т. д. в теорії соціального вибору. З іншого боку є дескриптивні моделі, що описують реальні, некеровані процеси рішень, які мають місце у психології та дослідженнях правил поведінки. Як відомо, існують значні відмінності між нормативними моделями і правилами поведінки, що спостерігається на практиці. Це посилюється на цю різницю як на “помилку” у частині некерованого, інстинктивного прийняття рішення [2], – це може бути спірним питанням. Що є певним, однак, то це те, що різниця є такою великою, що якщо вона ігнорується в аналізі, тоді аналіз вірогідно буде відхилено, як недійсний і невідповідний аналітиками або ОПР, для кого він проводиться.

Прескриптивний аналіз стає визначальним у пошуку причин цієї різниці, користуючись нормативними моделями, аби керувати еволюцією сприйняття аналітиками або ОПР ідеалу, змістовності, до чого вони прагнуть, розпізнаючи (припустимі) обмеження їх реальних процесів пізнання.

Не має місця статистичному висновку або рішення у вакуумі: завжди існує контекст. Це може виникнути, наприклад, із особливого комплексного соціального процесу консенсусу, який називається Наукою або із політичної або організаційної структур, у якій генеруються рішення.

Соціальний контекст безперечно ефективно впливає на аналіз. Прескриптивний аналіз обмежується обчислювальними можливостями та наявними засобами ілюстрації результатів. Ці аспекти дискутуються набагато більш детально в роботі Kleindorfer [7] різниця між термінологією у [7] та [1] полягає у тому, що у [7] використовується термін “прескриптивний” майже як синонім нормативного, в той час, як у [1] надається перевага твердженню, що нормативні та

Рис. 1. Характеризація прескриптивного аналізу

дескриптивні моделі входять разом у прескриптивний аналіз.

Щодо терміну еволюція, то прескриптивний аналіз керує еволюцією сприйняття аналітиків або ОПР. В процесі аналізу їх сприйняття змінюються і розвиваються. У процесі аналізу поставлено мету, що саме вони мають дослідити. Таким чином, процес моделювання включається у представлення їх сприйняття як творчий, динамічний та циклічний. Коди довіри та уподобань оцінюються та моделюються ОПР; дослідження моделей приводить до розуміння суті і перегляду попередніх обґрунтувань, а звідси і перегляду самих моделей. Циклічний процес продовжується до тих пір, поки не буде знайдено нове розуміння суті. У статті Phillips [8] описується ця еволюція, посилаючись на процес, як реквізитне моделювання (requisite modelling), в результаті якого отримується остаточна модель, яка є реквізитною або достатньою для прийняття рішень.

Є багато різної статистичної літератури для вивчення напрямків прескриптивного аналізу. Наприклад, було б цікавим і цінним, напевно, дослідити контраст деяких ідей Філіпса з реквізитного моделювання із деякими методами залишкової перевірки та менеджменту за виключенням, що вживається у статистичній практиці (Box 1984 [9], West and Harrison [10]). Однак у цій доповіді основна увага зосереджується на тематиці, що стосується висвітлення і представлення вигоди уподобань.

Висвітлення проблем процесу прийняття рішень

При моделюванні суб'єктивних довір та уподобань ОПР виникає необхідність визначення та моделювання проблеми рішень, у якій ОПР буде артикулювати ними. Це нелегко справа. Зазвичай, це набагато склад-

ніше, ніж мала б запропонувати література з теорії статистичних рішень. Тут не мається на увазі розгляд складних проблем: проблем і питань їх моделювання, а скоріше, наголосити, що навіть найпростіші гіпотетичні проблеми використані для пояснення теоретичних ідей рішень, можуть бути сприйняті або відчутні в усіх тонкощах різних шляхів різними суб'єктами, як з досвідом, так і без нього. Якщо це так, тоді підкреслюється необхідність детального дослідження та обговорення проблеми аналітиками і ОПР, аби впевнитися, що вони розділяють одні і ті ж сприйняття.

Говард [11] розглядає такий приклад. Гральні правильні кості мають бути потасовані і ОПР має запропонувати два вибори: ставку А і ставку В, як показано у таблиці 1.

Таблиця 1

Приклад Говарда

		1	2	3	4	5	6
Ставка А	\$	600	700	800	900	1000	500
Ставка В	\$	500	600	700	800	900	1000

Говард був здивований, що аналітик теорії прийняття рішень, робота якого високо цінувалась, не виявив відмінності між цими ставками. Аналітик не заперечував те, що оскільки гральні кості є правильними, то обидві ставки дають ті ж самі ймовірності кожному із шести можливих монетарних виходів, а тому середні виграші за цих двох ставок були рівні за величиною. Однак, він аргументував, що в одному випадку надав би перевагу ставці А, оскільки у п'яти випадках із шести у ній пропонувався кращий приз, ніж у ставці В. З іншого боку, він надав би перевагу ставці В при суб'єктивній довірі можливості виходу грані 6.

Цей приклад відноситься до так званих парадоксів Алле, оскільки рівність середніх виграшів у них

Нелінійні теорії переваг

Зважена теорія вигоди Chew [12]	$\frac{\sum v(c(a, \theta_i)) \pi(c(a, \theta_i)) P(\theta_i)}{\sum \pi(c(a, \theta_i)) P(\theta_i)}$
Перспективна теорія Kahneman and Tversky [13]	$\sum v(c(a, \theta_i)) \pi(P(\theta_i))$
Суб'єктивістсько зважена вигода Karmarkar [14]	$\frac{\sum v(c(a, \theta_i)) \pi P(\theta_i)}{\sum \pi(P(\theta_i))}$

обумовлює рівність очікуваних корисностей, що призвело до критики протягом останніх 40 років використання теорії очікуваної корисності для обох дескриптивного та нормативного аналізів. Розвинуто багато альтернативних теорій, які відрізняються від суб'єктивної очікуваної вигоди (СОВ) послабленням однієї або більше її аксіом. Огляд такої узагальненої або нелінійної теорії вигоди можна знайти у Fishburn [10]. Три приклади нелінійних моделей корисності подані в таблиці 2.

Зазначимо, що представлені тут форми для дискретних задач, у яких нема інформації у формі доступних спостережень $X = x$. У цих теоріях ОПР вибирає рішення a , аби максимізувати узагальнену очікувану корисність. Суттєво, що тут зважуються ймовірності перед формуванням "очікування" у спробі врахування контексту, у якому ОПР шукає ідеальний експеримент, коли стан θ , спостерігається. Хоча такі теорії розвиваються в основному для дескриптивних досліджень, існує деяка аргументація для їх використання у нормативних моделях.

Проблема цих теорій полягає у тому, що вони використовуються як введення найпростіших представлень проблем таких, як, наприклад, у таблиці 1. Там наслідки експерименту є 500, 600, 700 і т.д. Зокрема, 800, якщо появляється трійка при ставці А, і той же наслідок 800, якщо четвірка появляється при ставці В. Але з посилань, процитованих у Edwards [11], випливає, що для ОПР – теоретика це не зовсім так. Теорії співчуття, вперше розглянуті у [2], отримали подальший розвиток у Bell [15], Loomes, Sugden [16]. Ці моделі співчуття (задоволення) спонукають ОПР приймати інші рішення, якщо у результаті експерименту він знає, що міг би зробити краще (гірше). В деяких випадках вони роблять це через порівняння числової величини наслідку з найкраще можливою величиною у заданому стані. В інших випадках вводяться подальші атрибути у моделювання наслідків, які моделюють *a priori* відчуття цінності і таким чином можуть дозволяти ОПР відчуття співчуття або задоволення. Останній підхід полягає у дослідженні ОПР моделі її уподобань, і через дерево атрибутів приводить її до розуміння, допомагаючи їй в подальшому представленні проблеми Keeney [17].

Ми розглянемо теорію співчуття коротко у наступному параграфі. Наразі зазначимо, що існує безліч

літературних джерел, пов'язаних із представленням проблем рішень, що охоплюють сприйняття ОПР, і зупинимось тільки на одному прикладі. Проблеми, можливо ідентичні з математичного погляду, можуть дуже відрізнитися з погляду ОПР. Аналітик має вяснити суть проблеми ОПР, і тоді може моделювати його сприйняття проблеми. Розглянута модель проблеми рішень майже незмінно далеко більш складна і тонша, аніж приклади, наведені у літературі з теорії статистичних рішень, зокрема у відношенні до моделювання наслідків через мультиатрибутні представлення. Із необхідності використання мультиатрибутних вигід (втрат) випливає, що багато припущень деяких стандартних статистичних теоретичних методів рішень є більш підозрілі, аніж реалістичні. На цьому зупинимось в подальшому через один параграф.

Аксіоматизація суб'єктивної очікуваної корисності

Аспект аксіоматичного представлення проблем рішень, що отримав малу увагу у літературі, пояснюється наявністю різних аксіоматичних систем, які оправдують нормативні теорії рішень, зокрема, теорію СОВ. І це не дивно: отримання вимірною теоретичного представлення множини запропонованих аксіом, як процесу представлення раціональної поведінки, є суттєво математичною діяльністю; і принадливою діяльністю у цьому плані. Така математика забезпечує пошук мінімальної множини припущень, які гарантують представлення, що досліджуються. Досягнення такої мінімальності має певну вартість. Отримані аксіоматичні моделі раціональної поведінки в достатньо наївній і амбіційній манері викликають як у аналітиків, так і в ОПР, питання можливості їх нормативного введення.

Наприклад, багато аксіоматизацій містять припущення, які стверджують еквівалентність складових лотерей. Рисунок 2 ілюструє типову версію цього. В силу цих аксіом раціональні рішення ОПР будуть індивідуальними щодо вказаних С і Д варіантів.

Однак, тільки дуже рідко ці аксіоми обговорювались в термінах реальних ситуацій, сприйнятих ОПР. Чи ОПР буде досліджувати результати обох рандомізацій у варіанті С, а чи він буде аналізувати виходи С, якщо має місце останнє, то ОПР може мати види відчуттів захоплення та/або співчуття, які мо-

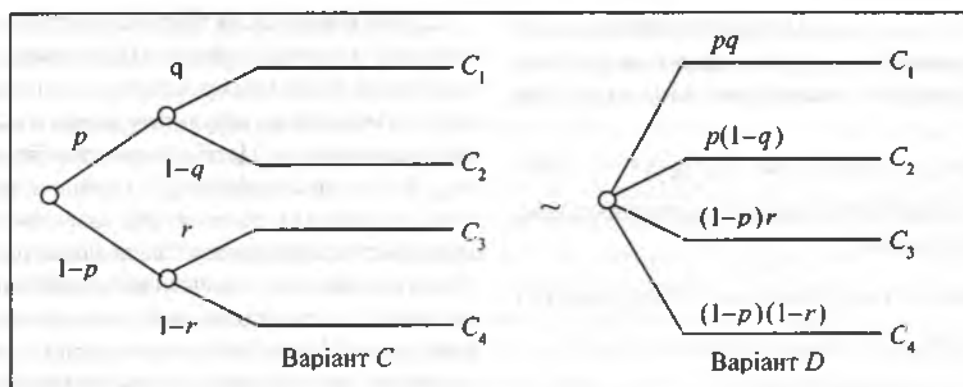

Рис. 2. Редукція складових лотерей

ли б відрізнити наслідки у варіанті *C* від відповідних наслідків у варіанті *D*. Зробимо це більш конкретно. Припустимо, що C_1 і C_2 відносяться до дуже приємних фінансових виходів, які будуть отримані протягом року; в той час, як виходи C_3 і C_4 відносяться до суттєвих втрат, знову отриманих у кінці цього року. Припустимо, що перша рандомізація у варіанті *C* реалізувалась наразі, а друга – у кінці року, і що у варіанті *C* єдина реалізація не реалізовується до кінця року. Тоді більшість ОПР надаватиме більшу перевагу варіанту *C*, аніж варіанту *D* через рішення повної невизначеності у наслідках року нереалізованої рандомізації у варіанті *D*.

Багато таких труднощів представлення в аксіоматиці СОВ виникають через неможливість відрізнити альтернативи в основній проблемі рішень від альтернатив, введених за допомогою допоміжного або посилюючого експерименту. Цей експеримент не є частиною основного процесу рішень. Його введення забезпечує аксіома Архімеда – шкала, впродовж якої оцінюється довіра та уподобання ОПР French [18]. Події у посилюючому експерименті відповідають виходам віртуального експерименту, у той час як події у фазовому просторі відповідають можливим майбутнім виходам у реальному світі. Це, зокрема, стало причиною того, що у French [19] введено аксіоматизацію, у якій ОПР могла б конструювати σ -поле на посилюючому експерименті, і значно біднішу структуру на фазовому просторі. В доповнення представлення СОВ із аксіом, необхідно тільки вказати на різницю між складовою лотереєю та її редукцією у порівнянні гіпотетичних альтернатив, побудованих на рандомізації у допоміжному експерименті. Якщо це задано, то можна завжди подати відповідні аксіоми таким чином, аби уникнути тимчасових відмінностей у рішенні невизначеності French and Xie [20].

Відокремлення допоміжного експерименту від “реальної” проблеми рішень має також інші переваги. Багато теорій співчуття, які коротко описані у попередньому розділі, вимагають, аби ОПР порівнювала наслідок від прийняття рішення у конкретному стані від кращого можливого наслідку у цьому стані.

Моделювання вигоди: незалежність та адитивність

Основний формалізм теорії статистичних рішень, що розглянуто раніше, ігнорував будь-яку структуру простору станів, спостережень або наслідків, хоча, принаймні, про простір спостережень, або вибіркового простір, необхідно мати інформацію про його розмірність, аби будувати умовний розподіл $P_x(\cdot/\theta)$. Багато зусиль дослідників минулих декількох десятиріч у байєсовій теорії статистичних рішень можна розглядати у плані розвинення статистичних моделей відповідно до конкретних структур суб’єктивних припущень ОПР щодо стану природи та простору спостережень. Аналогічно, багато зусиль дослідників у байєсовому аналізі процесу прийняття рішень можна розглядати як розвинення моделей полі-атрибутивної корисності (ПАК) відповідно до конкретних структур на уподобаннях виходів у просторі наслідків. Коротко зупинимось на моделюванні ПАК.

Аксіоматизації СОВ припускають, що наслідки $c(a, \theta) \in C$ є описи сценаріїв можливих результатів від прийняття рішення a у стані природи θ . Це, зазвичай, припущення надзвичайно громіздке. Існують різні дискусії щодо цієї громіздкості, зокрема, розглядається будь-яке моделювання наслідку, фактично, як моделювання позиції або опису позиції, у якій ОПР знаходить себе і з якої вона продовжуватиме функціонування до кінця днів своїх. Тут припускається, що позиція ОПР цілком відповідає будь-якому можливому наслідку. Аби моделювати наслідки у ПАК-аналізі, припускається, що ОПР обґрунтовує будь-який наслідок в термінах його досягнення на (скінченному) числі шкал атрибутів. Деякі з них можуть бути “об’єктивні”, такі як витрати, час до завершення проекту, число онкологічних хворих у результаті радіаційного забруднення, число безробітних в економіці. Інші будуть явно суб’єктивні шкали, такі як якість життя, соціо-економічний стан, естетичні цінності тощо. Існують методології: співпраці з ОПР для розвинення відповідної множини атрибутів.

Припустимо, що кожний наслідок описується згідно з його представленням, q (загальними) атри-

бутами: $c = (c_1, c_2, \dots, c_q)$. Природно запитати, коли функція корисності $u(c)$ розкладається у більш прості комбінації простіших функцій цих атрибутів, тобто

$$u(c) = u_1(c_1) + u_2(c_2) + \dots + u_q(c_q) \quad (3)$$

у цьому випадку вона називається сепарабельною, або більш загальною

$$u(c) = u_1(c_1) + u_2(c_2) + \dots + u_q(c_q) + k_{12}u_1(c_1)u_2(c_2) + k_{13}u_1(c_1)u_3(c_3) + \dots + k_{23}u_2(c_2)u_3(c_3) + \dots + k_{123}u_1(c_1)u_2(c_2)u_3(c_3) + \dots + k_{12\dots q}u_1(c_1)u_2(c_2)\dots u_q(c_q) \quad (4)$$

Полілінійна форма (4) є не така й проста, але статистики знають, що нею моделюються взаємодії між уподобаннями на атрибутах.

Функціональні форми (3) і (4) виникають, коли виконуються певні умови незалежності. Сепарабельна форма (3) вимагає адитивної незалежності: атрибути адитивно незалежні, якщо уподобання між іграми ОПР залежать тільки від граничних розподілів на q атрибутах і не залежать від їх сумісних розподілів. Полілінійна форма вимагає, аби кожен атрибут був незалежним за корисністю від атрибутів, що залишились. Атрибут є незалежним за корисністю від атрибутів, що залишились, якщо уподобання між іграми ОПР включають в себе змінні рівні кожного із цих атрибутів та фіксовані рівні усіх $(q - 1)$ атрибутів, що залишились, є незалежними від цих фіксованих рівнів. Детальніше це подається у Keeney and Raiffa [21], де розглядається багато інших умов незалежності та видів функціональних форм для $u(c)$.

Цікаво відмітити, як теорія статистичних рішень припускає адитивність форми (3). Наприклад, при балансуванні витрат на проведення експерименту та вартості можливого результату, появляється припущення адитивності. Це обговорюється більш детально у Raiffa and Schlaifer [5], і лише згадується у пізніших роботах, таких як [4]. Зазвичай, дискусія щодо цього припущення не піддавалась критиці, хоча у багатьох випадках тимчасових уподобань, що оцінювались, спостерігалась невідповідність адитивній незалежності. Коли різні аспекти наслідку появляються у різний час, тоді припущення адитивної незалежності є дещо сумнівним.

Розглянемо дві ставки на Рис. 3. Кожний наслідок представлено двома атрибутами: витрати, що виникають наразі та дохід за рік. Граничні розподіли кожного атрибуту ідентичні в обох ставках. Так, адитивна незалежність мала б місце, якби ОПР була індивідуальною до цих двох ставок.

Ставка у Keeney and Raiffa [21], де розглядається багато інших умов незалежності та видів функціональних форм для ставки E , характеризується меншою невизначеністю, оскільки більшим разовим витратам відповідає більша річна дохідність, а у ставці у Keeney and Raiffa [21], де розглядається багато інших умов незалежності та видів функціональних форм для ставки F , невизначеність зростає: більшим разовим витратам відповідає менша річна дохідність і навпаки. Ця обставина наводить ОПР на думку надавати перевагу між ставками, у цьому випадку – ставці E .

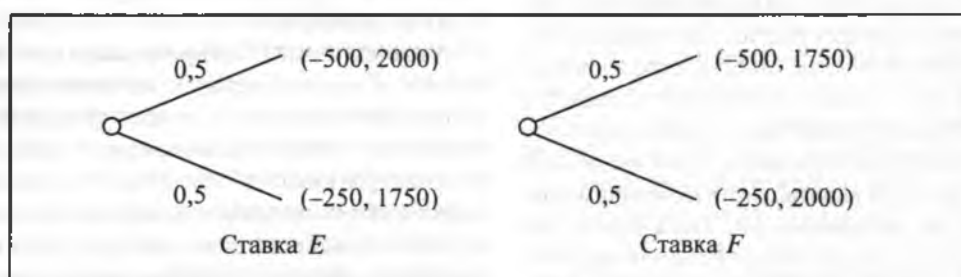

Рис. 3. Приклад, у якому може бути відсутня адитивна незалежність

З обчислювальної точки зору припущення адитивності функції вигоди є важливим, особливо, у випадку, коли виходи отримані у різні періоди часу. Більшість послідовних статистик оснований на мінімізації чистої поточної вартості, отриманої адитивним дисконтуванням. У цьому контексті багато проведено робіт по плануванню експерименту, особливо послідовного планування і послідовного статистичного аналізу Вальда. Якщо адитивність функції корисності відсутня, тоді не можна застосувати метод динамічного програмування.

Існує точка зору на відношення до редукції прикладу складових лотерей. Чимало деталей наведено у Рис. 3.

Припустимо, що у прикладі витрати появляються наприкінці року, а дохідності – наприкінці наступного року, тобто все зсунуто на рік. Уподобання ОПР можуть залежати від того, коли оцінюється або уточнюється невизначеність: наразі або у будь-який час у майбутньому році. Чим раніше уточниться невизначеність, тим швидше ОПР зможе підготуватись до реалізації витрат і отримання відповідних вигід або дохідностей. У той час, як оцінювання невизначеності може бути неважливим у теорії статистичних рішень, воно є дуже важливим у послідовних медичних випробуваннях.

Практичне застосування аналізу вигід і витрат для оцінки доцільності державних проєктів різного спря-

мування – законодавчих, інституційних, інвестиційних, з викладенням методичних підходів, пов’язаних з реалізацією прямих і непрямих витрат і вигід, критеріїв їхнього зіставлення з урахуванням усіх чинників, що ускладнюють порівняння, з метою підготовки рішень для ухвалення органами державної влади, аналізується у практичному посібнику [22].

Тут у доступній студентам формі викладені основні теми – правила прийняття рішень, загальні підходи до аналізу невизначеності і ризику, ймовірнісні дані, порівняння варіантів різного типу проти різних критеріїв, ключові практичні рекомендації. Цей посібник сприяє запровадженню канадського досвіду використання аналізу вигід і витрат в Україні.

Контексти рішень та малі світи

Наразі підніmemo рівень і розглянемо контекст рішень у цілому, тобто малий світ на серцевині аналізу. Savage [2] вважав, що байєсова парадигма впливає тільки з її аксіоматизації, якщо вона застосована до вибору одного великого рішення або ефективно вибраної однієї стратегії на весь час. Аби застосувати парадигму до будь-якого контексту, вимагалась конструкція малого світу для виявлення суті того контексту та “стрибок віри”, а саме, байєсова парадигма справді раціональна, коли застосовується у малому, як і у великому. Аксіоматизація, яка розді-

ляє допоміжний експеримент від будь-якого малого світу, може пояснити суть контексту, даючи можливість окремим малим світам бути об’єднаними за допомогою загального допоміжного експерименту і таким чином віднести змістовність та узгодженість у великому до змістовності та узгодженості у малому (системність підходу). Але це дослідницька робота, яка ще чекає свого завершення [1]. Однак тут ігнорується той стрибок віри і погляд на вибір відповідного, або реквізитного, малого світу для аналізу. Savage не зміг описати цей процес повністю, він вважав, що це могло “бути суттю оправдання і експерименту, яке неможливо сформулювати повністю і точно визначити загальні принципи”.

Дискусія щодо реквізитного моделювання Phillips [8] частково дає повніший опис процесу побудови відповідного малого світу. Суттєво малий світ є реквізитним для аналізу, коли збільшення його подальших факторів приводить до нового розуміння для ОПР. Співвідношення між ідеями реквізитного моделювання та деякими іншими основоположними ідеями, описаними вище, можна знайти у прикладі, наведеному у [3]. Там же розглядається ефект кореляції у двох або більше представленнях “малих світів” окремих виборів, що стоять перед ОПР (див. Рис. 4).

Припустимо, що виходи в одному малому світі представляються наслідками c_1 , а виходи в іншому –

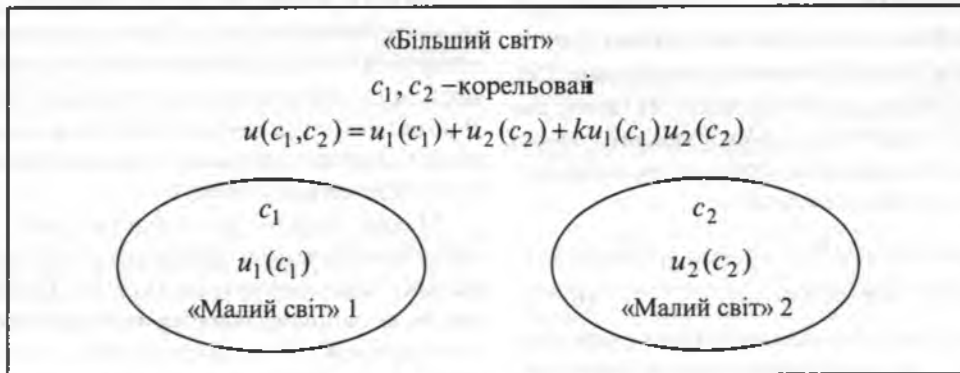

Рис. 4. Корельовані малі світи

наслідками c_2 . Припустимо також, що у більшому малому світі, утвореному за допомогою їхньої комбінації, ОПР володіє c_1 і c_2 які взаємно незалежні за корисністю. Тоді у цьому світі функція вигоди матиме полілінійну форму

$$u(c_1, c_2) = u_1(c_1) + u_2(c_2) + k u_1(c_1) u_2(c_2), \quad (5)$$

де коефіцієнт k такий, що $1 + k u_1(c_1) > 0, 1 + k u_2(c_2) > 0$. Тоді для фіксованого c_1 , $u(c_1, c_2)$ та $u_2(c_2)$ – стратегічно еквівалентні функції корисності для c_1 і для фіксованого c_2 , $u(c_1, c_2)$ та $u_1(c_1)$ – стратегічно еквівалентні функції корисності для c_2 .

Припустимо, що c_1 та c_2 статистично незалежні у сприйнятті ОПР і розглянемо три випадки:

1. Рішення має бути прийнятим у першому малому світі з відомим c_2 .
2. Рішення має бути прийнятим у першому малому світі з невідомим c_2 .
3. Рішення має бути прийнятим у першому малому світі без ОПР, маючи будь-яке усвідомлення більшого світу або c_2 .

У першому випадку ймовірності, що використовуються у СОВ-аналізі, $P_{c_1}(\cdot | c_2)$ за умови статистичної незалежності рівні апріорному граничному розподілу c_1 . Функція вигоди $u(c_1, c_2)$ з фіксованим c_2 , як зазначалося, стратегічно еквівалентна $u_1(c_1)$. У другому випадку аналіз проводиться інтегруванням за розподілом випадкової завади c_2 . За заданої незалежності, це

еквівалентно максимізації очікуваної функції корисності відносно апіорного граничного розподілу c_1 :

$$\bar{u}_1(c_1) = [1 + k \int u_2(c_2) dP(c_2)] u_1(c_1) + \int u_2(c_2) dP(c_2)$$

яка, за умови додатності $[1 + k u_2(c_2)]$, є стратегічно еквівалентною $u_1(c_1)$.

Третій випадок важче аргументувати, хоча із статистичної незалежності менших світів у більшому та необмеженому світу випливає, що оцінки суб'єктивних ймовірностей незалежні одна від одної. Аналогічно, із незалежності корисності випливає, що оцінки довіри та величини ризику незалежні одна від одної. Таким чином, можна очікувати, що будь-яка оцінка суб'єктивних ймовірностей та корисностей продукує ймовірнісний розподіл, ідентичний до апіорного граничного на c_2 у більшому світі і функцію корисності, яка є стратегічно еквівалентною до $u_1(c_1)$.

Таким чином, аналіз в усіх трьох випадках є змістовним і дає ідентичні наслідки. Наразі розглянемо, що трапиться, коли два менші світи є статистично залежними.

У першому випадку, оскільки c_2 відоме, аналіз проводиться за допомогою максимізації усередненої відносно умовного розподілу $P_{c_1}(\cdot|c_2)$ функції корисності $u(c_1, c_2)$ із фіксованим c_2 , що стратегічно еквівалентно $u_1(c_1)$. Результат буде відрізнитись від відповідного, наведеного вище, оскільки умовний розподіл $P_{c_1}(\cdot|c_2)$ не є більше ідентичним апіорному граничному розподілу, але аналіз є явним застосуванням СОВ.

Далі розглянемо другий випадок. Як і вище, вимагається інтегрувати по параметру завади c_2 , але без статистичної незалежності, а тому математичне сподівання не можна факторизувати.

$$Eu(c_1, c_2) = Eu_1(c_1) + Eu_2(c_2) + k[\text{Cov}(u_1(c_1), u_2(c_2)) + Eu_1(c_1)Eu_2(c_2)] = [1 + kU_2]Eu_1(c_1) + k\text{Cov}(u_1(c_1), u_2(c_2)) + U_2, \quad (6)$$

Вибирати рішення максимізацією у першому малому світі, – не стратегічно це еквівалентно працювати із СОВ-аналізом по $u_1(c_1)$. За різних припущень щодо розподілів, (6) набирає функціональної форми нелінійних моделей корисності, розглянутих у [3].

У третьому випадку можна припустити, але це не обов'язково, що аналіз проводиться максимізацією усередненої відносно апіорного граничного розподілу на c_1 , функції корисності $u(c_1, c_2)$, що стратегічно еквівалентно $u_1(c_1)$.

Таким чином, коли малі світи не є статистично незалежними, то аналіз проводиться по-різному у цих трьох випадках.

Не дивлячись на те, що наведене вище далеке від перевірки емпірично-дескриптивного аргументу, воно приводить до деякого розуміння того, які труднощі із СОВ-аналізом можуть виникати, якщо він застосову-

ється у світах, які надто малі. Справді, СОВ-теорія, як така, прогнозує свої результати, які можуть показатись випадковими для ОПР, якщо аналіз має місце у досить малому світі або використовувати інший загальний підхід, коли мова йде про щось надто обмежене. Поширювати прескриптивний аналіз на більш загальний випадок, у якому незалежність аргументів функції корисності не має місця, могло б бути цікавим, але як нам відомо, це не досліджувалося.

Висновки

Як байєсова статистична теорія рішень розширює погляд на світ? Ще раз поглянемо на простий опис статистичної теорії рішень. Чи цей опис дійсно знаходить схвалення в усіх прихильників байєсового підходу? Включення θ , як невідомого стану природи, схиляє, з одного боку, до точки зору малого світу, в якому мають місце змінні величини, які можна спостерігати і постійні параметри, які необхідно оцінювати. Теорія рішень у чисто суб'єктивістському байєсовому підході формулюється у термінах подій, які безпосередньо спостерігаються. Можливості появи подій моделюються відносними частотами змінних величин або їх ймовірностями. Ймовірності настання подій залежать від невідомих параметрів. Функція корисності або функція втрат визначена на просторі можливих наслідків від прийнятих рішень щодо якісного оцінювання параметрів. З одного боку, є дослідники байєсового підходу, для яких світ має реальну об'єктивність, параметри мають значення і зміст. Для них цілком природно визначити та модернізувати свої суб'єктивні ймовірності щодо невідомого стану природи θ ; і більш того θ може бути складовою наслідка і вони, таким чином, можуть виразити функцію корисності або функцію втрат безпосередньо через θ .

Малий і більший фізичні світи можна символічно проілюструвати на прикладі світу електрики у провіднику і світу енергетики в цілому. Такі три параметри, як напруга, сила струму та опір провідника, пов'язані між собою законом Ома, і ці параметри разом із додатковим параметром, таким як потужність, пояснюють світ електрики у провіднику. Світ енергетики в цілому можна пояснити за допомогою цих же параметрів, використовуючи методи системного аналізу в енергетиці. Відкриття фізичних законів, типу закону Ома, відноситься до наукового висновку, який, зокрема, виступає аргументом у функції корисності, і цей закон, та подібні йому, покликані пояснити світ, спрогнозувати, у нашому сприйнятті, подальшу його еволюцію.

Математичні підходи та моделі, розглянуті у цій доповіді не є метафізичні. Це статистичні моделі, пов'язані з концепціями аналітиків або ОПР, які користуються цими моделями і які мають для них велике значення. Зокрема, аналітикам добре відомі труднощі оцінювання уподобань або переваг змінних величин, які не суттєві для ОПР. Наприклад, при аналізі не-

визначеності у практиці шифрування та розшифрування кодів та розподілу секретних ключів у великих інформаційних мережах, пропонуються складні криптографічні алгоритми встановлення загального ключа для учасників інформаційного обміну без втрати секретної інформації. Це означає, що структура моделей має бути такою, що входи моделей відповідають секретним ключам учасників інформаційного обміну, а виходи моделей відповідають загальному ключу, який допомагає досягти учасникам взаєморозуміння.

У [23], використовуючи байєсів підхід, введено адаптивну слабкокеровану марківську, а, за деяких умов, напівмарківську P_ε^f -модель типу $P_\varepsilon^f = P_0 \pm P_1^f$, де матриця перехідних ймовірностей P_0 описує процес установлення раціональної поведінки індивідуума або суспільства у цілому як суб'єкта, поведінка якого досліджується, матриця P_1^f описує керовану статистичну динаміку флуктуацій або збурень раціональної поведінки суб'єкта, f – стратегія керування, ε – малий параметр.

Методи агрегування та дезагрегування складних P_ε^f -моделей, що відповідають побудові малого та більшого світів у контексті цієї доповіді, досліджено у [24].

ЛІТЕРАТУРА

1. French S. The Framing of Statistical Decision Theory: a Decision Analytic View // Fifth International Meeting on Bayesian Statistics, Invited Papers, Alicante (Spain). – 1994. – P. 427-444.
2. Savage L. J. The Foundations of Statistics. John Wiley and Sons, New York. – 1954.
3. Bordley R. F., Hazen G. Nonlinear utility models, arising from unmodelled small world intercorrelations // Management Science 38. – 1992. – P. 1010-1017.
4. De Groot M. H. Optimal Statistical Decisions. McGraw-Hill, New York. – 1970.
5. Raiffa H., Schlaiffer R. Applied Statistical Decision Theory. Graduate School of Business Administration, Harvard University, Boston. – 1961.
6. Edwards W. Utility Theories: Measurements and Applications Kluwer Academic Publishers, Boston. – 1992.
7. Kleindorfer P. R., Kunreuther H. S., Schoemaker P. J. Decision Sciences. Cambridge University Press. – 1993.

8. Phillips L. D. "A theory of requisite decision models" // Acta Psychologica 56. – 1984. – P. 29-48.

9. Box G. E. P. "Sampling and Bages inference in statistical modelling (with discussion)" // Journal of the Royal Statistical Society A143. – 1980. – P. 383-430.

10. West M., Harrison P. J. Bayesian Forecasting and Dynamic Models. Springer Verlag, New York. – 1989.

11. Howard R. A. "In praise of the old religion in Edwards (1992). – P. 27-55.

12. Chew S. H. "A generalisation of the quasilinear mean with applications to the measurement of income inequality and decision theory resolving the Allais Paradox // Econometrica, 51. – 1983. – P. 1065-1092.

13. Kahneman D., Tversky A. "Prospect theory: an analysis of decision under risk" // Econometrica, 47. – 1979. – P. 263-291.

14. Karmarkar U. "Subjectively weighted utility and the Allais Paradox" // Organisational Behavior and Human Performance, 24. – 1979. – P. 67-72.

15. Bell D. E. "Regret in decision making under uncertainty // Operations Research, 30. – 1982. – P. 961-981.

16. Loomes G., Sugden R. "Regret theory: an alternative approach to rational choice under uncertainty" // Economic Journal, 92. – 1982. – P. 805-824.

17. Keeney R. L. Value Focused Thinking. Horward University Press. – 1992.

18. French S. Decision Theory: an Introduction to the Mathematics of Rationality. Ellis Horwood, Chichester. – 1986.

19. French S. "On the axiomatisation of subjective probability // Theory and Decision, 14. – 1982. – P. 19-33.

20. French S., Xie S. "A perspective on recent developments in utility theory" in Sixtos Rios (Ed) Decision making: trends and Challenges. Cluver. – 1994.

21. Keeney R. L., Raiffa H. Decisions with Multiple Objectives: Preferences and Value Trade-offs. John Wiley and Sons, New York. – 1976.

22. Аналіз вигід і витрат. Практичний посібник / Пер. з англ. С.Соколик. Наук. ред. перекладу О.Кілієвич. Секретаріат ради скарбниці Канади. Друге видання. – К.: Основи. – 2000.

23. Андрєєв М. В. Адаптивне керування слабкокерованими марковськими та напівмарковськими моделями у дискретному часі // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2003 – № 2. – С. 92-107.

24. Андрєєв М. В. Оптимальна зупинка агрегованих та слабкозбурених дезагрегованих марковських і напівмарковських моделей у дискретному часі // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2002. – № 3. – С. 139-146.

УДК 631

ДЕМУХ С.

Науч. руководитель АНДРЕЕВ Н. В. – д. ф.-м. н.

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Сельскохозяйственное производство в любой стране мира всегда относится к высокорисковому производству. Тем не менее, в специальных научных дисциплинах, связанных с управлением риском, этой отрасли внимания практически не уделяется. Анализ литературных источников показывает, что очень часто понятие "сельскохозяй-

ственный риск" в классификации видов рисков не принимает участия. Лишь в некоторых изданиях можно найти описание специфических признаков сельскохозяйственных рисков, которое выделяет их в общей классификационной совокупности.

По своим характеристикам сельскохозяйственные риски можно вполне отнести к категории рисков, ко-

торые представляют собой опасность нанесения ущерба сельскохозяйственному предприятию (или хозяйству сельского товаропроизводителя) вследствие нарушения нормального хода производственного процесса. Под нормальным производственным процессом мы понимаем производственный процесс, когда сельскохозяйственное предприятие получает урожай не ниже средних значений для данной природно-климатической зоны. Основными признаками сельскохозяйственного риска являются его отраслевая принадлежность и конкретизация объекта, на который этот риск направлен – на производство.

Сельскохозяйственный риск обладает несколькими специфическими особенностями, которые выделяют его из других групп страхового риска. Такими особенностями являются: катастрофичное распределение риска во времени и его кумулятивный характер. По международной классификации организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) катастрофические риски подразделяются на эндемические (местные) риски (которые происходят под воздействием метеорологических факторов и условий) и риски, которые происходят под воздействием качества земли (например, эрозия почв).

Выделенные специфические особенности сельскохозяйственного риска имеют объективную природу. Однако, помимо них, действует множество субъективных факторов, которые могут оказывать негативное влияние на эффективность труда в аграрном секторе. К ним относятся уровень профессиональной подготовки сельских товаропроизводителей (особенно в области агрономии, экономики и права), способность адаптироваться к агрессивной экономической среде, умение не просто выживать в условиях трансформации и реформирования АПК, но и находить свою “экономическую нишу”, в рамках которой можно раскрыть весь имеющийся потенциал сельхозпредприятия. Их совокупность можно отнести к категории субъективных рисков обстоятельств, которые могут значительно усиливать объективные рискованные характеристики производственных процессов в аграрном секторе. Именно эти субъективные критерии плохо поддаются формализации при оценке сельскохозяйственного риска. Поэтому передача его на страхование может сталкиваться либо с отказом страховщика в продаже необходимого страхового продукта, либо отказом в выплате страхового возмещения.

Однако, помимо них, катастрофичность сельскохозяйственного риска связана с его кумулятивным эффектом. Этот эффект проявляется таким образом, что наступление страховой опасности поражает сразу большое количество застрахованных объектов.

По своей природе риски, которым подвержены производители сельхозпродукции, делятся на 3 группы:

– **Природные риски**, характерные для сельского хозяйства: воздействие погодных условий, бо-

лезни и вредители растений, технологические изменения, влияющие на сельхозпроизводство, экологические риски – загрязнение окружающей среды, изменения климата;

– **Риски рынка**: колебание экспортных и импортных цен, обменных курсов валют;

– **Регуляторные риски**: возникающие из требований к безопасности продуктов питания, требований по охране окружающей среды.

Частью рисков можно управлять непосредственно на сельскохозяйственном предприятии, другая часть находится вне управления и должна быть покрыта программой страхования.

Управление существующими сельскохозяйственными рисками может осуществляться:

а) на уровне сельскохозяйственного предприятия:

– прогрессивные технологии производства (точное планирование, использование знаний погодных условий, управление водными ресурсами и т.п.);

– кооперация – возможность распределения риска среди группы сельскохозяйственных предприятий, а также по вертикальной цепи производства продуктов питания;

– рыночные технологии продаж – заключение контрактов на производство, продажу сельскохозяйственной продукции;

– управление капиталом и долгами;

– страхование *с/х* рисков;

– диверсификация доходов – подработки в других отраслях, например, туризм, лесное хозяйство и т.п. (при наличии возможностей).

б) на государственном уровне:

– меры, помогающие сельскохозяйственному предприятию минимизировать риски через систему исследовательских и консультационных учреждений, т.е. обучение новым технологиям, предоставление прогнозов и информации о погодных условиях, информирование о новых подходах к производству и реализации продукции. На уровне Европейского Союза это поддержка, оказываемая группам производителей определенной продукции, связанная с диверсификацией производства;

– меры государственного регулирования рынка – обеспечение нижней граничной цены сельскохозяйственной продукции, интервенции, компенсационные выплаты экспортерам, обеспечение хранения продукции, квоты;

– компенсация ущерба от стихийных бедствий.

– субсидируемые программы страхования. В Европейском Союзе они существуют, например, в Испании и Австрии, где не предусмотрены выплаты компенсаций от стихийных бедствий. Такими программами могут покрываться различные риски (град, заморозки, засуха, повреждение вредителями и т.д.),

также как и различные секторы сельскохозяйственного производства (растениеводство, выращивание крупного рогатого скота, овцеводство, рыбоводство). Правила Европейского Союза ограничивают субсидии 50-80% величины страховой премии в зависимости от страхового покрытия;

- гарантии сохранения доходов – применяется только для сохранения очень низкого уровня доходов – схема помощи ирландским фермерам;
- налогообложение – позволяет хозяйствам сглаживать скачки доходов с целью налогообложения;
- валютный риск – монетарными методами Европейский Союз обеспечивает некоторую компенсацию для фермеров за пределами евро-зоны, что также поддерживается национальными мерами по решению конкретного государства.

Все риски могут быть охарактеризованы с точки зрения их частоты, вероятности наступления и коммерческой стоимости, которую страховщик может запросить за передачу риска в страхование, с учетом возможностей фермера по ее оплате.

Риск, воздействующий одновременно на большие территории и, следовательно, на большое число сельскохозяйственных предприятий, называется системным (катастрофическим).

Если системные риски, такие как региональные стихийные бедствия или эпидемии, не могут быть переданы страховщикам полностью ввиду отсутствия средств у сельскохозяйственных предприятий, то сельскохозяйственные предприятия будут постоянно находиться под угрозой банкротства.

Коммерческая стоимость передачи в страхование системных рисков, связанных с выращиванием с/х продукции, как правило, довольно-таки высокая и может быть неприемлема для фермеров, поэтому с целью оказания поддержки производителям продуктов питания для населения государство часто берет на себя ответственность за последствия системных рисков.

В частности, для борьбы с последствиями стихийных бедствий создаются специальные целевые фонды для ликвидации последствий стихийных бедствий. Такие фонды используются для выплаты компенсаций пострадавшим фермерам. Но особенностью таких компенсационных выплат является то, что размер выплачиваемой компенсации очень сильно зависит от размеров самого фонда, а также порядка его расходования, что ставит фермера в зависимость от чиновников, управляющих такими фондами, кроме того, не прямые убытки никогда не компенсируются из таких фондов.

Совсем другой подход используется при наличии страхования. Права фермера на компенсацию гарантированы по закону согласно условиям заключенного договора страхования.

Большинство принятых в странах с развитой рыночной экономикой схем компенсации последствий стихийных бедствий все-таки направляют компенсационные средства в страховой сектор.

Согласно подписанным соглашениям между странами, членами Всемирной организации торговли (WTO), накладывающим определенные ограничения на порядок и размер финансирования государством поддержки собственных фермеров, субсидия страховой премии по страхованию урожая является наиболее приемлемой формой такого финансирования.

С наименьшими административными затратами государство может финансировать перестрахование катастрофических рисков или гарантировать от убытков свыше согласованного лимита.

Преимуществом страховых схем с участием государства является:

- возможность обеспечивать большее покрытие по сравнению с другими методами минимизации сельскохозяйственных рисков;
- повышение роли страховщиков (как представителей частного капитала) в управлении системными рисками в более широком диапазоне;
- освобождение государства от необходимости урегулирования большого количества убытков, что позволяет направить его усилия на другие проблемы экономики.

Природные условия разных стран могут сильно различаться как в зависимости от перечня рисков, которым подвержена определенная территория, так и от их частоты и интенсивности. Поэтому и программы страхования от неблагоприятных природных условий будут различными для разных стран. Могут различаться и подходы к разработке таких программ в зависимости от поставленных задач и экономических условий в конкретной стране, но в любом случае работа таких программ страхования невозможна без государственной финансовой поддержки.

Существуют сложившиеся отличия в подходах к страхованию от эпидемий и заболеваний растений в животноводстве и растениеводстве.

В растениеводстве на практике применяется добровольное страхование, а в животноводстве практикуется создание целевых фондов с обязательными взносами от предприятий (и помощью правительства) для страхования от конкретных болезней и эпидемий.

В странах Европейского Союза ветеринарные проблемы традиционно ассоциируются с проблемами человеческого здоровья, поэтому многие правительства этих стран регулируют возможность финансовой поддержки фермеров в случае эпидемий. В области выращивания урожая значительно меньше возможностей оказать финансовую поддержку фермерам.

Хочется отметить, что и в Украине, наконец, появляется возможность решать проблемы управления сельскохозяйственными рисками с использованием меха-

низма страхування. Наші законодавці прийняли недавно в першому читанні проект Закону "О стимулюванні розвитку сільського господарства на 2001-2004 гг.", передбачаючий селянам компенсацію не менше 50 % расходов на обязательное страхование урожая.

ЛИТЕРАТУРА

1. Елшина Л. С. Риск-менеджмент в сельском хозяйстве, М., 2000.
2. Ламакина Т. Риск сельскохозяйственного производства в системе риск-менеджмент // "Советы риск-менеджера", № 1, 2002.

УДК 334.72

МІРОШНІЧЕНКО І.

Наук. керівник АНДРЕЄВ М.Ф. – к. ф.-м. н.

ПРОБЛЕМИ МАЛОГО БІЗНЕСУ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

Аналіз проблем підприємництва, в першу чергу малого та середнього, показує, що ні його стан, ні тенденції розвитку не можуть розглядатися як задовільні. З одного боку, не можна не згадати про позитивні зрушення, яких вдалося досягти в останні роки. Кількість суб'єктів малого підприємництва проти 1998 року зросла на 35 відсотків, а підприємців-фізичних осіб – на 43 відсотки. Майже на третину зросла зайнятість у сфері малого бізнесу. Але все пізнається в порівнянні. Україна серед країн Європи та СНД має найменше малих підприємств на 1 тис. населення.

Хоча частка малих підприємств у валовому продукті зросла проти 1996 року більш ніж у 2 рази, вона не досягає й 10 відсотків. Для порівняння: в країнах ЄС в середньому цей показник наближається до 70 відсотків. Приблизно такі ж співвідношення в забезпеченні малими підприємствами частки загальної зайнятості. З урахуванням цього, ні в якій мірі не можна розглядати як прийнятні досягнуті темпи розвитку малого бізнесу. До того ж не можна не звертати уваги на уповільнення темпів зростання кількості малих підприємств в останні роки. За три роки число зайнятих у малих підприємствах зросло лише на 150 тисяч. Але потрібно щорічно створювати не менш як 100 тисяч суб'єктів малого бізнесу з мільйоном робочих місць.

Викликає занепокоєння й те, що замість зміцнення малих підприємств йде їх подрібнення: в 1996 році на одному підприємстві працювало в середньому 12 осіб, зараз – лише 8. Не може влаштувати і структура малого підприємництва, яка постійно тяжіє до торгово-посередницької діяльності. Звужуються позиції малих підприємств у сфері виробництва. 1999-го року їх частка у промисловості складала більш як 5 відсотків, торік – трохи більше 3 відсотків. Абсолютно незадовільним є фінансовий стан малого бізнесу. За сприятливих умов минулого року 38 відсотків малих підприємств працювали зі збитками. Загальний рівень рентабельності – менше 3 відсотків. Світова практика свідчить, що до 10 відсотків малих підприємств виростають у великі компанії. В Україні мова йде лише про подібні поодинокі випадки. Зростання перспективних малих підприємств фактично заблоковано. Головний висновок із сказаного – в Ук-

раїні, попри окремі успіхи, досі не створено належних умов для нормального розвитку малого бізнесу.

Розвиток малого та середнього підприємництва – не самоціль. Це необхідна умова переходу усієї економіки на ринкові рейки, ефективної реструктуризації виробництва та підприємств, розв'язання проблем зайнятості, зростання рівня життя населення. Без розвитку малого підприємництва неможливе формування середнього класу, тобто неможливе створення надійного фундаменту демократичного суспільства. Малий бізнес має найнижчі інвестиційні потреби, характеризується найшвидшим обігом капіталу. Світовий досвід показує, що він забезпечує у два-три рази більшу ефективність виробничих капіталовкладень і за обсягом коштів, і за терміном віддачі. Чому ж ці переваги не діють у наших умовах? Що блокує мале та середнє підприємництво?

Звичайно, негативний вплив спричиняють стереотипи минулої епохи, коли переваги великих підприємств, великого виробництва здавалися беззаперечними. Дехто не помітив, що сучасна економіка кардинально змінилася. В розвинених країнах навіть у таких сферах, як наука, інноваційна діяльність, малі підприємства не просто конкурують з великими, а багато в чому й домінують.

Висловивши деякі міркування з окремих проблем розвитку підприємництва, потрібно також розглянути одну з найбільш актуальних – податкових проблем. Безумовно, одним з основних правил ефективного оподаткування є відмова від пільг та рівні умови оподаткування для всіх. Та кожне правило має виняток. Оподаткування малого та середнього бізнесу – одне з них. Світовий досвід свідчить, що пільгове оподаткування малих підприємств виправдане і з економічної, і з соціальної точки зору. Причому поширеною у світі практикою є повне звільнення від оподаткування на досить тривалий час новостворених малих підприємств. З урахуванням цього, оподаткування малого та середнього бізнесу в Україні є неприйнятно високим. Ця проблема почала розв'язуватись відтоді, як у липні 1998 року набрав чинності Указ Президента про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва.

Поштовхом для виходу малого бізнесу з "тіні" мало би бути поширення практики його кредитування. Воно, як відомо, передбачає чітку визначеність реального фінансового та майнового стану позичальників. Проте в основній масі малий та середній бізнес позбавлений можливості брати позики. Парадоксально, але українські кредитні установи зацікавлені в його кредитуванні значно менше, ніж іноземні. В Україні ефективно та практично без проблем щодо повернення позик у сфері мікрокредитування працює цілий ряд німецьких та американських приватних фондів та банків. Українські банки та небанківські інституції, за рідким винятком, не поспішають переймати цей досвід.

Грунтовний аналіз проблемних питань, які сьогодні ставлять підприємці, свідчить, що центр їх розв'язання дедалі більше зміщується на регіональний рівень. Це добре видно за географією розвитку малих підприємств по регіонах, містах і районах. Залежно від ставлення місцевих органів влади, на близьких, за економічною характеристикою, територіях підприємництво розвивається по-різному. В одних – розквітає, в інших – чахне. У Донецькій області на 10 тис. населення припадає 51 підприємство, а в Луганській – тільки 36 підприємств. В малих підприємствах Миколаївщини зайнятість працівників на третину вища, ніж на Херсонщині. А причини на поверхні. Просто в Миколаївській і Донецькій областях більше уваги приділяють підприємництву. Затвердили регіональні програми розвитку, надають фінансову підтримку з місцевих бюджетів, спростили дозвільні процедури, упорядкували перевірки. Ще більший різнобій у ставленні до підприємництва в районах і містах. Існує чітка залежність між розвитком підприємництва та розв'язанням соціальних проблем регіону. У Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській областях – найменша кількість підприємств на 10 тисяч населення і відповідно найвищий рівень безробіття.

Що ж ми бачимо в США? Складні вироби за високими технологіями виготовляють лише у великих фірмах-монополістах. Досить згадати об'єднання в останні роки авіаційних фірм "Дуглас" та "Боїнг" або чисельність працівників фірми "Вестінгауз" – близько 400 тисяч чоловік. Малі ж виробництва в розвинутих країнах – це фірми сфери обслуговування (зокрема інтелектуального) як безпосередньо населення, так і великих фірм. Жодне мале підприємство не виготовляє складної, наукомісткої продукції з багатьма технологічними операціями.

І в той же час у постсоціалістичних країнах повним ходом йде реструктуризація невеликих (порівняно із США) підприємств, які дробляться на рівні цехів, що часто порушує технологічні цикли і робить неможливим розвиток високих технологій. Вдалий спосіб знищення конкурентів! Те саме спостерігається в сільському господарстві: якщо в США і Європі ферми укрупнюються та дотуються,

то наші сільськогосподарські підприємства без будь-яких дотацій роздрібноються.

На світовому ринку 70 % усіх товарів дають великі монополістичні об'єднання. Розвинуті країни (країни "золотого мільярда") підтримують у себе, заохочують створення великих підприємств – АВВ, "Форд", "Вестінгауз" (США), "Сіменс", "Мерседес" (Німеччина) тощо, концернів, фінансово-промислових груп, злиття окремих фірм (наприклад, авіакомпаній "Боїнг" та "Дуглас"), що формують монополістичний та олігополістичний тип конкуренції. Тим часом країнам периферії світового господарства, куди вже потрапили майже всі постсоціалістичні країни й Україна зокрема, через умови МВФ та СБ Захід нав'язує модель конкуренції вільного ринку (найчастіше недосконалої) через реструктуризацію великих підприємств шляхом їх роздроблення аж до цехів чи окремих ділянок. За таких умов загальноприйнята ідея підтримки малого бізнесу та підприємництва по-різному спрацьовує в розвинутих та слаборозвинутих країнах. У розвинутих країнах малі підприємства кооперуються з великими, постачаючи їм окремі деталі, вузли чи надаючи послуги великим фірмам та населенню (торгівля, побут, транспортне обслуговування тощо). У слаборозвинутих країнах, де виробляється надто мало своєї конкурентоспроможної продукції, малі підприємства підключаються до обслуговування великих підприємств розвинутих країн, що з часом призводить до економічного та фінансового закабалення слаборозвинутих країн і втрати ними незалежності, спочатку економічної, а потім політичної.

Що ми бачимо сьогодні в Україні? На її ринку більш як 90 % товарів імпортних. Частка машинобудування у ВВП за роки реформ зменшилась утричі, легкої промисловості – у 8 разів, а електронної – більше ніж у 100 разів. Зростання малого бізнесу за цих умов послаблює стійкість економічної системи України та збільшує запас стійкості розвинутих країн. Це означає, що з погляду стратегії розвитку України для забезпечення стійкості її економічної системи потрібно розвивати, в першу чергу, виробництво складної наукомісткої конкурентоспроможної продукції. Малий бізнес має бути допоміжним, таким, що обслуговуватиме українське виробництво, українські фінансово-промислові групи, концерни, компанії. Отже, стратегічне, головне, нагальне, першочергове завдання – відродження наукомісткого, конкурентоспроможного виробництва, завершеної складної продукції, а вже потім, на цій основі – розвиток малого бізнесу. Нинішня діяльність Антимонопольного комітету України, який орієнтується під впливом МВФ та СБ на архаїчні форми вільної конкуренції минулої епохи, гальмує розвиток конкурентоспроможної наукомісткої національної економіки, протистоїть концентрації ресурсів, потрібних для прискорення структурних і технологічних перетворень. Спрощений підхід до формування конкурент-

ного середовища, розгляд конкуренції та монополії в межах галузевої структури не враховує реальної конкурентної ситуації в межах геоeкономіки, сприяє наростанню нестійкості економічної системи і, отже, не відповідає умовам адаптації до вимог світової кон'юнктури, до вимог глобалізації економіки. У перші роки реформ така політика демонополізації та тотальної приватизації в Україні мала як наслідок руйнування інституціональної структури виробництва і супроводжувалась масовим виникненням слабких неконкурентоспроможних господарських суб'єктів, що, звісно, штовхало Україну на шлях ринкового фундаменталізму. Тим часом міжнародна конкуренція великих промислових фірм і структур переносить центр антимонопольної політики із структурних змін у галузі на умови вступу на галузеві ринки. Ця модель конкуренції виходить за рамки замкнутого галузевого простору, і її потрібно розглядати як вторгнення на ринок нових фірм-конкурентів.

У період структурних трансформацій та економічного зростання в розвинутих країнах особливу державну підтримку отримували саме великі підприємства, а не малий і середній бізнес. Саме з метою підвищення ефективності національного виробництва під час виходу з кризи та переходу до стану економічного зростання відходили від антитрестівського регулювання такі країни, як Японія, Німеччина, Південна Корея. Зауважимо, що подвійна мораль Заходу, зокрема США, виявилась й щодо цих країн. Так, після Другої світової війни Сполучені Штати Америки спочатку нав'язували антитрестівське законодавство в Японії та Німеччині з метою ослабити індустріальну базу цих країн. Коли ж США відчули гостру потребу в посиленні боротьби проти комунізму, то змінили свою позицію і розпочали відновлювати промисловість цих країн, відмовившись від програми зниження концентрації виробництва. Саме відновлення високого рівня концентрації виробництва сприяло тому, що Японія і Німеччина здобули статус світових економічних лідерів. У Південній Кореї в пріоритетних галузях (машинобудування, електроніка, текстильна промисловість, кольорова металургія, нафтохімія, суднобудування) навіть мало місце примусове злиття приватних компаній, що зрештою сприяло створенню високомонополізованих, конкурентоспроможних виробничих структур.

Виходячи з досвіду країн Заходу, потрібно усвідомити неефективність ортодоксальних ліберальних поглядів щодо шляхів розвитку конкуренції. Стратегія створення конкурентного середовища має формуватися з урахуванням інноваційної промислової політики, підвищення конкурентоспроможності, а також проблем виходу із кризи з урахуванням теорем про лібералізацію шляхом концентрації та спеціалізації національної економіки. Захист вітчизняного виробника і споживача має стати національним пріоритетом. Можливість такого захисту в

ефективному державному і законодавчому регулюванні економіки, у відродженні і реструктуризації промисловості, в реіндустріалізації України на інноваційній основі. Підвищення внутрішньої і міжнародної конкурентоспроможності української продукції має стати найважливішим завданням державної стратегії. Україна повинна побудувати самодостатню економіку. На перехідному (трансформаційному) етапі розвитку країни її національним інтересам найбільше відповідає багатокладна соціально орієнтована економіка ринково-інноваційного типу, побудована на системному поєднанні ринкових механізмів та механізмів державного регулювання. В період кризи та виходу з неї для реального зупинення спаду виробництва і поживлення національного виробництва необхідно відновити і посилити пряме державне управління державним сектором економіки, а також налагодити систему державного регулювання і стимулювання недержавного сектора економіки, особливо малого бізнесу.

Завдання держави – стимулювати зростання внутрішнього споживання як локомотива піднесення національного виробництва. Відродження і формування власного національного ринку і національного капіталу на новій основі в умовах повної державної незалежності входить до складу визначальних національних інтересів України. Слід зупинити руйнування внутрішнього ринку України, яке має місце внаслідок неконтрольованої експансії й товарної агресії економічно більш сильних сусідів і країн-партнерів. Необхідно забезпечити відродження внутрішнього ринку і прискорене формування власного народногосподарського комплексу із завершеними технологічними циклами виробництва продукції. Національні інтереси України диктують необхідність відновлення вже в найближчій перспективі втрачених міжнародних ринків, що є можливим лише на основі підвищення конкурентоспроможності національного виробництва. Необхідно зупинити процеси деіндустріалізації України і забезпечити ефективну структурну перебудову економіки та її реіндустріалізацію на новій основі. Державний захист національного ринку є особливо відповідальним завданням. Навіть в умовах глобальної інтеграції значення національного ринку, його роль і місце повинні мати найвищу пріоритетність для держави.

Україна має великі потенційні можливості для підвищення внутрішньої і міжнародної конкурентоспроможності власної продукції. Особливо в такій галузі сільськогосподарського виробництва, як рослинництво. У ньому, як у жодній іншій галузі матеріального виробництва, отримання додаткового товару (DT) у відомій формулі $T \rightarrow G \rightarrow T + DT$ найменшою мірою залежить від перерозподілу природних ресурсів, оскільки додатковий товар (DT), тобто врожай, отримується в основному за рахунок

використання рослинами сонячної енергії та засвоєння поживних речовин ґрунту. А впровадження інновацій – нових технологій у рослинництві, а також у тих галузях сільськогосподарського виробництва, які безпосередньо впливають на збільшення врожайності сільськогосподарських культур і зменшення витрат на їх вирощування, створює так званий мультиплікативний ефект, коли один фактор підсилює інший і навпаки. Впровадження нових технологій в землеробстві як найбільш впливовій сфері сільськогосподарського виробництва на результати вирощування сільськогосподарських культур можливість реінвестування доходів від реалізації інновацій в розширення виробництва можуть створити ефект значного збільшення не тільки продукції рослинництва, а й всього сільськогосподарського виробництва. Однак тут потрібен стимулюючий і регулюючий вплив держави. Україні належить близько третини загальної площі світових запасів чорнозему. Тому відродження і повномасштабний розвиток агропромислового комплексу стало невідкладним і стратегічним національним інтересом України. Але для цього необхідно насамперед розв'язати гостру проблему відновлення родючості ґрунтів. На жаль, Україна втратила колишню славу наших родючих чорноземів. Залишився тільки міф про них.

На кінець 1992 р. у США понад 500 тисяч фермерських господарств перейшли на систему біо-

логічного землеробства, що дало змогу забезпечити підвищення врожайності зернових культур до 60 ц/га, а кукурудзи на зерно – понад 100 ц/га. Саудівська Аравія практично не має земель, придатних для землеробства, але вона, використовуючи біогумус, не лише задовольняє свої потреби в зернових та овочевих культурах, але й значну їх частину експортує.

Внаслідок постійного збільшення кількості населення на планеті існує об'єктивна світова тенденція постійного зростання цін на продовольство. За останні чверть століття ціни на нього підвищилися в два рази. Щорічний приріст потреби в зерні дорівнює величині його річного збору в Україні. Виробництво продуктів харчування вже давно перемістилось із економічної сфери у сферу великої світової політики. Україна повинна стати великим світовим експортером зерна. Експорт зерна на рівні 20-25 млн. т дасть великі валютні інвестиційні ресурси і піднесе рівень економічної незалежності України. Хліб – особливо важливий стратегічний продукт України на період досяжного майбутнього. За останніми даними ФАО ООН (2001 р.), Україна здатна прогодувати 1 мільярд населення світу. Принцип "Хто володіє хлібом, той володіє світом" повинен бути визначальним у нашій національній стратегії. Хліб має стати нашою головною мирною зброєю.

УДК 334.72

ПРОЦЕНКО С.

Наук. керівник АНДРЕЄВ М. В. – д. ф.-м. н.

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ

Малий бізнес здатен в умовах економічної кризи в країні при мінімальному рівні державної підтримки створювати нові робочі місця, зменшуючи соціальну напругу у суспільстві; забезпечувати досить вагому частку бюджетних надходжень у вигляді податків, ризиково розробляти та впроваджувати нові зразки продукції та послуг. Але розвиток малого бізнесу в Україні практично не відбувається.

Фактично, але не формально, малий бізнес є специфічним суб'єктом національної економіки та по цілому ряду критеріїв відрізняється від інших суб'єктів господарювання:

1. По-перше, це цілі малого бізнесу: у своїй більшості малі підприємства створюються задля власного забезпечення працюючих у малому бізнесі осіб (це, як правило, і самі засновники, і наймані працівники) достатнім рівнем матеріальної забезпеченості, а не з метою довготривалого перебування на ринку.

2. По-друге, це динаміка розвитку конкретного суб'єкту малого бізнесу: на першому етапі становлення він розширюється та набирає потугу, орієнтуючись на власні сили та використовуючі, всі доступні йому ресурси; на другому етапі розвитку його потужність стабілізується, або він переходить від іншої категорії суб'єктів економіки (виходить за рамки малого бізнесу).

3. По-третє, це високий ризик ведення власної справи суб'єктами малого бізнесу: у першу чергу визначається самими розмірами малих підприємств та відсутністю у них необхідних матеріально-фінансових резервів, що й визначає високу мобільність малого бізнесу, але водночас і підвищує його вразливість.

4. В четвертих, це кадрове забезпечення малого бізнесу: в силу своїх розмірів та цілей існування малі підприємства, як правило, не мають можливостей для залучення висококваліфікованих найманих працівників, особливо ме-

неджерів та бухгалтерів, орієнтуючись на власні сили. Але існуюча в Україні система обліку та звітності історично орієнтована на великі підприємства, тому досить складна і вимагає відповідної високої кваліфікації виконавців.

Всі ці особливості малого бізнесу апріорі визначають великий динамізм та досить невеликий загальний строк існування його конкретних суб'єктів, що на макро-рівні характеризується швидким темпом оновлення складових малого бізнесу. Законодавче невизначення малого бізнесу у окремий специфічний сектор національної економіки призводить до невикористання потенційних можливостей цього сектору на державному рівні.

На шляху розвитку малого бізнесу постають численні проблеми, обумовлені як об'єктивними факторами загального стану економіки, так і суб'єктивними соціально-психологічними факторами. Головніми проблемами є:

- неповнота, неоднозначність і суперечливість чинної нормативно-правової бази;
- невизначеність податкового законодавства щодо малого бізнесу, як специфічного сектору економіки, непомірний тягар оподаткування, складна система обліку та звітності;
- відсутність розвинутої ринкової інфраструктури на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівні;
- практична відсутність фінансування й кредитування малого бізнесу;
- відсутність внутрішніх стимулів для інвестицій та розвитку технологій;
- відсутність чіткої системи в організації фінансово-економічного співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями, відносно залучення івестицій, кредитів, грантів, міжнародної технічної допомоги для розвитку малого підприємництва, тощо;
- недостатнє інформаційне та консультативне забезпечення малого бізнесу;
- відсутність чіткої ідеології у проведенні необхідних реформ та системного підходу, щодо становлення та розвитку малого бізнесу;
- недостатність професійних знань та досвіду щодо зайняття бізнесом;
- не сформована позитивна громадська думка щодо підприємницької діяльності.

Подальший динамічний розвиток малого бізнесу значно сприяє загальноекономічному зростанню. Однак його активність стимулюється фінансовими бар'єрами. Основним джерелом інвестицій поки що залишаються власні фінансові ресурси суб'єктів малого бізнесу та сімейні позики. Банківські кредити використовуються обмежено, через великі відсоткові ставки та відсутність гарантій для банків (у вигляді застав або високоліквідних активів).

У країнах з ринковою економікою, фінанси є головним економічним інструментом втручання в процеси розширеного відтворення, розподілу і перерозподілу сукупного суспільного продукту. Вони є специфічною формою руху виробничих відносин, підсистемою економічного базису. Фінанси як система економічних відносин об'єктивно поділяються на дві сфери: державні фінанси і фінанси підприємств (підприємницьких структур).

Фінанси підприємницьких структур виступають складовою економічних відносин і пов'язані з формуванням, розподілом та використанням грошових доходів і фондів. Вони тісно корелюють з державними фінансами: чим вища продуктивність праці, тим більші розміри продукту, що виробляються фірмою, тим більшу його частину можна вилучити до державної скарбниці. Отже, чим більший обсяг прибутку, тим більшу його частину можна спрямувати до бюджету й на розширення виробництва, тим вищою буде ефективність виробництва і врешті-решт маса самого прибутку.

Фінанси суб'єктів малого бізнесу мають важливе значення для формування фінансів держави. Виникають різноманітні прямі та зворотні зв'язки між макрорівнем та чисельними мікрорівнями фінансів господарських одиниць. Суб'єкти малого підприємництва сплачують державі та місцевим органам влади податки, у свою чергу, держава надає їм прямі та непрямі субсидії, здійснює непрямі заходи, що сприяють розвитку підприємництва.

В структурі фінансових взаємозв'язків ринкового господарства, фінанси підприємницьких структур, зокрема малого підприємництва, відіграють важливу роль, тому що вони обслуговують головну ланку суспільного виробництва, де створюються матеріальні та нематеріальні блага і формується визначальна маса фінансових ресурсів країни. Їм властиві, з одного боку, риси, що характеризують економічну природу фінансів вцілому, а з іншого – особливості, які зумовлені функціонуванням фінансів у підприємницьких структурах.

Незважаючи на відмінності у видах діяльності, фінанси суб'єктів малого бізнесу мають однакові принципи організації, до яких відносяться:

- жорстка централізація фінансових ресурсів, що забезпечує швидку маневреність ними, їх концентрацію на головних напрямках підприємницької діяльності;
- фінансове планування, що визначає на перспективу всі надходження грошових коштів суб'єктів господарювання та основні напрями їх використання;
- формування фінансових резервів, що забезпечує сталу (стійку) роботу в умовах можливих коливань ринкової кон'юнктури;
- безумовне використання фінансових зобов'язань перед партнерами.

Початкове формування ресурсів малого бізнесу відбувається під час заснування підприємств, коли утворюється статутний фонд. Його джерела залежно від організаційно-правових форм господарювання є: пайові внески, акціонерний капітал, надходження від асоціацій. Статутний фонд характеризує обсяг грошових коштів (основних і оборотних), інвестованих у процес виробництва, де функціонують основні і оборотні фонди.

Аналіз стану малого підприємництва в Україні свідчить про те, що суттєвих зрушень у розвитку цього сектора ринкової економіки ще не відбулося, а останнім часом ситуація погіршується. Уповільненими темпами утверджуються фермерські господарства в аграрному секторі.

Аналіз засвідчує, що головними причинами гальмування розвитку малого бізнесу в Україні є:

- відсутність дійового механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого підприємництва. Це питання ще не пошло належного місця і в діяльності місцевих органів державної виконавчої влади;
- неймовірно важкий тягар оподаткування, що примушує багатьох суб'єктів малого підприємництва збачити в тінюву економіку. Про це, зокрема, свідчить той факт, що неухильно зменшується питома вага діючих малих підприємств до кількості зареєстрованих;
- низькі темпи та перекоси у процесі реформування власності. Усього в 1995 році приватизо-

вано 13093 об'єкти малої приватизації, що становить лише 58,3% від річного завдання;

- відсутність належного нормативно-правового забезпечення розвитку малого бізнесу, як і підприємництва в цілому. Недостатньо врегульовані відносини суб'єктів підприємницької діяльності з органами влади і управління, немає єдиного трактування понять: "підприємництво", "малий бізнес";
- обмеженість або повна відсутність матеріально-фінансових ресурсів. Багато малих підприємств не розпочали свою діяльність через відсутність достатньої суми стартового капіталу, власних виробничих площ та устаткування;

На тенденції розвитку малого підприємництва в Україні безпосередньо впливає негативна динаміка основних макроекономічних показників. В цілому правове, соціально-економічне середовище для малого підприємництва стає, на жаль, дедалі несприятливішим. Крім того, відбувається активний процес концентрації капіталу з одночасним встановленням фінансового і управлінського контролю за самостійними підприємствами з боку великих компаній й відповідних монопольних угруповань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Циганкова Т. М., Гордєєв Т. Ф. Міжнародні організації. К.: 2001р.
2. Інформація з інтернету: www.ukrnavnyu.com.ua
3. Мочерний С. В., Успенко О. А., Чеботар С. І. Основи підприємницької діяльності. К.: 2001р.

УДК 14

ДУДАР В. П. – к. філос. н.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МІСТИКИ І НАУКИ

Філософи постмодерністської орієнтації пророкують конвергенцію "західної" науки і східного містицизму. Проте, гносеологічний аналіз містики і науки свідчить про їх несумісність і, навіть, протилежність щодо розуміння центральної категорії гносеології – істини, способів та мети її досягнення.

1. В містиці істина розглядається як "предмет", як дещо цільне та завершене; абсолютна істина ототожнюється з духовним абсолютом (в ортодоксальних теїстичних системах – з Богом). В науці істина – історично мінливе пізнавальне відношення, що організує практичний і духовний досвід людства. З огляду на принципову незавершеність наукового пізнання, "абсолютна істина" – фіктивне поняття.
2. В містиці істина досягається лише в індивідуальному духовному спогляданні, яке переживається як екстаз. Колективні пізнавальні зусил-

ля в даному випадку зайві. Сучасна наука є суто колективною діяльністю з розвинутими системами поділу праці і комунікації.

3. В містиці істина призначена виключно для індивідуального користування, вона не може передаватися від людини до людини – містичний досвід не транслюється. В науці істина є цінністю лише в суспільному бутті, є "істиною для всіх". Тому розробка і вдосконалення спеціальних знакових засобів для експлікації наукових ідей є одним з найважливіших завдань науки.
4. В містиці пошук істини ніяк не пов'язаний з суспільною практикою. Відомо багато прийомів, за допомогою яких можна досягти "просвітлення". Ці прийоми, відмічає С.С. Аверінцев, варіюються від скаженого танку деревішів до спокійної медитації та тихого розчулення християнських аскетів. В науці "двері" до знання відчиняються

наззовні, навіть якщо мова йде про пізнання особистих якостей людини. Зв'язок наукової істини з предметно-перетворюючою діяльністю є аксіомою філософії науки.

5. Якщо в містиці єдність усього, що існує, стверджується з самого початку і вже входить імпліцитно в центральне поняття "Універсальний Розум", то в науці цілісність картини світу може бути тільки методологічним імперативом, – тим, що постійно потребує обґрунтування, доведення, емпіричної верифікації.
6. Якщо в містиці сила пояснення парадоксальним чином базується на ігноруванні будь-якої логіки, то у наукового пізнання не залишається іншого шляху, крім розвитку логічної науки і скрупульозно точного використання її результатів у всіх поясненнях, обґрунтуваннях та доведеннях.
7. В містиці ідеал знання завжди в минулому. В науці ідеал знання – на обрії майбутнього, і, як

будь-який обрій, він віддаляється при спробі до нього наблизитись.

Отже, містика і наука протилежні одна одній в найбільш суттєвих в гносеологічному плані аспектах, тому ніяка їх конвергенція в принципі неможлива. Містика може прикрашати себе будь-якими науковими поняттями, що вона сьогодні і робить. При цьому будь-яке респектабельне наукове поняття, що потрапляє в містичний контекст, одразу ж перетворюється в паранаукову міфологеми. З іншого боку, будь-яке містичне поняття, що потрапляє в наукову теорію, тривіалізує її – в такій теорії стає можливим довести все, що завгодно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авершицев С. С. Мистика // Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983, с. 376.
2. Прохоров А. М. Наука и технология в XX веке – М., 1972.
3. Поллаш М. Личностное знание. – М., Прогресс, 1985.
4. Кун Т. Структура научных революций. – М., Прогресс, 1975.

УДК 18

БАТРАК М.

Науч. руководитель БОЙЧЕНКО И. В. – д. филос. н.

НЕМЕЦКАЯ КЛАССИЧЕСКАЯ ЭСТЕТИКА КОНЦА XVIII – НАЧАЛА XIX ВВ. В СВЕТЕ СОВРЕМЕННОСТИ

Немецкая классическая эстетика XVIII–XIX вв. – важнейший этап в развитии мировой эстетической мысли. Наиболее выдающимися ее представителями были Кант, Фихте, Шиллер, Гегель, Фейербах. Их главной заслугой является понимание эстетической науки как органичной и необходимой части философии и включение ее в свои философские системы.

Диалектический метод исследования немецкие философы успешно применяли не только к изучению эстетических проблем, но и к анализу всего мирового художественного процесса.

Классики немецкой философии видели связь эстетических проблем искусства с важнейшими задачами данного исторического периода, постоянно подчеркивая их тесное взаимодействие с жизнью общества и человека.

Эстетические концепции содержали в себе гуманистические тенденции, ибо опирались на диалектический метод исследования и рассматривали художественную культуру исторически. Немецкая классическая эстетика оказала сильнейшее влияние на развитие эстетических теорий Англии, Франции, Италии, России.

1. И. Кант

Основоположником немецкой классической эстетики был выдающийся философ И. Кант (1724–1804).

Главным сочинением Канта по эстетике стала "Критика способности суждения".

Эстетическая часть "Критики способности суждения" состоит из двух разделов: "Аналитика прекрасного" и "Аналитика возвышенного". В "Аналитике прекрасного" Кант объясняет природу эстетического суждения, которое, по его мнению, отлично от логического суждения. Эстетическое суждение является "суждением вкуса", в то время как логическое имеет своей целью поиск истины. Особым видом эстетического суждения вкуса является прекрасное.

Кант определяет четыре момента субъективного восприятия прекрасного:

1. прекрасное свободно от практического интереса;
2. прекрасное носит всеобщий характер и имеет значение для каждого;
3. красота есть форма целесообразности предмета, поскольку она воспринимается в нем без представления о цели;
4. прекрасное есть то, что нравится без понятия, как предмет необходимого любования.

Во второй части "Критики способности суждения" – в "Аналитике возвышенного" – Кант развивает свое учение о возвышенном. Философ подчеркивает, что возвышенное обладает теми же четырьмя характеристиками, что и прекрасное.

В своем анализе искусства философ сосредоточивается на двух вопросах: природа и воспитание гения и классификация искусств.

Кант формулирует четыре качества художественного гения:

- гений абсолютно оригинален;
- творчество гения должно быть образцовым;
- гений – это способность создавать правила;
- гений встречается лишь в искусстве.

В ходе своего дальнейшего рассуждения философ приходит к выводу о том, что **гений нуждается в воспитании и образовании**, ибо без этого любая одаренность вырождается.

Другая проблема, к которой Кант обращается в своем учении об искусстве, – это систематизация и классификация его видов. Все искусства философ разделил на: словесные (красноречие и поэзия), изобразительные (пластика, живопись) и искусства “изящной игры ощущений” (музыка и искусство красок).

Заканчивая изложение эстетики классификацией изящных искусств, Кант производит эту систематизацию “**по суду разума**”. И он твердо уверен в том, что то искусство, которое ничего не дает для идеи – деградирует.

2. Ф. Шиллер

К числу ярчайших представителей немецкой классической эстетики принадлежит поэт и философ Ф. Шиллер (1759-1805). В своем творческом становлении он прошел ряд этапов. Первоначально его деятельность была тесно связана с литературно-художественным движением просветительского характера “Буря и натиск”. Это движение зародилось в 70-80-е гг. XVIII в. в Германии, как идеологическое наступление демократической молодежи (“бурных гениев”) на существовавшие каноны в духовной культуре.

“Штюрмеры” (так они себя называли сами от немецкого названия движения) выдвинули ряд важнейших эстетических положений, которые стали принципиальными в их теоретическом наследии:

- 1) исторический подход к литературе и искусству. Искусство должно рассматриваться с точки зрения соответствия его произведений “духу своего времени”;
- 2) зависимость искусства от естественной (природной) и социальной среды;
- 3) каждый народ должен иметь свою художественную культуру, пронизанную национальным духом;
- 4) “новое прочтение” мирового культурного наследия.

Под влиянием эстетических идей “Бури и натиска” Шиллер в первых теоретических сочинениях “О современном немецком театре” (1782), “Театр, рассматриваемый как нравственное учреждение” (1784) – выдвигает на первый план театр, как наибо-

лее мощное средство пропаганды новых идей и воспитания нравственности.

Наиболее полно эстетические взгляды Шиллера представлены в работе “Письма об эстетическом воспитании” (1793-1795). Здесь философ формулирует концепцию эстетического воспитания личности, акцентируя внимание на мирном, нереволюционном пути буржуазно-демократического преобразования общества.

Шиллер вместе с Гете, Лессингом, Гердером и Винкельманом стояли у истоков рождения нового европейского идейного и художественного движения – романтизма.

Романтизм – это мощное художественное направление, в основе которого лежал творческий метод, провозглашавший своим главным принципом **абсолютную и безграничную свободу личности**.

Для романтизма как художественного стиля характерно противопоставление “подражанию природе” творческой активности художника, отрицание нормативности в создании произведений искусства и обновление художественных форм. Понимая искусство как высшую реальность, романтизм стимулирует ассоциативность художественного мышления и взаимопроникновение различных видов и жанров искусства.

В романтическую эпоху люди почувствовали движение времени, общественные перемены, что сопровождалось небывалым интересом к народной культуре, ее истокам и к росту национального самосознания во многих европейских странах.

3. Г. В. Ф. Гегель

Теоретическое наследие Г. В. Ф. Гегеля (1770-1831) стало своеобразным итогом развития немецкой классической эстетики. Философу удалось не только обобщить и систематизировать наиболее существенные идеи своих предшественников, но и ввести в рассмотрение эстетических проблем **историзм и диалектику**.

Свое эстетическое учение Гегель излагает в лекциях, прочитанных в Гейдельбергском (1817-1818) и Берлинском (1820-1829) университетах.

“Эстетика” Гегеля состоит из введения, учения о прекрасном или идеале, учения о трех формах существования искусства и теории отдельных его видов (архитектуры, скульптуры, живописи, музыки, поэзии). Остановимся на тех страницах гегелевского сочинения, которые раскрывают природу искусства, специфику его общественного функционирования, противоречие идеологических и гуманистических тенденций в нем.

В своей “Эстетике” Гегель последовательно провел исторический принцип рассмотрения искусства, подчеркнув огромное социальное значение этого явления. Согласно его грандиозной по своему идейному богатству эстетической концепции искусство про-

ходить три стадії, характеризують зміну співвідношення змісту та форми: символічну, класичну, романтичну.

В своїй "Естетикі" Гегель глибоко аналізує давньогрецьку трагедію, скульптуру та архітектуру, середньовічний епос, візантійську живопис, мистецтво Ренесансу, класицизму, тем самим показуючи вплив та на осмислення теорії художнього творчості.

УДК 61

МАЗУР О.

Науч. керівник ДУДАР В. П. – к. філос. н.

М. І. ПИРОГОВ – СЛАВЕТНИЙ ХІРУРГ, ВИДАТНИЙ ПЕДАГОГ

Геніальний експериментатор, анатом і хірург М. І. Пирогов (1810-1881) посів по праву одне з провідних місць серед корифеїв медичної науки всього світу. Відомий відкриттями в найрізноманітніших галузях медицини, він постав вище від багатьох учених свого часу і у величезній мірі сприяв подальшому прогресу медичної теорії і практики, прогресу педагогіки.

Життя і діяльність М. І. Пирогова належать до того періоду історії, коли в Росії, завжди багатій народними талантами, окремі представники науки, літератури і мистецтва звеличили і піднесли на височину національну і світову культуру. Микола Іванович жив і творив в епоху Гоголя, Шевченка, Лермонтова, Тургенєва, Глінки, Герцена, Чернишевського.

Праці М. І. Пирогова, які мало привертали увагу царських чиновників від медицини, лише в ХХ столітті були розроблені і визнані найціннішим внеском в вітчизняну науку. Видатні вчені оволоділи ідеями і досвідом надзвичайно обдарованої людини. Все найкраще, що було створено генієм М. І. Пирогова, неодноразово служило справі подальшого розвитку охорони здоров'я, медичної науки і практики.

Вплив на розвиток хірургії, анатомії і, зокрема, топографічної анатомії був колосальний. До часів М. І. Пирогова хірургія була ізольована від своїх головних реальних основ – анатомії і фізіології. Користуючись отриманими анатомічними даними, М. І. Пирогов запропонував і розробив багато оригінальних операцій. Йому належить честь обґрунтування нової на той час науки – хірургічної анатомії, яка відіграла велику роль в розвитку теорії і практики хірургії.

Миколу Івановича по праву називають фундатором військово-польової хірургії. Назву "військово-польова" хірургія запровадив він. М. І. Пирогов створив військово-польову хірургію як військово-наукову дисципліну. Вона сильна тим, що в ній розроблені принципи військово-медичної справи, які приведені

Немецька класическа естетика кінця XVIII – початку XIX вв. внесла суттєвий вклад в розвиток світової естетическої думки. Її головними досягненнями, безсумнівно, є розгляд проблем естетики і мистецтва з точки зору історизму, активності і діалектичності свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Радугин А. А. Эстетика.: Центр, 1998. – 240 с.
2. История эстетической мысли. – М., 1984.

у повну відповідність із змістом і спрямованістю хірургічної практики.

Різнороманітна за обсягом і змістом діяльність М. І. Пирогова на полі бою в Криму лягла в основу написаної ним, знаменитої на весь світ, праці "Начала общей военно-полевой хирургии" (1865). В цій праці яскраво виявилася талановитість М. І. Пирогова як організатора військово-польової справи, хірурга, військово-польового хірурга, прозорливість ученого.

Такі вислови М. І. Пирогова, як "Я вірю в гігієну", "Майбутнє належить медицині запобіжній", його глибока переконаність у тому, що профілактична медицина "принесе безсумнівну користь", перекликаються з цілеспрямованістю вітчизняної науки. Він створив основи вчення про травму та воєнний травматизм.

Це вчення М. І. Пирогова багато в чому не втратило свого значення і в наш час. Будучи основою лікувально-евакуаційного забезпечення бойових дій армії в роки Великої Вітчизняної війни, воно блискуче себе виправдало.

Серед багатьох надзвичайно цінних нововведень і пропозицій М. І. Пирогова особливе місце посідає застосування у військово-польових умовах медичного сортування поранених, наркозу і гіпсової пов'язки.

М. І. Пирогов – лікар підпорядкував хірургію лікарському обов'язку. Звідси обґрунтування знеболювання, сформульоване в "Основних началах полевой хирургии": "Анестезія відіграє найважливішу роль при наданні хірургічної допомоги в польовій практиці і не тільки операції, але в багатьох випадках і накладання гіпсових пов'язок необхідно виконувати при застосуванні анестезуючих засобів". Звідси вимоги застосування ефіру під час болісних перев'язок.

Він заснував "інститут" сестер милосердя, самовіддана діяльність яких у період Севастопольської оборони та інших воєнних кампаній заслужила загальне високе визнання.

М. І. Пирогов відкрив антисептичний метод лікування ран. Багато висловлень М. І. Пирогова відносно боротьби з хірургічною інфекцією і нині звучать актуально: “Ніщо так не сприяє успішному загоєнню ран, як спокій пораненої частини”.

М. І. Пирогов не обминув проблеми переливання крові. Він вивчав вплив вливання венозної і артеріальної крові на організм, винайшов прилад для трансфузії крові, розглянув питання про можливість переливання крові на перев'язочних пунктах.

М. І. Пирогов був блискучим майстром в галузі пластичної, реконструктивної хірургії. Він розробив оригінальний метод пластичної операції на гомілці, метод ринопластики. Він передбачив майбутнє відновлювальної хірургії.

Блискучий анатом, хірург, Микола Іванович був одночасно і обдарованим лектором і педагогом. Його погляди, які гостро суперечили тодішнім офіційним настановам, справили значний вплив на подальший розвиток педагогіки.

Як педагог, М. І. Пирогов вважав своїм обов'язком “нічого не приховувати від моїх учнів і якщо не тепер, то потім відкривати перед усіма зроблену мною помилку, чи то в діагнозі, чи в лікуванні хвороби” (“Дневник старого врача”).

На педагогічному посту М. І. Пирогов прагнув до здійснення загального навчання, боровся за те, щоб “оприлюднити” науку, захищав право жінок на освіту.

М. І. Пирогов вказував на необхідність докорінно змінити систему жіночої освіти. Він твердив, що жінка, діставши належну освіту і виховання, може так само засвоїти наукову, художню і громадську діяльність, як і чоловік.

Олександр II призначив М. І. Пирогова попечителем Одеського навчального округу. На цій посаді він прагнув поліпшити постановку навчальної справи в школах і гімназіях. М. І. Пирогов ставив питання про перетворення Решельєвського ліцею в університет. Він доводить, що відкриття в Одесі університету сприятиме дослідженню флори і фауни. Відкриття університету відбулося лише в 1864 році. Він дозволив відкрити перші недільні школи для неписьменних з найбідніших прошарків населення. М. І. Пирогов, ставши попечителем Одеського навчального округу, почав боротьбу з тілесними покараннями дітей в школі і вдома. Ще 18 квітня 1858 року в газеті “Одесский Вестник” М. І. Пирогов над-

рукував статтю, в якій палко доводив нікчемність цієї міри покарань.

За порадами М. І. Пирогова багато випускників університету продовжували збагачувати свої знання за кордоном і дістали там звання лікаря.

Видатний хірург ніколи не обмежувався в своїй діяльності вузькими питаннями своєї спеціальності. Що б він не робив, про що б не писав, якими б спостереженнями не займався, він завжди лишався патріотом, самобутньою людиною з широким кругозором і високою моральністю.

М. І. Пирогов – це гордість нашої Батьківщини. Ми пишаємося своїм співвітчизником – патріотом, ученим, видатним громадським діячем.

Коли жив і творив М. І. Пирогов, служіння Батьківщині, своєму народові було пов'язане з незліченими перешкодами. Для подолання їх потрібні були неабиякі сили, віра в свій народ, беззавітна відданість Батьківщині. Він все своє життя боровся з низькопоклонством перед західноєвропейською наукою.

М. І. Пирогов протягом усього життя боровся за створення національної науки і її процвітання. Ця цілеспрямованість чітко позначалась як у практичній лікарській діяльності великого вченого, так і в наукових його працях.

Для нащадків М. І. Пирогов – втілення кращих якостей вченого-гуманіста, людини високої моральної проби. В його особі ми бачимо ідеальне поєднання вченого і організатора, гармонійне поєднання теоретика і практика. Спадок великого хірурга є нашою національною гордістю.

М. І. Пирогов як учений власною науково-практичною діяльністю являє собою цілу епоху в розвитку анатомії і хірургії, епоху, яка закономірно обумовлена попереднім розвитком вітчизняної і всієї світової науки. Ми шануємо ім'я М. І. Пирогова, високо цінуючи величезну роль, яку він відіграв у розвитку вітчизняної і світової медичної науки, вітчизняної педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Іщенко І. М.* М. І. Пирогов – основоположник російської хірургії. – К.: Держмедвидав УРСР, 1951. – 78 с.
2. *Максименков А. Н.* Николай Иванович Пирогов. – Л.: Гос. Изд-во мед. литературы. Ленингр. Отд-е, 1961. – 210 с.
3. *Островерхова Г. Е.* Роль Н. И. Пирогова в развитии отечественной медицины. – М.: 2-й Москов. Гос. Мед. ин-т им. Н. И. Пирогова, 1960. – 265 с.

УДК 17

ОСТАПЕНКО Д.

Научн. руководитель БОЙЧЕНКО И. В. – д. филос. н.

ЭТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОСТМОДЕРНА

Под постмодернизмом в общегуманитарной лексике понимается совокупность культурных тенденций и практик, характерных для западного общества и его самосознания периода двух-трех завершающих XX в. десятилетий. По-видимому, вернее всего понимать термин “постмодернизм” как обозначение нынешнего “состояния” общества или того текущего момента, который открыт для разнообразных интерпретаций, демонстрируя при этом некоторые повторяющиеся черты. Попытка осмыслить себя в современности и тем самым обрести хотя бы минимальную дистанцию в отношении происходящего и выражается нестрогим термином “постмодернизм”. Указанное состояние касается самих оснований субъективности и связанной с ней идентичности – личной, групповой, общественной.

Современные философы, которых обычно именуют постмодернистами, говорят о децентрированной субъективности, субъективности, переставшей быть опорой и исходной точкой познания, более того – понимаемой как исторически обусловленная форма. Такой взгляд в области социальной реальности коррелирует с дроблением и плюрализацией социальных ролей, с новыми – множественными – способами включения в индивидуальные и коллективные взаимоотношения. На разных уровнях постмодернизм осознается как исчерпанность системы (либеральных) ценностей и даже целой традиции, вдохновленной идеей прогресса. Ситуация конца истории (Ф. Фукуяма), постиндустриального общества, отмеченного тотальным производством знаков, чем и объясняется его симулятивный, “гиперреальный” характер (Ж. Бодрийяр), утрата привычных оппозиционных членений, имевших, казалось бы, непосредственное отношение к самому порядку вещей (Восток-Запад, мужское-женское, высокое-низкое, реальное-воображаемое, субъект-объект и т. п.), – все это симптомы изменившегося состояния и в то же время формы его первичной концептуализации, как раз в своем единстве и образующие то, что принято именовать постмодернизмом. Понятно, что к числу таковых относятся и современные этические размышления.

Говоря об этике постмодернизма, необходимо развести то, что напрямую относится к теме, – исследования, которые эксплицитно заявляют свой предмет, рубрицируют себя в качестве этики, – этику, как нечто, положенное в основание самого мышления, как это имеет место у целого ряда современных философов, не слишком озабоченных тем, что-

бы формально причислять себя к тому или иному “идеологическому” направлению. Однако именно их идеи и являются наиболее существенным вкладом в этику в ее новейшем обличье.

Прямые исследователи проблем постмодернистской этики подразделяются, в свою очередь, на ее апологетов и критиков. Изменившаяся картина сегодняшних нравов вызывает у первых воодушевление, придающее их исследованиям характер манифестов. Так, воспевая “постмодернистское освобождение”, Ж. Липовецки пишет о наступлении эпохи “последолга”, эпохи “минималистской” морали. В условиях недееспособности заповедей и абсолютных обязательств единственным предписанием, обладающим силой, становится для него лозунг “Никаких эксцессов!!!” Лозунг этот выдвигается на фоне предельного индивидуализма и стремления к добропорядочной жизни, ограничиваемого лишь требованием окрашенной индифферентностью терпимости. Такое прославление вновь обретенной свободы (от долга) вызывает законное недоумение у тех, кто не привык принимать синдром за причину, наделять эффект объяснительной силой. Неудивительно, что попытка разобраться в предпосылках постмодернистской этики с неизбежностью ставит исследователей в критическую позицию. К числу подобных критиков относится З. Бауман, известный своими работами по социологии постмодернизма. Обращаясь к этической проблематике, Бауман пытается понять, где в точности проходит водораздел между модернизмом и постмодернизмом в вопросах морали. Если этическое мышление и практика модернизма связываются им с верой в возможность неамбивалентного, свободного от апорий этического кодекса, даже когда таковой бесконечно отлажен (“В модернизме речь идет о разрешении конфликтов и о непризнании противоречий, не считая тех конфликтов, что подлежат разрешению и ждут его”), то постмодернистское “моральное состояние” отличается, напротив, принципиальной моральной амбивалентностью, вытекающей из “первичной сцены” человеческого стояния “лицом-к-лицу”, и пониманием того, что феномены морали в своей основе “нерациональны”. Эти феномены не могут быть исчерпаны никаким “этическим кодексом (кодом)”, в то время как сама мораль “неизлечимым образом апоретична”. Утверждая, что мораль не может быть универсализирована, что она иррациональна, Бауман тем не менее далек от какого бы то ни было морального релятивизма. Скорее, он указывает на границы этических установлений модерниз-

ма – непримиримых к отличному (“необузданному”), но претендующих при этом на всеобщность, – и выявляет относительность всех и всяких моральных кодексов, превращаемых в инструмент политики. Оставаясь в рамках постмодернистской перспективы, исследователь приходит к выводу о том, что не существует “я” до этического “я”, при том, что мораль – это исходное недетерминированное присутствие, а моральная ответственность в качестве первой реальности “я” “безосновна” и не может быть понята вне существования.

Эти идеи сродни целой традиции мыслить ответственно независимо от нормативной этики. В рамках указанной традиции, ведущей свое начало от Ф. Ницше, на первый план выходит тема бытия, или существования, определяемого через ответственность, а также связанная с этим мысль о том, что философ и есть субъект абсолютной ответственности (Ж.П. Сартр, М. Бланшо, Т. Адорно, Э. Блох, Э. Левинас, Г. Джонас, Ж. Деррида). Можно сказать, что с относительно недавних пор ответственность становится онтологической темой и теснейшим образом переплетается с пафосом мыслительной работы. Так, для Э. Левинаса, прозванного единственным моралистом среди современных французских философов, в основе феномена ответственности лежит открытость, равно как и “ответность” иному, чем и предопределяется возможность этики, но точно так же метафизики, в той мере, в какой последняя обосновывает опыт встречи человека с иным, взятым в его бесконечности. “Ответственность за другого – лицо, сигнализирующее мне “ты не будешь убивать” и, следовательно, также “ты ответствен за жизнь этого совершенно другого другого”, – это и есть ответственность перед каждым единичным и уникальным существом”, “не-без-различие”, или “доброта”, которая составляет в то же время условие самого мышления. Идея ответственности напрямую связана с новой концепцией времени и субъективности: последняя определяется в терминах изначальной трансцендентности, этой открытости иному, чем и становится для Левинаса повернутая к миру гуссерлевская интенциональность. В интерпретации Ж.Л. Нанси, осознающего свою принадлежность к отмеченной выше традиции, ответственность выплекает из самого существования, которое понимается абсолютно – как непредположенное и обособленное от других в своей сингулярной необходимости. Абсолютная ответственность, которая является предметом мысли, вернее, которая и есть эта мысль, выступает одновременно ответственностью смысла. Это значит, что смысл доступен только в виде обещания, в виде антиципации смысла. Не исчерпываемый порядком представимого, он всегда является совсем иным перед лицом другого, становясь собственно смыслом только в нем, через него и для него. Таким образом, смысл бесконечно предвосхищается в другом и по своей

структуре совпадает с ответственностью. Последняя относится к самому бытию, в том числе и к бытию вместе, как выставленности друг другу на пределах, и к существованию, лишенному какой бы то ни было данности, из чего в конце концов и образуется несводимо плюральный смысл.

Этическая проблематика выходит на первый план в поздних работах М. Фуко, посвященных истории сексуальности. Понимая, что сексуальность – это область сильнейших запретов и регламентации, Фуко тем не менее приходит к выводу о том, что этическая забота, касающаяся сексуального поведения, далеко не всегда напрямую связана с системами нормативных предписаний, что “моральная озабоченность особенно сильна как раз там, где нет ни обязательств, ни запретов”. Подобная моральная проблематизация имеет отношение к целой совокупности практик: их можно обозначить как “искусства существования”, или “техники себя”. Именно с помощью этих техник и происходит конституирование индивида как субъекта морального поведения, перед которым открываются возможности индивидуального выбора – этического и эстетического. Техники себя – это практики рефлексивные и произвольные, с помощью которых люди не только устанавливают себе правила поведения, но стремятся также преобразовывать самих себя, изменять себя в своем особом бытии и делать из своей жизни произведение, которое несло бы некие эстетические ценности и отвечало бы некоторым критериям стиля. Искусства существования, анализировавшиеся Фуко на примере классической греческой и раннехристианской культуры, имели для него и более общее значение индивидуальной этики, не только содержащей в себе залог иного поведения и иного способа мыслить, но и создающей зону подлинной свободы от вторжения социальных институтов.

Вообще, этическая установка может быть обнаружена у каждого без исключения философа, тем или иным способом повлиявшего на постмодернистскую ситуацию. Так, более ранние исследования того же Фуко, посвященные тюрьме, клинике и власти, по сути наделяют самостоятельным языком маргинальные, т.е. заведомо обреченные на молчание группы. Анализирующий этику Спинозы Ж. Делёз отстаивает аффирмацию, в том числе и как особый модус экзистенции, перенося акцент с традиционного субъекта на предшествующее ему поле неопределенности, или событийности, где действуют различие и повторение, и с которым субъект соотносится через надстроенный над этим полем в качестве “ограничителя” события язык. Каким образом, аффирмация соответствует имманентной логике аффекта как распределения интенсивностей и сил (этика, уравнивающая в своих правах одушевленное и неодушевленное). В более общем плане этика Делёза носит выраженный прикладной характер, поскольку основана на имманентной оценке изначаль-

но множественных способов существования и мышления. Наконец, там, где уже упоминавшийся Нанси не употребляет напрямую понятий, заимствованных из области морали, все равно видна их этическая подоплека.

Особого упоминания заслуживают размышления А. Бадью, который в своей книге бросает вызов этике различия (так можно было бы охарактеризовать большой корпус так называемых постмодернистских текстов). “*Всякая этическая предикация, основанная на признании другого, должна быть попросту отброшена*”. Долженствование, по Бадью, касается не различного – ведь это то, что есть, – но тождественного – обретаемого на путях следования некоей всеобщей истине. Такая истина не априорна. Напротив, она представляет собой процесс, видоизменяющий наличную ситуацию в сторону универсальности сути общего (компиляция того, что в ситуации обращено ко “*всем*”, но только вопреки реально существующим системам привилегий). Эта событийная этика истин устанавливает предсказуемое отношение между добром и злом: аффирмация добра (истины) предшествует злу как невозможным формам его извращения. И поскольку этика – это то, что помогает истине выстоять, а субъекту – сохранить верность

взрывающему положению вещей событию, то девиз ее предельно прост: “*Не останавливаться!*” Этот перечень следовало бы продолжить. Однако важно подчеркнуть, что постмодернизм – там, где он выступает не последней интеллектуальной модой, а всего лишь несколько неловким именем для философии сегодня, – не только не уклоняется от этических размышлений, впадая в род имморализма, но, напротив, с них и начинается. Этим он и демонстрирует свою ответственность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гартман Н. Этика. СПб., 2002.
2. Делез Ж. Избранное: тотальность и бесконечное. М.; СПб., 2002.
3. Дробницкий О. Г. Моральная философия. М., 2002.
4. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // *Время и бытие*. М., 1993.
5. Фромм Э. Психоанализ и этика. М., 1993.
6. Максимов Л. В. Очерк современной метаэтики // *Вопросы философии*. 1998.
7. Кононова Л. В. Прикладная этика. М., 1995.
8. Кьеркегор С. Страх и трепет. М., 1993.
9. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей // Шелер. Избр. произв. М., 1994.
10. Рьюз М. Уилсон Э. Дарвинизм и этика // *Вопросы философии*. 1997.

УДК 18

ПРОНЕНКО А.

Науч. руководитель БОЙЧЕНКО И. В. – д. филос. н.

ИСКУССТВО В ЭСТЕТИКЕ

Искусство с древности являлось одним из универсальных способов конкретно-чувственного выражения невербализуемого духовного опыта, прежде всего эстетического, одним из главных, сущностных наряду с религией компонентов Культуры, как созидательно-продуктивной человеческой духовно-практической деятельности. В европейском ареале искусство является одним из центральных объектов эстетики как науки; термин “искусство” вошел в ряд главных категорий эстетики. Например, Гераклит считал, что искусство подражает красоте в природе. По Платону предметы – тени идей, искусство же подражает предметам и есть отражение отраженного (тень тени), а потому явление низшее. Доступ ему в идеальное государство должен быть ограничен (гимны богам).

Для Аристотеля искусство – подражание действительности (мимезис). Две причины произвели искусство: 1) подражание присуще людям с детства; 2) продукты подражания всем доставляют удовольствие.

Типы подражания: 1) подражание вещам “так, как они были или есть”; 2) “так, как о них говорят или

думают”; 3) “такими они должны быть” (Аристотель *Поэтика* XXV, 1460).

Каждому роду искусства присуще, по Аристотелю, свое наслаждение. Так наслаждение, доставляемое комедией, проистекает от зрелища смешного, которое не причинит боли, веселит и развлекает. В основе наслаждения картиной – узнавание в изображении истинной природы вещей.

Аристотель признает воспитательную роль искусства, что отражает ситуацию в античном обществе, где искусство и право составляли основу воспитания.

Однако искусство, как мы увидим, отнюдь не ограничивается только эстетической сферой. Исторически сложилось так, что произведения искусства выполняли в культуре отнюдь не только эстетические (художественные) функции, хотя эстетическое всегда составляло сущность искусства. Общество с древности научилось использовать мощную действенную силу искусства, определяющуюся его эстетической сущностью, в самых разных социально-утилитарных целях – религиозных, политических, терапевтических, гносеологических, этических и др.

Эстетику как науку искусство интересует, естественно, прежде всего как эстетический феномен, однако, коль скоро он выполняет и внеэстетические функции, которые в последние столетия стали преобладающими, нам придется иметь и их в виду, постоянно помня, что они не относятся к сущности искусства, но часто именно благодаря им искусство поддерживается обществом, государством, теми или иными социальными институтами, т.е. обретает свое реальное бытие, возможность реализовывать себя в качестве феномена культуры.

Современная наука относит происхождение искусства как специфической деятельности ко временам формирования человека как homo sapiens, а некоторые ученые даже и саму причину появления и развития этого вида человека усматривают именно в искусстве.

Значительно позже, в древнем мире (древних Китае, Индии, Египте, Греции) предпринимаются попытки и теоретического осмысления этого феномена, его значения в жизни людей. Здесь мы ограничиваемся только европейским ареалом, хотя много типологических параллелей можно усмотреть и в древневосточных концепциях искусств, их классификации, в понимании их функций т.п.

В античном мире термином “искусство” обозначали всю широкую сферу искусной практической и теоретической деятельности людей, которая требовала определенных навыков, обучения, умения и т.п. Поэтому в разряд искусства попали и типичные ремесла (плотницкое дело, гончарное производство, кораблестроение, ткачество и т.п.), и многие науки (арифметика, астрология, диалектика) и собственно то, что новоевропейская этика отнесла к искусству, т.е. “изящные искусства” (поэзия, драматургия, исполняемая музыка, живопись, архитектура), искусства как концентрированное выражение эстетического опыта.

Античность более или менее единообразно видела происхождение искусства именно в энтузиастическом, божественном. Уже греческий поэт Эпихарм писал, что все искусства происходят от богов, а не от человека. Ему вторили и многие другие писатели, усматривавшие источник искусства на Олимпе. Достаточно распространенной была легенда, развитая Эсхилом, о том, что секрет искусств принес людям Прометей, выкрывший его у богов. Определяющим в античности было понимание искусства как искусной деятельности, основывающейся на соответствующей системе правил, навыков, канонов.

Существенно расширил античные представления об искусстве и фактически выявил его эстетический смысл только основатель неоплатонизма Плотин (III в.), но в поздней античности он фактически не имел последователей. В отличие от большинства античных мыслителей, писавших об искусстве, он утверждал, что искусства не просто подражают предметам природы, но “проникают в принципы”, кото-

рые лежат в основе самой природы. Красота искусства, согласно Плотину, один из путей возвращения человека из нашего несовершенного мира в мир абсолютный, эйдетический.

С появлением христианства в сфере теории искусства во многом господствовали античные представления.

Искусства, так или иначе включенные в богослужбное действо, особенно словесные, изобразительные, архитектура, музыка, декоративные, уже в ранний византийский период были осмыслены в символическом ключе как сакрально-образные проводники человеческой души на высшие духовные уровни бытия. Теоретический фундамент такого понимания был заложен христианским неоплатоником Псевдо Дионисием Ареопагитом в трактатах “Символическое богословие”, “О божественных именах”, “О церковной иерархии”, где были разработаны общая теория христианского символизма, своеобразное понимание образа (“сходного” и “несходного”), на многие века повлиявшие на искусство в христианской культуре.

В средневековый период теория искусства в христианском мире развивалась по двум направлениям – византийскому и западноевропейскому. Западная средневековая эстетика в своем понимании искусства во многом опиралась на теории античных авторов, неоплатоников, Августина, пытаясь привести их к единому знаменателю и систематизировать в структуре схоластического знания.

В период итальянского Возрождения продолжается более активный синтез неоплатонических и собственно христианских представлений об искусстве, протекавший в атмосфере начавшейся секуляризации культуры, идеализации возникающей науки и бурного расцвета отделяющихся от Церкви искусств. Искусство начинают отличать от науки и от ремесла и усматривают в качестве его сущности эстетическую специфику. К середине XVIII в. это понимание искусства закрепляется специальным термином “изящные искусства”.

С развитием научно-технического прогресса и позитивистско-материалистических тенденций в культуре XIX-XX вв., а также реалистического и натуралистического искусства, намечается и существенное смещение акцентов в понимании искусства. В XX в. эту линию доведет до логического конца марксистско-ленинская эстетика, утверждавшая социально-трудовую природу искусства и сконструировавшая идеологизированную утопическую теорию “искусства социалистического реализма”.

С бурным развитием в XIX в. естественных и точных наук, а позже и гуманитарных предпринимаются активные попытки подхода к искусству с позиций этих наук. Внутри них и на их стыках начинают складываться практически отдельные дисциплины, посвященные искусству.

Сущность классической европейской философии искусства сводится к пониманию его как миметической деятельности, ориентированной на выражение красоты.

Главным содержанием искусства при всей многообразной палитре его функций чаще всего выступал эстетический опыт, отождествлявшийся на протяжении почти всей истории эстетики с красотой, прекрасным, идеями прекрасного или возвышенного. Отсюда и главный смысловой термин для искусства в ново-европейской эстетике: “изящные искусства” = “прекрасные искусства” = “эстетические искусства”.

Современный мир находится в ситуации глобального переосмысления феномена искусства как на теоретическом уровне, так и в сфере самой арт-практики.

Итак, в процессе исторического развития искусства на протяжении последних нескольких тысячелетий, а также на путях философско-эстетической рефлексии по его поводу сложилось достаточно определенное представление о феномене искусства. Под ним классическая эстетика понимает уникальную форму конкретно-чувственного выражения невербализуемого эстетического опыта с помощью системы особых художественных принципов. Главная цель искусства – активизация эстетического сознания субъекта восприятия вплоть до

достижения им катарсиса – эстетического наслаждения, свидетельствующего о выведении духа реципиента путем восприятия произведения искусства в мире неутилитарного духовного бытия, на иные уровни реальности (или сознания), отличные от уровня обыденного бытия, на уровне эстетического (всеобъемлющего) контакта с Универсумом. Наряду с этой основной и сущностной функцией искусства, без которой оно не существует как таковое, в различные исторические эпохи, в разных культурах, социальных сферах и культурных институциях, в которые были включены и художники – мастера искусства, произведения искусства выполняли и другие, внеэстетические, но иногда очень значимые социально-утилитарные функции – политические, идеологические, сакрально-культовые, конфессиональные, нравственно-этические, развлекательные и т.п., которые на определенных исторических этапах и в определенных социальных ситуациях воспринимались как значимые, чем как собственно эстетические, а иногда и как единственные функции искусства.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. В. Бычков “Эстетика” – Москва 2002 г.
2. Ю. Борев “Эстетика” – Москва 2002 г.
3. И. Б. Астахов “Эстетика” – Москва 1971 г.

УДК 378

ШИМАНСКИЙ Г. М. – ст. преподаватель

ПРОГРАММНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ СТУДЕНТОВ КИЕВСКОГО ИНСТИТУТА БИЗНЕСА И ТЕХНОЛОГИЙ

Традиционно сложившиеся формы занятий, направленные преимущественно только на выполнение зачетных требований, не всегда являются эффективными с точки зрения укрепления здоровья студентов и не удовлетворяют их социально-культурных потребностей. В этой связи актуальным становится уход от устаревших форм проведения занятий и расширение диапазона теоретических воздействий на студентов.

Регламентированные, обязательные занятия по ФВ студентов, жестко обусловленные официальными программами, не решают поставленных перед ними задач. Поэтому среди прочих проблем в настоящее время чрезвычайно важным и далеко не последним делом является выявление и анализ противоречий между старыми формами и методами организации ФВ студентов и теми задачами, которые выдвигаются в связи с реформой высшей школы.

Между тем именно разрешение этих противоречий и явилось причиной поиска новых методических и организационных подходов повышения физической активности студентов.

Целью нашего исследования было разработать и обосновать содержание программы по физическому воспитанию для студентов КИБиТ.

Для изучения мотивов и интересов к занятиям по дисциплине “Физическое воспитание и психофизический тренинг” нами была разработана анкета. В анкетировании приняли участие 126 студентов в возрасте 17-19 лет, среди которых 30,9 % юношей и 69,1 % девушек. Из всех опрошенных респондентов изъявили желание заниматься физическими упражнениями 65,1 % и у 34,9 % такого желания нет. Среди целей, которые хотели бы достигнуть опрошенные в процессе занятий физическими упражнениями, можно выделить следующее: повышение уровня здоровья – 76,8 %; коррекция фигуры – 86,6 %; проведение свободного времени – 35,4 % и другие варианты (участие в соревнованиях, повышение уровня физического состояния) – 18,3 %.

Среди форм двигательной активности студенты отдают предпочтение: групповым – 82,9 %; самостоятельным – 12,2 %; индивидуальным – 4,9 %. Респон-

денты больше заинтересованы в оздоровительной направленности занятий – 52,4 %; спортивной – 31,7%; рекреативной – 21,9%.

Из предложенных видов двигательной активности опрошенные предпочли бы: туризм – 54,9 %; спортивные игры – 50 %; плавание – 45,1 %; лёгкая атлетика – 7,3 %; ритмические виды гимнастики – 35,4 %; единоборства – 29,3%.

77,8% респондентов считают необходимым включение дисциплины “Физическое воспитание и психофизический тренинг” в учебный план института и 22,2% – не видят в этом смысла.

С целью определения риска развития сердечно-сосудистых заболеваний мы провели анкетирование 126 студентов, среди которых 39 юношей – 30,9 % и 87 девушек – 69,1 % в возрасте от 17 до 19 лет.

Оценка проводилась по шкале степени риска развития сердечно-сосудистых заболеваний по показателям “Отсутствует”, “Минимальный”, “Явный”, “Выраженный”, “Максимальный”.

Согласно результатам анкетирования с показателем:

- “Отсутствует” 9,5% юношей и 18,3% девушек;
- “Минимальный” 15,1 % юношей и 49,2% девушек;
- “Явный” 4% юношей и 3,2% девушек;
- “Выраженный” отсутствует;
- “Максимальный” 0,7% юношей.

Процентное соотношение результатов анкетирования риска развития сердечно-сосудистых заболеваний показано на рисунках 1 и 2.

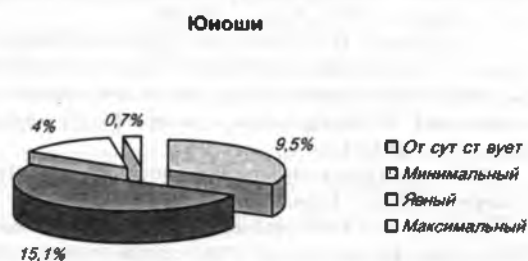

Рис. 1. Результаты теста риска развития сердечно-сосудистых заболеваний у юношей

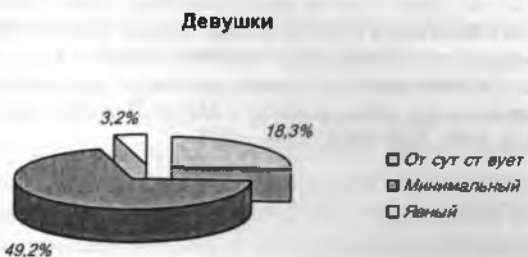

Рис. 2. Результаты теста риска развития сердечно-сосудистых заболеваний у девушек

На основании проведения анкетирования и тестирования нами была составлена авторская программа по дисциплине “Физическое воспитание и

психофизический тренинг” для студентов КИБиТ. Она представляет собой организационно-программный документ, который определяет основное содержание ФВ и образования студентов КИБиТ. В программе отражены методически обоснованные формы, организация проведения занятий учебного процесса, содержание ФВ с учетом климатических условий, особенности профессиональной деятельности выпускников КИБиТ, наличия педагогического состава кафедры и материально-технической базы спортивного комплекса.

Выполнение требований по профессионально-прикладной физической подготовке (ППФП):

- упражнения циклического характера невысокой интенсивности;
- упражнения, вовлекающие в работу мышцы плечевого пояса;
- упражнения, связанные с умеренным раздражением вестибулярного аппарата;
- все виды упражнений с произвольным расслаблением мышц;
- различные варианты дыхательных упражнений;
- приёмы самообороны.

В нашей авторской программе по дисциплине “Физическое воспитание и психофизический тренинг” мы использовали *физические упражнения*, оказывающие максимальный положительный эффект на психику и обладающие такими характеристиками:

1. Аэробные упражнения с ритмичным брюшным типом дыхания;
2. Отсутствие в системе упражнений соревновательных элементов;
3. Умеренные по интенсивности;
4. Продолжительность по времени не более 30 минут;
5. Регулярные, включенные в недельный график;
6. Приносящие удовольствие.

При этом крайне важно подчеркнуть, что психофизический тренинг, помимо укрепления психического здоровья, приводит к расширению ценностных ориентаций личности и ее самореализации в жизни и профессиональной деятельности.

Применение на практике технологий психофизического тренинга позволит подойти к решению ключевой психопедагогической задачи, непосредственно сопряженной с оздоровительным эффектом, росту духовно-деятельного потенциала личности.

В 2002-2003 учебном году программа была опробована. Результаты определения уровня физической подготовленности среди студентов КИБиТ говорят о том, что показатели выполнения различных двигательных тестов улучшились у подавляющего большинства юношей (Рис. 3) и девушек (Рис. 4).

Результаты бега на 3000 метров улучшились у 55,6 % юношей, и у 62,0 % девушек, в беге на 1000 метров – у 77,8 % юношей и у 57,1 % девушек. После повторного тестирования в прыжках через скакалку

ку улучшение результата наблюдается у 100% юношей у 62,0% девушек. В прыжках в длину с места – у 77,8% юношей и у 64,3% девушек.

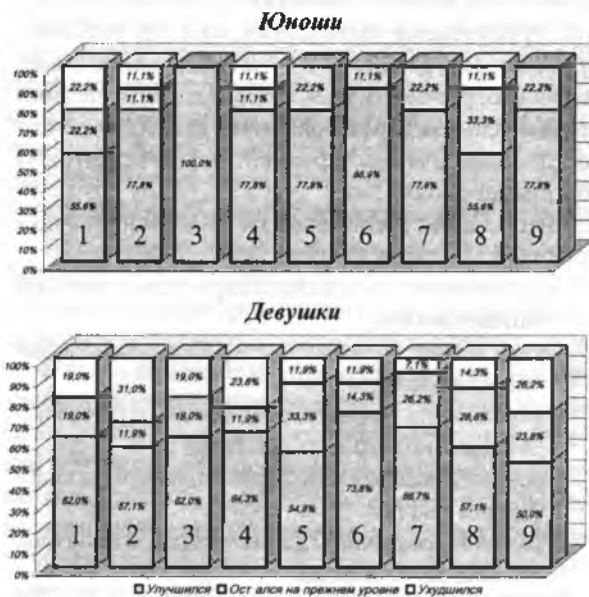

Рис. 3. Показатели уровня физической подготовленности и функциональные показатели
 1) Кросс 3000 м; 2) Бег 100 м; 3) Прыжки через скакалку за 1 мин.; 4) Прыжок в длину с места; 5) "Фламинго"; 6) Подъём в сед за 1 мин.; 7) Гибкость; 8) ЧСС; 9) Артериальное давление.

Уровень координационных способностей повысился у 77,8% юношей и у 54,8% девушек. Результаты теста на определение уровня гибкости говорят о ее увеличении у 77,8% юношей и у 66,7% девушек. Показатели силы в тесте "Подъём в сед за 1 минуту" улучшились у 77,8% юношей и у 66,7% девушек.

Также было проведено исследование функциональных показателей, таких как ЧСС и АД. Урежение ЧСС наблюдается у 55,6%, а снижение АД у 77,8% юношей и у 57,1% и 50,0% девушек соответственно.

Можно предположить, что такая положительная динамика показателей двигательных тестов и функциональных показателей говорит об эффективности предложенной нами программы по ФВ для студентов КИБиТ.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Артемов А.Б., Качурин А.И., Кремлева И.Г.* Организация физического воспитания студентов в МИИТе // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 5. – с.20-22.
2. Базова навчальна програма для вищих навчальних закладів освіти України III і IV рівнів акредитації / Міністерство освіти України. Інститут змісту і методів навчання. Фізичне виховання: [Проект] // Спорт для всіх. – 1998. – № 1. – с.81-98.
3. *Бельский И.В.* Физическая культура как фактор оздоровления и формирования здорового образа жизни студентов // Физическая культура, спорт, туризм в новых условиях развития стран СНГ: Межд.науч. конгресс: В 2-х Ч. – Минск. – 1999. – Ч.II. – с.125-127.
4. *Вашкевич А.А., Григоревич И.В., Мелешко И.А.* Анализ режима учёбы и быта студентов // Програмно-методическое обеспечения спортивного движения студенческой молодежи в современных условиях: Сб. докл. респ. научн. – метод. конф. Мн.: Асар, 2000. – с.7-8.
5. *Гончаров В.Д., Романов Б.Ф., Юкин В.Ф.* Профессионально-прикладная физическая подготовка студентов вузов: реальность и перспективы // Теория и практика физической культуры. 1993. – № 7. – с.12-13.
6. *Дж.Х. Уилмор, Д.Л. Костил.* Физиология спорта и двигательной активности. – Киев. Олимпийская литература. – 1997. – 504с.
7. *Жидких В.П.* некоторые проблемы физического воспитания в высших учебных заведениях // Актуальные проблемы физической культуры. Т.1 ч. 1. Проблемы физкультурного образования и ФВ учащейся молодежи: Матер. регион. науч.-практ. конф. – Ростов-на-Дону. – 1995. – с.98-100.
8. *Кривчикова О.Д., Кольцова Н.О.* Використання тренажерів на заняттях з ППФП, як засобу підвищення працездатності студентів // Всеукраїнська II-а науково-практ. конф. Роль фізичної культури в здоровому способі життя. – Львів. – 1994. – с.115-116.
9. *Куликов В.М.* Пути активизации спортивно-массовой и физкультурной работы в вузе // Физическая культура, спорт, туризм в новых условиях развития стран СНГ: Междун. науч. конгресс: В 2-х Ч. – Минск. – 1999. – Ч.II. – с.186-188.
10. *Медишков Р.Н.* Оптимизация содержания учебной программы по физическому воспитанию в вузах республики Беларусь // Физическая культура, спорт, туризм в новых условиях развития стран СНГ: Междун. науч. конгресс: В 2-х Ч. – Минск. – 1999. – Ч.II. – с.188-121.
11. *Методика физкультурно-оздоровительных занятий (методическое пособие).* – Киев, УГУФВС, 1994. – 126с.
12. *Пивень Н.И.* Некоторые аспекты деятельности молодежи // Фізична підготовленість та здоров'я населення: 36. матер. міжнар. наук. симпоз. – Одеса, 1998. – с.36-37.
13. *Савченко М.Б.* Профессионально-прикладная физическая подготовка студентов, как будущих бакалавров и специалистов // Физическая культура и спорт в жизни общества: Матер. междунауч.-метод. конф. – Челябинск. 2000. – ч.1. – с.55-58.
14. *Федченко И.А.* Значение занятий по физическому воспитанию для учёбы студентов // Матер. IV межвуз. науч.-метод. конф. Краснодар. 1996. – с.10.

УДК 18

ЯРОШЕНКО В.

Наук. керівник БОЙЧЕНКО І. В. – д. філос. н.

СТАНОВЛЕННЯ ПЕРШИХ ЕСТЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ

Перша частина естетики розглядає природу, специфіку і творчий потенціал естетичного, а також категорії естетики – “прекрасне”, “трагічне” і “комічне”.

Друга частина естетики досліджує художню діяльність людини, її структуру та функціональну своєрідність, природу художнього таланту, видову, жанрову, стильову самобутність мистецтва тощо.

Історія становлення предмета естетики – це процес пошуку адекватного співвідношення між зазначеними частинами. При цьому своєрідну функцію “пластичного моста” виконували такі поняття, як “прекрасне”, “досконале”, “гармонія”, “цінність”, “філософія мистецтва”. Впродовж віків естетика виступала і як “наука про прекрасне, і як “наука про досконале”, і як “наука про закони розвитку мистецтва”.

Важливе місце в естетиці займає мистецтво як вид естетичного пізнання та естетичної діяльності. Найважливішою естетичною ознакою мистецтва є те, що в процесі художньої творчості митець створює естетичну цінність – твір мистецтва. І свідомо цілеспрямована діяльність митця поєднується з творчою розумовою діяльністю людини, яка сприймає твір. Завдяки мистецтву як творчості і мистецтву як сприйманню складається феномен співтворчості, який має надзвичайні можливості щодо вдосконалення внутрішнього світу людини, пробудження інтересу до творчості, гармонізації суспільства і міжлюдських стосунків.

Хоча, як уже зазначалося, поняття “естетика” традиційно пов’язують з грецьким *aisthetikos* – чуттєвий, проте воно невіддільне також від грецьких термінів “естаномай”, “естесі”, “естаноме” – почуття, процес вироблення свого ставлення до предмета, його якісна оцінка і бажання повторити сприйняте. Хоча терміни “естаномай”, “естесі”, “естаноме” відповідають поняттю “чуття”, вони відбивають складний процес вироблення власного ставлення до предмета, орієнтують людину на власні чуття – зору, слуху, дотику, вимагають довіри до них.

Пізніше ці терміни втратили прямий зв’язок з поняттям “чуття”. Предмет естетики почали осмислювати через більш широкі за обсягом поняття: “досконале:”, “пропорційне”, “прекрасне”, “естетичне”, “гармонійне”. Поняття “гармонія”, “гармонійне” набули при становленні предмета естетики особливо значення. Гармонія від грец. *harmonia* – зв’язок, стрункість – пропорційність частин, єдність різних компонентів об’єкта в органічному цілому. У давній грецькій філософії Гармонія протистоїть Хаосу, є формою організації Космосу. В античній естетиці існувала концепція “гармонії сфер”: Космос – єдність

небесних сфер (Місяць, Сонце, п’ять планет, нерухомі зірки). За тогочасними уявленнями кожна сфера, рухаючись, мала власний музичний звук.

Саме через багатозначність подальшого тлумачення поняття “естетика” слід вивчати історію предмета цієї науки від античної давнини. Перші паростки естетичного знання можна знайти вже у міфологічних текстах. Цікаво, що становлення естетичного знання не пов’язане з якимось конкретним регіоном чи країною, а було властиве як давньогрецькій філософії, так і філософії Стародавніх Китаю, Індії, пізніше Візантії, арабо-мусульманських країн. Естетичне знання формувалося в межах філософії як її своєрідна частина, а утвердилась естетика як самостійна наука лише у XVIII ст.

Становлення перших естетичних уявлень співвідносне з тими значеннями, яких взагалі давньогрецька філософія надавала людським почуттям. Аналіз почуттів, спроби їх класифікації, виявлення протилежних чуттєвих сил є важливим складником філософських поглядів Піфагора, Алкмеона, Емпедокла, Феофраста. Зіхніх роздумів щодо природи почуттів виокремились визначення почуття прекрасного та потворного, трагічного та комічного. Визначившись у надрах загальнофілософської традиції, естетика “вибудовувала” власний предмет, відбиваючи як надбання, так і прорахунки давньогрецької філософії. Перші спроби використання почуттів як основи для осмислення певних естетичних явищ пов’язані з піфагорійцями – філософською школою, заснованою Піфагором у VI ст. до н. е.

Піфагор ототожнював поняття “гармонія”, “досконалість” і “краса”, а основою гармонії вважав число. Гармонію чисел піфагорійці шукали навіть у розташуванні планет. Серед видів мистецтва вищим носієм гармонії проголошувалася музика. При цьому підкреслювалася почуттєва природа цього мистецтва, його зв’язок з чуттям слуху. Не можна погоджуватися з визначенням музики як “мистецтва мистецтв”, але в межах визнання її як носія гармонійного начала Піфагор багато зробив для розробки проблем музичного виховання, специфіки сприйняття музичного твору. Естетично особливо важливе значення має піфагорійське розуміння музики як носія душевної рівноваги, стимулювання душевного спокою.

Важливе місце у філософських поглядах Піфагора посідає вчення про безсмертя душі і метемпсихоз – можливість душі втілюватися у будь-яке тіло. Згідно з цим ученням для “оживлення”, “переселення” душі треба пройти через очищення – *катарсис*,

вищою формою якого є опанування музично-числової структури Космосу. Піфагорійці виробили поняття “тетрактид” – сума перших чотирьох чисел $1 + 2 + 3 + 4 = 10$, яка включає основні музичні інтервали: октаву (2: 1), квінту (3: 2) і кварту (4: 3). Ідеї Піфагора мали значний вплив на митців того часу. Вони намагалися творчо використовувати його філософсько-естетичні положення для більш глибокого опанування художніх можливостей конкретних видів мистецтва: музики, поезії, скульптури.

Значний інтерес викликає творчість засновника елейської філософської школи Ксенофана. Він був мандрівним поетом, і його філософські ідеї мали естетичний характер. Свідченням цього є передусім віршована форма викладу матеріалу: філософські твори є водночас зразком поезії VI ст. до н. е. При цьому Ксенофан намагався визначити роль почуттів у житті людини. Він вважав, що почуття формують лише “приблизну” думку, і “ми будемо помилятися, якщо орієнтуватимемося лише на неї”. Це переконання сприяло утвердженню ролі й значення розумового ставлення до дійсності, спростовувало довіру до міфології як пануючої у ті часи форми світобачення. Ксенофан розглядав давньогрецькі міфи як своєрідну форму критики богів, адже боги надіялися усіма тими недоліками, які засуджувалися людьми: хтивістю, марнославством, облудливістю, пияцтвом тощо. Поезія Ксенофана позбавлена містики, висміює лицемірство, забобонність. Він негативно ставився до поетів, які прославляли міфічних героїв і нехтували життям звичайної людини. Він був переконаний, що “не слід оспівувати боротьбу титанів, гігантів і кентаврів – вигадки минулих часів”, а треба возвеличувати тих, хто “виявляє пам’ять та постійність щодо доброчесності”.

Творча спадщина Ксенофана – це, по-перше, приклад плідної взаємодії теорії і практики, які доповнювали одна одну і допомагали якому-то повніше розкритися грецькому авторові. По-друге, творчість Ксенофана сприяла подальшим розробкам як у сфері філософії, так і в поетичній творчості.

Ще одним яскравим прикладом впливу ідей Піфагора на грецьку культуру є творчість Поліклета (V ст. до н. е.) – скульптора і письменника. Ідеї Піфагора він намагався використати як у розробці проблем художньої творчості, так і в практиці створення скульптур. Цікаво, що Поліклет і свою теоретичну роботу, і скульптуру назвав “Канон”, підкреслюючи цим нерозривність теорії і практики в позиції митця. Спираючись на піфагорійську “філософію чисел”, Поліклет розробив регулятивні норми зображувальної діяльності скульптора, шляхи втілення фізичного стану конкретного живого тіла, симетрію, співмірність його частин. Математичні вимоги щодо конкретного скульптурного твору Поліклет намагався співвідносити із загальними законами пропорційних відношень Космосу. Становленню перших естетичних уявлень сприяли також ті теоретики, які розробляли про-

блеми філософії, естетики, мистецтва з дещо інших позицій, ніж ті, які запропонували Піфагор та його послідовники.

У контексті аналізу предмета естетики заслуговує на увагу точка зору Алкмеона (перша половина V ст. до н. е.) – видатного лікаря і натурфілософа. Вважають, що Алкмеон був першим ученим Стародавньої Греції, який розмежував мислення і відчуття. Він стверджував, що сприйняття – це складний процес руху від почуттєвих нервів до органів чуття, а далі – до мозку.

Почуття були об’єктом теоретичного інтересу й Емпідокла, який зазначав, що як нижчий рівень почуття існують відчуття, які підкоряються принципу “подібне пізнається подібним”, а єдність відчуття – почуття вже формують більш широкі сили – Любов і Ворожнеча. Ці сили Емпедокл визнавав як нематеріальні, однак просторово визначені. Поперемінні переваги тієї чи іншої сили обумовлюють циклічний хід світового процесу. Особливого значення Емпедокл надавав людському оку, яке, на його думку, складається з двох частин: вогню і води. Сприймання предметів відбувається завдяки тому, що вогонь і вода з ока через пори виходять назовні й стикаються із зовнішнім “струмом” – відбитками предметів. Отже, споглядання речей – це не пасивний стан ока, а його активна діяльність. Аналіз специфіки “бачення” світу вплинув на інтерес Емпедокла до кольорової символіки, що стимулює емоційне переживання: вогонь дає змогу сприймати білий колір, а вода – чорний. Емпедокл не лише продовжує попередню традицію вивчення природи і значення чуттів, а й оперує таким поняттям, як “катарсис” (очищення), і наголошує на морально-етичній природі процесу очищення.

Слід зазначити, що подальша розробка катарсису (а це поняття згодом набуло особливої теоретичної ваги в естетиці) пов’язана з іменами Арістотеля, Вінченцо Маджі, який у 1550 р. зробив коментарі до “Поетики” Арістотеля, П. Джаколіні, автора роботи “Про очищення трагедії” (1586) та ін. Катарсис з часом набув надзвичайно широкого тлумачення і розглядався як засіб морального перевиховання людини, як отримання естетичного переживання в процесі її морально-етичного удосконалення. Сьогодні існують релігійні та медичні концепції катарсису. Водночас значна увага приділяється суміжним поняттям: “страх”, “відчай”, “афект”, “співчуття” тощо.

Вивчаючи найдавніші етапи становлення предмета естетики, важливо зрозуміти, що вже на початку історії науки були вироблені поняття, які охоплювали об’єктивні процеси. Ці поняття закріплювалися, отримували подальше теоретичне осмислення і поступово формували понятійний апарат естетики. У III ст. до н. е. теорія чуттів набуває завершеного для свого часу викладу у працях яскравого представника перипатетичної школи ТЕОФРАСТА (бл. 370-288 чи 285 до н. е.). “Почуттєва” спрямованість поглядів філософа властива його праці “Про відчуття”, дос-

лідженням "Про благочестя" та "Етичні характери". Впродовж десятиліть перипатетична школа об'єднувала чимало теоретиків, наукові інтереси яких сягали від теорії музики (Арістоксен), історії і теорії держави (Діксарх) до фізики і астрономії (Стратон з лампсака та Аристарх Самоський). Широта наукових інтересів була властива і для Теофраста, який передусім цікавився конкретною людиною. Свідченням цього є намагання вченого створити універсальний каталог людських характерів, які найповніше відбивали б вдачу людини. Теофраст описує звички, манери поведінки підлабузника, скнари та ін. Він намагається визначити риси, які передавали б характер відчайдушної людини і людини дріб'язкової, забобонної і неохайної та ін. Цей своєрідний каталог містить більше ніж 30 типів. Слід зауважити, що ця робота мала значний вплив на художню творчість тогочасних письменників, які користувалися психологічними характеристиками Теофраста.

При аргументації ролі почуттів у формуванні предмета естетичної науки привертає увагу і правило "золотого перетину". Правило "золотого перетину" – геометричне, математичне співвідношення пропорцій, за якого ціле так відноситься до своєї більшої частини, як більша до меншої. У геометризованій формі цей принцип мав вигляд співвідношення $5:8 = 8:13 = 13:21 = 21:34$... Давньогрецькі вчені вважали, що будь-яке тіло, предмет, геометрична фігура, співвідношення частин яких відповідає такій пропорції, відмічені пропорційністю, справляють приємне зорове враження. Парфенон Стародавньої Греції, мармурові колони якого ділять увесь храм за принципом "золотого перетину", – чи не найпереконливіший зразок його практичного застосування. Слід також враховувати, що теоретико-практичний інтерес до "золотого перетину" не обмежується давньогрецькою естетикою. Наприклад, в епоху Відродження правило "золотого перетину" розглядалося як обов'язковий закон архітектури, живопису і скульптури.

Теоретики й митці епохи Відродження намагалися знайти "абсолютну", "ідеальну" геометричну основу краси. Типовим при цьому є трактат відомого італійського математика Луки Пачолі (бл. 1445-1509) "Про божественну пропорцію". Теоретик стверджував, що правилом "золотого перетину" визначається естетична цінність "усіх земних предметів".

Відаючи належне правилу "золотого перетину" слід зазначити також помилковість його абсолютизації, адже сліпе слідування "геометризованій" красі механізує це складне поняття; пропорція заради пропорції знижує змістовну сторону краси, формалізує її. Водночас звернення до правила "золотого перетину" потрібне для того, щоб наголосити на значенні зору в формуванні естетичного почуття. Відомо, що існує кілька гіпотез, які пояснюють, чому саме співвідношення 5:8 є основою тлумачення (математичного) пропорцій. І серед різних гіпотез виділимо точку зору, згідно з якою пропорція 5:8 збігається з перетином горизонтального і вертикального кутів погляду людини обома очима. Ця гіпотеза дає змогу стверджувати, що свідомо чи інтуїтивно греки дійшли до "золотого перетину" через природжені можливості людського ока, і природа "подарувала" людині прямий і безпомилковий шлях до відчуття пропорцій і гармонії. Пояснення поняття "естетика", розгляд процесу становлення перших естетичних уявлень показують, наскільки самотужкою виявилася сфера людських почуттів, наскільки специфічною може бути реакція людини на навколишню дійсність, на природу, що її оточує, на талановитий мистецький твір. Усе це аспекти естетичної науки, виділення предмета якої відбувалося поступово. І хоча межі предмета на перших етапах розвитку науки окреслені досить нечітко, проте "серцевина" власних проблем науки, яка формується, вже існує. Для естетики проблема чіткого обмеження предмета була особливо важливою, адже естетичне виявляється в усіх сферах людської діяльності.

УДК 378

ХОМЕНКО Т. В. – старший преподаватель

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Интенсивные темпы развития современного общества, в частности в сфере международной торговли, интеграция Украины в Европейское сообщество ставят перед системой высшего образования высокие требования. В свете изменений, продиктованных Болонским процессом, система национального образования, в том числе и высшего, нуждается в карди-

нальных переменах с учетом национальных особенностей и традиций института образования. В связи с этим перед высшей школой стоит задача не только подготовить высококвалифицированного специалиста в определенной сфере, сформировать целостную личность, способную приносить пользу обществу и, тем самым, способствовать его прогрессу, но и на-

учить студентов использовать любые источники информации для получения новых знаний, повышения профессиональной квалификации и формирования профессионального интеллекта.

Одним из таких источников знаний для учащихся могут считаться занятия по деловому иностранному языку. Во первых потому, что большое количество терминологии, которая используется в экономике, финансах, бухгалтерском учете и аудите, менеджменте различных сфер деятельности, вошло в обиход с незначительными изменениями, связанными с фонетическими, грамматическими, орфографическими, стилистическими особенностями украинского языка. Во вторых потому, что не так давно на украинском рынке появилось большое количество специальной и учебной литературы на иностранных языках, которая помогает обучающемуся овладеть современными специальными знаниями по специализации и дает возможность совершенствования языковых навыков. Также, рынок литературы предлагает учебники иностранных издательств по изучению современного делового иностранного языка. Преимуществом такой учебной литературы для студентов экономических специальностей является то, что их структура позволяет овладеть всеми языковыми видами деятельности в рамках будущей профессиональной деятельности.

Профессиональный интеллект студента формируется не только путем овладения лексикой будущей сферы деятельности, но и с помощью ролевых игр, работы в парах и небольших группах на заданные экономические темы. Такие виды деятельности способствуют выработке и совершенствованию комму-

никативных навыков, необходимых в процессе профессиональной деятельности в какой-либо сфере. Поиск незнакомых слов в словарях экономической лексики позволяет найти не только перевод того или иного термина, но и его объяснение с точки зрения экономической науки, узнать особенности использования данной лексической единицы в сочетании с другими терминами, в устойчивых выражениях и идиомах.

Занятия по деловому иностранному языку предполагают обучение студентов составлению различного рода деловых документов, таких как резюме, аннотация, официальное письмо, письмо-запрос, письмо-отказ, письмо-благодарность, счет-фактура, инвойс, транспортная накладная; правилам ведения деловых переговоров и лексике, используемой в их процессе.

Немаловажным фактором является кросс-культурный тренинг. Он позволяет познакомиться с культурными, религиозными, политическими, бытовыми особенностями различных наций, их традициями. Такие знания важны для ведения бизнеса и общения с представителями иностранных фирм и компаний, работы в совместных предприятиях, поскольку предполагают личностное расположение партнера или коллеги, уважение друг к другу, а это является одной из составляющих успеха, к которому стремится любой человек в какой бы сфере деятельности он не работал.

Поэтому изучение делового иностранного языка способствует получению, как специальных знаний, так и знаний в области культуры, религии, психологии, этики, а также формированию целостной, социально значимой личности и специалиста.

УДК 378

АНДРЕЙЧУК Ю.

Науч. руководитель ХОМЕНКО Т. В. – ст. преподаватель

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АНГЛИЙСКИХ
ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЕЙ(на примере Longman Dictionary of Contemporary English - словаря
Современного английского языка)

В период бурного развития коммерческих связей с представителями торговых фирм и деловых кругов зарубежных стран усиливается необходимость изучать иностранный язык с ориентацией на практическое использование его в сфере делового общения. При этом очевидна целесообразность использования комплексного пособия, в котором изучение лексико-грамматического материала проходило бы параллельно с развитием знаний и навыков профессионально ориентированного общения.

Словарь Longman Dictionary of Contemporary English (Словарь современного английского языка) является пособием, которое стремится обеспечить именно эту цель – создание стабильных знаний и навыков, которые позволили бы изучающим язык адекватно пользоваться английским для работы с иностранными партнерами в Украине и за рубежом.

Словарь является уникальным, поскольку объяснение слов приводится на английском языке и с помощью слов, которые являются минимальным лексическим запасом, но при этом охватывающих общезыковую и деловую тематику.

Словарь состоит из словарных статей. В первую очередь идет графическое изображение слова и после каждого английского слова в скобках указана фонетическая транскрипция, передающая его произношение. Произношение показано с помощью Международной Фонетической Системы.

cat [S1][W3] /kæt/ n [C]

Если британское и американское произношение отличается, британское произношение показывают сначала, а американское произношение имеет долларový знак \$ перед словом.

cot'ton' /'kɒtn \$ 'kɑ:tn/ n [U] BrE

Для составных слов первичное ударение и вторичное ударение обозначено знаками (') и (.) соответственно и находится перед слогом под ударением.

cot'ton ' wool n [U] BrE

Определения объясняют значение слова на ясном простом языке, используя базовый лексический запас, который состоит из 2000 слов.

couch' /kaʊtʃ/ n plural couches [C]

1 a comfortable piece of furniture big enough for two or three to sit on; = sofa, settee.

Если слово находится вне пределов базового лексического запаса, то это показывается в маленьких заглавных буквах.

2 a long narrow bed for a doctor's or PSYCHIATRIST'S patients to lie on

Указатели помогают направлять Вас к значению, которое Вам необходимо, если слово имеет много различных значений.

cry' [S2][W2] /krai/ v

produce tears [I] to produce tears from your eyes, usually because you are unhappy or hurt: That film always makes me cry. / [+over/ about] I am too old to be crying over some young guy. / [+with/in] She felt like crying with frustration. / [+for] She could hear him crying for his mother. /cry your eyes/heart out (=be extremely sad and cry a lot) /Oliver, alone, began to cry bitterly (=cry a lot). /cry yourself to sleep (=cry until you fall asleep)

say loudly [T] written to shout or say something loudly; = cry out: 'Stop!' she cried. / It was painful, and made me cry aloud. / [+ to] 'Goodbye then!' he cried to her. / [+for] I could hear voices crying for help

animals/birds: [I] if animals or birds cry, they make a loud sound: I could hear gulls crying and the soft whisper of the sea.

Существуют тысячи полезных естественных примеров, основанных на информации Longman Corpus Network, которая является информационной базой данных 300 миллионов слов письменного и разговорного британского и американского английского языка, источниками которого являются книги, газеты, беседы, рекламные объявления, и многие другие источники.

В дополнение к Corpus используется Word Wide Web для того, чтобы обнаружить новые слова и новые значения существующих слов.

cul'ture' [S2] [W1] /'kʌltʃə \$-ət/ n

In a society [C, U] the beliefs, way of life, art, and customs that are shared and accepted by people in a particular society: We speak Danish at home so that the boys don't lose touch with their language and culture. In our culture, it is rude to ask someone how much they earn. I love working abroad and meeting people from different cultures. /Western/American/Japanese etc culture. A brief history of Western culture. /modern/ contemporary culture. Business is one of the major forces in modern culture.

Часть речи показано сначала, потом дается характеристика таких признаков слова как – исчисляемое оно или неисчисляемое, переходное, непереходное и т.д.

dog' [S1] [W1] /dog \$ do: g/ n [C]

Общие образцы грамматики показывают перед примерами с целью начального представления процесса оперирования словом в предложении.

doubt² [S2] v [T not in progressive]

I to think that something may not be true or that it is unlikely: Kim never doubted his story. I **doubt (that)** I doubt we'll ever see him again. /**doubt if/whether** You can complain, but I doubt if it'll make any difference.

Общие предлоги также показывают перед примерами.

duck² v

[+**behind/under** etc] Jamie saw his father coming and ducked quickly behind the wall. Tim ducked down to comb his hair in the mirror; [+**into**] The two men ducked into a block of flats and disappeared.

Информацию о неправильных формах глаголов, существительных, и прилагательных показывают в начале входа.

eat [S1] [W1] /i:t/ v past tense ate /et, eit \$ eit/ past participle eaten /'i:tn/

Словосочетания - слова, которые часто используются со специфическим словом. Словосочетания показывают перед примерами, или выдвигаются на первый план в примерах.

ed-u-ca-tion [S1] [W1] /,edju'keiʃən \$,edzə - / n

I [singular, U] the process of teaching and learning, usually at school, college, or university: the education system /**get/receive an education** She also hopes her children will get a good education. /**university/college education** I'm sure he has college education. I effort to increase access to **higher education** (=education at college or university)

Если слово имеет много словосочетаний, они внесены в список в специальной рамке перед словом.

ef-fect' [S1] [W1] /'i:fek/ n

I change/result [C, U] the way in which an event action, or person changes someone or something

Have an effect (on sb/sth)

Big/major/profound/significant/dramatic effect

Bad/harmful/negative/damaging/detrimental/adverse effect

Beneficial/positive effect

Long-term effect

Feel the effect (of sth)

Knock-on-effect BrE (=an effect caused by the thing that happened before)

Cumulative effect (=the effect of many things happening one after another)

The desired effect (=the effect you wanted)

Cause and effect (=one thing directly causing the other)

После рамки приводится большое количество примеров, которые показывают, как словосочетания используются. Словосочетания выдвинуты на первый план в жирном шрифте с целью облегчения процесса поиска.

[+**on**] My parents' divorce **had a big effect** on me. / [+**of**] **the harmful effects** of modern farming practices \ **the long-term effects** of the drug / I could **feel the effects** of the thin mountain air. /This ingredient also has the effect of making your skin look younger. /A system failure has a **knock-on effect** throughout the whole hotel. /**the cumulative effect** of human activities on the global environment.

Идиомы и фразы показывают перед первым важным словом фразы или идиомы. Например have egg on your face/

(**have**) **egg on your face** if someone, especially someone in authority, has egg on their face, they have been made to look stupid by something embarrassing: The Pentagon's been left with egg on its face.

put all your eggs in one basket to depend completely on one thing or one course of action in order to get success, so that you have no other plans if this fails: When planning your investments, it's unwise to put all your eggs in one basket.

Идиомы и фразы внесены в список вместе с другими смыслами слова в порядке частоты.

Фразовые глаголы размещены в алфавитном порядке после главного глагола.

egg² v

egg sb - on phr v to encourage someone to do something, especially something that they do not want to do or should not do.

Если фразовый глагол имеет объект, это изображено символом sb (=someone) или sth (=something). Символ <=> означает, что объект может находиться перед или после частицы.

eke /i:k/ v

eke sth - out phr v 1 eke out a living/existence to manage to live with very little money or food. 2 to make a small supply of something such as food or money last longer by carefully using small amounts of it.

Значения каждого слова внесены в список в порядке частоты. Наиболее применяемое значение слова показывают сначала.

3000 наиболее употребляемых значений в английском языке напечатаны красными буквами. Это помогает Вам направить свои усилия на изучение наиболее важных слов. S2 означает, что слово - одно из 2000 самых употребляемых слов в разговорном английском языке. W2 означает, что слово - одно из 2000 самых употребляемых слов в письменном английском языке.

error [S2] [W2] /erə \$'erər/ n

Есть также графы, которые показывают Вам дополнительную информацию, о том какие слова являются наиболее приемлемыми для использования в специфическом контексте в письменном и разговорном английском языке, или какие структуры наиболее часто используются со словом. Графы базируются на исследовании от Longman Corpus Network.

error and mistake

Spoken

error

mistake

Written

error

mistake

Этот словарь имеет полный охват и американского и британского английского языка.

Если слово только используется в американском английском языке, это отмечено AmE.

el-e-va-tor [S3] [W3] /elə'veɪtə \$ -ər/ n [C]

1 AmE a machine that takes people and goods from one level to another in a building;

Если слово только используется в британском английском языке, это отмечено BrE.

es'tate ,agent n [C]

BrE someone whose business is to buy and sell houses or land for people;

Если существует другое слово с тем же самым значением в британском или американском английском языке, это показывается после определения.

Ярлыки перед определением предоставляют информацию о том: используется ли слово в неофициальном, формальном, литературном, юридическом или технологическом английском языке.

Если слово используется главным образом в разговорном английском языке, это маркировано разговорным.

fact [S1] [W2] /fækt/

the fact (of the matter) is spoken used when you are telling someone what is actually true in a particular situation, especially when this may be difficult to accept, or different from what people believe.

Если слово используется в большом количестве фраз в разговорном английском языке, эти фразы показывают вместе в рамке, так, чтобы Вы могли видеть их все вместе в одной группе.

fair¹ [S1] [W2] /feə \$ fer/ adj

spoken phrases

14 fair enough especially BrE used to say that you agree with someone's suggestion or that something seems reasonable; = OK: 'I think we should split the bill.' 'Fair enough.'

15 to be fair used when adding something after someone has been criticized, which helps to explain or excuse what they did; = in fairness: She should have phoned to tell us what her plans were although, to be fair, she's been very busy.

- 16 be fair! especially BrE used to tell someone not to be unreasonable or criticize someone too much: Now Pat, be fair, the poor girl's trying her hardest!
- 17 fair's fair used when you think it is fair that someone should do something, especially because of something that has happened earlier: Come on, fair's fair - I paid last time so it's your turn.
- 18 fair comment BrE used to say that a remark or criticism seems reasonable
- 19 you can't say fairer than that BrE used to say that an offer you are making to someone is the best and fairest offer they can possibly get: I'll give you £25 for it ~ you can't say fairer than that, can you?

Примечания выбора слова объясняют различия между близко связанными словами и дают примеры, которые показывают, как они используются по-другому.

fault' [S2] [W3] /fo:lt \$ fo:lt/ n [C]

Word choice: fault, blame, mistake

if someone causes something bad, you can say that it is their fault or that they are to blame; The accident was my fault. /Nobody is to blame for what happened.

Примечания- предупреждения говорят Вам об общих ошибках, которые изучающие совершают при использовании слова, основанного на исследовании обучающихся в Corpus Longman (информационная база данных более чем 10 миллионов слов английского языка, написанного студентами со всего света).

!!!Do not say that someone 'has the/a etc fault': We didn't think, that it was our fault or that we were to blame (NOT that we had any fault).

!!!Do not say that something is 'someone's blame'. Use fault to mean something that is wrong with a machine or system, or something that you could criticize about a person or thing: The car engine had developed a fault. /The book's only fault is that it is too long.

Если слово имеет различное правописание в британском и американском английском языке, определения и примеры показывают британское правописание, и есть ссылка на американское правописание.

fa·vor·a·ble /'feivərəbəl/ adj the American spelling of **favourable**

Если слово имеет больше чем одно правописание, различные правописания показывают вместе в начале входа.

fa·vor·a·ble BrE; **favorable** AmE /'feivərəbəl/ adj 1 a favourable report, opinion, or reaction shows that you think that someone or something is good or that you agree with them: favourable film reviews

Слова, которые имеют одинаковое правописание, но различны в связи с частью речи, внесены в список отдельно и им присвоены различные номера.

fax /'fæks/ n fax² v

Синонимы, антонимы и производные слова показаны после определения.

Составные слова рассматриваются подобно простым словам и они вносятся в список в алфавитном порядке также, если бы между ними не существовал пробел или дефис.

Производные слова показывают в конце или в начале. Эти слова могут легко быть поняты при условии знания значения главного слова. Многие из них имеют окончание '-ly' или '-ness'.

Рамки Центрального Слова показывают Вам группы слов, которые тесно связаны со словом, которое Вы искали в словаре. Вот - некоторые примеры :

word focus: airport

What you do at the airport: When you arrive at the airport, you go into the terminal building. You check in for your flight at the check-in desk. You show your passport at passport control and then go through security, where they check that you are not carrying any weapons; if you have time you can wait for your flight in the departure lounge. When your flight is called, you go through the departure gate in order to get onto the plane. The plane then takes off from the runway. After your plane has landed, you go to the baggage reclaim to collect your bags, and then go through customs and immigration, where they check your passport and your bags. You then go out into the arrivals area of the airport.

word focus: meal

meals at different times of day: breakfast, brunch, lunch, tea BrE, dinner, supper

a meal outside: picnic, barbecue also barbie informal,

cookout AmE

when you quickly eat a little food: snack, a bite to eat a Very big meal for a lot of people: banquet, feast
parts of a meal: starter BrE, appetizer AmE (the first course) /main course/entree especially AmE, side dish (eaten with the main course) /dessert also pudding, sweet BrE (sweet food eaten at the end of the meal)

Это очень полезный инструмент для понимания словаря, и это может также напомнить Вам о слове, которое Вы, возможно, забыли.

Изучая особенности структуры Longman Dictionary of Contemporary English - словаря Современного английского языка, мы можем с уверенностью сказать, что с помощью его мы сможем сформировать наши языковые способности, выучить конструкции, идеологизмы и фразеологизмы. Преимуществами словаря является помощь в правильном использовании грамматических конструкций и также то, что в качестве примеров взяты словосочетания, фразы, предложения из живого языка.

УДК81

ЗАБАРА О.

Наук. керівник ХОМЕНКО Т. В. – ст. викладач

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ МОВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ НА ПРИКЛАДІ ТВОРУ Б. ШОУ “ПІГМАЛІОН”

Я обрала дану тему тому, що вважаю соціальне середовище одним із головних чинників, який формує мовні здібності людини, а також впливає на неї як з професійної, так із духовної точки зору. Вона є актуальною так як в ній порушуються інтелектуальні і моральні проблеми, які існують і сьогодні – проблеми фонетики, як науки, співвідношення культури та мовлення, залежність рівня культури людини від її соціального становища, проблеми природної рівності людей і їх класової нерівності. На жаль, це досягнути здатен не кожен. Деякі з нас не бажають змінити негативний спосіб життя, покращити не тільки своє матеріальне становище, але й підвищити духовний і культурний розвиток свого “Я” на декілька щаблів вище. На противагу цьому суспільству, існують люди, які прагнуть здобути не тільки освіту, але й збагатити свій внутрішній світ, з власного бажання, або під впливом більш стійкої освіченої особи. Саме це висвітлив у своїй п’єсі Бернард Шоу.

Бернард Шоу відрізняється серед письменників-реалістів ХХ століття як сатирик і реформатор англійської драми.

Б. Шоу народився в Ірландії, у м. Дубліні. Батько його належав до збіднілого дворянського роду; мати мала чудовий голос, працювала вчителем музики, співала на сцені.

У 1876 року він прибув із маленьким саквоюжем до Лондона. Лондонське життя теж не мало багато принад: доводилося важкою працею здобувати шматок хліба. У Лондоні почалося насичене життя. Шоу випробував себе в різних сферах діяльності: писав романи, був музичним, театральним, політичним діячем, писав драматичні твори.

Шоу-романіст. Роман був улюбленим жанром англійців. Шоу взявся писати романи, але без потрібних зв’язків, без підтримки годі було й думати про успіх. Віддавши данину моді в розмірі п’яти романів, у друкуванні яких відмовили шістьдесят видавництв, Шоу змінив напрям своєї діяльності. Деякі романи Шоу були надруковані, і вже в перших про-

зових творах критики відзначили парадоксальне світосприйняття письменника.

Соціально-філософська проблематика п’єси Шоу “Пігмаліон”

П’єса написана у 1912 році, уперше поставлена на сцені віденського театру 1913 року. Бернард Шоу прагнув створити проблемний інтелектуальний театр, і п’єса “Пігмаліон” стала шедевром його творчої майстерності.

Сюжет п’єси “Пігмаліон” є іронічною, а часом і пародійною стилізацією давньогрецького міфу про Пігмаліона і Галатею. Відповідно до античного міфу Пігмаліон був великим скульптором жив на Кіпрі багато років тому і ненавидів жінок і шлюб. Якось він вирізьбив зі слонової кістки статую дівчини небаченої краси. Мов жива, стояла ця статуя в майстерні Пігмаліона. Здавалося, що вона дихає й ось-ось почне рухатися. Пігмаліон закохався в чарівну скульптуру і почав молити богиню кохання Афродіту оживити Галатею. Побачивши, як щиро кохає Пігмаліон, Афродіта оживила скульптуру. Галатея стає реальною прекрасною жінкою, Пігмаліон одружується з нею, у них народжуються діти.

Але Шоу далекий від думки про відтворення образів і ситуацій античного міфу, навпаки, вони парадоксально змінені в його п’єсі. У ролі Галатеї перед нами постає бідна неосвічена дівчина Еліза Дуліттл, що торгує квітами, а роль скульптора грає професор фонетики Генрі Хіггінс.

Головна колізія комедії (фабула): професор Хіггінс разом зі своїм другом полковником Пікерінгом береться навчити Елізу правильної англійської мови і манер настільки добре, що ніхто не зуміє відрізнити її від герцогині. Еліза виявляється здібною ученицею і не тільки навчається доброї вимови та манер, але й змінюється духовно. Еліза-Попелюшка досить швидко оволодіває всіма премудростями поведінки людей вищого світу, але подальша її доля не та, на яку розраховує романтичний читач.

Центральним сюжетним мотивом “Пігмаліона” є мотив пробудження людини. Хігінс, що виступає в ролі своєрідного Пігмаліона, береться за “обробку природного матеріалу”, навчає вуличну квіткарку світської поведінки й вимови. Еліза, потрапивши у пристойні соціальні умови, розкривається, ніби квітка. Хігінс-Пігмаліон, торкнувшись інтелектуальним різцем до Елізи, збудив у ній той духовний потенціал, який був закладений від природи.

Отже, у п’єсі йдеться про пробудження людини, виявлення в особі найнижчого соціального походження таких умінь і талантів, які рівняють квіткарку і герцогиню. Шоу ніби запитує в читача: “Так у чому ж різниця між вуличною дівчиною, донькою сміттяра, і аристократкою?” І своєю п’єсою відповідає: “Різниця ніякої!”.

Шоу був упевнений, що у світі, де існує поділ на бідних і багатих, не можна досягти духовного повноцінного розвитку особистості – “якщо духовні сили “багатих” підточені брехнею, то духовна енергія “бідняків” задушена жебрацьким існуванням” [1].

Одним із головних злочинів суспільства проти особистості драматург уважав те, що воно створює перешкоди для духовного росту окремого індивідууму, і, не даючи можливості розвиватися людині вільно, штучно “заморожує” будь-які вияви творчої активності, тримає суспільство в напівдрімотному стані.

Головний задум Шоу – вивести світ зі стану мертвої нерухомості, дати волю творчій енергії, яка дремає всередині людини.

Другою проблемою виведено питання функціонування мови в Англії (тут важко сказати що є першою, а що другою проблемою – ці два питання тісно пов’язані між собою). Професор Хігінс виступає як патріот збереження національної культури, проголошує, що англійська мова – це мова Мільтона, Шекспіра і Шоу. Шоу виявляв велику турботу про чистоту й правильність англійської мови. Він постійно висловлював свою тривогу з приводу того, що як лексичний, так і фонетичний лад англійської мови жахливо спотворений.

У період написання “Пігмаліона” Шоу особливо захоплювався фонетикою. Він уважав, що ідеальна англійська мова, звільнена від вульгаризмів простолюду, та претенціозної фразеології аристократів, здатна змінити спосіб мислення людини, укріпити її волю, сформувані правильне розуміння дійсності. “Англії не поважають рідну мову і вперто не бажають учити дітей розмовляти нею. Написання слів у них таке жахливе, що жодній людині не можна навчитися самостійно вимовляти їх. Жоден англієць рота не відкрив без того, щоб не викликати до себе ненависті і презирства з боку іншого англієця.

Німецька, іспанська мови абсолютно доступні іноземцям, англійська ж недоступна навіть англієцям. Енергійний ентузіаст-фонетик – ось хто потрібен Англії як реформатор, тому я й вивів саме такого на роль головної дійової особи моєї... п’єси”, – писав Шоу в передмові до “Пігмаліона”. Пізніше, у заповіті, він пожертвує велику суму грошей на укладання нового англійського алфавіту, який мав би стерти різницю між написанням і вимовою слів.

Робота над очищенням англійської мови була першозаданням Шоу, який вважав, що людину не можна навчити правильно мислити, якщо вона не вміє правильно говорити.

Саме цей момент було покладено в основу педагогічного експерименту професора Хігінса. “Диво”, яке вдалося професору фонетики, зводиться до того, що він витяг Елізу з нетрів бідності й бруду, зняв з неї “закляття”, яке сковувало вільний розвиток її природних здібностей.

Отже, автор наголошує на тому, що кожна людина, незалежно від її соціального походження, має великий творчий потенціал, який необхідно виявити, “обробити природний матеріал”, який стане “великим витвором мистецтва”.

Фонетичний експеримент Хігінса по суті здійснюється за принципом “людина для фонетики”, а не “фонетика для людини”.

Еліза Дулітл. “Еліза не є нерухомим об’єктом вивчення: її характер виникає і зростає з грубого необробленого зерна й, пройшовши всі стадії розвитку, розквітає у своїм багатстві й пишності.”

Опановуючи мову, Еліза засвоює також і навички правильного мислення, що допомагає їй мати власні судження про життя.

Еліза в розпачі, перед нею зрештою постала жорстока істина – здобувши манери й вимову герцогині, вона не знайде собі місця серед аристократії, коло цих людей її не прийме; і від свого класу Еліза вже відірвана, вона не стане тією простою “нетіпахою”, якій так весело було жити на світі.

Таким чином, розпочавши з проблем *фонетики*, автор виводить читача на проблему *особистості*, її духовного розвитку. Він зазначає, що навіть освічена, розумна людина навряд чи може вийти за межі свого соціального стану. А якщо і знаходить у собі сили для цього – то процес це непростий і болісний.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балашев Л. С.* Худ. мир Бернарда Шоу... М.: Худ. лит. – 1982. – с.3-4.
2. *Н. Магдісва.* Зар. літ. для 11 класів. – Тернопіль. – 2001 – с.101-103, 111.
3. *Шоу Бернард.* Зар. літ. Посібник для 10 кл. Автор викладач Р.Б.Митько. Харків: Веста: Вид-во “Ранок”. – с.5-8, 40-48, 55.

УДК 81

НЕМНОЖКО А.

Науч. руководитель ХОМЕНКО Т. В. – ст. преподаватель

АМЕРИКАНИЗМЫ КАК ОСОБЫЙ ЛЕКСИЧЕСКИЙ ПЛАСТ БРИТАНСКОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Среди лексических пластов языков, являющихся национальными языками нескольких стран, таких как английский, который выступает в качестве национального языка США, Англии, Канады, Австралии, Новой Зеландии и ряда других стран, выделяется национально окрашенная лексика, связанная с реалиями этих стран (американизмы, бритицизмы, канадизмы, австрализмы и т. п.).

Американизмы, отражающие особенности общественно-политической структуры американского общества, его экономики и культуры, быта, нравов и обычаев американцев, являются основным объектом лингвострановедения США. Именно эти лексические единицы, обозначающие предметы и явления, специфичные для культуры США, составляют основное отличие американского варианта английского языка от его британского, австралийского и других вариантов.

Обычно в число американизмов включаются две совершенно различные группы лексических единиц:

- а) слова и устойчивые словосочетания, являющиеся локально маркированными аналогами других лексических единиц, выражающих то же понятие: *амер. tuxedo-англ. dinner jacket; амер. mail-box-англ. letter-box;*
- б) лексические единицы, обозначающие предметы и явления, специфичные для ареала американского варианта английского языка. Сюда включаются такие единицы, как *prairie, skunk, mulatto, tomahawk, moccasin, wigwam, ranch, tomado, Coca-Cola, coyote*, которые не только широко используются в других вариантах английского языка для обозначения соответствующих американских реалий, но и входят в интернациональную лексику.

Для социолингвистики, рассматривающей американизмы как локально-маркированные единицы языка только в синхронном плане, без учета их происхождения, объектом рассмотрения являются американизмы первой группы.

Для лингвострановедения больший интерес представляют американизмы второй группы, обозначающие реалии американской действительности. Национальный колорит этих слов, их неразрывная связь с природно-климатическими особенностями и культурой США постоянно ощущается как носителями языка, так и иностранцами. Поскольку они являются единственными словесными обозначениями данных явлений и предметов американской действительности, эти слова употребляются как американцами, так

и англичанами, и их связи с американской культурой в целом никак не ослабевают. Поэтому такие слова являются своеобразными “ключами” при описании американской действительности. Недаром англичане при описании США широко используют американизмы, такие как *dime, high school, chain-store, drugstore* и т. д.

Наряду с этими двумя группами лексических единиц другие источники представляют иное разделение американизмов, следуя им, американизмы состоят из трех групп:

- 1) названия растений и животных, которые были неизвестны на то время эмигрантам поселившимся в США, те, что были взяты с индейских названий или те, что были придуманы этими же эмигрантами. Например: *bull-frog*-это разновидность большой жабы, которая издает звуки подобные реву быка; *canvas-back*-утка с серо-белым крапчатым оперением; *live-oak*-вечнозеленое дерево и т. д.;
- 2) архаизмы-слова и словосочетания, которые уже не употреблялись в Англии в XVIII столетии, но были возрождены в Америке, такие как: *I guess- I suppose so; clever-good; fall-autumn; flapjack- a small flat cake* и т. д. Некоторые из форм глаголов до сих пор используются в США, такие как: *the past participle of “get”- gotten* вместо “got”; *stricken* вместо ‘struck’. Особенностью архаизмов является американское произношение звука [x] вместо [a:] в таких словах как: *glass, class, dance* и т. д.;
- 3) слова, которые употреблялись рабами и слова, которые были позаимствованы из других европейских языков. В том числе и английского. Среди них выделяют слова голландского происхождения, такие как *boss, cijkie, Yankee*; французского: *prairie, bureau*; а также испанского, итальянского, греческого, немецкого, славянского происхождения.

Подлинными и наиболее важными отличия британского английского от американского английского являются не в самом языке, а в различиях между обществами, использующими тот или иной вариант. Поэтому обучение американскому английскому языку предполагает ориентацию на американское общество, установившее в США нормы и порядки, американские образовательные и другие ценности.

Существует еще одна группа слов – топонимов. Топонимы – неотъемлемая часть фоновых знаний носителей данного языка и культуры; в них, как в зер-

кале, отражается история данного народа, история заселения и освоения данной территории, поэтому именно эта часть лексики издавна привлекает внимание не только филологов, но и историков, этнографов, географов и т. п.

Топонимика отличается необычайной устойчивостью. Как только слово или словосочетание превратилось в название населенного пункта, местности, реки и т. п., оно сразу же становится именем собственным, и эта особенность за ним прочно закрепляется. Могут исчезать с лица земли народы и их языки, но топонимические названия как своего рода имена собственные, ничего не обозначающие, кроме объекта, за которым закрепились, легко усваиваются другими народами и таким образом могут сохраняться в течение тысяч лет. Топонимические и гидронимические названия, созданные одним и воспринимаемые другим народом, говорящим на другом языке, могут подвергаться лишь так называемой фонетической адаптации.

Написание топонимов, обозначающих крупные объекты, которые имеют большую страноведческую значимость, вполне унифицировано и не вызывает в настоящее время расхождений подобных тем, что имели место в прошлом.

Однако существуют некоторые расхождения между американской и британской орфографией, которые необходимо учитывать при написании топонима. Что касается порядка слов, то для британского варианта английского языка характерна препозиция таких географических или иных классифицирующих терминов, как river-река, lake-озеро, valley-долина, county-графство и т. д. В Америке говорят Mississippi River и Squaw Valley, тогда как в Англии – the River Thames, University of London (а не London University).

При перенесении топонима из Англии обычно сохраняется английская орфография, но в случае дальнейшего переноса этого же топонима в другие районы США, его орфография изменяется в соответствии с американским произношением.

Специфические черты американского варианта современного английского языка выступают особенно ярко и рельефно в области фонетики. Можно отметить ряд звуков, которые по своим артикуляционно-акустическим свойствам отличаются от звуков, которые слышатся в произношении англичан, а также немало различий в произношении одинаковых слов и в словесных ударениях.

В отличие от британской топонимии, основу которой составляют исконно английские названия или названия, заимствованные из кельтских языков настолько давно и так подвергшиеся фонетической адаптации, что воспринимаются как исконно английские, в американском варианте наряду с трансплантацией названий из других стран Европы довольно значительное место занимают заимствования из индейских языков, произношение которых не всегда подчиняется правилам английского произношения.

Причина появления фонетических дублетов заключается в том, что сначала было принято произношение иноязычных топонимов в исходной форме. Однако в процессе дальнейшего функционирования названий в англоязычной среде возникают местные произносительные варианты, в которых сказывается тяготение к орфографическому произношению.

Таким образом, можно сказать, что слова-американизмы являются неотъемлемой, органичной и очень важной частью культуры Американского континента в целом и Соединенных Штатов Америки, в частности. Эти слова помогают более точно понять реалии американской жизни людям других национальностей, владеющих английским языком.

ЛИТЕРАТУРА

1. Томахин Г. Д. "Америка через американизмы". М., 1982. с.10-15, 185-187.
2. Американська література. Навч. посібник за ред. Т. Д. Воловської, М. Ю. Геккер, Б. І. Колеснікова. Тернопіль, 1997. с.15-17.
3. Словарь русского и английского языков. К., 1993.
4. Манси Елизавета "Практикум по грамматике английского языка: для студентов, аспирантов". К.: А.С.К., 2000.

УДК 930

ПИНТИЙ А.

Научн. руководитель ХОМЕНКО Т. В. – ст. викладач

ИЗ ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ФЛАГА, ГЕРБА И СИМВОЛОВ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Великобритания – могущественная страна со своей бурной многовековой историей. Во всём мире она известна своим консерватизмом и стойкими традициями.

Темой работы стала история возникновения флага, герба и символов Великобритании, потому что ис-

следуя святыни нации мы можем глубже заглянуть в её историю, проникнуться её духом, культурой, ближе познакомиться с бытом её народа.

Одним из старейших символов Великобритании является лев. Он присутствует на гербе Великобритании (на красном фоне изображены в профиль золотые

львята). *Лев* – в классической геральдике эмблема мужества, гордости и храбрости. Также изображение коронованного льва присутствует на королевском гербе, который в современном виде существует со времени коронации в 1837 году королевы Виктории. Коронованный лев – эмблема власти над подданными. Также на королевском гербе присутствуют по четвертям гербы Англии, Шотландии, Ирландии. Девизом, изображённым на королевском гербе, в переводе с французского являются слова “Бог и моё право” [3, 5].

Следующим символом, олицетворяющим Великобританию и имеющим интересную историю возникновения, является *роза* – цветок, который ещё с эпохи раннего средневековья занимает видное место в литературе, искусстве и эмблематике различных народов. В Великобритании роза стала эмблемой ряда королевских династий. Красная роза была эмблемой династии Ланкастеров (1399-1461 гг.), а белая роза – эмблемой враждовавшей с ней династией Йорков (1461-1485 гг.). Поэтому борьбу этих двух династий называют войной Алой и Белой розы. Когда наследник Ланкастеров (Генрих VI) женился на наследнице Йорков (дочери Эдуарда IV), создавшаяся таким образом династия Тюдоров (1485-1603 гг.) приняла в качестве своей эмблемы красно-белую розу, которую обычно в Англии называют розой Тюдоров. Вообще превращение розы в английскую эмблему произошло после крестовых походов и активного участия в них английского короля Ричарда Львиное Сердце и ещё более укрепилось в результате того, что папы римские дважды дарили золотую розу английским королям. В настоящее время роза (с красными лепестками и белыми тычинками) – полуофициальная эмблема Англии (бэдж). Английскую розу, а также релейник (Шотландия) и нарцисс (Уэльс) можно встретить в современном государственном гербе Канады, указывающем тем самым, кто заложил основу канадского государства [1, 4].

Ещё “растительными” символами Объединённого Королевства являются: *нарцисс* – национальный бэдж Уэльса, *релейник* – эмблема Шотландии и листок клевера или трилистник, как его ещё называют, являющийся национальным символом Ирландии. *Трилистник* – старинная народная эмблема, символизирующая гармонию и единство ирландского народа.

Также среди эмблем Великобритании есть эмблемы с изображением животных. Например, *олень* – символ мужских традиций, мужского благородного общества. В Англии мужскую вечеринку называют “оленьей пирушкой”. Олень – олицетворение мужской чести, аристократизма. А *бульдоз* – символизирует отрицательные, самые жёсткие стороны английского характера и старой колониальной политики Англии.

В истории Великобритании ещё есть выдающиеся личности, которые своими поступками заслужили себе место среди национальных эмблем. Одним из таких людей являются Джон Буль и Леди Годива.

Джон Буль служит для олицетворения английского характера, причём большей частью его теневых сторон. Имя и образ Джона Буля созданы английским придворным врачом и писателем Д. Арбетнотом, который в 1712 году опубликовал памфлет “Тяжба без конца, или История Джона Буля”. Памфлет был направлен против политики партии вигов, которая воинственно требовала объявить войну Франции. Арбетнот высмеивал упрямство англичан, показанное в Джоне Буле как национальная черта. По мере того как конкретные события, породившие Джона Буля, забывались, его имя всё более стало приобретать характер национальной о символа.

Значение этого прозвища за 250 лет приобрело различные нюансы. В то время как для самих англичан Джон Буль олицетворял в первую очередь честность, энергичность, порядочность, для других народов это имя служило олицетворением основных черт английского капитализма: жестокости, холодности, прижимистости. После Второй Мировой войны образ Джона Буля исчез из арсенала международной прессы, но остался в политическом словаре самой Англии. Ныне он олицетворяет, однако, старую Британию со её косностью, рутинной, и к нему нередко добавляют эпитеты “стареющий” или “дряхлающий”.

Леди Годива – легендарная покровительница г. Ковентри. В 1040 году её супруг наложил тяжкие повинности на горожан, обещав их отменить не раньше, чем леди Годива проедет на коне обнажённая через весь город. Чтобы выручить горожан, леди Годива отпустила волосы до пят и, закутавшись в них, обнажённая проехала по городу. Память о леди Годиве ежегодно отмечается в Ковентри.

Для проявления своей силы, могущества, превосходства Объединённое Королевство использует следующие символы:

- *Лейб-гвардейцы* – королевская конная гвардия (сформирована в 1660 г.), имеющая красную форму с белым султаном на головном уборе. Изображение лейб-гвардейца применяется в Англии как символ избранности, особенности.
- *Фрегат “Виктория”* – флагманский корабль адмирала Нельсона в Трафальгарской битве 1805 года. Установлен в Портсмуте на вечную стоянку как корабль-музей. Олицетворение морской мощи Британии, Британского военно-морского флота, а также символ бывшего британского владычества на морях.
- *Гвардейцы* (пешая гвардия) – охрана королевского дворца. Изображаются в парадной форме XIX века, в высоких медвежьих шапках. Олицетворяют “старую, добрую, королевскую Британию”.

Как символ британского консерватизма используется традиционное изображение *Ведьмы* верхом на помеле вылетающей из трубы. Это классическое обозначение истинно английской приверженности ста-

рым традициям, английской веры в призраки, приведения, всякую чертовщину. [1]

Ну и наконец, история возникновения святыни из святынь каждого народа – её флага. Всему миру флаг Великобритании известен под названием *Юнион Джек*. Юнион Джек был принят 12 апреля 1606 года через 3 года после того, как два королевства – Англия и Шотландия были объединены в правление Иакова (Джеймса) I (до этого он назывался Иаков VI Шотландский). Флаг представлял собой комбинацию красного креста на белом фоне (креста святого Георгия, покровителя Англии), с белым диагональным крестом на синем (крест покровителя Шотландии святого Андрея). После присоединения Ирландии к Великобритании в этот флаг 1 января 1801 года был добавлен так называемый “крест святого Патрика” – диагональный красный крест. Оба рисунка флага следовали геральдическому правилу, что ни один цвет или рисунок не может заслонить другой или быть помещён рядом.

Одним из объяснений того, что “Юнион Джек” носит именно это имя, может служить то, что Иаков I подписывался на французский манер *Jacques*, поэтому новый флаг и стал называться “Джеком”. Второе объяснение не более прозаично. Этот флаг был разработан в первую очередь для флота. Его вывешивали на гойс-штоке (jack-staff) на носу судна.

Так получилось, что поскольку Британия не имеет письменной конституции, “Юнион Джек” не яв-

ляется официально утверждённым, и поэтому не существует норм обращения с этим флагом на суше. Совсем другое дело – в море, где другие правила. В 1624 году этот флаг было предписано использовать исключительно королевским кораблям, а горговые суда стали пользоваться красными флагами с национальным крестом в прямоугольнике в углу (позднее – красным флагом с “Юнион Джеком” в углу). В этом году белый флаг был закреплён за королевским военно-морским флотом, а синий – для правительственных судов. Этот выбор судов восходит к XVIII веку, когда британский флот делился на три эскадры, каждая под командой адмирала – “Белого”, “Синего” и “Красного”, в порядке их подчинения. Красный и синий цвета были утверждены для флага британского содружества. [2]

ЛИТЕРАТУРА

1. В. В. Похлёбкин. Словарь международной символики и эмблематики. – М.: “Международные отношения”, 1994. – с. 229-232, 350-355, 408-411, 450-451.
2. Джек Фази. Энциклопедия знаков и символов. – Вече. Аст.: М.: 1997. – с. 188-189, 202-203, 215.
3. История средних веков: Европа / А. Н. Бодяк, И. Е. Войнич, Н. М. Волжék и др. – Мн.: Харвест, 2000. – с. 476, 484, 492.
4. *Ланкастеры и Йорки // ж-л Древо познания.* – 2002. – №30. – с. 94-96.
5. Эпоха реформ в Великобритании // ж-л Древо познания. – 2003. – №94. – с. 185-188.

УДК 82

СИНЧУК А.

Науч. руководитель ХОМЕНКО Т. В. – ст. преподаватель

ГЕРОИ ЛИТЕРАТУРНЫХ РОМАНОВ АГАТЫ КЛАРИСЫ КРИСТИ ЭРКЮЛЬ ПУАРО И МИСС МАРПЛ

В 1917 году фармацевт Агата Кристи поспорила со своей старшей сестрой Маргарет, о том что сумеет написать детективный роман – и не хуже печатавшихся в то время в Великобритании. За три недели роман был написан, однако издать его удалось лишь в 1920 году, под названием “Таинственное происшествие в Стайлсе”. Особого успеха он не имел, однако Агата проявила характер и не бросила писать. Упорство ее было вознаграждено: вышедший в 1920 году роман “Убийство Роджера Экроуда” принес молодой писательнице славу. На обложке книги значилось имя, ставшее затем известным всему миру: Агата Кристи.

Агата Кристи – самый популярный автор детективного жанра в XX столетии. За свою долгую творческую жизнь (почти шестьдесят лет в литературе!) она напечатала более девяносто книг, подавляющее большинство которых составляют детективные романы и сборники рассказов.

Агата Кристи мастерски владела детективной интригой, психологически достоверно обосновывала загадку, служащую завязкой сюжета, и разгадку тайны преступления. Сюжеты ее книг неизменно увлекательны и динамичны. В ее книгах нет насилия и описаний кровавых убийств – она испытывала отвращение к подобным эпизодам и призналась под старость, что никогда в жизни не видела настоящего убийцу. “Я ничего не понимаю в пистолетах и револьверах, – говорила она, – поэтому обычно убиваю моих героев с помощью тупого орудия или же отравляю их” (благодаря медицинскому образованию и работе фармацевтом Кристи прекрасно разбиралась в ядах).

Равным образом избегает Кристи погонь, перестрелок, засад и рукопашных схваток – всего того, что так распространено в американском “кругом” детективе Дэшила Хэмметта или Реймонда Чандлера. Основной “рабочий инструмент” героев Кристи –

интуиция и логика. С полным основанием книги Кристи относят к традиции интеллектуального психологического детектива, берущего начало в XIX веке и связанного с именами Эдгара По, Уилки Коллинз, Конан Дойля, Честертона. В XX веке эту традицию вместе с Крист и развивали Майкл Иннес, Дороти Сейерс, Джозефина Тей, Джон Диксон Карр.

Агату Кристи современники называли не только "первой леди детектива", но и "очень английской писательницей". Действие произведений Кристи по преимуществу происходит в Англии, герои, как правило, – англичане. Книги Кристи – точная картина жизни английского общества XX века. Кристи пишет исключительно живым, динамичным языком (примерно три четверти занимают диалоги), педаром ее книги рекомендуют начинающим изучать английский язык. И, конечно же, своей популярностью книги Кристи обязаны тому, что в них добро неизменно побеждает зло. Писательница неоднократно говорила, что сущность детектива заключается в разоблачении зла и победе над ним – это, по ее словам, придает детективной истории привлекательность, ибо отвечает человеческой надежде в конечном торжестве добра и справедливости.

Немного у Кристи произведений, где, как в романе "Месть Нофрет", не действовали постоянные герои писательницы: Эркюль Пуаро и мисс Марпл. Эркюль Пуаро, представший перед читателями в первом романе Кристи "Таинственное происшествие в Стайлсе" приобрел исключительную популярность – он был даже изображен на почтовой марке, выпущенной к столетию Интерпола. За несколько десятилетий, Кристи, наверно, устала от своего героя, но решила не убивать его, а просто отправить его в отставку [1].

ЭРКЮЛЬ ПУАРО (фр. Hercule Poirot) – герой многих романов Агаты Кристи; среди наиболее известных "Убийство Роджера Экройда" (1926), "Убийство по алфавиту" (1935), "Карты на стол" (1936), "Зло под солнцем" (1941), "Пять поросят" (1943), "Часы" (1963), "Третья девушка" (1966), а также сборников рассказов "Пуаро расследует" (1924), "Подвиги Геракла" (1947) и др. Э.П. – персонаж отчасти мифологический: он словно бы сразу родился 64-летним (в 1904 г., как следует из самого первого романа с его участием, когда ушедший в отставку эксцентричный маленький бельгиец переселился в Лондон), так что в последних романах ему должно быть около ста тридцати лет. Для Э.П. времени словно бы нет. Он вечен. При том, что, безусловно, воспринимается новыми поколениями персонажей романов А. Кристи как ровесник динозавров, да и сам отчасти осознает всю меру своей старомодности. Его портрет дается обычно при помощи нескольких деталей: рост 5 футов 4 дюйма, голова яйцом. Всегда тщательно одет и причесан. Предмет его особой гордости – роскошные, пышные усы, за которыми он тщательно

ухаживает. Педант в том, что касается внешности, и вообще педант – аккуратен, точен, пунктуален. В отличие от мисс Марпл, другой знаменитой героини А. Кристи, решающей большинство головоломок дома. Э.П. много путешествует, и то, что он оказывается поблизости в момент очередного убийства, – естественное следствие его профессии. Э.П. ведет постоянную детективную практику, что также отличает его от провинциальной старой девы. Сближают двух детективов интеллект и безбрачие (Э.П. – старый холостяк). В остальном они очень разные. Э.П. – персонаж полупародийный: почти всегда автор, прежде чем позволить своему герою найти правильное решение загадки, дает ему возможность основательно ошибиться. В ряде сюжетов присутствует откровенная двойная пародия: А. Кристи на саму себя в образе писательницы Ариадны Оливер и на Э.П. в виде выдуманного той детектива-скандинава.

Э.П. женолобив, поэтому он часто попадает в ловушку обаяния очередной хорошенькой преступницы. Он вообще всегда сердцем за слабыми и беспомощными, а в людях, прежде всего, готов видеть благородство. Как и у Шерлока Холмса, у Э.П. есть "партнер" – капитан Хостингс, помощник, призванный исполнять функцию туповатого читателя, которому автор и Э.П. разъясняют очевидное. Э.П., помимо виртуозного умения "шевелить мозгами", обладает прекрасной памятью. Его отгадки часто подкашиваются сведениями, почерпнутыми когда-то из газет. Со временем герой меняется (дело не в возрасте – ведь он не стареет!) – в нем наблюдается меньше позы, кокетства, хвастовства. Профессиональный опыт, вместо того чтобы сделать Э.П. равнодушным, заставляет его сочувствовать людям и побуждает к раздумьям над людскими нравами. Сюжеты об Э.П. много раз экранизировались в кино и на телевидении. Среди знаменитых создателей этого образа – английский актер, режиссер и писатель Питер Устинов [3].

МИСС МАРПЛ (англ. Miss Marple) – героиня рассказов и романов А. Кристи, в частности "Труп в библиотеке" (1942), "Объявленное убийство" (1950), "4:50 от Паддингтона" (1957). Мисс Марпл, она же Джейн, живет в провинциальном городке Сент-Мери-Мид, неподалеку от Лондона. Когда она родилась и сколько ей лет – такая же тайна, как возраст другого героя А. Кристи, Эркюля Пуаро. Впервые она появилась в романе Кристи в 1930 г., уже, будучи старушкой. И старше с тех пор не стала. Ее основополагающее свойство – уважение к жизни в целом, к собственной возможности быть свидетельницей чужих свадеб, рождений детей и внуков, даже похорон, которые воспринимаются ею с достоинством и уважительным вниманием. Мы ни разу не увидим мисс Марпл потрясенной, рыдающей, разбитой. Все, что происходит в жизни, принимается как нечто естественное, с благодарностью и любовью. Мужество жить с неугасающим интересом к жизни

дополняет природу этой пожилой и очень женственной леди, М.М. аккуратна, внимательна, специфика ее личности – вкус к жизни в ее самых обычных проявлениях. М.М. – английская старушка. Чаепитие для нее, прежде всего обряд, но и возможность расслабиться или собраться – в зависимости от ситуации. Ее повседневный быт скромен, но по-своему гармонизирован. Она равным образом внимательна к горестям горничной своей деревенской приятельницы и обстоятельству очередной запутанной истории. Ее отличие от Эркюля Пуаро, прежде всего в том, что ей по-женски интересны мелочи, которые окружают людей. Ее собственная личная жизнь небогата. Она, прежде всего наблюдатель. Не логические построения, а жизненный опыт и внимание к ближнему – секрет детективных побед М.М. Ее можно было бы считать социально опасной, если принимать всерьез как некую хронику всего, что вокруг нее происходит: похоже, атмосфера Сент-Мери-Мид просто заражена вирусом преступности. Но у М.М. помимо репутации пронизательного человека, способного оказать помощь полиции, нет детективной биографии (в отличие от Эркюля Пуаро). Она героиня камерная, в очередной детективный сюжет вступает как бы “с нуля”. Кроме того, М.М. представляется самой автобиографичной из персонажей детективов Кристи, если не считать откровенно автопародийную Ариадну Оливер, тоже писательницу, автора детективных романов, приятельницу Эркюля Пуаро [3].

УДК 94

СТЕПАНЧУК Ю.

Науч. руководитель ХОМЕНКО Т. В. – ст. преподаватель

ВОЙНА АЛОЙ И БЕЛОЙ РОЗ, ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЕДИНОЙ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

История Англии как и история любой другой страны полна событий, которые в ту или иную сторону меняли ее ход. На смену старым королям приходили новые. И зачастую эти перемены происходили не тихо, а в сопровождении заговоров и кровавых войн. Множество войн формировали историю Англии, исход каждой решал, каким же будет ее будущее.

Одной из таких войн является война Алой и Белой Роз. Наверное, все слышали это красивое название одного из ужасных событий, которое длилось 30 лет. Но далеко не каждый знает, что послужило причиной этой войны, и как она повлияла на ход истории Англии.

Война Алой и Белой Розы (The Wars of Roses) (1455-85), кровавые междоусобные конфликты между феодальными кланами в Англии, принявшие фор-

Герои Агаты Кристи условны, действия каждого персонажа определены жанром, а характер героев зависит от роли, им определенной в повествовании. Но Пуаро и мисс Марпл – действительно живые люди. Именно их полюбили читатели. Эркюль Пуаро и мисс Марпл нужны Кристи не только для того, чтобы умело распутывать клубок хитросплетений, подозрений и улик, сделав читателя свидетелем хода расследования. В этих пожилых и старомодных, немного смешных людях – нравственная оценка поступков героев. Именно они, их действия и высказывания являются моральным критерием происходящего. Произведения Агаты Кристи обходятся без нравоучений – дидактизм убивает литературу.

В последние десятилетия детективный жанр значительно расширил свой арсенал: насилие, жестокость, секс, абсурдистские выверты. И тем не менее, остается постоянным пристрастие читателей к произведениям Агаты Кристи, любимые герои которой Эркюль Пуаро и мисс Марпл – представители старой доброй Англии, того уходящего поколения английского среднего класса, к которому принадлежит и сама Агата Кристи [2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Литературно-художественное издание. Кристи Агата. Месть Нофрет. “Юридическая литература”, М. - 1991.
2. Агата Кристи. “Долина” Карибская тайна. Романы. Ленинград. - 1990.
3. Шликина Т. Немного об Агате Кристи и ее героях. М. - 1976.

му борьбы за престол между двумя линиями королевской династии Плантагенетов: Ланкастерами (в гербе алая роза) и Йоркками (в гербе белая роза).

Причинами войны послужили: тяжелое экономическое положение Англии (кризис крупного вотчинного хозяйства и падение его доходности), поражение Англии в Столетней войне (1453), лишившее феодалов возможности грабить земли Франции. Англия переживала трудные времена. Король Генрих VI Ланкастер был не способен унять разногласия и распри между крупными аристократическими родами. Генрих VI вырос безвольным и болезненным. При нем и его жене Маргарите Анжуйской неограниченной властью наделены герцоги Сомерсет и Суффолк. Весной 1450 года потеря Нормандии стала сигналом краха. Множатся

междоусобные войны. Государство рушится. Осуждение, а затем и убийство Суффолка не приводят к миру. Джек Кэд поднимает восстание в Кенте и движется на Лондон. Королевские войска разбивают Кэда, но анархия продолжается. Ланкастеры опирались главным образом на баронов отсталого севера, Уэльса и Ирландии, Йорки – на феодалов экономически более развитого юго-востока Англии. Среднее дворянство, купцы и зажиточные горожане, заинтересованные в свободном развитии торговли и ремесел, ликвидации феодальной анархии и установлении твердой власти, поддерживали Йорков.

Постепенно укрепляет свои позиции брат короля Ричард, в то время находящийся в изгнании в Ирландии. Возвратившись в сентябре 1450 года, он пытается с помощью парламента реформировать правительство и устранить Сомерсета. В ответ Генрих VI распустил парламент. В 1453 году король в результате сильного испуга потерял рассудок, страной правила клика нескольких крупных феодалов, что возбудило недовольство в остальных слоях населения. Воспользовавшись этим, Ричард Йорк добился важнейшей должности – протектора государства. Но к Генриху VI вернулся рассудок, и позиция герцога пошатнулась. Не желая расставаться с властью, Ричард Йорк собирает вооруженные отряды своих приверженцев, и идет с ними на Лондон. Йорк заключает союз с графами Солсбери и Уорвиком, имеющими на вооружении сильную армию, которая в мае 1455 года наносит поражение королевским войскам в городке Сент-Олбанс. В битве при Сент-Олбансе 22 мая 1455 он разбил сторонников Алой розы. Отстраненный вскоре от власти, он вновь поднял мятеж и заявил о своих притязаниях на английский престол. С войском своих приверженцев он одержал победы над противником при Блор-Хите (23 сентября 1459) и Норт-Хемптоне (10 июля 1460); во время последней он захватил в плен короля, после чего заставил верхнюю палату признать себя протектором государства и наследником престола. В это время Маргарита Анжуйская, полная решимости защищать права сына, собирает своих верноподданных на севере Англии. Захваченные врасплох королевской армией под Узйкфилдом, Йорк и Солсбери погибают. Армия Ланкастеров движется на юг, опустошая все на своем пути. Эдуард, сын герцога Йоркского, и граф Уорвик, узнав о трагедии, поспешили в Лондон, жители которого с радостью встретили их армию. Они разбили Ланкастеров при Тоттоне, после чего Эдуард был коронован под именем Эдуарда IV. Генрих VI был низложен; он и Маргарита бежали в Шотландию.

Укрывшись в Шотландии и поддерживаемый Францией, Генрих VI все еще имеет сторонников на севере Англии, но они терпят поражение в 1464

году и король снова в 1465 году попадает в тюрьму. Стремление Эдуарда IV усилить свою власть и ограничить свободы феодальной знати привело к восстанию его прежних сторонников во главе с Уориком (1470). Клан Невиллов, возглавляемый графом Уориком, который возвел Эдуарда на трон, затевает борьбу с кланом королевы Елизаветы. Браг короля, герцог Кларенс, завидует его могуществу. Уорик и Кларенс поднимают мятеж. Они разбивают войска Эдуарда IV, а сам он попадает в плен. Но, польстившись на различные обещания, Уорик отпускает пленника. Король не выполняет своих обещаний, и борьба между ними разгорается с новой силой. В марте 1470 года Уорик и Кларенс находят убежище у короля Франции. Людовик XI, будучи тонким дипломатом, мирит их с Маргаритой Анжуйской и лордом Ланкастеров.

Это у него получилось так хорошо, что в сентябре 1470 года Уорик, поддерживаемый Людовиком XI, возвращается в Англию уже сторонником Ланкастеров. Король Эдуард IV бежит в Голландию к своему зятю Карлу Смелому. В это же самое время Уорик, прозванный "создателем королей", и Кларенс восстанавливают Генриха VI на троне. Однако в марте 1471 года Эдуард возвращается с армией, финансируемой Карлом Смелым. При Барнете он одерживает решающую победу – благодаря Кларенсу, который предал Уорика. Уорик убит. Южная армия Ланкастеров разгромлена под Тьюксбери. В 1471 году Генрих VI умер (а возможно, убит), Эдуард IV возвращается в Лондон.

После победы, дабы укрепить свою власть, Эдуард IV начал жестокие расправы как с представителями Ланкастерской династии, так и с мятежными Йорками и их сторонниками. После смерти Эдуарда IV 9 апреля 1483 престол перешел к его малолетнему сыну Эдуарду V, но власть захватил младший брат Эдуарда IV, будущий король Ричард III, который сначала объявил себя протектором малолетнего короля, а потом низложил его и приказал задушить в Тауэре вместе с его младшим братом Ричардом (приблизительно в 1483). Попытки Ричарда III укрепить свою власть вызвали восстания феодальных магнатов. Казни и конфискации имущества восстановили против него сторонников обеих группировок. Обе династии, Ланкастеров и Йорков, объединившись вокруг Генриха Тюдора, дальнего родственника Ланкастеров, который жил во Франции при дворе короля Карла VIII. 7 или 8 августа 1485 г. Генрих высадился в Милфорд-Хейвене, беспрепятственно прошел через Уэльс и соединился со своими сторонниками. От их объединенного войска Ричард III потерпел поражение в сражении при Босворте 22 августа 1485; сам он был убит. Королем стал Генрих VII, основатель династии Тюдоров. Женившись на дочери Эдуарда IV Елизавете – наследнице Йорков, он объединил в своем гербе алую и белую розы.

Война Алой и Белой роз явилась последним разгулом феодальной анархии перед установлением абсолютизма в Англии. Она велась со страшным ожесточением и сопровождалась многочисленными убийствами и казнями. В борьбе истощились и погибли обе династии. Населению Англии война принесла усобицы, гнет налогов, расхищение казны, беззакония крупных феодалов, упадок торговли, прямые грабежи и реквизиции. В ходе войн значительная часть феодальной аристократии была истреблена, многочисленные конфискации земельных владений подрывали ее могущество. В то же время увеличились зе-

мельные владения и возросло влияние нового дворянства и торгового купеческого слоя, которые стали опорой абсолютизма Тюдоров.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Л. Е. Кертман* География, история и культура Англии, ст. 40
2. *В. В. Штокман* История Англии в средние Века, с. 100-110
3. *Jones W. G.* York and Lancaster (1399-1485). London, 1914.
4. *Goodman A.* The wars of the Roses: Military activity and English society, 1452-1497. London, 1981.
5. *Ross C.* The wars of Roses: a concise history. London, 1986.
6. *The wars of the Roses: From Richard II to the fall of Richard III at Bosworth field seen through the eyes of their contemporaries.* / Ed. by Hallam E. London, 1988.
7. *Pollard A. J.* The wars of the Roses. London, 1988.

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

<i>Романенко О. В.</i> Економічна сфера соціально-технологічних типів суспільства як предмет системного розгляду Д. Беллом	3
<i>Бойченко І. В.</i> Духовність як проблема сучасності	9
<i>Єна О. В.</i> Договір про єдиний економічний простір, значення його і європейський вибір України	17
<i>Сотник Д., н. к. * Шклярук С. Г.</i> Пряме іноземне інвестування в Україні	19

СЕКЦІЯ ЕКОНОМІКИ

<i>Короштинська Ю. О.</i> Організаційно-правові форми об'єднань підприємств: вітчизняний та зарубіжний досвід	22
<i>Батрак М., н. р. ** Гончаров В. В.</i> Монополія в Україні на сучасному етапі розвитку	23
<i>Волківська А. М.</i> Принципи державної політики та інструменти регулювання зайнятості в Україні	24
<i>Залєва І., н. к. * Єна О. В.</i> Перебудова української економіки в умовах глобалізації	26
<i>Залєва І., н. к. * Хоменко Т. В.</i> Українсько-польські відносини на сучасному етапі формування єдиного європейського простору	28
<i>Корогодова Е. А.</i> Розвиток санаторно-курортного комплексу Криму	30
<i>Маковкіна А., н. к. * Єна О. В.</i> Проблеми вступу України в СОТ	31
<i>Спірина М.</i> Механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємства	33
<i>Шапчилю Н. В.</i> Облік і контроль використання виробничих запасів в деревообробних виробництвах	36

СЕКЦІЯ ФІНАНСІВ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

<i>Свердан М. М.</i> Прибуткове оподаткування підприємств в Україні: еволюція і перспективи	39
<i>Шклярук С. Г.</i> Іпотечне кредитування як механізм розвитку ринку банківських кредитів і фондового ринку	45
<i>Козлова Т., н. к. * Свердан М. М.</i> Податкові інновації: ПДВ-рахунки	51
<i>Маковкіна А., н. к. * Ходзицька В. В.</i> Облік списання, нестачі або псування основних засобів	53
<i>Савина Г., н. р. ** Свердан М. М.</i> Єдиний налог	55
<i>Соломченко Д., н. к. * Свердан М. М.</i> Оптимізація процесу банківського кредитування	58
<i>Шелєв А., н. р. ** Свердан М. М.</i> Рыночный сбор: особенности правового регулирования и администрирования в Украине	61

СЕКЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ І МАРКЕТИНГУ

<i>Каліберда Л. П.</i> Крос-культурний менеджмент як предмет викладання і дослідження	63
<i>Моргулець О. Б.</i> Маркетингові аспекти реструктуризації бізнес-моделі швейного підприємства	64
<i>Вістяка Т., н. к. * Короштинська Ю. О.</i> Фінансовий контролінг в системі управління підприємством	68
<i>Войцеховская А., н. р. ** Моргулець О. Б.</i> Антикризисное управление финансами предприятия	70
<i>Гончарук Т., н. к. * Свердан М. М.</i> Політика функціонування податкових пільг у вільних економічних зонах	72
<i>Рибчун Ю., н. к. * Моргулець О. Б.</i> Забезпечення безкризового функціонування підприємства	74
<i>Скорочод П., н. к. * Моргулець О. Б.</i> Санація балансу	76
<i>Сокол А., Долюк Д., н. р. ** Моргулець О. Б.</i> Антикризисное финансовое управление при угрозе банкротства предприятия	78

* н. к. – науковий керівник

** н. р. – научный руководитель

СЕКЦІЯ СИСТЕМ ТЕХНОЛОГІЙ

<i>Языкина Р. А.</i> Инновации в промышленных технологиях: организационный аспект	81
<i>Колегова Т. В.</i> Проблемы построения эффективных WEB-ресурсов	82
<i>Евтушенко Е., н. р. ** Языкина Р. А.</i> Теоретическое и практическое значение результатов генной инженерии	87
<i>Мирошниченко И., н. р. ** Языкина Р. А.</i> Некоторые аспекты развития биотехнологий	90
<i>Темченко Л., н. р. ** Колегова Т. В.</i> Принципы построения и внедрения информационных систем	93

СЕКЦІЯ МАТЕМАТИКИ І СТАТИСТИКИ

<i>Андрсев М. В.</i> Теорія статистичних рішень у контексті системного аналізу прийняття рішень	95
<i>Демух С., н. р. ** Андреев Н. В.</i> Управление рисками в сельском хозяйстве	103
<i>Мирошниченко І., н. к. * Андрсев М. Ф.</i> Проблеми малого бізнесу та підприємництва	106
<i>Проценко С., н. к. * Андрсев М. В.</i> Проблеми фінансування малих підприємств	109

СЕКЦІЯ ФІЛОСОФІЇ, ЕТИКИ, ЕСТЕТИКИ

<i>Дудар В. П.</i> Порівняльний гносеологічний аналіз містики і науки	111
<i>Батрак М., н. р. ** Бойченко И. В.</i> Немецкая классическая эстетика конца XVIII – начала XIX вв. в свете современности	112
<i>Мазур О., н. к. * Дудар В. П. М. І.</i> Пирогов – славетний хірург, видатний педагог	114
<i>Остапенко Д., н. р. ** Бойченко И. В.</i> Этические концепции становления и развития постмодерна	116
<i>Проценко А., н. р. ** Бойченко И. В.</i> Искусство в эстетике	118
<i>Шиманский Г. М.</i> Программно-методическое обеспечение занятий по физическому воспитанию студентов Киевского института бизнеса и технологий	120
<i>Ярошенко В., н. к. * Бойченко І. В.</i> Становлення перших естетичних уявлень	123

СЕКЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

<i>Хоменко Т. В.</i> Формирование профессионального интеллекта в процессе преподавания иностранных языков	125
<i>Андрейчук Ю., н. р. ** Хоменко Т. В.</i> Особенности структуры и использования английских толковых словарей (на примере Longman Dictionary of Contemporary English – словаря Современного английского языка)	127
<i>Забара О., н. к. * Хоменко Т. В.</i> Вплив соціального середовища на формування мовних здібностей людини на прикладі твору Б. Шоу “Пігмаліон”	131
<i>Немножко А., н. р. ** Хоменко Т. В.</i> Американизмы как особый лексический пласт британского английского языка	133
<i>Питтий А., н. р. ** Хоменко Т. В.</i> Из истории возникновения флага, герба и символов Великобритании	134
<i>Синчук А., н. р. ** Хоменко Т. В.</i> Герои литературных романов Агаты Кларисы Кристи Эркюль Пуаро и мисс Марпл	136
<i>Степанчук Ю., н. р. ** Хоменко Т. В.</i> Война Алой и Белой Роз, её влияние на формирование единой Великобритании	138

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

Шановні колеги!

Київський інститут бізнесу та технологій запрошує 26 травня 2005 року взяти участь у роботі

Науково – практичної конференції
СТУДЕНТ – ДОСЛІДНИК – ФАХІВЕЦЬ

Орієнтовна тематика

- Економіка України перехідного періоду;
- Активний менеджмент і маркетинг – шлях до оптимізації управління підприємством;
- Екологічний менеджмент і сучасне виробництво;
- Системи технологій;
- Інформаційні технології;
- Математика – статистика – економіка – менеджмент як складові успіху підприємства;
- Психологічні аспекти професійної діяльності;
- Іноземні мови і формування сучасного фахівця;
- Філософський світогляд на межі тисячоліть.

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська.

Умови участі у роботі конференції

- До 15 березня 2005 року надіслати заявку.
- До 1 квітня 2005 року надіслати тези доповідей за адресою:

04078, м. Київ

Білицька 41/43

Київський інститут бізнесу та технологій

Телефон для довідок:

8-044-430-15-77 (Язвиніна Раїса Олександрівна)

8-044-430-32-64 (Чадюк Світлана Адамівна)

e-mail: kibit@kibit.edu.ua

Оформлення матеріалів для конференції

- тези доповідей подаються у двох примірниках і на дискеті 3,5;
- текстовий редактор Word (версія 6,0 і вище), Times New Roman 14 pt;
- обсяг тексту – до 5 сторінок формату А4, через 1,5 інтервал (10000);
- поля: верхнє і нижнє – 20 мм.
ліве – 25 мм., праве – 15 мм.;
- перша сторінка:
 1. УДК – зверху, зліва
 2. прізвище, ініціали – праворуч, угорі сторінки;
 3. нижче – вчений ступінь, звання, назва міста, установи;
 4. через два інтервали – тема доповіді;
 5. через два інтервали – текст.
- тези підписуються автором на звороті останньої сторінки.

Відповідальність за зміст, грамотність та достовірність інформації матеріалів несуть автори статей.